

VARIANTE,
COMENTARII,
NOTE

LE TRÉSOR DE PÉTROSSA < EDIȚIA NETERMINATĂ, 1885 ;
EDIȚIA DEFINITIVĂ, 1889 – 1900 >

Marea monografie în limba franceză, dedicată de A. Odobescu tezaurului de la Pietroasa, a cunoscut în chip fortuit două ediții; din nefericire, însă, nici una nu a putut fi dusă la capăt după extrem de ambițiosul plan al autorului. Factori subiectivi și factori obiectivi, asupra cărora am insistat în studiul nostru introductiv (p. 16 urm.), au acționat implacabil asupra destinului acestei opere cu adevărat grandioase, făcând ca Odobescu să nu aibă șansa de a o vedea difuzată și de a înregistra reacțiile lumii savante internaționale, căreia îi era destinată.

Prima ediție este o ediție neterminată (mai departe, prescurtat, *ed.net.*) reprodusă facsimil în acest volum (p. 737–888). În lipsa unei coperte, redăm titlul imprimat pe prima foaie a textului: *Le trésor de Pétroussa. Notice descriptive et historique*. Această ediție, numărând 152 pagini, cuprinde partea I, *Découverte et historique du trésor. Bibliographie*, p. 1–58, și un fragment din partea a II-a, *Description du trésor (Considérations préliminaires)*, p. 59–72; I. *Le plateau. Discus sive lanx*, p. 73–98; II. *Anneau simple. Torques*, p. 99–116 și III. *L'anneau à inscription. Armilla*, p. 117–152, neterminat). Pe exemplarul, extrem de rar, păstrat la B.A.R. (cota II 160.692) s-a trecut, ulterior, data aproximativă (1884) și numărul de pagini („152 p./lipsesc p. 153–160”). Ambele indicații sînt însă greșite, deși par să se întemeieze pe cele scrise de însuși Odobescu, la 18 octombrie 1888, în *Cuvîntul înainte* al ediției definitive (p. VII), anume că tipărirea a început cu mai bine de patru ani înainte (deci 1884) și s-a întrerupt în 1885, fiind trase 20 de coale. Data ediției este aceea a terminării (respectiv a întreruperii) tipării, deci 1885. De altfel, la p. 95*, nota 1, întîlnim citată o lucrare a lui Duruy, apărută în 1885. În privința numărului de coli, avem de-a face cu o eroare a lui Odobescu. În *Pia desideria* (în acest volum, p. 928) și în memoriul din 8/20 mai 1887 (p. 939) se vorbește de 19 coli tipărite, iar în înțelegerea încheiată, la 20 aprilie 1886, între partea română și mandatarul editurii falimentare Des Fosse (B.A.R., ms. 4936, filele 154–155) se vorbește de asemenea de 19 coli imprimate: 16 aflate la editura Des Fosse și 3 la firma Jouaust-Sigaux. În contractul încheiat la 21 aprilie 1886 cu noul editor Rothschild (B.A.R., ms. 4936, fila 152 v°) și în memoriul din 1891 al aceluiași editor (B.A.R., ms. 4936, fila 160 r°) se vorbește de 22 coli imprimate sau culese (deci, 19 imprimate și 3 culese), care urmau să servească drept manuscris pentru ediția definitivă și apoi să fie topite. Ediția neterminată, care nu a circulat niciodată, se compune deci din 19 coli, adică exact 152 pagini, cîte are exemplarul de la B.A.R.

Cauza întreruperii publicării este, cum se știe, falimentul editurii Des Fosse, urmașa casei Vve A. Morel et Cie, cu care se încheiase contractul inițial de editare (1882). În răstimpul acestei întreruperi (iarna 1885–1886), Odobescu și-a revizuit și îmbogățit manuscrisul după propria-i mărturisire (*Pia desideria*, în acest vol., p. 928), „spre a împlini multe lacune ce constatase, spre a pune opera mea cam înapoiată, în deplinul curent al științei actuale”. Rezultatul a fost acela că, celor 152 pagini ale ediției neterminate, le vor corespunde în ediția definitivă 402 pagini. Pentru acest motiv putem vorbi de o *ediție neterminată* distinctă și nu doar de un prim tiraj, neterminat, al ediției de bază.

Ediția definitivă se deosebește de cea neterminată începînd chiar cu titlul, merit să reflecte cuprinderea ei mai largă: *Le trésor de Pétroussa. Historique - description. Étude sur l'orfèvrerie antique*. Asupra odiseei acestei tipăriri care se întinde de-a lungul a 14 ani, am referit mai pe larg în studiul introductiv (p. 16 urm.). Aici ne mulțumim a da cîteva date mai importante asupra ei. Volumul I, cuprinzînd istoricul descoperirii, considerațiile preliminare, comentarea primelor trei piese ale tezaurului și anexele de adițiuni și rectificări, a fost tipărit în anii 1886–1888. El se întindea pe 514 pagini (64 coli), consumînd astfel cea trei sferturi din spațiul tipografic contractat. Cel de al doilea volum, cuprinzînd descrierea și comentarea restului de nouă piese și scurte concluzii (112 pagini) poartă ca dată anul 1896. Pregătirea sa pentru tipar a fost făcută de Odobescu, ajutat de G. Ionescu-Gion, dar a apărut după moartea autorului. În sfîrșit, volumul al III-lea a apărut la 1900 prin îngrijirea aceluiași Ionescu-Gion, devotat colaborator al lui Odobescu în ultimii săi ani de viață. Acest ultim volum, dedicat „Considerațiilor generale asupra tezaurului de la Pietroasa”, numără numai 26 pagini. Proporțiile reduse ale ultimelor două volume se explică, în primul rînd, prin aceea că autorul, ca și editorul, a fost constrîns să se încadreze în cele 85 coli, pentru care guvernul consimțise,

* În comentarii trimiterele cursiv se referă la paginația ediției definitive și a celei neterminate, reprodusă în volumul de față în colțul de sus al paginii.

la 1885—1886, să suporte cheltuielile de tipar (cererea de suplimentare la 170 coli, insistent exprimată de Odobescu în 1887, fiind respinsă). Și, în adevăr, adunînd numărul de pagini al celor trei volume, inclusiv acela al paginilor de la început (cuvînt înainte, sumar, lista ilustrațiilor, în total 38 p.), obținem 690 pagini, adică cca 86 coli. Pe de altă parte, trebuie precizat că, deși cele trei volume poartă date diferite, ele au fost difuzate împreună, abia la 1900. Coperta întregului volum, prevăzută pe fețele interioare cu un prospect al lucrării (inclusiv condițiile de vînzare), poartă data 1900, iar foaia de titlu a volumului I poartă data 1889—1900 (un exemplar complet la B.A.R., Stampe V 5795). În volumul I (al cărui cuvînt înainte datează din 1888) au fost, de altfel, introduse tablele de materii și lista de ilustrații ale volumelor II și III, tipărite ulterior. Cauza acestei întîrzieri în difuzare, ca și a eșalonării tipării în timp de 14 ani, este îndelungatul conflict care a dezbinat pe autor, guvern și editor, și despre care aflăm unele amănunte din memoriul lui J. Rothschild din anul 1891 (B.A.R., ms. 4936, filele 160—166). Moartea lui Odobescu, la 10 noiembrie 1895, a constituit și ea, desigur, o cauză a întîrzierii.

Conform contractului deja amintit, din 21 aprilie 1886, tirajul cărții fusese stabilit la 500 exemplare (plus 15 exemplare de lux, pe hîrtie japoneză), din care 365 urmau să aparțină statului român, 100 autorului, iar 25—35 să fie distribuite gratuit presei. Nu știm dacă și cum s-a aplicat această prevedere. Din prospectul lucrării aflăm doar că 100 exemplare au fost puse în vînzare la 1900, la prețul, foarte ridicat, de 200 și 240 franci. Este de presupus că, pentru a grăbi desfacerea, casa Rothschild a cedat drepturile de difuzare pe anumite piețe editorului Karl W. Hiersemann, din Leipzig. Numele acestuia (imprimat direct sau pe o etichetă lipită ulterior) apare pe o parte a tirajului.

Singurele manuscrise în limba franceză, de proporții mai întinse, despre tezaurul de la Pietroasa, păstrate la B.A.R. (Arhiva Odobescu, II, ms. 1 și 2), aparțin *variantei scurte*, născută din memoriul prezentat la Paris în decembrie 1865. Această variantă, destinată să însoțească planșele tipărite la 1875 (vezi memoriul din 8/20 mai 1887, în acest volum, p. 939), a rămas inedită. Ea va fi publicată în volumul al V-lea al acestei ediții Odobescu (cf. și studiul introductiv, p. 22).

În schimb, nici pentru ediția neterminată, nici pentru cea definitivă ale *variantei dezvoltate* nu ne este cunoscut vreun manuscris complet. Este foarte probabil că aceste manuscrise au rămas în mîinile editorului, la Paris. Dealtfel, poate, nici nu ar trebui să ne închipuim că Odobescu a avut vreodată un manuscris complet al întregii lucrări, care să fie identic cu textul tipărit. El și-a predat textul pe bucăți, redactarea mergînd paralel cu tipăritul. Adeseori, redactarea continua și în faza de corectură, prin împănarea textului cules cu noi adaosuri, unele de proporții considerabile.

S-au păstrat totuși, în Arhiva Odobescu și în Secția de manuscrise de la Biblioteca Academiei Române, unele fragmente, mai mici sau mai mari, care reprezintă, în general, forme premergătoare ale manuscrisului final. Numărul redus și caracterul lor disparat, ca să nu mai vorbim de faptul că nu sînt datate, ne împiedică să reconstituim, pe această bază, fazele intermediare ale redactării monografiei franceze, deși unele indicii pentru o asemenea fazeologie există. Cele mai multe fragmente de manuscrise păstrate aparțin *Istoricului descoperirii*, care ne apare a fi fost capitolul cel mai elaborat, deși este departe de a fi un capitol principal. Împrejurarea că ades aceste fragmente se suprapun ne arată că este vorba de redacțiuni diferite. O analiză atentă ne permite chiar să propunem, cu un anumit grad de probabilitate, o înseriere a lor în ordine cronologică (de reținut că gruparea acestor fragmente în dosarele de la B.A.R. este ades întîmplătoare, arbitrară) :

1. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 8*. Cuprinde p. 1—3 (cu titlul *Historique de la découverte*) și p. 5—9 (același capitol) din una sau două redacțiuni inițiale ale textului monografiei franceze.

2. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 7*. Cuprinde p. 1—20 (cu titlul *Historique de la découverte*), într-o variantă veche, dar totuși ulterioară lui II, ms. 8. Prin comparație se poate stabili că este mai vechi decît textul care a fost tradus în românește pentru *Columna lui Traian* (1876).

3. B.A.R., *Manuscrise nr. 4935, filele 146—173*. Cuprinde p. 1—28 (cu titlul *Historique de la découverte*), dintr-o variantă imediat ulterioară lui II, ms. 7 (în ambele manuscrise, de ex., apare indicarea înălțimii dealului Istrița în stînji; în manuscrisul nr. 4935 ea este apoi tăiată). Această variantă se apropie de textul tradus în *Columna lui Traian*. Este o copie curată, pe hîrtie finlandeză, ulterior corectată și completată.

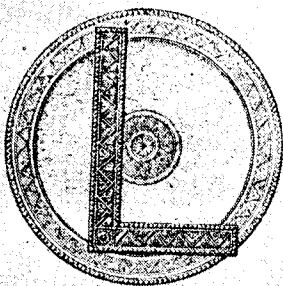
4. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 3*. Cuprinde (alături de alte două fragmente), p. 14—17 din istoricul descoperirii, dintr-o variantă aproape identică cu textul din *Columna lui Traian*. Pe baza menționării furtului lui Pantazescu („tout dernièrement”) și a faptului că autorul a început să se ocupe de tezaur cu 14 ani în urmă, se poate data în anii 1875—1876.

5. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 5*. Cuprinde p. 1—14, 17—18, 24—26, 28—31 și 34 (cu un titlu apropiat de cel al ediției neterminate : *Notice descriptive et historique sur le trésor*

J. ROTHSCHILD. Éditeur, 13, Rue des Saints-Pères, PARIS

LE TRÉSOR DE PÉTROSSA

PROSPECTUS DE L'OUVRAGE

L'HISTOIRE des arts, comme celle des événements politiques, présente des lacunes qui ne sont pas encore comblées. L'archéologue, l'historien, qui prennent à tâche de les signaler et de les remplir, rendent un véritable service à la science, et leur mérite est d'autant plus grand que l'œuvre ou le fait qu'ils se proposent de mettre en lumière sont plus imparfaitement connus. Peu de personnes, en dehors des artistes, et des érudits, ont entendu parler du TRÉSOR DE PÉTROSSA, découvert en Roumanie il y a déjà plus d'un demi-siècle et actuellement déposé au Musée Royal de Bucarest. Et cependant, parmi toutes les antiquités récemment ramenées au jour, — qu'elles proviennent de fouilles faites à dessein, ou qu'elles aient été retrouvées par le pur effet du hasard, — il en est peu dont l'origine et la valeur artistique offrent un plus grand intérêt que cette collection de vases ou de bijoux en or, découverte en 1837, par d'obscurs paysans roumains, dans une des ramifications les plus ignorées des Carpathes.

Le poids et la richesse de la matière, la profusion des pierreries, les détails de l'ornementation, la forme originale de chacune des pièces, l'aspect bizarre des figures et des caractères gravés sur quelques-unes d'entre elles, tout concourt à faire du TRÉSOR DE PÉTROSSA une œuvre pour ainsi dire unique dans l'HISTOIRE DE L'ART. C'est un véritable monument d'orfèvrerie antique, qui se distingue aussi bien de tout ce que nous a légué la civilisation grecque ou romaine que des productions si intéressantes et si curieuses du moyen âge. A l'origine, ce trésor se composait de vingt-deux pièces, d'un très grand poids et d'une très grande richesse d'ornements. Dix de ces pièces ont péri; les douze autres, — les seules qui subsistent aujourd'hui, — représentent, quoique fortement endommagées, plus de 60,000 francs d'or.

Admiré en 1867, à l'Exposition universelle de Paris, et proclamé par M. du Sommerard, dans son Rapport officiel sur l'Histoire du Travail à l'Exposition universelle; « l'un des plus beaux fleurons de cette Exposition et l'une des découvertes les plus précieuses faites dans ces derniers temps par l'archéologie; » — transporté en 1868 au Kensington-Museum, et en 1872 à l'Exposition universelle de Vienne, le TRÉSOR DE PÉTROSSA ne tarda pas à attirer l'attention des savants et des artistes; et pour ne parler que des archéologues français, MM. de Lasteyrie et de Linas lui consacrèrent, dès 1867-1868, des notices fort intéressantes où, à côté d'une description sommaire des différentes pièces composant ce TRÉSOR, on trouve, sur son origine et sa destination probables, des aperçus ingénieux, pleins d'érudition et de sagacité. Mais on n'avait pas encore essayé de faire jusqu'à présent sur cette merveilleuse collection une étude complète et approfondie, dans laquelle le TRÉSOR DE PÉTROSSA fut examiné aussi bien dans son ensemble que dans ses détails, et où une plume autorisée portât un jugement définitif sur l'art particulier auquel semble appartenir ce TRÉSOR, sur la forme et l'aspect de chacune des pièces qui le composent, ainsi que sur leur caractère, leur style et leur valeur artistiques. C'est ce qu'a entrepris de faire l'auteur de la présente publication. Nul n'était assurément plus compétent que lui pour écrire un pareil travail.

Ancien Ministre de l'Instruction publique et des Cultes de Roumanie, Professeur d'archéologie à l'Université et Directeur de l'École normale supérieure de Bucarest, M. A. Odobesco, mort en 1895, fut un des écrivains dont s'honore le plus justement la Roumanie. Depuis quarante ans, il avait amassé des matériaux considérables, en vue de l'œuvre magistrale que nous publions aujourd'hui.

Après avoir exploré les principaux Musées, ainsi que la plupart des grandes Collections particulières de l'Europe, pour y retrouver la trace de tous les monuments pouvant offrir quelque analogie ou quelque point de comparaison avec les pièces du TRÉSOR DE PÉTROSSA, M. A. Odobesco était venu se fixer à Paris; et il avait consacré tous les loisirs que lui ont laissés les fonctions diplomatiques qu'il y a remplies pendant plusieurs années consécutives, à écrire l'important ouvrage dont le Gouvernement royal de Roumanie a bien voulu nous confier la publication.

Il suffira de jeter un coup d'œil sur le plan adopté par l'auteur pour se rendre un compte exact de l'étendue de ses recherches, de l'abondance et de la précision de ses informations, de la compétence toute spéciale avec laquelle il a abordé et résolu les problèmes les plus ardu de la science archéologique, enfin de l'intérêt constant que présente cette étude qui touche à tous les points importants de l'art et de la civilisation antiques.

L'ouvrage comprend trois études bien distinctes: la première consacrée à la découverte, à l'histoire et à la bibliographie du Trésor; — la deuxième à la description des pièces; — la troisième aux considérations archéologiques, artistiques et historiques suggérées, à l'auteur par l'analyse de toutes les questions se rattachant de près ou de loin à son sujet.

Dans la première, M. A. Odobesco expose les circonstances de la découverte ainsi que les vicissitudes de toute sorte par lesquelles a passé le Trésor de Pétroussa, depuis 1837. D'abord recelé pendant un assez long temps, puis mis en partie, et déposé, en 1842, au Musée National de Bucarest, ce trésor fut, en 1875, l'objet d'une soustraction criminelle, au cours de laquelle il subit de nouvelles détériorations.

Le récit de tous ces événements forme un tableau des plus intéressants; il a en outre le mérite d'une scrupuleuse fidélité, tous les détails donnés par l'auteur étant empruntés aux documents officiels des Archives Royales de Roumanie. Cette première partie, la moins étendue de l'ouvrage, se termine par une revue bibliographique de toutes les publications françaises et étrangères où il est question du TRÉSOR DE PÉTROSSA.

Prospectul monografiei *Le trésor de Pétroussa* tipărit pe coperta exterioară, 1900

Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România

J. ROTHSCHILD, Éditeur, 13, Rue des Saints-Pères, PARIS

La deuxième partie renferme la description des pièces; toutes celles qui existent encore y sont minutieusement décrites, puis, comparées dans leur ensemble à tous les objets similaires cités par les auteurs anciens ou conservés dans les différents Musées de l'Europe. Le même travail d'analyse comparative est fait pour tous les détails de l'ornementation.

Grâce à cette méthode véritablement scientifique, grâce aux indications précieuses que lui ont fournies non seulement la forme générale et l'aspect extérieur des pièces, mais encore les motifs si variés des ornements qui les décorent, l'auteur est arrivé à donner à cette partie de son ouvrage tout l'intérêt et tout l'attrait d'une véritable étude d'ARCHÉOLOGIE et d'ART RÉTRO-SPECIF.

Le TRÉSOR DE PÉTROSSA se composant actuellement de douze pièces, dont cinq en or simple et sept pièces également en or, mais ornées de pierres et de verroteries, M. Odobesco décrit d'abord les cinq objets en or, dans l'ordre suivant:

I. Le disque. — II. L'anneau simple. — III. L'anneau à inscription runique. — IV. L'aiguille. — V. La patère.

Puis l'auteur examine les sept pièces ornées de pierres et de verroterie, à savoir:

VI. Le collier. — VII. La grande phalère pectorale. — VIII et IX. Les deux grandes fibules en forme d'ibis. — X. La petite fibule. — XI et XII. Les deux coupes ou corbeilles à claires-voies.

Cette étude se termine par un rapide examen de ce que pouvaient être les dix pièces perdues, ainsi que de la place qu'elles ont dû occuper dans l'ensemble de la collection.

Enfin, dans la dernière partie de l'ouvrage, l'auteur, s'élevant à des considérations d'un ordre général, et tirant de l'analyse particulière de chaque pièce des conclusions rigoureusement déduites au point de vue de l'art, cherche à caractériser d'une façon plus précise l'époque, le pays, le style auquel ces objets ont dû appartenir. Tout en étudiant l'ornementation et les procédés industriels qui distinguent certaines pièces du TRÉSOR DE PÉTROSSA, il aborde la question si controversée de cette pottererie spéciale que l'on a appelée l'Orfèverie cloisonnée.

Dans cette dernière partie un chapitre distinct a pour objet de renseigner le lecteur sur l'environnement ainsi que sur les circonstances particulières dans lesquelles ce TRÉSOR a pu être fabriqué; sur l'usage auquel il a dû servir; enfin sur les événements historiques auxquels semble devoir se rattacher sa présence en Roumanie. Cette étude est le complément nécessaire et comme l'épilogue consacré par M. A. Odobesco à l'histoire, à la description et à l'analyse du TRÉSOR DE PÉTROSSA.

L'ILLUSTRATION de l'ouvrage a une importance proportionnée à celle du texte. Non seulement l'auteur a fait dessiner soigneusement sous leurs différentes faces et avec leurs moindres détails, tous les objets qui composent le trésor, — ce qui fournit à la publication près de quatre-vingt-dix gravures sur bois, entièrement inédites et se rapportant toutes aux douze pièces de la collection, — mais il a fort heureusement restitué dans seize planches très artistiquement chromolithographiées, l'aspect général de ces douze pièces, réduites, bien entendu et ramenées autant que possible à leurs formes et à leur ornementation primitives.

En outre, les recherches faites par M. A. Odobesco non seulement dans les publications archéologiques les plus variées, mais aussi, comme nous avons déjà eu l'occasion de le dire, dans tous les Musées des grandes capitales de l'Europe (Paris, Londres, Vienne, Saint-Petersbourg, Rome, Madrid); dans les Musées non moins importants de quelques villes secondaires (Copenhague, Stockholm, Munich, Mayence, Genève, Pesth, Athènes, Ravenne, etc.), et même dans le Musée naissant de Bucarest, dont plusieurs dessins intercalés dans cet ouvrage font connaître quelques monuments encore ignorés; — toutes ces longues et savantes investigations, auxquelles il faut joindre celles qui ont porté sur les Collections particulières de divers pays, ainsi que sur les différents Trésors de quelques anciennes basiliques (Monza, Saint-Maurice, Aix-la-Chapelle, Saint-Mare, le Mont Athos, etc.), ont permis à l'auteur d'enrichir son travail de 356 dessins et gravures d'après des objets antiques, et dont l'intérêt immédiat est d'offrir, avec les douze pièces du TRÉSOR DE PÉTROSSA, autant de points nouveaux de rapprochement et de comparaison.

Assurément, tous ces dessins ne sont pas inédits, mais il n'est pas, croyons-nous, téméraire d'affirmer que même lorsque les monuments, les vases, les bijoux etc., qu'ils représentent sont déjà connus, tous ces objets sont décrits et groupés ici dans un ordre qui fera saisir, d'une façon originale et pour ainsi dire toute nouvelle, leur importance aussi bien au point de vue de l'art ancien que de la vie publique et privée des peuples de l'antiquité.

Grâce aux éléments fournis par le TEXTE ET L'ILLUSTRATION de cette publication, l'archéologue y trouvera des données intéressantes et des vues absolument neuves sur certains côtés de l'histoire des arts industriels, depuis l'antiquité jusque vers le commencement du moyen âge; — l'artiste y étudiera avec profit la diversité de forme et d'ornementation successivement subie par les vases et les bijoux artistiques, et relèvera dans cet ouvrage toute une suite de séries curieuses, caractérisant diverses époques et divers contrées; — enfin l'historien lui-même pourra pénétrer plus intimement dans la connaissance d'un temps et d'une civilisation sur lesquels on ne possède aujourd'hui encore, que des notions fort vagues et fort incertaines. D'une façon indirecte, l'histoire du TRÉSOR DE PÉTROSSA le renseignera sur l'état de culture auquel était arrivé le peuple chez lequel ce Trésor a été exécuté, mis en usage et caché, à une époque, dont, par un très habile enchaînement de déductions, M. A. Odobesco est parvenu à déterminer la date plus que probable.

Tel est, en quelques mots, l'intérêt varié que présente le très important ouvrage que nous publions aujourd'hui, et qui sera, nous n'en doutons pas, favorablement accueilli par tous les connaisseurs éclairés, par tous les amis des lettres, des arts, de l'histoire et de l'archéologie.

CONDITIONS DE VENTE

Le TRÉSOR DE PÉTROSSA, composé de trois tomes en un volume grand in-folio, a été imprimé par l'Imprimerie Alsacienne (ancienne Maison G. Fischbach), avec un caractère neuf et sur très beau papier vélin teinté.

Il est orné de 356 gravures réparties sur 695 pages de texte et de 16 planches chromolithographiées et héliogravures dessinées d'après les Monuments mêmes.

L'ouvrage étant tiré à un nombre très restreint, 100 exemplaires seulement sont réservés à la vente.

Prix, en feuilles, dans un carton de luxe. . . . . 200 fr.
Prix, en reliure amateur, à coins tête dorée. . . . . 250 fr.

Prospectul monografiei *Le trésor de Pétrossa* tipărit pe coperta exterioară (continuare), 1900

Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România

de Pétrossa. I. *Historique de la découverte*), ale unei redactări noi, cu ștersături și adăugiri, foarte apropiate de textul din *Columna lui Traian* (de ex. menționarea anexei A, care apare și într-un fragment păstrat în dosarul II, ms. 12, p. 38—44).

6. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 4*. Cuprinde p. 1—10 și 12 (sub titlul: *Notice descriptive et historique sur le trésor de Pétrossa. I. Historique de la découverte*) ale unei variante sigur ulterioare lui II, ms. 5. Prezintă încă diferențe față de ediția neterminată și față de ediția definitivă.

7. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 13*. Zece file numerotate cu cifre romane, II—IV, VI—XII (din istoricul descoperirii). În numerotarea pieselor, platoul poartă nr. I, ceea ce arată că acest manuscris este ulterior publicării textului din *Columna lui Traian* (unde platoul, deși este descris primul, purta nr. III, ca în *Notice 1868*).

8. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 12*. Alături de multe alte mici fragmente din același capitol al istoricului descoperirii (de obicei 1—2 pagini disparate), care nu pot fi inseriate, întâlnim 6 file (p. 1—4, 7—12) dintr-o redactare cu multe ștersături, în care se menționează incendiul de la Universitate din anul curent („l'année présente”) și care astfel se poate data în 1884.

9. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 9*. Este o copie de mână străină, cu adăugiri autografe Odobescu. Cuprinde p. 2—12, 35—38, 40—44, 46—49 și 51—55 din istoricul descoperirii, într-o redacțiune imediat anterioară ediției neterminate, față de care prezintă încă mici deosebiri. Menționând incendiul de la Universitate, din anul în curs („l'année présente”), se datează în 1884 și poate fi considerat drept copie a manuscrisului de la nr. 8 (II, ms. 12).

Alături de fragmentele aici enumerate, care sînt cu toate anterioare ediției neterminate, la B.A.R. se păstrează doar puține fragmente care fac parte din alte capitole ale monografiei. Ele sînt disparate și nu permit să se tragă concluzii asupra fazeologiei propuse, deoarece aparțin exclusiv dezvoltărilor aduse monografiei, ulterior ediției neterminate, uneori chiar în cursul tipăririi ediției definitive. Este vorba de următoarele manuscrise:

10. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 12*. Cinci file (p. 97, 101—103, 107) din capitolul despre veriga simplă. În manuscris sînt folosite tăieturi din foi tipărite (corecturi). O filă din capitolul despre platou (p. 113), în care se vorbește despre medalioanele de la Șimleu.

11. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 13*. Patru file, numerotate I—IV, scrise foarte neglijent, cuprinzînd prima redactare, nedezvoltată, a notei despre placa de la Siverskaia.

12. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 14*. Cuprinde trei sau patru variante (și transcrieri) ale notei dezvoltate asupra plăcii de la Siverskaia (ed. 1889, p. 292—300). În manuscris, nota poartă numărul 106 bis iar paginile sînt marcate cu litere. Mai cuprinde două file (p. 4—5) ale notei din ediția definitivă, vol. I, p. 333, incluzînd o tăietură dintr-o foaie tipărită.

13. B.A.R., *Arhiva Odobescu, II, ms. 15*. Cuprinde numeroase file, în mare parte disparate, din capitolele despre platou și despre veriga simplă, ale ediției definitive (vol. I, 1889). Menționăm că pe paginile manuscrise LVI—LX, LXIII și LXXIV (vol. I, p. 136 urm.) sînt lipite figuri decupate din corecturi, ilustrînd diferite platouri. În nota cu bibliografia asupra verigilor (vol. I, p. 331 urm.) se folosesc, de asemenea, tăieturi. Alături de altele, cuprinde nota asupra discului de la Lampsacus (p. 33 a—g) și cîteva pagini asupra plăcii de la Siverskaia.

După cum se vede, fragmentele de manuscris păstrate reprezintă în chip inegal diferitele secțiuni ale lucrării lui Odobescu. Cele mai multe aparțin primei părți (istoricul descoperirii), în versiuni anterioare ediției neterminate; mult mai puține aparțin capitolelor despre tavă și veriga simplă din ediția definitivă, iar pentru rest (inclusiv volumele II—III) nu am întâlnit alte fragmente. Geneza lucrării nu poate fi deci descifrată numai pe baza manuscriselor și trebuie apelat la comparația succesivă a textelor tipărite. În prealabil este bine să ne reamintim informațiile directe pe care ni le furnizează însuși autorul cu privire la mersul cercetărilor sale. Unele din aceste informații se referă desigur la *versiunea scurtă*, altele însă au în vedere *versiunea dezvoltată*, care avea să ducă la marea monografie. La această din urmă versiune se referea desigur Odobescu în *Pia desideria* (cf. *supra*, p. 928), spunînd că la 1874 a început redactarea „unei opere mai întinse” și adăugînd apoi că datorită evenimentelor a putut să publice doar „cîteva fragmente dintr-însa, traduse pe românește în revista *Columna lui Traian* din 1876 și 1877”.

În adevăr, o comparație între textul ediției neterminate și cel al *Studiilor*, respectiv originalul lor francez, necunoscut nouă, arată o legătură nemijlocită. Astfel, textul primei *Studii* (*Istoria descoperirii*, în acest volum, p. 889—897) a fost aproape în întregime preluat în ediția neterminată, încorporîndu-i-se doar cîteva paragrafe și note; acestui text i s-a alipit un masiv istoric al cercetării pînă la zi, cu bibliografia respectivă. Ca o modificare mai importantă menționăm schimbarea numerotării pieselor: tava, care, deși era tratată prima, avea nr. III în *Columna*, capătă nr. I. De notat că, în ediția neterminată apar citate în subsol depozițiile țăranilor, care în *Columna* lipseau (ele urmau să fie incluse în anexa A). În ediția neterminată își face loc pentru prima dată

un capitol de *Considerații preliminare*. În continuare, *Studiile* despre tavă și veriga simplă au fost preluate aproape integral, adăugându-se dezvoltări doar de câteva pagini (text și note). De regulă, notele inițiale nu au fost remaniate, actualizate, lucru evident la nota de la p. 110—111 a ediției neterminate, care cuprinde o bibliografie a „verigilor portative”, rămasă la stadiul din 1875. Deosebiri mai mari se constată la capitolul despre veriga cu inscripție. Și aici textul corespunzător din *Studie* (pînă la ipotezele lui Neumeister, expuse de Bock) a fost preluat aproape în întregime, dar a fost împănăt cu mai multe dezvoltări și actualizări, în text și în note, căpătînd o întindere aproape dublă. După cum se vede, textul *Studiilor* a fost aproape integral folosit (uneori s-au preluat și erori de felul lui Ulfila — sec. V e.n.), constituind, de fapt, o primă variantă a *lucrării dezvoltate* asupra tezaurului de la Pietroasa. Prin completarea sa, mai ales a capitolelor despre istoria descoperirii și despre veriga cu inscripție, și prin adăugarea capitolului de *Considerații preliminare*, s-a născut cea de a doua variantă a acestei lucrări, care este ediția neterminată.

Cea de a treia variantă o constituie *ediția definitivă*. Compararea sa cu ediția neterminată ne arată că *istoricul descoperirii* și *considerațiile preliminare* au fost preluate integral, cu remanieri și dezvoltări moderate, care au făcut ca pentru aceste două capitole proporțiile lucrării să nu crească prea mult (88 în loc de 72 pagini, de același format). Lucrurile stau însă cu totul altfel în ce privește următoarele trei capitole care deși folosesc pasajii sau chiar pagini întregi din ediția neterminată, practic au fost scrise de la început, în ele introducîndu-se o enormă cantitate de informație suplimentară, cu comentariile, notele și ilustrațiile respective. O primă comparație cantitativă este grăitoare:

	<i>ed. net.</i>	<i>ed. 1889</i>
Istoricul descoperirii	p. 1—58 (58 p.)	p. 1—68 (68 p.)
Considerații preliminare	p. 59—72 (14 p.)	p. 71—88 (18 p.)
I. Platoul	p. 73—98 (26 p.)	p. 89—218 (130 p.)
II. Veriga simplă	p. 99—116 (18 p.)	p. 219—356 (138 p.)
III. Veriga cu inscripție	p. 117—152 net.	p. 357—402 (total 475)

Fără a intra în detalii vom arăta că această considerabilă sporire a informației privește în egală măsură izvoarele scrise antice și medievale și materialele arheologice. De fapt, trebuie precizat, nu este atît vorba de o înmulțire a izvoarelor sau descoperirilor citate, cît de o expunere mult mai largă (citate întinse, descrieri amănunțite) a celor deja menționate în ediția neterminată. Dăm doar două exemple: platourile de la Certomlîk, Kerçi, Aquileea, Bernay, Hildesheim, Concești și Geneva sînt prezentate în ediția neterminată pe trei pagini (p. 84—86), iar în ediția 1889 pe 38 pagini (p. 118—155); portul verigilor la celți este discutat în ediția neterminată pe o singură pagină (p. 102), iar în ediția definitivă pe 51 (p. 238—288). În privința verigii cu inscripție, comparînd cu fragmentul păstrat din ediția neterminată, dezvoltarea nu este prea mare (46 față de 36 pagini), dar pe ansamblu capitolul a luat și el proporții impunătoare (118 pagini), reflectînd interesul deosebit al lui Odobescu pentru această piesă (interes manifestat deja în *Notice 1868*, p. 17—27, unde era pe departe piesa cea mai detaliat comentată). Dezvoltarea masivă a informației este reflectată și de ilustrație: celor 34 figuri numerotate din ediția neterminată le corespund peste 150 figuri în ediția definitivă.

Pentru volumul al II-lea (1896), în care sînt tratate celelalte nouă piese, nu avem, din păcate, pentru comparație, nici manuscrise, nici tipărituri anterioare apropiate. Singurul text tipărit în care aceste piese au fost anterior discutate este *Notice sur les antiquités de la Roumanie* (*Notice 1868*), care însă reprezintă o variantă a *lucrării scurte*, nedezvoltate, despre tezaur. Or, departe de a avea proporțiile gigantice ale celor din volumul I, capitolele din volumul al II-lea aparțin totuși, măcar teoretic, *lucrării dezvoltate*. Dacă dimensiunile lor mici (cana-oenochoe 26 p.; patera 28 p.; colanul ajurat 6 p.; fibula mare 9 p.; fibulele mijlocii 8 p.; fibula mică 5 p.; vasele ajurate 18 p.) arată că avem de-a face cu o variantă timpurie (comparabilă cu *Studiile* din *Columna lui Traian*) sau dacă, dimpotrivă, aceasta constituie indiciul că au fost redactate în grabă, după 1889, de un Odobescu obosit și descurajat de greutățile prin care trecuse pînă atunci pentru realizarea primului volum, este greu de hotărît. O analiză atentă ne arată, în orice caz, că dacă nu a fost compus așa de tîrziu, acest text, cel puțin, a fost îmbogățit, pus la punct, scurt timp înainte de apariție (1893—1895), astfel că în text întîlnim un comentariu asupra descoperirii, în 1889, a mormîntului de la Apahida și a celui de al doilea tezaur de la Șimleul Silvaniei, iar în note întîlnim citate lucrări apărute în anii 1890—1892 (p. 40, 56 și 88). Pe de altă parte, folosirea unor pasajii întregi din *Notice 1868*, și a descrierii pieselor, datorate lui Charles de Linas, nu semnifică neapărat o dată timpurie, ci se poate tot atît de bine explica printr-o redactare tîrzie, grăbită, constrînsă să se limiteze în funcție de întinderea spațiului tipografic rămas. Către această din urmă ipoteză sîntem tentați să înclinăm, avînd în vedere și lipsa oricăror manuscrise, precum și împrejurarea că publicarea *Studiilor* din *Columna lui Traian* și a ediției neterminate s-a întrerupt oarecum în același punct (după piesa a, III-a colanul cu inscripție). Concluzia care s-ar putea trage din acest fapt este că, absorbit de redactarea la mari dimensiuni a istori-

cului descoperirii și a „monografiilor” dedicate primelor trei piese, Odobescu nu a mai ajuns să se ocupe de celelalte piese și să redacteze un text cât de cât dezvoltat decât în ultimii săi ani de viață. Anterior, începînd publicarea serialului din *Columna lui Traian* (1876—1877), a ediției neterminată (1884—1885) și chiar a ediției definitive (1886—1888), este probabil că el nu avea gata un astfel de text dezvoltat. De altfel, din corespondența lui Odobescu (cf. *Opere literare*, ed. Sc. Struțeanu, 1938, p. 359), știm că la începutul lui martie 1885 el abia își prepara materialul pentru a începe redactarea capitolului dedicat celei de a IV-a piese (cana-oenochoe). La fel, Odobescu nu a mai apucat să redacteze un alt capitol, mai amplu, de concluzii, în afara celui din *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, p. 39—54, care avea să fie republicat, pentru încheierea monografiei, *ad hoc*, în vol. III (1900). Îngrijit la tipar de Ionescu-Gion, acest volum trebuie totuși să fi fost pregătit, înainte de moartea sa, de Odobescu, care este desigur autorul acelor foarte mici dezvoltări din text (p. 13—14, menționînd descoperirile recente de la Șimleu și Apahida) și din subsol (note la p. 16—19, 22, 24—25).

Închegată în acest fel, marea monografie asupra tezaurului de la Pietroasa are, explicabil, o serie de neajunsuri, dintre care cel mai marcat este acela al lipsei de unitate și echilibru între părțile componente. Un complex de cauze se află la origine. Însuflețit de ideea realizării operei vieții sale, Odobescu a făcut greșeala de a începe tipărirea unei lucrări care nu era terminată. În lipsa unui manuscris încheiat, era inevitabil ca autorul să piardă din vedere ansamblul lucrării, cu atît mai mult, cu cît, prin structura și formația sa, Odobescu era irezistibil tentat să-și sporească incontinuu informația și să dea mereu noi dezvoltări textului său, pînă în faza de corectură chiar. Tipărind pe măsură ce scria, autorul nu a putut să-și proporționeze lucrarea în chip just și a fost ades pus în situația de a reveni pentru a face adăugiri sau îndreptări. Spre exemplificare, amintim doar revenirile repetate, pe parcursul volumului I, asupra platourilor antice, într-un caz chiar la o distanță de numai trei pagini (la p. 163 se corectează ce se spunea la p. 160 — pe o coală deja imprimată — despre discul de la Orbetello); de aceea au fost mai mult sau mai puțin necesare și *Adițiunile și rectificările* de la sfîrșitul acestui volum. Pe de altă parte, este evident că multe din dezvoltările acestui text sînt nejustificate, inutile. Stilul digresiv al lui Odobescu, alimentat de incomparabila sa erudiție, este la originea a numeroase excursuri, unele de mare întindere, care ades nu mai au nici o legătură cu problematica tezaurului de la Pietroasa sau a orfeveriei antice în general. Un exemplu tipic este acela al notei din volumul I, p. 19—22 (cu patru figuri!), dedicată „găinii cu cei șapte pui” din tezaurul de la Monza, deși autorul singur stabilise că nu există nici o asemănare cu „cloșca cu puii” de la Pietroasa și că asemănarea denumirii este „cu totul fortuită”. Un alt exemplu, la fel de tipic, este acela al notei despre placa de aur de la Siverskaia (vol. I, p. 292—300 și fig. 116—118), intercalată în capitolul despre torques, și care tratează problema unor reprezentări antro-po- și zoomorfe, cu substratul lor mitologic, din India și pînă în Bretania. Și, ca acestea se pot da încă multe alte exemple.

Alte ori dezvoltarea textului se datorează citatelor foarte întinse, reproduse după autorii antici, medievali sau moderni. Dacă lăsăm de o parte cîteva versuri din Boileau sau Voltaire, nu se poate spune că aceste citate ar fi inutile. În raport, însă, cu încărcarea pe care o aduc textului și cu consumul spațiului tipografic limitat de care dispunea autorul, oportunitatea citării *in extenso*, uneori pe pagini întregi, este desigur îndoielnică, mai ales atunci cînd autorul citat este un contemporan al lui Odobescu. Pentru a nu da decît un exemplu, amintim citarea unui capitol întreg din cartea lui Lasteyrie despre orfeverie (de altfel o carte de popularizare), în vol. I, p. 50—59, cu 13 figuri. În măsura în care marea monografie se adresa lumii savante, ar fi fost, desigur, suficient ca citirea să se limiteze la textele esențiale, iar pentru autorii moderni să se facă o simplă trimitere. Se vede însă că Odobescu a visat să ofere o carte atît de completă, încît să dispenseze pe cititor de a mai căuta în rafturile bibliotecilor pe autorii antici sau moderni implicați în problematica dezbătută. Aceeași ambiție l-a făcut, de altfel, să încerce a ilustra cvasitotalitatea pieselor arheologice comentate în text. Rezultatul, această operă monumentală și valoroasă, dar inegală și nedesăvîrșită, ne arată că o astfel de carte completă, ideală, nu este practic realizabilă și, în orice caz, presupune eforturi și mijloace disproportionat față de utilitatea scontată.

În privința limbii, a stilului, împrejurarea că cele două ediții discutate au fost scrise de Odobescu direct în franceză ne scutește de comentarii, care, de altfel, reclamă o competență specială. Oricum, se pare că modestia excesivă a autorului nu este justificată, atunci cînd se adresează indulgenței sau indiferenței cititorilor „în ce privește greșelile de limbă și slăbiciunile de stil, obstacol aproape inevitabil pentru orice străin care și-a propus să scrie în franceză” (p. 52). Sub aspectul limbii ar fi de menționat doar încercarea lui Odobescu de a transcrie toponimele românești de așa manieră încît să fie pronunțate corect de cititorul francez (de ex. Istritza, Fokhani, Poroîna). Autorul nu a fost însă consecvent. Unele toponime au fost totuși tipărite în ortografia românească a timpului (Bădeni-de-jos, Cîlneș), iar altele într-o transcriere hibridă (Pétrossa, Buzéou, Sacuyéni, Niscov, Sarata, Or-goya, Braïla, Turno Magurelle, Contzesti), care nu redă fonetismul real al numelor respective.

O anume inconsecvență se constată și în ce privește folosirea numelor de localități din Transilvania, aflată în acea vreme sub dominația Imperiului austro-ungar. Adresându-se unui cerc internațional de cititori, Odobescu a trebuit să folosească, în general, denumirile oficiale ale localităților, singurele care se regăseau pe hărțile în circulație la acea dată : Cronstadt pentru Brașov, Carlsburg pentru Alba Iulia, Temesvár pentru Timișoara, Nagy Szent Miklós sau Grand St. Miklos pentru Sînnicolaul Mare. Uneori autorul folosește și denumirile românești mai cunoscute (ex. Sibii), iar pentru descoperirea de la Șimleul Silvaniei nu pare să fi cunoscut decât numele românesc (Șimlău, dealul Măgura).

În privința antroponimelor, remarcăm tendința lui Odobescu de a le reda prin corespondentul lor francez (Georges, Nicolas, Michel Ghica, Pierre Poyénar) dar rămîn și nume scrise curat românește (Ion, Achim).

Nu putem încheia acest comentariu, fără a semnală, măcar prin cîteva exemple, existența unei întregi serii de greșeli (de tipar sau ale autorului), precum și a unor nepotriviri între cele două ediții (sau între cele trei ediții, dacă luăm în considerare și textul românesc din *Columna lui Traian*). Simplele greșeli de tipar, care duc la coruperea unor cuvinte, sînt rare în textul francez (de ex., în ed. net., p. 136, *défenseurs* pentru *détracteurs*, corect în ediția definitivă ; *eonservés* pentru *conservés*, în vol. I, p. 122 ; *asiatique* pentru *antique*, p. 725 etc.). Ele sînt însă destul de numeroase în textele citate în alte limbi, în special în cele în limba germană (*Halzring* pentru *Halsring*, p. 359 ; *beabrichtigten* pentru *beabsichtigten* și *noch* pentru *nach* p. 480 ; *überwagt* pentru *überraagt*, p. 603 ; *dass* pentru *das*, p. 663 etc.), dar și în limba engleză (*have* pentru *have*, p. 354 ; *tooled* pentru *towed*, p. 601). Mai frecvente sînt și numele proprii corupte (*Armendralejo* pentru *Almendralejo*, p. 57 ; *Kalocsa* pentru *Kalocsa*, p. 140 ; *Straubingen* pentru *Straubing*, p. 362 ; *Felge* pentru *Telge*, p. 560 etc.). În textele grecești, atît de abundent citate, greșelile cele mai numeroase sînt legate de poziția spiritelor și accentelor (ex. p. 251, 334, 347, 374, 730, 732) și sînt de pus, în special, pe seama tiparului. Uneori o literă este confundată cu alta (*χωρίον* în loc de *χωρίον*, *ἐντυγχάνοντα* în loc de *ἐντυγχάνοντα*, *ὁμώνημον* în loc de *ὁμώνυμον*, p. 730), alteori una sau mai multe litere lipsesc (*χιτῶεπιχυσους* în loc de *χιτῶνας ἐπιχρῦσοις*, p. 385 ; *οιομνους* în loc de *οιομένους*, p. 386). Și în textele latinești întîlnim greșeli care aparțin probabil tiparului (ex. *sollemniter*, în loc de *sollemniter*, p. 257 ; *armillo* pentru *armilla*, p. 387, nota 1 ; *leudibus* pentru *lauidus*, *ab ille* pentru *ab illo*, *cum rege* pentru *cum regi*, p. 419 ; *nihl* pentru *nihil*, p. 453, nota 2 ; *ricolitur* pentru *recolitur*, p. 493 ; *posteu* pentru *postea*, p. 642 ; *praepter* pentru *propter*, *surrectirrus* pentru *surrecturus*, p. 724 ; *propinquans* pentru *propinquans*, *abcessit* pentru *abscessit*, p. 726). Alte greșeli aparțin probabil lui Odobescu, la transcriere, sau edițiilor folosite : p. 299, *πίνακα ἀργύρεους* în loc de *πίνακας ἀργύρεους* sau *πίνακα ἀργύρεων* ; p. 724, nota 1, *relique* pentru *reliquos* ; p. 732, nota 1, *regidus urbens* pentru *regia urbe*. De altfel, în legătură cu acest ultim exemplu, trebuie arătat că în citarea textului lui Iordanes, Odobescu se îndepărtează ades de la lecturile manuscriselor, date în cea mai bună ediție a vremii, aceea a lui Mommsen (*Iordanis Romana et Getica*. Recensuit Theodorus Mommsen, Berolini, 1882) :

Odobescu,	<i>Le trésor...</i>	Mommsen
I, p. 411	Ovim	Oium
p. 436	Gothescytha	Golthescytha
III, p. 24	Athanicum regem	Aithanarico rege
„ „	concessit	consensit
„ „	commeatumque	commeatuque
„ „	militem ordinatum	milite ordinato

Greșită este transcrierea grecescului *σφιγκτήρ* prin *spinther*, *spenther*, în loc de *spinter* (p. 370), ca și folosirea formei *Sophoclus* pentru *Sophocles*. Ca grafii deosebite, notăm scrierea lui *i* consoană prin *j*, ca și formele *sequuto*, *lacryma* pentru *secuto*, *lacrima*.

Cînd este vorba de cifre greșelile nu pot fi întotdeauna sesizate cu ușurință. Dacă este evident că furtul lui Panatazescu a avut loc la 1875 și nu la 1873 (p. 458), sau că vizita lui Bock a avut loc în 1861 și nu în 1862 (p. 586), în schimb este mai greu de remarcat cînd o cifră care indică anul de apariție, volumul sau pagina este greșită. O verificare a trimiterilor la o lucrare de proporțiile celei de față este imposibilă. Din comparația între *Studiele* din *Columna lui Traian*, ediția neterminată și ediția definitivă rezultă însă uneori astfel de trimiteri cu cifre diferite. Există și trimiteri greșite la ilustrație, mai ușor de sesizat : la p. 437 trimitere la fig. 85 *a* în loc de 85 *u*, la p. 442—443 trimitere la fig. 135 *a* în loc de 135 *b* și la 135 *b* în loc de 135 *a*, la p. 494 trimitere la fig. 92 *b* în loc de 82 *b* ; la p. 636 trimitere la fig. 62 *b, c* în loc de 62 *b, c, d* și la fig. 62 *d, e* în loc de 62 *e, f*, la p. 648 trimitere la fig. 70 în loc de 72, etc., etc. La p. 621, legenda figurii 25 se potrivește la fig. 26, iar legenda de la fig. 26 se potrivește la fig. 25,

În volumul III, după fig. 1, 2, 3, urmează figura 137, greșeală provenită probabil din nume-rotarea inițială a figurilor vol. III în continuarea celor din vol. II.

A stabili care din greșelile selectiv enumerate aici aparțin autorului și care tipografiei este imposibil, în lipsa unui manuscris final. Probabil, totuși, multe din ele aparțin autorului, lucru explicabil prin volumul mare de muncă depusă. Uneori Odobescu a sesizat aceste greșeli și le-a îndreptat pe parcursul aceluiași volum (ex. la p. 564 se corectează o trimitere greșită de la p. 210, nota 5). Alteori, de fapt de cele mai multe ori, aceste greșeli au rămas necorectate (monografia nu are de altfel o *errata*). Să reamintim cazul plasării lui Ulfila în secolul al V-lea, greșeală care rămâne în ediția definitivă (vol. I, p. 370 nota), după ce apăruse și în *Columna lui Traian* și în ediția neterminată.

NOTE

84/738 Înălțimea dealului Istrița este indicată greșit în toate lucrările lui Odobescu (1796 m). Înălțimea reală, atinsă de acest deal în vârful situat chiar deasupra comunei Pietroasele, este de 750 m (cf. Gr. Posea, M. Ielenicz, *Județul Buzău*, București, 1971, p. 25). Înălțimea neobișnuit de mare pentru primele dealuri subcarpatice, care se ridică direct din cîmpie, se explică prin prezența calcarelor și gresiilor sarmațiene.

93, nota 1/747 Banul Mihalache Ghica este unul dintre primii și cei mai activi iubitori de antichități, dintre acei „anticari” cu temei criticați de Odobescu pentru lipsa lor de pregătire științifică și pentru zelul de colecționari, care ades a adus pagube monumentelor antice, dar care, nu mai puțin, au meritul de a fi fost primii care la noi au adunat, ordonat și prezentat unui public, mai mult sau mai puțin numeros, obiecte antice (în principal romane). Acești „anticari”, între care, alături de Ghica, menționăm pe N. Mavros, Dim. Papazoglu, N. Cretzulescu și, în sfârșit, pe Cezar Bolliac, au pus astfel temelia atât pentru viitorul muzeu de antichități, cât și pentru cercetările arheologice științifice din ultima treime a secolului trecut. Banul Ghica, folosind poziția de ministru de interne în vremea domniei fratelui său, Alexandru Ghica (1831—1842), și-a constituit o bogată colecție de antichități romane, adunate din Oltenia. Odobescu, în *Analele Societății Academice Române*, X, secț. II, 1878, p. 174 urm., ne relatează despre „metodele” de lucru ale vornicului-arheolog: „Marelui vornic îi plăceau anticele și pe unde auzea sau bănuia că se află antice, de grabă el trămitea ispravnicii, zăpcii și pomojnicii ca să ridice satele, să sape și să scormone sălașele de vechi cetăți, spre a-i aduce la curtea sa din București — actualul palat al administrației de Ilfov — pietroaie, antice și bănuți”.

Astfel de săpături s-au făcut la Reșca (*Romula*), Celei (*Sucidava*), T. Severin (*Drobeta*) etc. Din păcate, din pricina evenimentelor, după 1842, colecția lui Ghica a rămas în părăsire și a ajuns abia la 1869 în Muzeul de antichități, fără acte sau însemnări însoțitoare. Unele date despre săpăturile și colecția lui Ghica au fost publicate în 1836 și 1837, de către Vladimir de Blaremburg în ziarele *Curierul românesc* și *Muzeul național. Gazetă literară și industrială*. Despre piese din această colecție au mai scris G. Papadopol (care s-a ocupat, între primii, și de tezaurul de la Pietroasa; vezi monografia franceză, vol. I, p. 364) și francezul F. Lajard. Banul Mihalache Ghica și-a câștigat mari merite față de arheologia românească și prin salvarea tezaurului de la Pietroasa, și prin inițiativa creerii primului muzeu național, în 1834. Cf. D. Tudor, în vol. A. I. Odobescu, *Istoria arheologiei*, [București], 1961, p. 22; idem, *Oltenia romană* ed. III, 1968, p. 15; D. Popescu, *Centenarul Muzeului național de antichități*, în SCIV, 15, 1964, 4, p. 451—452; A. Pippidi, *Vechi epigrafiști și anticari în țările române*, în *Studii clasice*, XI, 1969, p. 279—296, în special p. 293 urm.

94/748 Muzeul național din București fusese întemeiat de către domnitorul Alexandru Ghica, în 1834, din inițiativa banului Mihalache Ghica. El funcționa la Școala națională (Colegiul Sf. Sava), unde și Odobescu a fost elev, și cuprindea colecții diferite, în principal de antichități (sculpturi, ceramică, cărămizi) și din domeniul științelor naturii. Din acei ani de început datează și primele dispozițiuni legale (circulara Departamentului treburilor din lăuntru, din 1839), care defineau rostul muzeului bucureștean: „Nimeni să nu aibă voie a-și însuși vreun obiect de antichitate măcar unde l-ar găsi într-acest prințipat. Ci îndată ce se va afla un asemenea obiect, de a fi lesne a se transporta, să se trimită prin ocîrmuirea locală la depozitoriul din Colegiul Sfîntului Sava în București”. În 1862, prin donația generalului Mavros, colecția de antichități a Muzeului național devine atât de cuprinzătoare încît separarea ei ca un muzeu independent se impunea cu necesitate. Doi ani mai târziu, prin decretul nr. 1648 din 23 noiembrie 1864, semnat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza și de ministrul N. Cretzulescu, se înființa *Muzeul de antichități din București*, aprobîndu-se regulamentul său de administrare și organizare. Prin decretul nr. 1649 din 25 noiembrie 1864 s-a stabilit și componența „comitetului arheologic”, menit să asigure conducerea muzeului: președinte era generalul Mavros, „primul și cel mai mare donator și fondator al muzeului de antichități”, iar ca membri onorifici Alexandru Odobescu, V. Alexan-

drescu și A. T. Laurian. După moartea lui Mavros, Odobescu a fost ales președinte al comiteului. În septembrie 1871, Odobescu a fost însărcinat de Societatea Academică să alcătuiască, împreună cu V. A. Urechia un catalog al antichităților aflate la muzeul din București. Odobescu a efectuat transcrierea unei părți a inscripțiilor latinești și grecești (1874), dar nu a putut duce la bun sfârșit această lucrare. Cf. R. Vulpe, *Muzeul național de antichități*, în *Boabe de grâu*, I, 1930, 3; D. Popescu, *Centenarul Muzeului național de antichități*, în SCIV, 15, 1964, 4, p. 449 urm.; Vl. Dumitrescu, *Muzeul național de antichități*, București, 1968, p. 5—8; Geo Șerban, în vol. Al. Odobescu, *Pagini regăsite*, [București], 1965, p. 348 și 353.

110/763 Pentru a întări prezumția sa că din tezaur nu au făcut parte monede, arme, catarama etc. și pentru a corecta atribuirea eronată (Telge, Henning) a celor trei catarama cloazionate, din muzeul din București, la acest tezaur, Odobescu revine, în vol. I, în nota dela p. 379 și în prima notă de adăugiri și rectificări, la p. 477—481. Catarama de la Cîlnău, considerate pe drept de Odobescu ca germanice, datează probabil din epoca hunică, astfel că ar trebui mai curînd atribuite unor ostrogoți, decît vizigoților lui Athanaric (cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 703). Ele se păstrează în prezent la Muzeul de istorie al R.S.R. (Tezaurul istoric, nr. inv. 11.060—11.062), unde, însă, în chip nejustificat, au fost încadrate într-un presupus „tezaur de la Buzău”, împreună cu piese nemenționate de Odobescu (o cataramă mică, un inel cu piatră, doi cercei, șapte rozete mici și un șirag din tuburi și pandantivi, toate de aur). Nu se cunosc condițiile de aflare a acestor catarama. Ar fi de văzut dacă nu cumva fac parte dintr-o descoperire făcută de Tocilescu și descrisă sub nr. 160, în *Catalogul Muzeului național de antichități din București*, 1906, p. 76: „Trei catarami de aur masiv, fragment dintr-un colan de aur; patru fragmente de aur, toate găsite de d-nu Tocilescu într-o movilă de lângă Buzău”. Această movilă ar putea fi aceeași cu movila „lîngă podul Cîlnăului de lângă Buzău”, în care Tocilescu a găsit un mormînt de călăreț cu zale, sabie și harnașament (*Ibidem*, sub nr. 161). Vezi și nota la textul din *Columna lui Traian*, p. 990.

112, nota 2 (vezi și p. 448)/p. 774 Opiniile despre tezaur, atribuite de Odobescu lui Berger de Xivrey, au apărut sub semnătura lui Gheorghe Asaky, în *Le glaneur moldo-valaque. Journal scientifique, littéraire et industriel*, în numărul pe iulie-septembrie 1841, p. 60—67. După ce menționează descoperirea de la Concești (corect scris în textul românesc, în alfabetul de tranziție, și greșit, Contzesti, în textul francez), Asaky reproduce din scrisoarea lui Billecocq către Saint Marc-Girardin, scrisoare care conține o serie de inexactități, începînd chiar cu indicarea anului descoperirii de la Pietroasa, 1838 în loc de 1837. În continuare, Asaky prezintă informațiile primite de la Paris, fără a preciza numele autorului. Alături de greșeli care nu-i aparțin (cele patru fibule considerate ca lămpi), Asaky comite o amuzantă confuzie, scriînd că două lămpi (fibule) au „figura zînei Iris” (în textul francez „figure d'Iris”, evident o citire greșită a scrisorii de la Paris, unde va fi fost scris „figure d'ibis”!). Textul din *Le glaneur* este însoțit de două planșe, cuprinzînd cele două colane subțiri, patera cu figuri, colanul lat și cupa octogonală, desenate de Negulici.

113—114/765 Lucrarea lui Joseph Arnoeth, *Die antiken Gold- und Silber-Monumente des k.k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien*, Viena, 1850, i-a oferit lui Odobescu numeroase puncte de referință atît privind tezaurul de la Pietroasa, cît și pentru alte descoperiri anologice din întreaga Europă. Relatările privind tezaurul de la Pietroasa (scris *Pietraossa*) și ilustrația respectivă cuprind o serie de erori, care au fost semnalate de Odobescu. În scrisoarea din 1847 a lui A. Kurz (reprodusă de Arnoeth la p. 85 urm.) întîlnim prima semnalare a fortificației (castrului) de la Pietroasa, precum și a unei alte fortificații de pe dealul Istrița (vezi mai jos, p. 979). În lucrarea lui Arnoeth sînt publicate și alte importante descoperiri de pe teritoriul României: tezaurele de la Sînnicolaul Mare și Șimleul Silvaniei (I), placa de argint figurată, din tezaurul geto-dacic de la Cioara, monede grecești și macedonene etc. În această carte, Odobescu a întîlnit descrieri sau referiri la multe piese importante, pe care le va discuta în marea sa monografie: vasele de argint de la Rennes, Bernay, Cucuruzul Mare, Concești, așa-numitele scuturi votive, cornurile de la Tondern etc.

Exemplarul de la B.A.R. (cota V 32677) a aparținut lui Odobescu așa cum arată parafa sa aplicată pe fila a doua și lapidarele însemnări marginale cu creionul, în care îi recunoaștem scrisul. Aceste însemnări, în franceză și, mai rar, în germană, au rostul de a atrage atenția asupra pieselor discutate în text (ex. *Patère de Rennes*, *Collier irlandais*, *Kuczurmare*, *Kouloba*, *clypei votivi*, *Bouclier de Scipion* etc.), eventual asupra colecției unde se află (ex. *Musée de Copenhague*, *von Stroganof*) sau asupra literaturii (Arch. Zeitg. 1843; Montfaucon). La p. 13—14 și 84—87, unde se relatează despre tezaurul de la Pietroasa, nu întîlnim nici o însemnare, cu excepția unei aproape indescifrabile consemnări: *Trésor(?) de Petrosa* (p. 13).

121/774 Lucrarea lui F. de Lasteyrie, *L'histoire du travail à l'Exposition Universelle*, Paris, 1867, 59 p. (exemplarul de la B.A.R., cota II 105.424, provine din biblioteca Odobescu), reflectă o dată mai mult aprecierea de care s-a bucurat participarea României la expoziția de la Paris, cu atît mai mult cu cît era vorba de o națiune tînără, în curs de

emancipare („La vient à peine de se constituer une jeune nationalité encore en toutelle... Sachons gré à la Roumanie du riche contingent qu'elle nous apporte !"). După ce amintește că tezaurul de la Pietroasa i-a prilejuit în 1865 exprimarea ideii sale despre existența unei „arte naționale” a goșilor, Lasteyrie arată că noi descoperiri de piese cloazionate, „aflate chiar pe granița României, în Ungaria”, îi confirmă această idee. Referința lui Lasteyrie, ținând cont de granițele de la 1867, privește desigur Transilvania. Din păcate, autorul nu precizează despre ce anume descoperiri este vorba, menționând doar că ele se află în muzeul din Pesta.

121—122/775 Lucrarea dedicată, la 1868, de către Charles de Linas tezaurului de la Pietroasa, este aceea care l-a influențat cel mai mult pe Odobescu, în special în ceea ce privește terminologia și descrierea pieselor, care este preluată *in extenso* atât în *Notice 1868*, cât și în marea monografie (mai ales în vol. II, 1896). Această influență se explică prin relațiile colegiale dintre cei doi savanți și, în special, prin preferința lui Odobescu pentru limba franceză, în care el însuși și-a scris lucrările. La rîndul său, Linas a folosit în redactarea lucrării în discuție material documentar (inclusiv o colecție defotografii) și idei inedite, generos puse de Odobescu la dispoziție. Chiar în această lucrare savantul francez a ținut să omagieze gestul de „bienveillante confraternité”, știind că însuși Odobescu pregătea în acel moment o publicație asupra tezaurului. Exemplarul cărții lui Linas, *L'histoire du travail à l'Exposition Universelle de 1867* (Paris-Arras, 1868), care se află la B.A.R. sub cota II 384.407, provine din biblioteca lui Odobescu.

129/783 Notița publicată în volumul de rapoarte ale Congresului de antropologie și arheologie preistorică de la Copenhaga, din 1869 (volum apărut în 1875) nu a fost redactată de Odobescu, astfel că, deși este înregistrată în bibliografia lui Odobescu, întocmită de Al. Iordan (*Convorbiri literare*, 67, 1934, 7—9, p. 757), nu va fi reluată în ediția de față a operelor lui Odobescu. Însăși precizarea din subtitlu (*D'après des communications de M. Odobesco*) ca și indicația autorului (W. Schmidt?), la p. 361, nota 1 din volumul congresului, că a făcut uz de publicațiile lui Linas (1868), Arneth (1850) și Odobescu (1868), arată că nu Odobescu este autorul. Din procesele verbale ale ședințelor rezultă, de altfel, că Odobescu a prezentat doar o „comunicare orală”, despre antichitățile preistorice din România, ținută în ziua de 31 august 1869 și publicată ulterior în *Scrieri literare și istorice*, vol. II, 1887, p. 137—148. Odobescu adusese, însă, cu sine fotografii ale pieselor de la Pietroasa, pe care le-a arătat savanților prezenți la congres și care au servit ulterior ca bază pentru desenele (șapte figuri în text și patru planșe), apărute în volumul congresului.

137—139, nota Darea de seamă publicată în *Académie des inscriptions et belles-lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1868*, N.S., tome IV, 1869, p. 410—415, este reproducă cu foarte mici reduceri, atât din textul scrisorii lui Odobescu, cât și din procesul verbal propriu-zis. În Arhiva Odobescu (II, ms. 11) de la B.A.R., se păstrează un manuscris de patru pagini, cuprinzând traducerea în românește a acestei dări de seamă, însoțită de un text introductiv: „Extragem din *Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et belles-lettres de Paris, année 1868* (Dări de seamă ale ședințelor Academiei de inscripțiuni și bele-litere din Paris, pe anul 1868), următoarele rînduri, care nu sînt fără de interes pentru a se constata dintr-însele că și românii au început, prin studii serioase, a lua parte la mișcarea științifică a Europei apusene: . . . , Manuscrisul poartă un titlu, care pare a fi adăugat ulterior, tot de mîna lui Odobescu: „*Antichități din Siberia asemănate cu tezaurul de la Pietroasa*”.

În scrisoarea adresată lui Lasteyrie, Odobescu vorbea despre vizitele sale la muzeele din Budapesta (unde probabil a desenat piesele cloazionate provenind din România, reproduse la fig. 14/f, g) și Petersburg. La Ermitaj el a pus să se facă fotografiile ale unor piese de orfeverie din colecția siberiană și din aceea a Bosforului cimmerician, sperînd să realizeze „un album, pe care-l voi însoți cu oarecare modeste observațiuni”, cu scopul de a-l înainta Academiei de inscripțiuni. La B.A.R., secția de manuscrise, sub nr. 5352, filele 45—61, se află 17 astfel de planșe cu desene colorate ale unor piese scito-sarmatice și germanice din Rusia, probabil chiar ale pieselor fotografiate la Ermitaj (între ele recunoaștem unele obiecte de la Novocerkassk). Filele 33—36 ale aceluiași dosar conțin liste de obiecte de la Ermitaj, fotografiate sau desenate, și note privind concordanța planșelor din unele lucrări privind antichitățile din Rusia (*Antiquités du Bosphore Cimmérien*, Dubois de Montpéreux, *Voyage* . . . etc.).

146 (vezi și p. 53 și 440—442, nota) Artistul berlinez, al cărui nume Odobescu omite să-l menționeze la p. 146, este Paul Telge, devenit și bijutier al curții regale române. La 1884 (nu la 1886, cum apare la p. 440 urm.) el a executat mai multe copii galvanoplastice ale tezaurului. Unele dintre ele erau destinate muzeelor din Nürnberg și Berlin, precum și comercializării (v. Fr. Schlette, *Germanen zwischen Thorsberg und Ravenna*, Leipzig, 1972, fig. 75, unde printre copiile pieselor tezaurului s-au strecurat și cele ale cataramelor de la Cîlnău). În afara broșurii, cu scop mai mult comercial, tipărită la Berlin în 1885, de la Telge ne-a rămas un raport adresat directorului Muzeului de antichități, Grigore Tocilescu cu privire la proiectul de restaurare a tezaurului. Manuscrisul păstrat la B.A.R., secția manuscrise (Arhiva Odobescu, II₂, ms. 14) are patru file și conține traducerea românească a acestui

raport. El este însoțit de o adnotare, semnată de Al. Tzigara-Samurçaș : „Raportul lui Paul Telge, asupra reparării tezaurului de la Pietroasa, în traducerea lui Polonik (din hîrțile lui Tocilescu, date mie de anticarul Zonebah (?), la Ț(moartea) lui Tocilescu”. Extrase din acest raport au fost publicate de Tzigara-Samurçaș, *Tezaurul de la Pietroasa*, în *Convorbiri literare*, 67, 1934, 7—9, p. 767—768. Raportul descrie starea pieselor tezaurului (mai puțin patera și veriga simplă, care erau bine păstrate), calificînd restaurarea anterioară (Paris, 1867) ca „barbară”, și face propuneri privind metodele de restaurare cele mai adecvate. Lucrarea urma să se facă la Berlin, iar costul ei era apreciat la 2 200—2 500 mărci. Raportul ar putea data din 1884, cînd Telge a examinat pentru întia oară tezaurul.

155 (vezi și 719)/796 Argumentul pe care se întemeiază, în principal, Odobescu atunci cînd atribuie toate podoabele de la Pietroasa portului bărbătesc, și anume dimensiunile mari ale pieselor, nu este suficient. Nici legătura pe care el o face între perechile de fibule și colanul ajurat, pe de o parte, și epoleții, respectiv plăcile pectorale (*hausse-cols*) ale ofițerilor moderni, pe de altă parte, nu rezistă criticii. Cercetările din ultimele decenii au arătat că în necropolele gotice fibulele apar pereche în mormintele de femei (J. M. Santa Olalla, *Zur Tragweise der Bügelfibel bei den Westgoten*, în *Germania*, 17, 1933, p. 47—50; V. Bierbrauer, *Beobachtungen zur gotischen Frauentracht*, în *BayerVbl*, 36, 1971, p. 134—147). În același timp, reprezentările figurate romane (mozaicuri, dipticuri, medalii, platouri) arată că, în imperiu, bărbații purtau cîte o singură piesă pe umăr, împărații broșe cu pietre și pandantivi, iar demnitarii fibule (vezi în monografia lui Odobescu, vol. I, fig. 72 și 79). Pe acest temei, fibula mare de la Pietroasa a fost atribuită unui rege got, imitînd portul imperial roman, iar fibulele perechi uneia sau unor femei, toate aceste piese fiind considerate ca „the regalia of a Gothic king” (David Brown, *The Brooches in the Pietroasa Treasure*, în *Antiquity*, XLVI, 1972, p. 111—116).

158—164/799—803 Acest fragment a fost publicat, în românește, în ziarul *Epoca*, anul II, nr. 546, din ziua de duminică 27 septembrie/9 octombrie 1887. Traducerea românească a fost făcută de redacție, care se simțea obligată să precizeze dificultățile și limitele acestei traduceri : „Stilul, așa de original al d-lui Odobescu în limba românească, este foarte anevoie de tradus în altă limbă, fiind cugetat cu totul românește; cam tot aceeași dificultate se simte spre a traduce românește, ceea ce d-sa a compus și a redactat cu multă claritate în limba franceză”.

163 Dintr-o scăpare, împărații Valentinian II, Leon I, Leon II și Anastasius I sînt încadrați în secolul al IV-lea. Este, evident, vorba de secolele IV—VI e.n.

171 și 175, nota/810 Pentru greutatea tăvii, diferitele ediții dau date deosebite : în textul românesc din *Columna lui Traian* — 7,1540 kg, în ediția neterminată — 7,1540 kg în notă și 7,130 kg în text, iar în ediția 1889 — 7,130 kg. Dacă adunăm, după Odobescu (p. 175, nota), greutatea celor patru bucăți în care a fost tăiată tava : 2,075 + 1,802 + 1,043 + 1,610, obținem doar 6,530 kg ! Aceste date nu mai pot fi corectate cu ușurință, deoarece tava a fost restaurată, părțile ei fiind legate fix cu ajutorul unor plăci metalice, care sporesc greutatea reală a piesei. În ambele ediții franceze se spune greșit că perlele semisferice de pe marginea tăvii ar fi sudate (aceeași greșeală apare la Bock și Linas) ; în realitate ele sînt realizate „au repoussé”. Înălțimea piciorului este de 0,5 cm, nu „peste 1 cm”, cum apare în ambele ediții franceze. În ediția neterminată s-a indicat greșit și înălțimea motivului spiralic ; ea este de 3 cm, nu de 30 cm.

171—172 (vezi și 85—86)/810 Afirmînd că la descoperire tava acoperea toate celelalte piese, Odobescu rectifică ceea ce scrisese în ediția neterminată (p. 74), și anume că toate obiectele tezaurului au fost găsite șezînd pe tavă. Rectificarea se întemeiază pe depoziția lui Ion Lemnarul, care, de altfel, era corect redată și în ediția neterminată : „(le plateau) se trouvait placé par-dessus toutes les autres objets...” (vezi, ed. net., p. 16, și ed. 1889, vol. I, p. 17). Că piesele nu au stat într-un vas de lut, este foarte verosimil. Fragmentele ceramice găsite ulterior la locul descoperirii sînt menționate cu justificată rezervă de Odobescu, ca putînd proveni din împrejurimi. Între cele două războaie mondiale, Ion Nestor, cercetînd acest loc, a identificat în *Via Ardelenilor* „urme vechi, unele pe care sînt înclinat a le socoti a fi chiar din vremea tezaurului și de caracter sarmato-gotic” (ms. la Institutul de arheologie din București). Din *Via Ardelenilor* astfel de fragmente ceramice s-au putut ușor răspîndi pînă la locul tezaurului.

191, nota 4, și 192 Platoul rectangular (*lanx quadrata*) ilustrat în fig. 41, a fost anterior publicat de Odobescu, într-un articol din *Gazette archéologique (Revue des musées nationaux)*, anul XII, 1887, p. 72—80 (despre acest platou, p. 79—80 și figura din text).

209—211 și fig. 48 Asupra vasului de la Caubiac, Odobescu revine, de două ori : la p. 306, nota 1 și la sfîrșitul volumului I, p. 481—482 (*Additions et rectifications, II. Bassin en argent...*). În urma redescoperirii acestei piese la British Museum, el corectează descrierea de la p. 127 urm. și publică un nou desen (fig. 194), menit să înlocuiască reconstituirea „foarte arbitrară” din fig. 48.

216 și nota 3 (vezi și p. 648—649)/ 821, nota 2 Celebrul tezaur de vase romane de argint de la Hildesheim, în Saxonia inferioară, a fost descoperit la 17 octombrie 1868, și nu la 25 oct. 1869 cum apare la Odobescu. Lucrarea lui Wieseler nu este apărută la Göttingen, în 1869, ci la Bonn, în 1868 (corect în ed. net., p. 85, nota 2). În vol. II, p. 52—53 și nota se face trimitere greșită la fig. 70; patera de la Hildesheim este ilustrată la fig. 72. Literatură mai nouă: Pernice, Winter, *Der Hildesheimer Silberfund*, 1902; R. von Uslar, *Westgermanische Bodenfunde des 1. bis 3. Jh.*, Berlin, 1938; U. Gehrig, *Hildesheimer Silberfund*, în *Bilderhefte der Staatlichen Museen*, Berlin, Heft 4, 1967.

219 *Notitia dignitatum* nu poate data de la sfârșitul secolului al III-lea, așa cum apare la Odobescu, ci, cel mai probabil, din primul sfert al secolului al V-lea. Pentru Orient ea pare a reflecta situația de după domnia lui Constantin cel Mare (cf. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, București, 1970, p. 207).

221—224 și 227—229/ 821—822 Paginile dedicate tăvii de la Concești (nu Contzesti-Conțești), azi în jud. Botoșani, au apărut anterior în *Gazette archéologique (Revue des musées nationaux)*, XII, 1887, p. 72—80 și pl. 8—9, sub titlul: *Plateau antique en argent et sarcophage en pierre ornés de sujets de chasse, trouvés en Roumanie*. Textul din *Gazette archéologique* cuprindea în plus publicarea unui platou rectangular, descoperit în Anglia. La sfârșitul vol. I (*Additions et rectifications*, la p. 486—492 și fig. 196—200), Odobescu revine asupra descoperirii de la Concești, precizând numele și data corectă a descoperirii și ilustrând alte două vase de argint, care provin tot de acolo. Cu această ocazie, el revine asupra atribuirii „mormintului crăiesc” de la Concești unui șef tătar din secolul al XIII-lea, care ar fi avut în posesia sa vase de argint antice, considerînd acum că „nimic nu e mai simplu, dimpotrivă, decît a constata prezența unor rămășițe romane în morminte gotice, regăsite în nordul Daciei”. După ce anterior (*Studie*, în acest volum, p. 901, nota 33) datase vasele de la Concești în sec. II e.n., acum Odobescu înclină să le considere mai tîrzii decît epoca Antoninilor, aproape contemporane cu tezaurul de la Pietroasa.

Pentru întîia oară, Odobescu a descris și discutat descoperirea de la Concești în a sa *Notiție despre localitățile însemnate prin rămășițe antice, în districtul Dorohoi*, publicată în *Monitorul oficial*, nr. 152, 13/25 iulie 1871, p. 825—827. Acest text, cu unele dezvoltări, a fost republicat sub titlul *Rămășițe antice din județul Dorohoi*, în volumul al II-lea (1887) al *Scrierilor literare și istorice* ale lui Odobescu (la p. 157—223; despre Concești p. 183—208, paginile 199—208 reprezentînd o dezvoltare față de *Monitorul oficial*). Vezi și A. I. Odobescu, *Istoria arheologiei*, 1877, p. 566—572. Se știe, de asemenea, că Odobescu a ținut o comunicare despre tava de la Concești, în ședința academică din 5 iunie 1887 (cf. G. Șerban, în *Al. Odobescu, Pagini regăsite*, p. 388).

Studiile ulterioare au contribuit la reconstituirea inventarului funerar de la Concești, căruia îi aparțin, în afară de cele trei vase de argint cunoscute de Odobescu, piese din echipamentul unui războinic (coif roman, scut?, sabie?) și din harnașamentul calului său (șa de lemn placată cu aur, aplici de aur cloazionate), podoabe de aur (diademă ornată cu pietre, colier torsionat), resturile unui scaun etc., toate aflate la muzeul Ermitaj și rămase necunoscute savantului român. Cercetarea modernă datează acest mormînt în jurul anului 400 e.n. și îl atribuie unui conducător de neam hunic, poate chiar vestitului Uldin. Pentru stabilirea datei mormîntului, o mare importanță o au vasele de argint, care au fost produse într-un atelier constantinopolitan, probabil, pe la 400 e.n. (Cf. L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike. Studien auf Grund der Silbergefäße der Ermitage*, Berlin—Leipzig, 1929, p. 123—137; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Atilla-Reiches*, 1956, p. 56, 72, 84—87; Cătălina Bloșiu, *Noi observații și ipoteze cu privire la mormîntul de la Concești*, în *Cercetări istorice*, Iași, 1974, p. 59—80). Vezi și p. 996.

Sarcofagul roman menționat de Odobescu la p. 225—226 și ilustrat în fig. 59, provenind de la Sucidava (Celei, jud. Olt) sau Romula (Reșca, jud. Olt), are o lungime de 2,05 m și este cioplit din calcar de Vrața. În prezent, el se află în lapidariul Muzeului de istorie al R.S.R. (cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, 1968, p. 409 și fig. 122; Vl. Dumitrescu, *Muzeul național de antichități*, București, 1968, p. 72—73 și fig. 61). Pentru prima dată, acest sarcofag a fost ilustrat, fără comentarii, de Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, pl. IX—XII (cu legenda „Un sarcofag daco-roman de preste Olt/Reșca sau Celei”).

228 Paharnicul Gheorghe Săulescu, profesor la Academia Mihăileană din Iași, poate fi considerat drept unul dintre primii arheologi români. În afară de relatările despre descoperirea de la Concești, pe care se întemeiază și Odobescu, lui i se datorează primele cercetări în cetatea Gherghina sau Tirighina, de la Barboși, lângă Galați, efectuate în 1836. Rezultatele au fost publicate de Săulescu, în 1837, la Iași, într-o broșură intitulată: *Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina) a căreia ruine se află în apropierea Galatului*. Asupra acestor cercetări, vezi mai jos, p. 975 urm.

235 și nota 1 Asupra discului de la Geneva, Odobescu revine mai jos (p. 399, nota 1) pentru unele rectificări.

237—239 În legătură cu discul de la Perugia, Odobescu revine la sfârșitul vol. I (*Additions et rectifications*, la p. 492—493) pentru a relata despre un disc (sau scut) cu reprezentări similare (victoria lui Constantin cel Mare), văzut de mitropolitul Dosoftei al Moldovei, la curtea regelui polon Ioan Sobieski.

242—244 și fig. 73 /823 La sfârșitul vol. I (p. 493—494) se oferă date suplimentare asupra discului de la Orbetello, precum și un desen nou, realizat după fotografie (fig. 201), mai corect decât cel din figura 73, reprodus după Bracci. „Tout dernièrement”, în iunie 1888, în drum spre Paris, unde avea să termine imprimarea primului volum al monografiei sale, Odobescu se opriese la Florența, tocmai pentru a studia piesa în discuție, aflată la galeriile Uffizi (cf. G. Șerban, *op. cit.*, p. 391).

255 Pe parcursul vol. I, Odobescu mai revine cu noi date despre tăvile (în general vasele plate) antice. La p. 249—252 se discută și se ilustrează (fig. 103) discul de la Lamp-sacus, adăugându-se și o listă de 11 platouri orientale. La sfârșitul volumului (*Additions et rectifications*) se mai adaugă o notă complementară (p. 483—486 și fig. 195) și o listă generală a platourilor și cupelilor cunoscute autorului — în total 54 piese (p. 500—501 și fig. 207). Fără a vrea să aducem la zi lista lui Odobescu, vom menționa aici, totuși, discul de argint aurit purtând numele lui Paternus, episcop de Tomis (498—520), descoperit în 1912, împreună cu alte piese de aur și de argint, în marele tezaur de la Malaia Pereșčepina (reg. Poltava, Ucraina). Această splendidă piesă, făurită desigur într-un atelier din Constantinopol, a fost mai recent reprodusă de I. Barnea, în revista *Archeologia*, Paris-Dijon, 91, 1976, p. 48. Pentru întregul tezaur, vezi, A. A. Bobrinski, *Perescepenskiĭ klad*, în *Materialy po arheologii Rossii*, vol. 34.

272 și notele 1—2 După Sutz (Soutzo) și Odobescu, de tezaurul de la Turnu Măgurele s-a ocupat și Vasile Pârvan (*Getica*, 1926, p. 19—20), care era înclinat să accepte părerile înaintașilor săi atît în ce privește folosirea verigilor de aur ca monedă, cît și în ce privește datarea lor. Pârvan observa, însă, că folosirea verigilor ca monedă se putea înscris și pe linia unei tradiții locale din epoca bronzului. Despre manșoanele cilindrice, profilate și despre tubul mic, toate de aur, el credea „a fi aparținut fie la stîlpii unui baldachin de modă scitică, fie, eventual, la un stindard, recte la un sceptru, de aceeași proveniență”. Această ultimă interpretare ni se pare, azi, cu totul improbabilă, cu atît mai mult cu cît, în ultima vreme, se tinde a se data tezaurul de la Turnu Măgurele mai timpuriu, poate chiar în plină epocă a bronzului. Astfel, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe (*Tezaururile istorice*, în vol. *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, București, 1958, p. 33—36 și fig. 1—2) a arătat că piesele de la Turnu Măgurele, considerate în principal podoabe, au analogii în descoperirile din epoca bronzului din Cehoslovacia și Germania, iar un inel de buclă (*Lockenring*, *op. cit.*, fig. 2/2), atribuit acestui tezaur, aparține tipului cunoscut în fazele mijlocii ale culturii Monteoru, din descoperirile de la Sărata Monteoru și Poiana. Pentru celelalte piese (șaibe, manșoane) nu se cunosc analogii directe în spațiul nostru. Dată fiind însă frecvența descoperirilor de tezaure de aur din epoca mijlocie și tîrzie a bronzului (vezi, D. Popescu, în *Materialie și cercetări arheologice*, II, 1956, p. 196—250), o astfel de datare este mai probabilă. În această ipoteză, dacă admitem în continuare interpretarea șaiabelor de aur ca semne premonetare, orice legătură cu un anume sistem ponderal grecesc dispare. Ele ar putea fi, mai curînd, piese de podoabă (șirag), așa cum arată descoperirile de la Maikop. Tezaurul de la Turnu Măgurele se păstrează astăzi la Muzeul de istorie al R.S.R. (Tezaurul istoric, nr. inv. 10.688—11.034).

274 și 285—286 Vorbind despre „săbii germanice” și, în general despre „pays germains” pentru epoca bronzului, Odobescu proiectează în această epocă realități etnice care sînt atestate istoric abia la sfârșitul erei vechi — începutul erei noastre. Cercetarea modernă procedează cu mai multă prudență, evitînd să folosească denumiri etnice pentru vremuri atît de îndepărtate. Vezi, în acest sens, instructiva carte a lui H. J. Eggers, *Einführung in die Vorgeschichte*, München, 1974, p. 199 urm.

277—282 (vezi și p. 436, nota 1) / 829 La data cînd Odobescu redacta aceste pagini, era cunoscut doar primul tezaur de pe dealul Măgura de la Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj (în textul francez scris *Magura* și *Simlau*), descoperit în 1797 și păstrat și astăzi la Kunsthistorisches Museum din Viena. Folosindu-se de publicația lui Arneth, Odobescu omite să menționeze unele piese componente ale tezaurului (o placă de centură, o verigă cu capete zoomorfe, un fragment de brățară cu cap de animal și 24 verigi mici). Numărul de medalioane indicate de Odobescu este mai mare decât cel care apare în lucrările mai recente (cf. K. Horedt, în Jan Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, II, 1969, p. 1 295). De precizat că medalioanele din fig. 82/b, c, d, provin din acest tezaur (lucru ce nu rezultă din legendă). Apare destul de ciudat că Odobescu nu a sesizat unele elemente comune tezaurelor de la Șimleu și Pietroasa (panterele de pe pandantivul de topaz al lanțului de la Șimleu seamănă cu mînerile coșurilor ajurate de la Pietroasa, iar frunzele de viță de pe același lanț seamănă cu desenul incizat pe cana-oenochoe de la Pietroasa).

În vol. II, 1896, p. 87—89, Odobescu menționează și cel de al doilea tezaur de la Șimleu, descoperit între timp (1889), care îi oferea o foarte apropiată analogie pentru fibula mică de la Pietroasa. Ceea ce Odobescu nu a putut sesiza în acel moment este că, probabil, cele

două tezaure descoperite la Șimleul Silvaniei, în același loc, sînt de fapt două loturi ale unui singur tezaur. Cei mai mulți cercetători sînt astăzi de această părere, considerînd că tezaurul a aparținut unui conducător de neam germanic, gepid sau, mai probabil, ostrogot, și că el a fost îngropat în jurul anului 400 e.n. Cf. J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, II, 1905; N. Fettich, în *Arch Hung*, 8, 1932; G. Müller-Kuales, în *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, vol. III, p. 1261 și pl. 508—510; R. Noll, *Vom Altertum zum Mittelalter*, Wien, 1958, p. 62—64.

285 și nota 2 (vezi și p. 501, 577—582, p. 624) / 812 urm. Tezaurul de vase de aur de la Sînnicolaul Mare, jud. Timiș (menționat sub numele oficial al vremii Nagy-Szent-Miklós, uneori tradus în franceză, Grand-Saint-Miklós), cunoscut de Odobescu din cartea lui Arneht, este de mai multe ori citat în monografie, iar unele piese sînt chiar reproduse (vol. I, fig. 206, 212, 248; vol. II, fig. 30). Deși ezită să propună o datare și o atribuire etnică precise, Odobescu pare a fi mai aproape de adevăr decît alți savanți ai vremii sale, atunci cînd subliniază amestecul de elemente orientale și grecești (bizantine) care caracterizează stilul vaselor în discuție și cînd pune la îndoială presupusul caracter gotic al runelor înscrise pe mai multe din aceste vase. Adevărul este că nici astăzi originea tezaurului nu este pe deplin lămurită. Data fabricării, respectiv a îngropării vaselor de la Sînnicolaul Mare variază la diferiții autori între secolele IX și XI, iar în privința atelierelor și a posesorilor tezaurului părerile sînt încă împărțite. Din întinsa literatură, menționăm cîteva din lucrările mai importante: N. Mavrodinov, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós*, în *Arch Hung*, XXIX, 1973; N. P. Kondakov, *The Treasure of Nagyszentmiklós*, în *Bulletin of the Byzantine Inst.*, 1946; A. Alföldi, *Études sur le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós*, în *Cahiers arch.*, V/1951, VI/1952 și VII/1954; M. Comșa, în *Omăgiu lui C. Daicoviciu*, 1960, p. 73—74; *Istoria României*, I, 1960, p. 762—763.

286 Sabia de bronz de la Cobor (nu Covor, cum apare la Odobescu), com. Ticușu, jud. Brașov, descoperită într-un mic depozit și achiziționată la 1858, se află și astăzi în Muzeul Brukenthal (nr. inv. 318). Aparține tipului *Schalenknaufschwert* și se datează în faza timpurie a primei epoci a fierului (Hallstatt B1). La aceste săbii este obișnuită ornamentarea bogată a mînerului (cf. A. D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 118, 128—129, 172, nr. 40 și pl. VIII/6, IX/4). Odobescu a preluat această descoperire, foarte probabil, din cartea lui Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani* (București, 1880, p. 435—436 și fig. 3), carte care fusese distinsă cu premiul instituit chiar de Odobescu.

300/835 Grosimea barei din care este constituit corpul torquesului de la Pietroasa este, evident, de 0,005 m (5 mm) și nu de 0,05 m (5 cm), cum apare în toate publicațiile lui Odobescu.

317 Ideea răspîndirii masive a produselor etrusce la nord de Alpi trebuie privită cu o anumită rezervă. Că exportul etrusc în acest spațiu a fost foarte important nu încapă îndoială, dar este la fel de clar că nu se poate afirma că toate vasele și podoabele metalice aflate în mormintele princiare celtice (cum sînt cele citate de Odobescu: Dürkheim, Besseringen, Schwarzenbach etc.) ar fi „indubitabil ieșite din anticele ateliere ale Etruriei”. Se știe, astăzi, că sub influența prototipurilor etrusce la celți s-a dezvoltat o producție proprie de podoabe (colane, brățări, inele etc.), cu trăsături artistice proprii, care se recunosc la majoritatea pieselor din aceste morminte. Cf. Paul Jacobsthal, *Early Celtic Art*, 1944, p. 122—126.

340—341, nota Metopa de la Adamclisi reprodusă la fig. 106, purtînd astăzi numărul de ordine XXIII (Fl. B. Florescu, *Monumentul de la Adamclisi — Tropaeum Traiani*, ed. II, București, 1961, p. 473 și fig. 202), reprezintă un legionar roman cu sabia scoasă urmărind trei războinici barbari. Acești „braccati”, pe care Odobescu ezita să-i identifice din punct de vedere etnic, nu pot fi nici tribali, nici celți, nici goți, cum se putea crede în acea vreme, în funcție de datările propuse pentru trofeu de Sutzu (sec. V î.e.n.) și, la început, de Tocilescu (sec. IV e.n.). Adoptînd atribuirea trofeului lui Traian, azi nu ne putem gîndi o semnificație etnică portului părului în *nodus*, la unii germani (*bastarnii* sau, după părerea lui Radu Vulpe, în *Studii clasice*, V, 1963, p. 223—247, *burii*).

Interesul lui Odobescu pentru trofeul de la Adamclisi a fost desigur trezit în urma evenimentului major al acelor ani, care a fost eliberarea și integrarea Dobrogei în statul independent român. În urma acestui act a devenit posibilă cercetarea științifică a monumentului triumfal, de către Grigore Tocilescu. Datarea monumentului în secolul al IV-lea, spre care tindea la început Tocilescu, este susținută indirect de Odobescu, care apropie stilul „grosolan și barbar” al sculpturilor de la Adamclisi de cel al coloanei lui Theodosiu de la Constantinopol p. 733; A. I. Odobescu, *Atheneul român și clădirile antice cu dom circular*, București, 1888, p. 47 urm). În această ipoteză, azi complet depășită, trofeul ar fi fost construit de soldații lui Valens, care au participat la campania contra lui Athanaric, în anii 367—369. Inscripția de la Hisarlic (azi Gîrlăciu, jud. Constanța), citată de Odobescu după Tocilescu (cf. C.I.L., III, 6159) se leagă într-adevăr de activitatea constructivă a trupelor lui Valens,

după înfrîngerea goților lui Athanaric. Aici însă este vorba de un *burgus*, ridicat de soldații legiunii Prima Flavia Gemina în această localitate, care este de identificat cu Cius, nu cu Beroe, cum credea Odobescu (cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 311; R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, 1968, p. 395 — 396). Inscricția în discuție nu poate deci furniza nici un indiciu pentru datarea în aceeași vreme a monumentului de la Adamclisi. Vezi și p. 1006.

344, nota 1 (vezi și p. 441—443 și fig. 134 b, c) /840, nota 2 Cele două colane de aur de la Cernăuți nu s-au găsit la 1843 (p. 344) și nici la 1846 (p. 441), ci, după relatarea lui Arneth (*Die antiken Gold- und Silber-Monumente...*, p. 40 și pl. S VIII G, sub nr. 278—279), în 1845. Numele corect al locului, o suburbie a Cernăuților, este Cloucica (la Arneth—Ulakievka, iar la Odobescu—Klokuska). Împreună cu cele două colane, care constituie analogii apropiate pentru piesele de la Pietroasa, s-au găsit și bucăți de sîrmă de argint. Un alt tezaur, conținînd 17 obiecte de argint, s-a descoperit tot la Cernăuți, în 1839 (nu 1838). Din păcate, Arneth (*op. cit.*, p. 80—81, sub nr. 100, și pl. S I) nu ilustrează decît o piesă, o cruce, care arată că tezaurul poate fi, cel mai devreme, de epocă romană tîrzie sau bizantină.

344, nota Asupra torquesului de la Nimptsch (azi Niemcza, în Silezia), Odobescu revine cu unele corectări și precizări și cu ilustrație, la sfîrșitul vol. I (p. 467, nota 1 și fig. 189a).

345 Odobescu a intuit just obiecția ce se poate aduce faptului că el tratează la un loc, nediferențiat, colanele și brățărilor, relatînd despre portul lor la diferite populații și căutînd analogii pentru verigile de la Pietroasa. Prin dimensiunile lor relativ mari (diametrul: 17 cm veriga simplă, 15,3 cm veriga cu inscripție, față de 15 × 20 cm colanul cu balama) și prin faptul că sînt prevăzute cu dispozitive de închidere, ambele verigi se dovedesc a fi colane. Afirmarea lui Odobescu, că veriga cu inscripție este mult prea strîmtă și puțin elastică pentru a fi purtată la gît (p. 441 și 448) nu este suficientă, astfel că la denumirea de *armilla*, aplicată acestei verigi, ar trebui să se renunțe. În acest caz, în tezaurul de la Pietroasa nu avem nici o brățară, iar tratarea la un loc a colanelor și brățărilor aduse drept analogii și, în general, analiza portului brățărilor nu se mai justifică. Trebuie însă să admitem că separarea netă a brățărilor de colane, ca și stabilirea unor reguli de port pentru aceste podoabe, în funcție de criteriul etnic, social, de sex etc. nu erau ușor de realizat într-o vreme, cînd analizei condițiilor de descoperire i se acorda mult mai puțină atenție decît studiului tipologico-stilistic și studiului izvoarelor scrise relative la acest subiect. Așa se explică și confuzia, care se făcea și se mai face și astăzi, cînd se considerau unele verigi largi, de forme deosebite, drept diademe (p. 364—365, fig. 111x — *Wendelring* din secolele VI—V î.e.n. — și fig. 111 p, s). Pornind de la aceste presupuse diademe, Odobescu adaugă o notă la sfîrșitul vol. I (p. 503—508, fig. 208—211), în care dezvoltă în special subiectul coroanelor la greci, subiect care, evident, nu mai are nimic comun cu tezaurul de la Pietroasa.

374—382 Nota despre placa de la Siverskaia, din Cuban, reprezintă un excurs foarte dezvoltat, care se îndepărtează mult de la tema capitolului despre *torques*, unde este plasată. Pentru această notă dispunem de mai multe redacțiuni, de dimensiuni diferite, păstrate în manuscris la B.A.R. (Arhiva Odobescu, II, ms. 13—15). La sfîrșitul vol. I (*Additions et rectifications*, p. 508—514 și fig. 212—217), Odobescu revine asupra plăcii de la Siverskaia, insistînd în deosebi asupra motivului *patrupedului androcefal* și a originii sale. Ideile sale în această problemă Odobescu și le-a dezvoltat și într-o comunicare ținută la 25 martie 1889 la Academia Română, apărută postum în *Convorbiri literare*, XLII, 1908, 5, p. 497—514, sub titlul *Heraldica națională. Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor*. Fără a intra în detaliile acestei discuții lăturalnice, trebuie să arătăm că reprezentarea „patrupedului androcefal” pe monumente și obiecte atît de îndepărtate în timp și spațiu (placa din Cuban, monedele celtice din Bretania, tezaurul de la Sinnicolaul Mare, biserica din Dorohoi etc.) nu poate fi pusă pe seama aceleiași influențe turanice, așa cum credea Odobescu.

392—394/841 După cum se vede chiar din ilustrația dată de Odobescu (fig. 120 a), numele corect al centurionului căzut în expediția lui Varus, în pădurea Teutoburgică, este Caelius, nu Coelius, iar legiunea din care făcea parte este a XVIII-a, nu a XX-a (sau a XXII-a, cum apare în ed. net., p. 105, nota 1). Celebrul monument funerar al lui M. Caelius a fost găsit la Xanten (Vetera), unde, de pe la anul 15 î.e.n. și pînă la nefericita expediție a lui Varus, s-a aflat sediul acestei legiuni (cf. C.I.L., XIII, nr. 8648; vezi și Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. 12, 1924, col. 1767—1768). Greșit apare la Odobescu și numărul legiunii din care a făcut parte aquiliferul Cn. Musius; nu este vorba de legiunea a IX-a ci de a XIV-a Gemina (corect în ediția neterminată), care a staționat la Mainz, unde a fost descoperită inscripția, înainte de anul 43 e.n. (cf. Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie...*, vol. 12, col. 1727 și 1744).

415 În legătură cu descoperirile de verigi (brățări, colane) pe teritoriul României, constatarea lui Odobescu că astfel de descoperiri sînt numeroase în Transilvania și lipsesc la Dunăre, reflectă stadiul, din acel moment, al cercetării. De atunci, descoperirile făcute în regiunile extracarpătice ale României au făcut dovada că astfel de obiecte apar și aici, chiar

dacă — de exemplu, pentru epoca bronzului și începutul epocii fierului — ele nu egalează ca număr pe cele din Transilvania, unde a existat un puternic centru de metalurgie a bronzului. O situație similară constatăm azi în privința podoabelor de argint geto-dace, care apar tot mai frecvent și în regiunile extracarpatiche (în special în Muntenia). În lipsa descoperirilor funerare, aceste tezaure dovedesc existența colierelor și brățărilor în portul geto-dacilor, confirmând presupunerile lui Bolliac și Odobescu, întemeiate pe studiul reliefulor Columnei traiane (pentru podoabele de argint geto-dace, vezi D. Popescu, *Tezaure de argint geto-dace*, în *Buletinul monumentelor istorice*, 4, 1971, p. 19—32 și 1, 1972, p. 5—22; K. Horedt, *Die dakischen Silberfunde*, în *Dacia*, N.S., XVII, p. 127—167). Dacă brățara de la Slon, la care se referă Bolliac și Odobescu, era dacică, nu putem ști, nefiind ilustrată.

450, nota 2 Odobescu arată, cu evidentă dreptate, lipsa oricărei legături între inscripția runică de la Pietroasa și presupusa scriere hunică, respectiv „alfabetul secuiesc”, pe care unii conicari unguri îl considerau de origine hunică sau scitică. Însă, după Simon de Keza (*Chronicon Hungaricum*, I, 4, 6 — ediția G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. IV, 1935, p. 85), secuii au împrumutat scrierea de la vlahi: „De aceea, amestecându-se cu Blackii, se spune că (secuii) se folosesc de literele lor”. Pornindu-se de la această informație și de la textele târzii scrise în așa-zisul „alfabet secuiesc” (manuscrisul de la Brașov din 1702 și inscripția din zidul bisericii unitariene din Inlăceni/Enlaka/, jud. Harghita, din 1668), la sfârșitul secolului trecut și în primele decenii ale secolului nostru, istoricii români și maghiari s-au străduit să dea o deslegare misterioasei probleme, ce promitea să arunce lumini asupra începuturilor scrierii pe teritoriul țării noastre. Printre primii, B. P. Hasdeu s-a aventurat în îndrăznețea ipoteză după care alfabetul preluat de secuii de vlahi ar fi de fapt un alfabet dacic, introdus pe la 100 î.e.n. de către Deceneu (*Istoria critică a românilor*, II, 1875, p. 21 urm). Neverosimilitatea ipotezei lui Hasdeu a fost relevată, pe un ton foarte caustic, dar în chip just, într-un apendice al cărții lui Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 566—574 și pl. Y. După G. Popa-Lisseanu (*Izvoarele istoriei românilor*, vol. IV, p. 118), acest apendice (care se încheie cu un citat din *Istoria arheologiei*) ar fi de atribuit chiar lui Odobescu; este ciudat, însă, că nu găsim nici o referire la această polemică în pasajul din monografie, pe care îl comentăm aici.

După I. Pușcariu (în *Analele Academiei Române*, tomul XXVII, 1905), așa-zisul „alfabet secuiesc”, care nu este specific secuiesc, a fost inventat în timpul Reformei și întrebunțat în corespondența secretă între protestanți. În adevăr, nu există dovezi că acest alfabet este mai vechi și că ar fi acela la care se referă Simon de Keza. Cu atât mai puțin se poate pune problema că această scriere ar fi de origine românească sau, mai mult, dacică.

453, nota 2/865 În pasajul citat de Odobescu, Priscus (*Ambasadele romane*, IX) nu se referă la Theodoric Strabo, ci la regele ostrogot Walamer, care obținea în anul 461, de la împăratul Leon I, un venit de 300 libre de aur pe an (cf. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. VIII, București, 1936, p. 113). În *Studiile* publicate în *Columna lui Traian* (în acest volum, p. 913, nota 85) și în ediția neterminată (p. 129, nota 1), în același context, Odobescu vorbește de regele ostrogot Theodoric, care în 471 obține de la împăratul Leon o plată de 2000 libre de aur pe an. De fapt, aici este vorba de Theodoric Strabo, care, răsculându-se, obține de la Leon I numirea ca „magister utriusque militiae praesentalis”, recunoașterea sa ca rege al goților și promisiunea de a i se plăti anual enorma sumă de 2000 libre de aur pentru întreținerea armatei (cf. L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, ed. 1969, p. 272—273 și 278—279).

469 (vezi și p. 515—517) În legătură cu vîrfurile de lance cu inscripții runice de la Kovel (R. S. S. Ucraineană) și Müncheberg (Kr. Strausberg, R.D.G.), Odobescu a intuit just că nu pot aparține vikingilor. Ele datează, în adevăr, din epoca romană (*Kaiserzeit*; cf. H. Schlette, *Germanen zwischen Thorsberg und Ravenna*, Leipzig, 1972, p. 198—199), însă legarea lor de migrația gotică este problematică. Astfel, piesa de la Müncheberg (lîngă Berlin) se află oricum în afara spațiului afectat de această migrație, fie că acceptăm teoria tradițională a originii scandinave a goților, fie că, cu atât mai puțin, adoptăm ipoteza mai nouă a unei patrii continentale a goților, pe Vistula mijlocie (cf. Rolf Hachmann, *Die Goten und Skandinavien*, Berlin, 1970). Această piesă a fost, de altfel, considerată de specialiști ca burgundă (cf. D. Bohnsack, în *Vorgeschichte de deutschen Stämme*, vol. III, p. 1113 și pl. 451). Nu este însă mai puțin adevărat, și din acest punct de vedere ipoteza lui Odobescu merită în continuare atenția noastră, că în spațiul locuit de goți în secolele III—IV, mai precis în aria culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș, de la Dunărea de Jos și pînă la Don, au apărut mai multe obiecte purtînd inscripții runice. În afară de vîrfurile de lance de la Kovel și de unele obiecte inedite din muzeele sovietice, menționăm fusaiola descoperită într-un mormînt de înhumăție de la sfîrșitul secolului al IV-lea de la Lețcani (jud. Iași), pe care s-a citit inscripția runică *Idons uft he(r) Rango*, care în traducere ar însemna „a lui Ido (sau Ado) țesătură se află aici, Rango” (cf. Cătălina Bloșiu, *O inscripție runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani-Iași*, în *Memoria antiquitatis*, Piatra Neamț, I, 1969, p. 167—180). Semne runice nedescifrate au apărut și pe un vas din secolul al IV-lea, descoperit

la Radu Negru (jud. Ialomița), într-un mormînt de înhumație (cf. Gh. Diaconu, N. Anghelescu, *Despre necropola din sec. IV e.n. de la Radu Negru*, în SCIV, 14, 1963, 1, p. 167—174). Împrejurarea că pe vîrfurile de lance de la Müncheberg, ca și pe altele, alături de rune, apar și semnele sarmatice numite *tamgale* (vezi fig. 140 — semnul în formă de „furcă”), ar putea dovedi că aceste piese provin din zona nord-pontică, de acolo unde runele gotice s-au întîlnit cu tamgalele sarmatice (cf. E. I. Solomonik, *Sarmatskie znaki Severnogo Pricernomor'ja*, Kiev, 1959, p. 44; de altă părere este V. S. Draciuk, în *Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 157, care crede că semnele de pe vîrfurile de lance nu sînt tamgale). Rămîne, oricum, de văzut dacă vîrfurile de lance cu rune din aria culturii germanice Przeworsk, de pe teritoriul Poloniei (Wl. Antoniewicz, în *Pam Arch* I, 1920, 3—4, piesa de la Kamienica; M. Smiszko, *Wiad Arch*, XIV, 1936, piesa de la Rozwadow) pot fi legate de vandali, sau, cumva, totuși, de goți, cum intuia Odobescu.

479 urm. În legătură cu lectura și traducerea inscripției, trebuie menționată schimbarea părerilor lui Odobescu față de cele expuse în *Notice sur les antiquités de la Roumanie* (1868) și în *Studiile* publicate în *Columna lui Traian* (1876—1877). Vechea traducere *Å Odin la Scythie consacrée!* este menționată fără convingere și fără a se preciza că fusese împărtășită anterior de autor. Din păcate, noua lectură este și mai puțin probabilă decît prima, mai ales prin forma interogativă dată de autor, formă care este nepotrivită pentru orice fel de inscripție cu caracter de cult, sacru. În vechea ipoteză, Odobescu vedea în primul cuvînt al inscripției numele zeului Odin-Wodan; acum el acceptă, ca și marea majoritate a specialiștilor, că este vorba de numele goților. În schimb, el rămîne la vechea lectură *Ocvi*, cuvînt pe care îl identifică cu *Ovim-Oium*, numele gotic al Sciției, atestat de Iordanes. Ori, atît lectura *Ocvi* în loc de *ovi*, cît și apropierea de *Ovim-Oium* sînt discutabile. Odobescu este singurul care a văzut runa *cên*, din nefericire dispărută aproape complet în urma ruperii piesei la 1875, astfel că lectura sa nu mai poate fi verificată. Alți cercetători, care au studiat piesa în original sau copiile galvanoplastice, nu au văzut această rună. Mai recent, M. Isbășescu presupune că runa în discuție, ca și alte incizii greu vizibile, ar reprezenta urme dintr-o inscripție anterioară, care a fost ștearsă cu ocazia schimbării proprietarului sau destinației colanului. Această ipoteză, oarecum de compromis, merită să fie reținută și, cînd va fi posibil, verificată printr-o investigație cu mijloace tehnice moderne.

Literatura despre această inscripție, deja foarte bogată în vremea lui Odobescu, s-a înmulțit considerabil în cursul anilor, astfel că aici ne vom limita la a cita unele lucrări mai importante: R. Loewe, în *Indogermanische Forschungen*, 26, 1909, p. 203—208; H. Arntz, *Handbuch der Runenkunde*, 1935; H. Arntz, H. Zeiss, *Die einheimischen Runendenkmäler des Festlandes*, Leipzig, 1939, p. 65 urm.; T. E. Karsten, *Die Inschrift des Goldringes von Pietroasa*, în vol. *Beiträge zur Runenkunde und nordischen Sprachwissenschaft*, 1939, p. 78 urm. În sfîrșit, trebuie menționată lucrarea lui M. Isbășescu, *Inscripția de pe colanul din tezaurul de la Pietroasa*, în *Revista de filologie romanică și germanică*, I, 1957, p. 107—131, unde pentru prima oară se ia în considerație posibilitatea ca inscripția să nu aibă un caracter votiv, ci să se refere la purtătorul colanului, protejindu-l magic. Traducerea sa sună astfel: „*Al goților stăpîn ereditar (sau ocrotitor) sacrosanct (adică sfînt și inviolabil)*”. După Isbășescu, proprietarul colanului trebuie să fi fost Athanaric și, eventual, anterior, tatăl acestuia. Ipoteza după care inscripția runică se referă exclusiv la colan, respectiv la purtătorul său, și nu la întregul tezaur are foarte multe șanse de a reda adevărul. Ea explică de ce inscripția s-a aplicat pe un obiect modest, dificil de gravat, în timp ce piesele care ofereau suprafețe mari (tava, patera, cana) au rămas fără inscripție. Ipoteza unei verigi sacre pentru jurăminte, pe care o apăra Odobescu, nu este complet înlăturată; ea este însă mult mai puțin probabilă.

512 (vezi și p. 732—734) Odobescu subliniază cu justete, că la venirea lor în Dacia, goții au găsit deja adepți ai creștinismului în rîndul populației autohtone daco-romane, pe care i-au tratat ades cu intoleranță. Cei mai cunoscuți martiri provin însă, după cum se știe, din rîndul misionarilor veniți din sudul Dunării, majoritatea de origine greco-microasiatică (cappadociană). Acești predicatori de limbă și cultură greacă au activat, în principal, în rîndurile goților: despre Ulfila însuși se spune că se trăgea dintr-o familie originară din Cappadocia, capturată de goți pe la 258 e.n., iar despre Sava „Gotul”, martirizat la 12 aprilie 372, se știe sigur că provenea din aceeași provincie (cf. V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 154 urm.; pentru Sava, vezi bibliografia la P. Diaconu, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 638—639). O descoperire recentă, de-a dreptul senzațională, a adus la lumină, la Niculițel, lângă Isaccea (Noviodunum), o bazilică cu criptă, în care erau îngropați patru martiri creștini, de asemenea de origine greco-microasiatică (cf. V. H. Bauman, *Considerații preliminare asupra bazilicii creștine din satul Niculițel, jud. Tulcea*, în *Pontica*, 5, 1972, p. 547—562; idem, în *Buletinul monumentelor istorice*, 41, 1972, 2, p. 17—26; idem, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 189—202). Numele lor, pictate pe pereții criptei (Zotikos, Attalos, Kamasis, Philippos), au fost regăsite în textul Martyrologiului Hieronymian, pentru ziua de 4 iunie, la Noviodunum (I. Barnea, în SCIV, 24, 1973, 1, p. 123—126), iar cea mai probabilă ipoteză este aceea că ei și-au pierdut viața în timpul persecuțiilor

lui Athanaric, la nord de Dunăre (cf. P. Diaconu, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 633—641). Tot la nord de Dunăre, așa cum am mai spus, a murit și Sava „Gotul”, înecat de prigonitorii săi în apa Buzăului (identificarea râului *Mouseos* cu Buzăul, pe care o întâlnim la Odobescu, este azi acceptată de toți cercetătorii). În acest context, trebuie, însă, reamintită părerea lui Pârvan (*Contribuții epigrafice...*, p. 143—144 și 158 urm.), după care creștinarea daco-romanilor nu se datorează misionarilor de limbă greacă despre care a fost vorba mai sus, ci, în principal, unora de limbă latină, fără de care nu s-ar putea explica frecvența termenilor creștini de origine latină, din limba noastră.

În legătură cu cei 26 martiri arși într-o biserică, Odobescu săvârșește o serie de confuzii. Șeful got care a ordonat acest masacru se numea Wingurich și nu Ithuric, iar localizarea faptei la „Daphné ou Constantiola” (de altfel două localități diferite) nu este întemeiată pe izvoare. Ar fi de adăugat că cei 26 martiri, a căror moarte a survenit cîndva între anii 367—378, purtau unii nume gotice, alții nume frigiene, cappadociene și siriene, și aparțineau probabil aripii ariane a bisericii (cf. Achelis, în *Zeitschrift für neutest. Wissenschaft*, I, 1900, p. 318 urm.; Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, 1918; L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, ed. 1969, p. 235 urm.).

526—529 Digresiunea lui Odobescu despre inscripțiile runice ale varegilor, relative la vlahi, deși nu are legătură cu tezaurul de la Pietroasa, este foarte importantă pentru noi, Odobescu fiind, pare-se, primul român care a pus în valoare izvoarele nordice pentru studiul evului mediu timpuriu românesc. Înainte, deci, de V. Bogrea (1925), I. Gherghel (1928) și a., Odobescu a sesizat importanța inscripției funerare de la Sjonhem, din insula Gotland, în care se relatează despreuciderea varegului Rodfos (Rothfos) de către *blakumen*. Cei mai mulți cercetători români și străini văd în *blakumen* numele dat de nordici vlahilor; unii cercetători localizează acest eveniment în estul sau nord-estul României, alții cred că este vorba de vlahii balcanici (pentru întreaga discuție, cu literatura respectivă, vezi V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, SCIV, 24, 1973, 1, p. 57—81, în special p. 57—61, și 24, 1973, 2, p. 259—282). Există însă și cercetători care cred că *blakumen* sînt cumanii negri și nu vlahii (mai recent, în acest sens, K. Horedt, *Blökumanaland și blakumen*, în *Arheologia Moldovei*, VI, 1969, p. 179—185). Inscripția în discuție datează de la sfîrșitul secolului al XI-lea. În ceea ce privește inscripția runică de la Pireu, este foarte puțin probabil ca acea *Rumania* să aibă legătură cu teritoriul țării noastre. Haradr Háfi, menționat în această inscripție, a fost identificat cu prințul norvegian Harald Hardrádi, aflat în slujba împăratului bizantin Mihail al IV-lea, pe la 1040 (V. Spinei, *op. cit.*, SCIV, 24, 1973, 2, p. 274—275).

Este surprinzător că lui Odobescu, care a făcut legătura dintre *blakumen* și vlahii, pe care Villehardouin îi numea *Blas*, *Blacs*, *Blaques*, și care cunoștea opera lui Snorri Sturluson (vezi I, p. 429, nota 2), i-au scăpat acele relatări din *Saga Sf. Olaf* (respectiv din *Heimskringla*), în care se vorbește de expediția împăratului Alexios Comnenul în *Blökumanaland*, împotriva unei mari armate de călăreți barbari, foarte probabil cumani. Pentru cei mai mulți istorici români, începînd cu I. Gherghel (*Zur Geschichte Siebenbürgens*, Viena, 1891, p. 28—30), *Blökumanaland* este *Țara vlahilor*.

568—570 După cum se știe, piesele din mormîntul de la Concești au ajuns la Ermitaj în condițiile ocupării Moldovei și Țării Românești de către trupele rusești, între sfîrșitul anului 1806 și vara 1812. Războiul ruso-turc, dus în mare parte pe teritoriul românesc, s-a încheiat la 28 mai 1812, cu pacea de la București, în urma căreia imperiul țarist a încorporat Basarabia. În aceste condiții, unul dintre descoperitorii „tezaurului” de la Concești, Ioniță Iamandi a putut fi dăruit de guvernul rus cu două moșii în Basarabia, ca recompensă, probabil, pentru cele trei vase și alte piese, ajunse la Ermitaj.

573 Descoperirea de la Cuciurul Mare (în U.R.S.S., la 7 km sud de Cernăuți) nu se limitează la frumoasa situlă de argint ilustrată de Odobescu (fig. 200). După cum rezultă din ades citata carte a lui Arneth, *Die antiken Gold- und Silber-Monumente...*, p. 78, nr. 90 din această descoperire mai făceau parte alte opt vase de argint: o cupă mare, rău deteriorată, și șapte cupe mici (*Ibidem*, sub nr. 8, 10, 13, 17, 20, 89, 93, 96 — din păcate neilustrate). Una din ștampilele aplicate pe fundul situlei reprezintă un chip, în care Arneth credea că poate recunoaște pe împăratul Heraclius sau pe Constantin Pogonatul (ambii din secolul al VII-lea).

577—582 Cea de a VII-a notă de adițiuni și rectificări, a fost publicată ulterior de Odobescu și în românește, sub titlul: *Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate*, în *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, anul II, nr. 7, ianuarie, 1891, p. 385—399. Traducerea este fidelă și aparține, foarte probabil, lui Odobescu, care, de altfel, a mai operat și unele mici adăugiri (cum ar fi aceea despre boul reprezentat în stema Moldovei). Nouă, dar în lumina cercetărilor ulterioare evident greșită, este și presupunerea că figurile rediate pe metopele de la Adamclisi și pe gîtul rythonului de la Poroina „ar reprezenta persoane de aceeași naționalitate și din aceeași epocă” (p. 397). Demnă de reținut este, în schimb, explicația pe care Odobescu o dă deosebirii de realizare între ornamentele geometrice și vegetale, precum și reprezentările de animale, în general reușite, pe de o parte, și reprezentările umane, de obicei stîngace, imperfecte, pe de altă parte, pe unul și același monument de

artă „barbară”. În primul caz, în decorația curentă, se lucra după modele și șabloane împrumutate din lumea clasică, în timp ce pentru redarea unor scene cu personaje umane, după aprecierea lui Odobescu, era necesară „inițiativă artistică”, simț estetic, știință, care lipseau „lucrătorilor barbari”. Articolul este însoțit de două planșe, reprezentând, între altele, mai multe antichități din România (un vas de la Sînnicolaul Mare, inelul de la Brașov, rythonul de la Poroina, o metopă de la Adamclisi etc.).

579—582 Rythonul de la Poroina (com. Șimian, municipiul Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți) a fost aici publicat pentru prima oară. Din păcate, Odobescu nu știe nimic despre condițiile de descoperire. Datorită stilului „decăzut” al reprezentărilor umane, el înclina spre o datare tîrzie (fără a o preciza) și spre a atribui piesa unei arte locale. Această ultimă idee, extrem de valoroasă, a revenit abia în ultimii ani în cercetarea problemei. În 1922 de această piesă s-a ocupat tangențial M. Rostovtzeff (*Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, p. 86, 105—106 și 232). Ignorînd că rythonul a fost descoperit în Oltenia, Rostovtzeff vedea în el una din dovezile prezenței scitice, chiar a unui stat scitic, în Dobrogea, în perioada de după expedițiile lui Filip II și Alexandru cel Mare (p. 86). Pentru Rostovtzeff, piesa de la Poroina era opera unui artist local, probabil gîndindu-se la un artist scit, în orice caz nu a unui grec; datarea se deduce din analogia cu rythonul fragmentar de la Merdžany, în Cuban, al cărui stil nu diferă de cel de la Poroina și care, pe baza contextului de descoperire, se datează în secolul al III-lea î.e.n. (p. 106). Este aici locul să precizăm că Rostovtzeff nu considera rythonul de la Poroina sarmatic, așa cum i s-a atribuit, în urma unei lecturi greșite, de către Pârvan (*Getica*, 1926, p. 20—21) și apoi, în serie, de alți cercetători. La p. 232 a lucrării citate, Rostovtzeff se referea la tezaurul de la Concești, pe care îl atribuia *epocii sarmatice* („certainly belongs to the Sarmatian epoch”). El cita în continuare rythonul de la Poroina și pe cel de la Kerki, ca analogii pentru un rython presupus de el ca aparținînd descoperirii de la Concești (menționat la p. 105), fără ca aceasta să presupună neapărat că piesele de la Poroina și Kerki ar fi, după Rostovtzeff, sarmatice sau de epocă sarmatică. Ulterior, Pârvan a aderat la punctul de vedere realmente exprimat de Rostovtzeff, atribuind rythonul culturii scitice, și a criticat — fără obiect, după cum se vede — atribuirea sarmatică (*loc. cit.*). În perioada interbelică, mai mulți cercetători s-au raliat opiniei lui Pârvan (Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 1932, p. 146; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 186—187). Un punct nou de vedere, însemnînd de fapt o revenire la sugestia lui Odobescu, a fost exprimat în ultimii ani de către D. Berciu (*Arta traco-getică*, București, 1969, p. 153—160), care, comparînd rythonul de la Poroina cu descoperirile de tip Agighiol-Craiova-Peretu, ajunge la concluzia că această piesă aparține unei arte autohtone, traco-getice, a argintului, și datează din jurul anului 300 î.e.n.

604 Descriind placa ajurată care înconjoară gura cîinii-oenochoe, Odobescu identifică conturul unor șerpi, acoperiți cu solzi și terminați, de fiecare parte a gurii vasului, într-un cap de berbec („une sorte de tête de bélier à corne recourbée en hélice”). La p. 623 și nota 1 se reia discuția asupra acestor reprezentări, căutîndu-se analogii la greci și la celți. Identificarea capetelor de berbeci contrazice descrierea pe care Odobescu o dăduse în *Notice 1868*, p. 27, și în care se vorbea de „têtes d'oiseaux à long bec crochu”. Studiul piesei, în original, ne-a convins că este vorba, într-adevăr, de capete de păsări foarte stilizate (cf. și Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1967, p. 28).

607—608 Cele două fibule din fig. 13, invocate ca analogii pentru pasărea de pe toarta cîinii-oenochoe, aparțin tipului *Vogelkopffibel* și datează de la începutul epocii Latene. Evident, distanța în timp de aproape un mileniu, care le separă de tezaurul de la Pietroasa, face ca aceste analogii să fie lipsite de semnificație.

611 Bogatul mormînt princiar al lui Omharus, descoperit la Apahida în 1889, este, în mare, corect încadrat din punct de vedere cronologic, prin legăturile pe care Odobescu le stabilește cu mormintele france și vizigote din apusul Europei (de ex. cu mormintele de la Pouan). Aceste legături nu sînt însă valabile sub aspect cultural și etnic. După ce a fost atribuit gepizilor, în prezent se înclină tot mai mult a se atribui mormîntul lui Omharus ostrogoților. Mai mult decît atît, se vorbește acum de un puternic centru ostrogotic de epocă hunică în zona Someșului, centru ilustrat de tezaurile de la Șimleul Silvaniei, de mormîntul lui Omharus și, mai recent, de alte două excepționale descoperiri, bogate în obiecte de aur cloazonate: cel de al doilea mormînt de la Apahida (descoperit în 1968, la 500 m distanță de primul) și tezaurul de la Someșeni (descoperit în 1963). Mormîntul II de la Apahida cuprindea inventarul bogat al unui războinic: cataramă de centură și de încălțăminte, garnituri cloazonate de la două genți, un pahar de sticlă, reparat cu foaie de aur, o *spatha* și numeroase piese de harnașament, între care se remarcă două aplici în formă de vultur, de la șa. Spre deosebire de mormîntul lui Omharus, lipsesc elementele de caracter creștin (cf. K. Horedt, D. Protase, în *Germania*, 50, 1972, 1—2, p. 174—220; D. Protase, în *AMN*, IX, 1972, p. 163—177). Din tezaurul de la Someșeni s-au putut recupera de la descoperitori: un lanț împletit, numeroși pandantivi și mărgelă, un pectoral rotund, cu chrismon în centru, două

catarama, fragmente din două brățări, patru inele și numeroase fragmente (cf. K. Horedt, D. Protase, în AMN, VII, 1970, p. 185—199 și în *Germania*, 48, 1970, p. 85—98). Atît mormintele de la Apahida, cît și tezaurul de la Someșeni, sînt datate de Kurt Horedt în al treilea sfert al secolului al V-lea (AMN, VII, 1970, p. 197).

618—620 și fig. 23 b Vasul cu scene în stil egiptean, reprodus după J. Arneth (*Archäologische Analekten*, Wien, 1862, p. 29—35, fig. la p. 30 și planșele de la sfîrșit), nu provine de la Aiud și nici măcar din alt loc de pe teritoriul României. Odobescu confundă aici localitatea de descoperire, Egyed, din comitatul Sopron, în nord-vestul Ungariei, cu Enyed, de fapt Nagyenyed, numele dat de maghiari Aiudului. Exemplarul cărții lui Arneth, citată aici, păstrat la B.A.R., cota II 453.236, provine din biblioteca lui Odobescu.

624—626 În legătură cu cana-oenochoe (numită de el, curent, în românește *ibric*), Odobescu vorbește de „caracterul cu totul unic și original” și de „anumite particularități semnificative” care ar permite să fie considerată ca un produs al orfevreriei gotice. El nu precizează, însă, care sînt acele caractere și particularități, astfel că asemănările pe care le putem constata cu diferite piese de toreutică și sticlărie romană tîrzie (unele chiar ilustrate de Odobescu, în vol. II, fig. 5, 18, 22) pledează mai curînd pentru proveniența romano-bizantină a piesei în discuție. O descoperire recentă, făcută pe teritoriul României, vine să întărească această ipoteză. Este vorba de unul din cele două vase de argint descoperite în 1970 la Tăuteni (Tăuteu), în județul Bihor: un ibric de argint aurit, de formă foarte apropiată celui de la Pietroasa, avînd însă corpul acoperit cu splendide reprezentări figurate, dispuse în trei registre (scene marine, scene bacchice, scene cu animale și păstor). Pe picior și pe gît, ca la Pietroasa, se află ornamente florale. Toarta și o parte din gura vasului lipsesc. Avînd în vedere atît forma, cît și, mai ales, reprezentările figurate, această piesă este, evident, un produs provenind din imperiu. Inscripția de pe picior, încă nedescifrată, în care recunoaștem litere grecești și semne amintind runele gotice, realizate din puncte, a fost adăugată ulterior ieșirii vasului din atelier (S. Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tăuteni-Bihor*, Oradea, 1973, p. 43 urm. și pl. XLV—LXVII). Pe de altă parte, asemănarea canii-oenochoe de la Pietroasa cu unele forme ceramice din necropolele de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov, nu arată că acest vas ar fi un produs al meșteșugarilor goți, ci dimpotrivă, că olarii cerneahovieni (goți și, desigur, și autohtoni geto-daci) au imitat în lut forma vasului de metal, așa cum au împrumutat și diferite alte forme din repertoriul toreuticii, sticlăriei și ceramicii romane tîrzii (cf. B. Mitrea, în vol. *Studia Gotica*, Antikvariska Serien 25, Stockholm, 1970, p. 93 și fig. 8, unde sînt ilustrate în paralel cana-oenochoe de la Pietroasa și un urciur din lut, foarte asemănător ca formă, găsit în necropola cerneahoviană de la Spațov).

635 urm. După cum se vede, pînă la sfîrșitul vieții sale, Odobescu a rămas la opinia că pe patera de la Pietroasa sînt reprezentate zeitățile germanice, redată în haină grecească, fie de un artist grec lucrînd pentru goți, fie de un artist got imitînd arta clasică greco-romană. Față de versiunea din 1868 (*Notice*, p. 28), observăm o deosebire în aceea că Odobescu nu mai vorbește de identificarea statuetei centrale cu Frigga (Freya). La acea dată (1868), Odobescu cita *in extenso* descrierea și identificarea personajelor de pe pateră cu zeitățile germanice, după Ch. de Linas (*Revue archéologique*, XVII, 1868), dar nu trebuie uitat că, înaintea lui Linas, Odobescu expusese această interpretare în comunicarea ținută la 1 și 8 decembrie 1865, la Academia de inscripții din Paris (cf. manuscrisul de la B.A.R., Arhiva Odobescu, II, ms. 1). Ulterior, Charles de Linas și-a părăsit punctul de vedere inițial, ajungînd la părerea că personajele reprezentate pe pateră alcătuiau un cortegiu isiac (citată de Odobescu, vol. II, p. 48). Odobescu rămînea astfel singur la vechea părere. Discutînd această problemă, M. Rostovtzeff (*Iranians and Greeks in South Russia*, p. 138) vedea pe patera de la Pietroasa redată „a local Pantheon in classical disguise” și identifica statueta din mijloc cu *Marea Zeiță* venerată de sciții din sudul Rusiei (p. 106). Întrucît Rostovtzeff nu se pronunță hotărît dacă tezaurul de la Pietroasa este gotic sau, mai curînd, sarmatic ori tracic, nu știm la ce anume panteon local se gîndea el. Tot la un panteon local, de astă dată la unul „daco-roman” din secolul al III-lea e.n. (incluzînd și „divinitățile autohtone ale barbarilor ce au populat Dacia înainte de sosirea romanilor”), se gîndea, fără a aduce argumente, M. C. Sutz (în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 628—631).

Pe de altă parte, încă de la începutul cercetărilor asupra tezaurului, mulți savanți au fost de părere că aici avem de-a face nu cu un panteon germanic, ci cu zeități grecești și orientale (cf. Fr. Bock, în Mitt. der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, XIII, 1868, 109—110: „Das jedoch möchte wohl keines besonderen Beweises bedürfen, dass wir es hier nicht mit Gestalten der nordischen, sondern der griechischen oder überhaupt classisch-antiken Götterwelt zu thun haben...”). Recent, o lucrare special dedicată paterii de la Pietroasa ilustrează această linie de gîndire, care, și după părerea noastră, este mai apropiată de realitate decît cea a lui Odobescu (vezi Madeleine von Heland, *The Golden Bowl from Pietroasa*, Stockholm, 1973). Analizînd patera din punct de vedere stilistic, M. von Heland ajunge la concluzia că avem de-a face cu o lucrare în care se îmbină elemente de stil elenistic și orientale (partice, sasanide), mai puțin cele romane tîrzii — bizantine, combinație

care nu a fost posibilă decât în secolul al IV-lea, în părțile orientale ale imperiului, mai probabil la Antiochia pe Oronte (p. 70–71). Pe de altă parte, ea consideră că din punct de vedere al programului iconografic, patera de la Pietroasa este direct legată de cultele păgâne misterice și de interpretarea lor neoplatonică, care, în secolul al IV-lea, au avut o scurtă perioadă de reviriment în timpul domniei lui Iulian Apostatul. În această ipoteză, personajele reprezentate nu sînt zeițăți germanice, ci zeițăți grecești și orientale: Cybele (statueta), Apollo, Dioscurii, Persephona, Sabazius, Horus, Isis, însoțite de preoți și officianți. Vasul ar fi fost destinat a fi folosit în operații magice, de prezicere (în care participanții foloseau, probabil, mijloace halucinogene?), dar a putut fi și un simplu dar votiv, oferit unui templu al Cybelei. Surprinzătoare și nelămurită rămîne supoziția autoarei, că piesa păstrată azi este o copie modernă în aur, realizată într-o manieră uzitată, de obicei, la reproducerea galvanoplastică a obiectelor (p. 9–10).

636 Statuile de piatră din sudul Rusiei (forma corectă pentru plural este *kammenye baby*, nu *kammenaya baby*) au fost citate mai întîi de Linas (*Revue archéologique*, N.S., anul IX, 1868, tomul XVII, p. 54) ca analogii pentru statueta din mijlocul paterei de la Pietroasa. De la Linas, probabil, a și căpătat Odobescu unele desene, în orice caz pe acela al statuii de la Konskie Rasdory, care apare sub numele corupt *Khonskirasdori*. De corectat, de asemenea, la Odobescu, legenda fig. 41, unde pentru piesele *c* (Konskie Rasdory, în Ucraina) și *d* (Novorosiisk, în nordul Caucazului) se spune că provin din Crimeea.

646–647 și nota 3 Lucrarea lui Odobescu, *La coupe de la déesse Nana-Anat, conservée au Cabinet des Médailles de Paris. Étude sur quelques pièces d'orfèvrerie orientale postérieure à la conquête de l'Asie Centrale par Alexandre le Grand*, reprezentînd un produs, să-i zicem, secundar al studiilor sale legate de tezaurul de la Pietroasa, a fost publicată în *Gazette archéologique*, N, 1885, p. 286–296 și pl. 33, și XI, 1886, p. 5–15 și 70–86, pl. 10–12. Lucrarea a fost retipărită și ca extras, de fapt într-o broșură separată, apărută la Paris în 1886 (40 p., 12 fig., 14 pl.), cu unele modificări în text și cu ilustrație mult mai bogată decât în revistă. Cele mai multe dintre piesele de orfèvrerie discutate și ilustrate aici, le reîntîlim în monografia asupra tezaurului: platoul de la Lampsacus, cupa lui Chosroes, cana de la Saint Maurice, vase de la Sînnicolaul Mare, vase orientale din colecția Stragonoff etc.

652 nota În legătură cu vasul de la Blain, menționat aici ca analogie ceramică a vaselor metalice cu reliefuri istorice, Odobescu a publicat un articol intitulat: *Despre un vas de lut cu numele lui Decebal* (în *Columna lui Traian*, anul III, nr. 34/144, 1 decembrie 1872, p. 313–315). Este, de fapt, vorba de un fragment dintr-un vas de tip *terra sigillata*, descoperit în Bretania, purtînd pe el mai multe scene și inscripții în relief, în care, după Fröhner și Longpérier, Odobescu recunoaște ca sursă de inspirație războaiele dintre Traian și Decebal. Considerațiile lui Odobescu despre ceramica sigilată conțin greșeli, și nu dintre cele mai mici, dar lucrul este explicabil dacă ne gîndim că termenul tehnic de „vases sigillés” a apărut abia în acea vreme (astfel, el afirmă că această ceramică este numită „terra sigillata” datorită culorii ei, asemănătoare cu cea a cerii de sigiliu!). În ce privește interpretarea scenelor și a inscripțiilor, Odobescu manifestă, pînă la un punct, o justificată prudentă, arătînd, cu exemple epigrafice clare, că numele Decebal a fost purtat și de alții, nu numai de regele dac. Concluzia articolului este totuși aceea că personajul numit pe vas (DÉCIBALE, în vocativ) nu este altul decât „Decebal Diurpaneu, celebrul rege al dacilor”. La această concluzie s-a obiectat mai recent, presupunîndu-se că numele de pe vasul de la Blain este, probabil, numele producătorului sau al unui gladiator (cf. D. Tudor, în Al. Odobescu, *Istoria arheologiei*, 1961, p. 13–14).

659–661 Colanul lat, cu piatrărie polieromă dispusă în placa ajurată, se putea deschide și închide balansîndu-se partea mobilă din spate. Este aici de precizat că această parte mobilă se articula la piesa propriu-zisă cu ajutorul a cîte două ochiuri cilindrice care, la fiecare cap, se îmbucau în alte trei ochiuri ale piesei. Prin aceste ochiuri treceau două știfturi, cu mici granate caboșoane la capul superior; un știft era fix (care constituia axul balamalei și nu se scotea) și altul mobil, care asigura închiderea și deschiderea. Primul era un cui simplu de aur, mai lung decât lățimea colanului, lățit la capul inferior pentru a nu ieși din balama, iar cel de al doilea, mai scurt, era realizat prin îndoirea în două a unei sîrmie de aur. Cele mai multe dintre analogiile aduse de Odobescu nu au închidere cu balama, astfel că nu sînt semnificative pentru originea piesei. Mai apropiate în timp și mult mai apropiate ca sistem de închidere sînt colierele germanice în formă de coroană (*Kronenhalsringe*). Este surprinzător că Odobescu le-a ignorat, mai ales că ele au apărut încă de la mijlocul secolului trecut în publicațiile germane și daneze (vezi, de ex. G. Lisch, în *Jahrbücher Mecklenburg*, 10, 1845, p. 272–274; A. P. Madsen, *Afbildninger af Danske Oldsager og Mindesmaerker – Broncealderen*, Copenhaga, 1872, pl. 32/1–5; I. Undset, *Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa*, Hamburg, 1882, p. 101–102; J. Mestorf, *Vorgeschichtliche Altertümer aus Schleswig-Holstein*, Hamburg, 1885, pl. XXIX); Odobescu însuși trebuie să fi văzut astfel de piese, la 1869, în muzeul din Copenhaga, unde sînt atît de numeroase. Piesele

cu secțiune lamelară, mai apropiate ca formă de colanul de la Pietroasa, sînt cele mai recente în evoluția tipologică și datează din Latène-ul tîrziu. Spre deosebire de piesa de la Pietroasa, colanele în formă de coroană se purtau, probabil, cu balamaua ornamentată în față. Interesantă este și răspîndirea acestor colane. Originare din Danemarca, unde apar încă din Latène-ul timpuriu, ele s-au răspîndit treptat spre sud, sud-est și est, fiind aduse de bastarni în secolele II—I î.e.n. pînă în Ucraina și în Moldova (Davideni și Țibucani, jud. Neamț). Pentru *Kronenhalsringe*, vezi, în special: J. Kostrzewski, în M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, VII, 1926, p. 106—108; Sophus Müller, *Oldtidens kunst i Danmark*, III, *Jernalderens kunst i Danmark*, Copenhaga, 1933, p. 3—9; M. Babeș, I. Untaru, *Der früheste latènezeitliche germanische Fund aus der Moldau. Der Kronenhalsring von Davideni*, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 283—290.

Despre colanul de la Pietroasa, Odobescu credea că este o piesă de port bărbătesc, fiind probabil influențat atît de terminologia întrebuițată de Linas (*gorgerin* sau *hausse-col*, ambele nume desemnînd piese din echipamentul militar medieval și modern, destinate a proteja gîtul), cît și de părerea lui Bock, care vedea în el o parte componentă a unei armuri de paradă („Halsstück eines Harnisches”). Întrebarea dacă această piesă era destinată a fi purtată de un bărbat sau de către o femeie, după părerea noastră, nu poate căpăta un răspuns ferm.

663 urm. În legătură cu fibula mare s-a ridicat problema dacă reconstituirea făcută în vremea lui Odobescu este corectă. Gîtul pasării fiind rupt la descoperire și lipsind părți din el, se pune întrebarea dacă capul pasării trebuie să fie cu ciocul îndreptat spre privitor, sau, cumva, în direcția opusă. Reconstituirea, întemeiată desigur și pe analogia oferită de fibulele mijlocii, s-a făcut cu ciocul spre privitor. Mai recent, David Brown (*The Brooches in the Pietroasa Treasure*, în *Antiquity*, XLVI, 1972, p. 112—113 și fig. 1) aduce unele argumente, între care și mărturiile descoperitorilor, relatate de Odobescu, pentru a demonstra că fibula reprezintă spatele pasării și că, deci, reconstituirea trebuie făcută în așa fel încît privitorul să vadă ceafa pasării. Brown pierde din vedere că pe fibule sînt evident redat, printr-un cloazonaj imbricat, picioarele pasării, care este deci văzută din față și nu din spate. Brown are însă dreptate cînd arată că această fibulă se purta pe umăr (*op. cit.*, p. 113—114 și fig. 2) și nu pe piept, cum credea Odobescu, vorbind de o *phalera pectoralis*. Odobescu era, de altfel, încă nehotărît, neexcluzînd a fi vorba de o podoabă de coif. Nesiguranța aceasta o întîlnim și la contemporanii săi, citați pe larg: Smith vorbește de „*Breast-ornament*”, iar Bock se gîndea la un vas (*Gefäss*), la podoabe de scut sau coif, și chiar la o lampă de perete, fără însă să excludă a fi o agrafă. Pentru portul fibulelor, cf. *supra* p. 962.

671 Vorbind de Theodelinda și „fiul ei” Agilulf, Odobescu are, evident, o scăpare. La p. 101 se spune corect că Agilulf este al doilea soț al Theodelindei, regina langobardă care a donat catedralei din Monza celebrele odoare de aur și pietre prețioase. Numele reginei este scris cînd *Théodolinde*, cînd *Théodelinde*, corect fiind cel din urmă (cf. *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, vol. II, p. 863).

677 Odobescu reconstituie corect portul perechii de fibule mijlocii pe umeri. Legătura, însă, pe care o face cu epoleții moderni, ca și aceea făcută între colanul lat și așa-numitul „*hausse-col*”, nu se justifică. Este de aceea complet lipsită de temei aserțiunea că „aceste două accesorii onorifice ale uniformei ofițerilor noștri actuali au o origine foarte veche și că peste numeroase secole, ele ne-au fost lăsate moștenire de războinicii anticei Goții”. De altfel, după cum s-a mai arătat (cf. *supra*, p. 962), portul fibulelor perechi este caracteristic feminin în lumea germanică a epocii migrațiilor. Pentru reconstituirea modului de purtare a fibulelor mijlocii de la Pietroasa, vezi D. Brown, *op. cit.*, p. 115, fig. 3.

681 nota 1 Probabil printr-o greșeală de tipar, din descrierea fibulei mici, dată de Fr. Bock, a fost omis următorul fragment: „... von Charnieren und/eine gegenüberstehende Scheide als Gewandschliesse kennzeichnet, lässt blos durch den aufgesetzten/geschnäbelten Kopf...”.

713 Ipoteza lui Odobescu, după care aurul din care sînt făcute piesele de la Pietroasa ar fi de proveniență transilvană, nu se bazează pe analize sau pe alte dovezi, ci derivă din ideea că toate aceste piese sînt produse ale unei industrii gotice din Dacia. La vremea sa, Ch. de Linas (*Revue archéologique*, XVIII, 1868, p. 52) vorbea de existența a două feluri de aur: un aur roșcat, de origine orientală (patera, coșurile ajurate) și un aur galben, bizantin (celelalte piese). Este de crezut, chiar în ipoteza că unele piese au fost fabricate de goți, că aurul tot de proveniență bizantină era. Un indiciu în acest sens îl constituie barele de aur descoperite la Crasna, jud. Covasna, care, judecînd după ștampile, au fost turnate în atelierul de la Sirmium (cea mai recentă în vremea împăratului Gratian, 367—383 e.n.).

721 În enumerarea teritoriilor — de o parte și de alta a Carpaților — peste care goții și-au întins dominația, Odobescu este nevoit, mai ales pentru că se adresa unui public străin, să folosească denumirile geopolitice oficiale ale vremii, menționînd distinct de România, acele teritorii românești aflate, pînă la istoricul act al Unirii din 1918, în afara granițelor statului național. Afirmația lui Odobescu, după care toate aceste teritorii s-au aflat sub domi-

nație gotică încă din secolele II—III e.n. trebuie însă să fie revizuită. Studiul izvoarelor scrise și mai ales documentarea arheologică — ca și inexistentă în vremea lui Odobescu — arată că goții au coborât în silvostepa ucraineană abia către sfârșitul secolului al II-lea e.n. Atacurile lor contra orașelor pontice și asupra imperiului încep în secolul al III-lea, mai insistent din vremea împăratului Gordian III (238—244). Într-o primă fază, goții atacau în alianță cu carpții și doar în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al III-lea ei au devenit cei mai periculoși dușmani ai imperiului. Atacurile gotice au jucat, desigur, un rol în decizia lui Aurelian de a părăsi Dacia, dar este astăzi un fapt sigur că la vest de Prut, goții s-au așezat abia la sfârșitul secolului al III-lea (descoperiri gotice anterioare anului 300 nu se cunosc), iar în fostul teritoriu provincial (Transilvania, Banat, Oltenia) au pătruns și mai târziu (*post* 350 e.n.) și numai în chip sporadic. Iată de ce, de o stăpânire efectivă gotică pe teritoriul României (și nu peste tot) se poate vorbi în principal pentru secolul al IV-lea, și nu pentru secolele II—III, cum făcea Odobescu (pentru această problemă, vezi I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 682 urm.; idem, *Zur Geschichte Siebenbürgens im IV Jh.u.Z.*, în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 9—11).

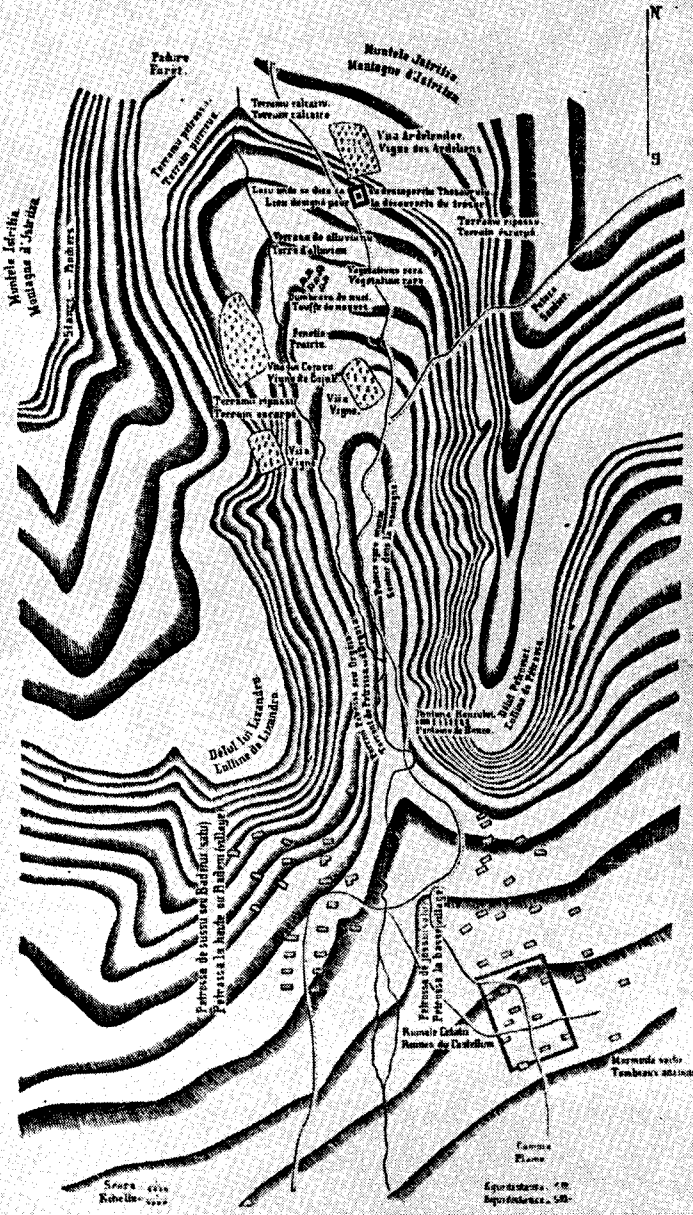
723—725 și harta fig. 1 Harta publicată de Odobescu (fig. 1 la p. 723, din păcate slab realizată grafic) are rostul, evident, de a ilustra scena de desfășurare a ultimelor acțiuni ale goților lui Athanaric, sub presiunea pericolului hunic. Aceste coordonate sînt date, indirect, în legendă, prin citarea din celebrul text al lui Ammianus Marcellinus (XXXI, 3, 4—7). Pe hartă apar deci, după identificările lui Odobescu, râul Gerasus (Prut), „zidurile” ridicate de Athanaric (valul din jurul Galaților) și Caucaand-ul (zona dealurilor Istrița și Ciolanu). În plus, mai sînt marcați numeroși tumuli, risipiți în toată cîmpia Munteniei, care nu au o legătură, în orice caz nu una dovedită, cu tema hărții, așa cum, probabil, nu au nici o legătură nici stațiunea de la Suțești, nici „cetatea” de pe dealul Ciolanu. Unele dintre identificările lui Odobescu trebuie revizuite în lumina cercetărilor moderne. Astfel, râul *Gerasus* (la Ptolemeu *Hierasus*), care pe vremea lui Odobescu era încă considerat de mulți cercetători ca fiind Prutul, este sigur Siretul. La noi, Gr. Tocilescu optase pentru această nouă identificare încă de la 1880 (*Dacia înainte de romani*, p. 67), dar Odobescu nu a mai apucat să revizuiască cu atenție textul din *Notice 1868* care avea să fie publicat după moartea sa în vol. III al monografiei (1900). Pentru identitatea Gerasus-Hierasus-Siret, vezi R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur” d’Athanaric*, Haga, 1957, p. 29—30, cu literatura mai veche; A. Vulpe, *Ptolemy and the Ancient Geography of Moldavia*, în *Studii clasice*, VI, 1964, p. 233 urm.

În ce privește identificarea fortificațiilor ridicate de Athanaric contra hunilor cu valul (lung de 24 km) dintre Siret (Șerbești, nu Sîrbești, cum apare la Odobescu) și extremitatea nordică a lacului Brateș (Tuluțești), trebuie arătat că această ipoteză a fost adoptată și de Xenopol, Philippide, Popa-Lisseanu, dar că părerea dominantă, începînd cu C. Schuchhardt (*Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien*, în *Arch.-Epigr. Mittheilungen*, IX, 1885, p. 202 urm.), este aceea după care valul amintit ar fi o fortificație romană menită să aperse *territorium*-ul de la Barboși (cf. și V. Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de jos*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tomul XXXVI, 1913, *Memoriile secțiunii istorice*, 4, p. 25 urm.; R. Vulpe, *La date du vallum romain de la Bessarabie inférieure*, în *Serta Kazaroviana*, Sofia, 1950, p. 97—98). Cercetări arheologice mai recente la Barboși-Șendreni pun în evidență intensitatea vieții romane în zona dintre gura Siretului și Brateș și confirmă astfel atribuirea romană a valului în discuție (N. Gostar, *Săpăturile și sondajele de la Șendreni-Barboși*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 510 și fig. 1 și 5). Pentru „zidul” lui Athanaric s-a mai propus localizarea în sudul Basarabiei (valul dintre Vadul lui Isac și Tatar-Bunar), în Moldova subcarpatică și chiar în cîmpia Munteniei (Brazda lui Novac, după Schuchhardt). Cel mai nou, Radu Vulpe l-a identificat cu valul din sudul Moldovei, care se întinde între Ploscuțeni, pe Siret, și Stoicani, pe Prut, pe o distanță de 85 km, fiind îndreptat spre sud, împotriva unui inamic venit din stepă (R. Vulpe, *Despre valul din Moldova de jos și zidul lui Athanaric*, în SCIV, I, 1950, 2, p. 163—174; idem, *Le vallum de la Moldavie inférieure* . . . , *passim*). Tot lui R. Vulpe îi datorăm ipoteza, după care valul basarabean de nord (Leova—Chircăiești) ar fi „valul greutungilor”, menționat în același text al lui Ammianus Marcellinus (cf. R. Vulpe, *Verhñij val Bessarabij i problema greutungov k zapadu ot Dnestra*, în vol. *Materialy i issledovanija po arheologii jugo-zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respubliki*, Chișinău, 1960, p. 259—287). În problema datării și atribuirii valurilor amintite în această discuție, sînt desigur necesare noi cercetări arheologice, care să aducă dovezi definitive în sprijinul uneia sau alteia dintre ipoteze. Sigur pare, oricum, că valul dintre Șerbești și Tuluțești este roman și, deci, nu poate fi pus pe seama lui Athanaric, așa cum credea Odobescu.

Depășită este, implicit, și ipoteza că cetatea de la Barboși ar fi adăpostit pe goții lui Athanaric, înaintea retragerii lor în Caucaand. Unul din argumente era existența valului Șerbești-Tuluțești, care proteja cetatea de la Barboși și teritoriul ei. Altul pare să fi fost însuși numele antic atribuit localității, *Dinogetia*, care în unele izvoare consuna cu numele

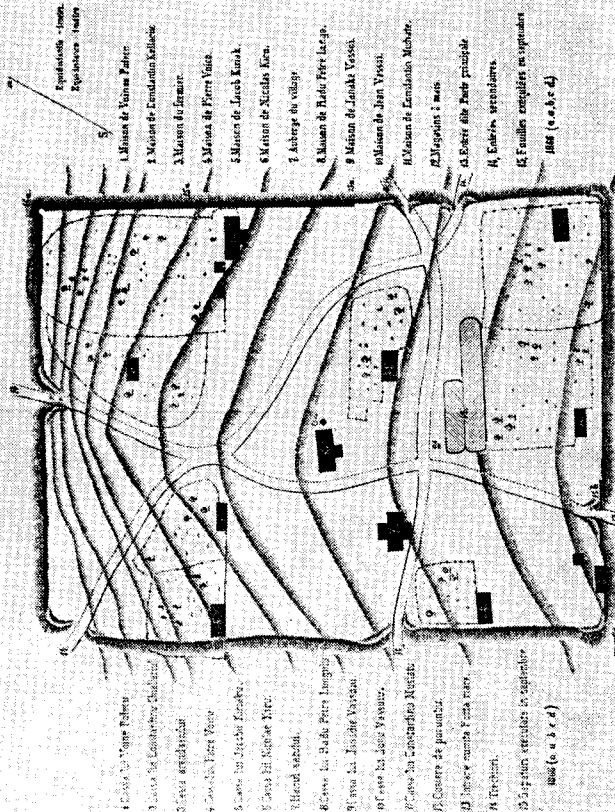
PLANŪ TOPOGRAFICŪ AL PETRÓSSEI.

Planul topografic cu descoperirile arheologice din zona Pietroasa din albumul de stampe tipărit la 1875, planșa XVIII, stînga (Cabinetul de stampe)

Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România

PLANUL
CETĂȚII ANTICE DIN SATUL PETROSSA

- 1 Casa de V. J. P. P.
- 2 Casa de E. J. P. P.
- 3 Casa de J. J. P. P.
- 4 Casa de J. J. P. P.
- 5 Casa de J. J. P. P.
- 6 Casa de J. J. P. P.
- 7 Casa de J. J. P. P.
- 8 Casa de J. J. P. P.
- 9 Casa de J. J. P. P.
- 10 Casa de J. J. P. P.
- 11 Casa de J. J. P. P.
- 12 Casa de J. J. P. P.
- 13 Casa de J. J. P. P.
- 14 Casa de J. J. P. P.
- 15 Casa de J. J. P. P.
- 16 Casa de J. J. P. P.
- 17 Casa de J. J. P. P.
- 18 Casa de J. J. P. P.
- 19 Casa de J. J. P. P.
- 20 Casa de J. J. P. P.
- 21 Casa de J. J. P. P.
- 22 Casa de J. J. P. P.
- 23 Casa de J. J. P. P.
- 24 Casa de J. J. P. P.
- 25 Casa de J. J. P. P.
- 26 Casa de J. J. P. P.
- 27 Casa de J. J. P. P.
- 28 Casa de J. J. P. P.
- 29 Casa de J. J. P. P.
- 30 Casa de J. J. P. P.
- 31 Casa de J. J. P. P.
- 32 Casa de J. J. P. P.
- 33 Casa de J. J. P. P.
- 34 Casa de J. J. P. P.
- 35 Casa de J. J. P. P.
- 36 Casa de J. J. P. P.
- 37 Casa de J. J. P. P.
- 38 Casa de J. J. P. P.
- 39 Casa de J. J. P. P.
- 40 Casa de J. J. P. P.
- 41 Casa de J. J. P. P.
- 42 Casa de J. J. P. P.
- 43 Casa de J. J. P. P.
- 44 Casa de J. J. P. P.
- 45 Casa de J. J. P. P.
- 46 Casa de J. J. P. P.
- 47 Casa de J. J. P. P.
- 48 Casa de J. J. P. P.
- 49 Casa de J. J. P. P.
- 50 Casa de J. J. P. P.
- 51 Casa de J. J. P. P.
- 52 Casa de J. J. P. P.
- 53 Casa de J. J. P. P.
- 54 Casa de J. J. P. P.
- 55 Casa de J. J. P. P.
- 56 Casa de J. J. P. P.
- 57 Casa de J. J. P. P.
- 58 Casa de J. J. P. P.
- 59 Casa de J. J. P. P.
- 60 Casa de J. J. P. P.
- 61 Casa de J. J. P. P.
- 62 Casa de J. J. P. P.
- 63 Casa de J. J. P. P.
- 64 Casa de J. J. P. P.
- 65 Casa de J. J. P. P.
- 66 Casa de J. J. P. P.
- 67 Casa de J. J. P. P.
- 68 Casa de J. J. P. P.
- 69 Casa de J. J. P. P.
- 70 Casa de J. J. P. P.
- 71 Casa de J. J. P. P.
- 72 Casa de J. J. P. P.
- 73 Casa de J. J. P. P.
- 74 Casa de J. J. P. P.
- 75 Casa de J. J. P. P.
- 76 Casa de J. J. P. P.
- 77 Casa de J. J. P. P.
- 78 Casa de J. J. P. P.
- 79 Casa de J. J. P. P.
- 80 Casa de J. J. P. P.
- 81 Casa de J. J. P. P.
- 82 Casa de J. J. P. P.
- 83 Casa de J. J. P. P.
- 84 Casa de J. J. P. P.
- 85 Casa de J. J. P. P.
- 86 Casa de J. J. P. P.
- 87 Casa de J. J. P. P.
- 88 Casa de J. J. P. P.
- 89 Casa de J. J. P. P.
- 90 Casa de J. J. P. P.
- 91 Casa de J. J. P. P.
- 92 Casa de J. J. P. P.
- 93 Casa de J. J. P. P.
- 94 Casa de J. J. P. P.
- 95 Casa de J. J. P. P.
- 96 Casa de J. J. P. P.
- 97 Casa de J. J. P. P.
- 98 Casa de J. J. P. P.
- 99 Casa de J. J. P. P.
- 100 Casa de J. J. P. P.

Exploatarea - teren
Exploatarea - teren

1. Casa de V. J. P. P.
2. Casa de E. J. P. P.
3. Casa de J. J. P. P.
4. Casa de J. J. P. P.
5. Casa de J. J. P. P.
6. Casa de J. J. P. P.
7. Casa de J. J. P. P.
8. Casa de J. J. P. P.
9. Casa de J. J. P. P.
10. Casa de J. J. P. P.
11. Casa de J. J. P. P.
12. Casa de J. J. P. P.
13. Casa de J. J. P. P.
14. Casa de J. J. P. P.
15. Casa de J. J. P. P.
16. Casa de J. J. P. P.
17. Casa de J. J. P. P.
18. Casa de J. J. P. P.
19. Casa de J. J. P. P.
20. Casa de J. J. P. P.
21. Casa de J. J. P. P.
22. Casa de J. J. P. P.
23. Casa de J. J. P. P.
24. Casa de J. J. P. P.
25. Casa de J. J. P. P.
26. Casa de J. J. P. P.
27. Casa de J. J. P. P.
28. Casa de J. J. P. P.
29. Casa de J. J. P. P.
30. Casa de J. J. P. P.
31. Casa de J. J. P. P.
32. Casa de J. J. P. P.
33. Casa de J. J. P. P.
34. Casa de J. J. P. P.
35. Casa de J. J. P. P.
36. Casa de J. J. P. P.
37. Casa de J. J. P. P.
38. Casa de J. J. P. P.
39. Casa de J. J. P. P.
40. Casa de J. J. P. P.
41. Casa de J. J. P. P.
42. Casa de J. J. P. P.
43. Casa de J. J. P. P.
44. Casa de J. J. P. P.
45. Casa de J. J. P. P.
46. Casa de J. J. P. P.
47. Casa de J. J. P. P.
48. Casa de J. J. P. P.
49. Casa de J. J. P. P.
50. Casa de J. J. P. P.
51. Casa de J. J. P. P.
52. Casa de J. J. P. P.
53. Casa de J. J. P. P.
54. Casa de J. J. P. P.
55. Casa de J. J. P. P.
56. Casa de J. J. P. P.
57. Casa de J. J. P. P.
58. Casa de J. J. P. P.
59. Casa de J. J. P. P.
60. Casa de J. J. P. P.
61. Casa de J. J. P. P.
62. Casa de J. J. P. P.
63. Casa de J. J. P. P.
64. Casa de J. J. P. P.
65. Casa de J. J. P. P.
66. Casa de J. J. P. P.
67. Casa de J. J. P. P.
68. Casa de J. J. P. P.
69. Casa de J. J. P. P.
70. Casa de J. J. P. P.
71. Casa de J. J. P. P.
72. Casa de J. J. P. P.
73. Casa de J. J. P. P.
74. Casa de J. J. P. P.
75. Casa de J. J. P. P.
76. Casa de J. J. P. P.
77. Casa de J. J. P. P.
78. Casa de J. J. P. P.
79. Casa de J. J. P. P.
80. Casa de J. J. P. P.
81. Casa de J. J. P. P.
82. Casa de J. J. P. P.
83. Casa de J. J. P. P.
84. Casa de J. J. P. P.
85. Casa de J. J. P. P.
86. Casa de J. J. P. P.
87. Casa de J. J. P. P.
88. Casa de J. J. P. P.
89. Casa de J. J. P. P.
90. Casa de J. J. P. P.
91. Casa de J. J. P. P.
92. Casa de J. J. P. P.
93. Casa de J. J. P. P.
94. Casa de J. J. P. P.
95. Casa de J. J. P. P.
96. Casa de J. J. P. P.
97. Casa de J. J. P. P.
98. Casa de J. J. P. P.
99. Casa de J. J. P. P.
100. Casa de J. J. P. P.

Planul castrului de la Pietroasa din albumul de stampe tipărit la 1875, planșa XVII, (Cabinetul de stampe)

Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România

goșilor (Diniguttia, Dirigothia?). Odobescu combate cu dreptate pe cei care au localizat la Barboși anticul Caput Bovis (Bubali), fără a-i numi; este vorba de Dimitrie Cantemir (în *Hronicul vechimei a romano-moldovlahilor*) și G. Săulescu (*Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis — Capul Boului sau Ghertina — a căreia ruine se află în apropierea Galațului, Iași, 1837*). Într-un paragraf din *Notice 1868*, p. 48, care nu a mai fost introdus în volumul III al monografiei, Odobescu arăta mobilul naiv care îi făcuse pe „geografii români” (ale căror nume nu erau nici acolo citate) să plaseze Caput Bovis la Barboși, anume acela de a asigura o origine antică stemei Moldovei.

Dacă la Barboși s-a aflat într-adevăr Dinogetia, s-a discutat îndelung și problema nu este nici astăzi rezolvată definitiv. Schuchhardt (1885) și Tocilescu (1902) localizau Dinogetia la Barboși, dar Pârvan (1913) și apoi Gh. Ștefan (1940), pe baza noilor descoperiri, au înclinat pentru Bisericuța-Garvân, pe malul celălalt al Dunării. Mai recent, R. Vulpe (*Le vallum...*, 1957, p. 30, nota 8) și Gh. Ștefan (*Dinogetia — A Problem of Ancient Topography, în Dacia, N.S., II, 1958, p. 317—329*) au optat pentru o soluție de compromis: Dinogetia s-a aflat inițial la Barboși, iar după părăsirea acestei cetăți în cursul secolului al III-lea, numele va fi trecut asupra fortăreței de la Bisericuța, care a funcționat în cursul secolelor IV—VI. Problema este, însă, dacă realmente la Barboși cele mai târzii descoperiri sînt din secolul al III-lea (cf. Gh. Ștefan, *Nouvelles découvertes dans le „castellum” romain de Barbosi, près de Galați, în Dacia, V—VI, 1935—1936, p. 341—349*; idem, în *Dacia, N.S., II, 1958, p. 321—323*; B. Mitrea, în *Studia Gotica, 1970, p. 88—89*). Ultimele cercetări arată că fortificația romană de la Barboși a avut totuși și o fază târzie, databilă în secolul al IV-lea, pînă pe la 350 e.n., vreme din care datează un turn poligonal (N. Gostar, *op. cit.*, p. 507; idem, *Unitățile militare din castellum roman de la Barboși, în Danubius, I, 1967, p. 107—113*; S. Sanie, în *Dicționar de istorie veche a României, București, 1976, p. 79—82*). Nu știm să se fi descoperit la Barboși antichități care să poată fi atribuite goșilor, cum ar fi de așteptat, dacă goșii lui Athanaric, în ipoteza lui Odobescu, vor fi stăpînit la un moment dat cetatea.

726 și 730—731 Localizarea Caucaand-ului pe baza toponimelor antice sau moderne mai mult sau mai puțin apropiate ca formă este, după cum se vede din discuția lui Odobescu, foarte dificilă și nesigură. Evident, este greu de crezut că între Caucaand și numele maghiar (Küküllő) sau german (Kokel, nu Kohel) ale Tîrnavei ardelenene ar exista vreo legătură (cf. P. J. Schafarik, *Slawische Alterthümer, vol. I, Leipzig, 1843, p. 489—nu 395*, cum apare la Odobescu, din a cărui bibliotecă provine exemplarul de la B.A.R., cota II 35176; Schafarik identifică Montes Serrorum cu muntele Kogaionon, ipoteză la care Odobescu nu se referă). La fel, chiar dacă admitem localizarea Caucaand-ului în zona Buzăului, nu pare posibilă o legătură între acest nume și toponimele actuale buzoiene de felul *Coca* (com. Vintilă Vodă), sau între unul din numele antice: Patridava, Petrodava sau Patruissa (pe care Odobescu era înclinat să-l atribuie castrului cercetat de el) și toponimicul modern Pietroasa. De eliminat din discuție este și muntele Kogaionon (la p. 730, greșeală de tipar: Kolaionon), locul sacru al geto-dacilor, atît din motive lingvistice, cît și pentru aceea că cercetarea modernă l-a localizat tocmai în munții Orăștiei, unde goșii lui Athanaric cu siguranță că nu au ajuns. Desigur, ipoteza că numele *Caucaand* este un nume compus, care înglobează un toponim local, geto-dacic, și un cuvînt germanic (*land*) rămîne teoretic acceptabilă. Ea i-a atras pe Pârvan (*Getica, 1926, p. 249*) și, într-o oarecare măsură, pe R. Vulpe (*Le vallum...*, p. 54 urm.), care, urmînd sugestia lui Odobescu, vedeau o legătură între *Caucaand* și numele, respectiv, teritoriul *Caucoensilor*, localizînd aceste ținuturi de ambele părți ale Carpaților orientali, în zona Neamțului și Bacăului și în estul Transilvaniei. În același timp, rămîne în discuție și ipoteza după care numele este în întregime germanic, așa cum a arătat mai recent M. Isbășescu (în *Revista de filologie romanică și germanică, I, 1957, p. 112*), propunînd echivalența *Caucaand — Hauhland — Hochland*.

Pentru localizarea Caucaand-ului se vedește că argumentele lingvistice sînt insuficiente. Mai obiective și cu perspectiva de a se înmulți în continuare ar fi argumentele arheologice. Pe îmbinarea acestor argumente (tezaurl și castrul de la Pietroasa în primul rînd) cu argumente de ordin general-istoric se bazează de fapt localizarea, propusă de Odobescu, în zona Buzăului, localizare astăzi acceptată de cei mai mulți cercetători (cf. Ion Nestor, în *Istoria României, I, 1960, p. 697—699 și 703*). Rămîne, totuși, de rezolvat dificultatea asupra căreia a atras atenția R. Vulpe (*Le vallum...*, p. 57). În munții Buzăului au fost localizați și acei Montes Serrorum unde goșii lui Athanaric se retrăseseră în fața armatei împăratului Valens, în 367 (Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 3), în timp ce în 376, Athanaric se retrage în Caucaand, o zonă de unde a trebuit să-i gonească pe sarmați. Este greu de crezut că ambele locuri se află în zona Buzăului. Unul din ele, poate mai curînd *Montes Serrorum*, trebuie căutat în altă parte, de exemplu în Munții Vrancei. Trebuie, aici, desigur, amintită și ipoteza după care Caucaand-ul s-ar fi aflat în Banat, mai precis într-o zonă muntoasă a Banatului („das Banater Bergland” ?; cf. L. Schmidt, *Die Ostgermanen, 1969, p. 404—405*). Aceasta este însă o ipoteză pur istorică, care nu poate elimina cu ușurință localizarea buzoiană a Caucaand-ului.

727—729 și fig. 2 (vezi și p. 85, fig. 2, p. 119, nota 2 și p. 553—554, nota) Localizînd Caucaland-ul în zona Buzăului, mai precis pe Istrița, pe lângă „tezaurul lui Athanaric”, Odobescu a avut în vedere, în primul rînd, fortificația de la Pietroasa, pe care o considera drept un castru sau castel roman, preluat de goți în momentul dramatic al retragerii lor în fața hunilor (p. 553). Mai mult decît atît, el avea în vedere și alte descoperiri (de ex. „cetatea” de pe dealul Ciolanu), crezînd că poate vorbi de un adevărat sistem de apărare (*tout un système de défense*) sau de un ansamblu strategic. Cercetările de teren ale lui Odobescu, de altfel destul de modeste ca amploare, au avut ca punct de plecare vizita făcută la Pietroasa, în toamna anului 1861, în compania lui Fr. Bock. Deși în lucrările sale nu menționează nicăieri în chip expres, este de presupus că Odobescu avea deja primele informații despre existența unor fortificații în zona Pietroasei, culese din ades citata carte a lui Joseph Arneht, *Die antiken Gold- und Silber-Monumente des k.k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien*, 1850. În adevăr, la p. 85 urm., Arneht reproduce scrisoarea lui A. Kurz, din decembrie 1847, în care se relatează despre existența a două monumente, văzute de acesta sau de informatorii săi în teren. Primul, „ein sehr gut erkennbarer Wall von viereckigen Gestalt” (un val de format patrat, ușor de recunoscut), aflat în apropierea locului tezaurului, este desigur castrul de sub satul actual Pietroasele. Cel de al doilea, judecînd după dimensiuni și descriere, ar putea fi identificat, credem, cu „cetatea” geto-dacă din punctul „Gruiu Dării”, aflat deasupra Pietroaselor, aproape de culmea Istriței, și cercetat prin săpături abia în anii din urmă: „Auf der Spitze des höchsten Berges über dem Dorfe ist ein Ringwall, 20' im Durchmesser haltend, erkennbar, welchen die Wallachen die *Goldene Scheuer* nennen. Bei dem Graben im inneren fand man Steinpflaster, und in der Umgebung mehrere in Reihen gelegene Gruben, Grundmauern von Gebäuden, Scherben von Gläsern, Ziegeln und dünnen Marmorplatten. Eine benachbarte Quelle wird jetzt noch die Quelle des Adlers genannt” (Pe virful celui mai înalt munte, deasupra satului, se poate recunoaște un val circular, avînd 20' în diametru, pe care valahii îl numesc „Hambarul de aur” (?). La săpături în interior s-au găsit pavaje de piatră și, în jur, mai multe gropi dispuse în rînduri, temelii de construcții, cioburi de pahare, țigle și plăci subțiri de marmoră. Un izvor din apropiere se numește și acum Izvorul vulturului). „Cetatea” de la Gruiu Dării este, în adevăr, de mici dimensiuni și este apărată de un val de piatră, ușor arcuit; în interior s-au găsit pavaje și cercuri de piatră, gropi, iar ca materiale, în special ceramică geto-dacă, obiecte metalice, monede (săpături Fl. Preda și V. Dupoi, de la Universitatea din București). Țigle și plăci de marmoră nu s-au găsit, și nici nu apar în mod normal într-o așezare geto-dacă, dar aici s-ar putea ca Kurz să fi confundat descoperirile din cetatea de sus cu cele din castru. În chip ciudat, această cetate nu a fost niciodată menționată de Odobescu. Singura explicație ar fi aceea că el nu a citit pasajul respectiv din cartea lui Arneht și că, în scurtele lui vizite la Pietroasa, nu a căpătat o astfel de informație de la localnici și nici nu a avut răgazul să cerceteze temeinic împrejurimile.

Din păcate, despre săpăturile lui Odobescu din fortificația de la Pietroasa știm foarte puțin. Promisiunea făcută în vol. I, p. 37, de a da în partea a III-a, „en détail”, toate rezultatele acestor săpături, nu a fost îndeplinită. În volumul III (p. 19—21), apărut după moartea autorului, a fost inserat fără modificări textul din *Notice 1868* (p.50—51), unde se află doar cîteva informații despre forma și dimensiunile fortificației, despre tehnica zidurilor, precum și o enumerare succintă a materialelor descoperite. Din puținele date de care dispunem, rezultă că Odobescu a săpat la Pietroasa „în diverse reprize”, în cursul lui septembrie 1866. S-ar putea ca ideea de a duce la Expoziția universală de la Paris (1867), alături, de tezaur, și unele materiale arheologice din localitatea de descoperire, să fi constituit prilejul imediat al acestor săpături. Oricum, materiale descoperite în castru (resturi ceramice, oase, sticlă, instrumente de metal, piepteni de os, o monedă etc.) au figurat în expoziția română, alături de un plan al localității și al obiectivului cercetat („castellum romain”, după Odobescu; cf. *Notice 1868*, p. 79). Din nefericire, nu se cunoaște ce au devenit acele materiale, după cum nu știm să se fi păstrat documentația de șantier a lui Odobescu.

În această situație, singura sursă de informație este succintul text publicat și planul fortificației (fig. 2; planul este publicat și în albumul de stampe de la 1875, pl. XVII, unde în plus sînt trecute în legendă numele proprietarilor pe terenul cărora se afla fortificația). Surprinde, de la început, contradicția între datele din text (dimensiunile castrului, 180 × 250 m, grosimea zidului 0,60 m) și cele din nota sublineară (124 × 154 m, grosime zid 2 m), respectiv din legenda figurii (124 × 158 m, grosime zid 2 m). În urma cercetărilor recente (vezi studiul lui Gh. Diaconu, în acest volum, p. 1055 urm.), dimensiunile sînt apreciate la 130 × 160 m, iar grosimea zidului de incintă, acolo unde ambele paramente sînt bine păstrate, este de 2,70—2,80 m (la fundație 3 m). De asemenea, azi se poate corecta afirmația lui Odobescu, după care solul antic al castrului s-ar afla la 1,50 m adîncime. Această indicație s-ar putea referi la adîncimea șanțului de fundație a zidului, nivelul antic de călcare aflîndu-se la numai 0,40—0,60 m sub nivelul actual. În privința materialului arheologic descoperit, în enumerarea sa sumară recunoaștem aceleași categorii care au apărut și în recentele săpături conduse de

Gh. Diaconu : piatra fasonată sau sfărîmată din zidul de incintă, cărămizi, ceramică lucrată de mînă și de roată, piepteni de os de tip cerneahovian, pietre de rîșniță circulare, obiecte metalice etc.

Asupra datării, Odobescu nu s-a pronunțat cu toată claritatea, în orice caz nu complet. Din spusele sale rezultă că la Pietroasa avem de-a face cu un *castellum roman*, care în a doua jumătate a secolului al IV-lea, a fost preluat de goți, în momentul retragerii lor în Caucaș, și care și-a încheiat apoi existența printr-o violentă distrugere. Moneda, care după modul parea să fie post-constantiniană, era un indiciu cronologic, pe care Odobescu l-a folosit cu o justă intuiție. Din textul atît de scurt al relatării nu rezultă însă, dacă el a știut să pună în valoare și alte materiale (ceramica, pieptenii) pentru datare. În orice caz, el a lăsat deschisă problema datei la care a fost construită fortificația. Ulterior, s-a exprimat de mai multe ori presupunerea că la Pietroasa avem de-a face cu un castru roman timpuriu, construit în vremea primului război dacic (101—102 e.n.) și părăsit curînd după aceea, la începutul domniei lui Hadrian (117—118), așadar făcînd parte din aceeași serie cu castrele de la Drajna de Sus, Mălăiești, Rucăr, Tîrgșor (?), Filipeștii de Pădure(?) (cf. Gr. Florescu, *Problema castrului roman de la Mălăiești, Drajna de Sus și Pietroasa*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 225—230; *Istoria României*, I, 1960, p. 349, 431 și 520). Dar, încă înainte de începerea noilor cercetări de la Pietroasa, s-a conturat o revenire, măcar parțială, spre datarea lui Odobescu : R. Vulpe constata în 1952 că mortarul amestecat cu cărămidă pisată și ceramica culeasă de la suprafața terenului „prezintă caractere romane tîrzii, poate din sec. IV e.n.” (SCIV, III, 1952, p. 217); Gr. Florescu (*op. cit.*, p. 230), referindu-se la același tip de mortar roman tîrziu, presupunea că durată fortificației „nu se limitează la anul 117” : în sfîrșit, D. Tudor, în ediția a II-a a *Olteniei romane* (București, 1958, p. 143—144) atribuia castrul împăratului Traian, pentru ca în cea de a III-a ediție (1968, p. 257) să ajungă la concluzia fermă că „castrul roman de la Pietroasele, după tehnica zidăriei și monedele (sec. al IV-lea) descoperite în el, aparține tot epocii constantiniene”. Pentru datarea în secolul al IV-lea și pentru o legătură cu îngroparea tezaurului gotic în apropiere, se pronunța, în 1967, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe (*Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1967, p. 48—49).

Abia, însă, săpăturile din anii 1973—1975, asupra cărora Gh. Diaconu referă pe larg în acest volum (p. 1055 urm.), au dovedit definitiv, fără putință de tăgadă, că fortificația de la Pietroasele (Pietroasa) a fost construită în secolul al IV-lea, în vremea lui Constantin cel Mare și a urmașilor săi imediați. Tehnica de construcție este romană și de aceea se poate presupune că arhitecții și meșterii constructori au fost romani. Dacă fortificația a fost construită pentru o garnizoană romană sau a fost de la început cedată federaților goți, este greu de spus. Cea de a doua ipoteză ni se pare foarte atrăgătoare, dacă ținem seama de o împrejurare pe care orice hartă a descoperirilor arheologice din secolul al IV-lea de la nord de Dunăre o pune în evidență. În adevăr, se poate constata că punctele fortificate nord-dunărene stăpînite de imperiu în vremea lui Constantin cel Mare și a urmașilor săi se concentrează la vest de vărsarea Oltului (Sucidava cu podul său constantinian, Romula?, Hinova, Drobeta, Dierna etc.; cf. D. Tudor, *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurelien/IIIe—Ve siècles*, în *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, 1, 1973, p. 149—161, în special harta fig. 2), în timp ce spre est sînt slab atestate și nesigure (vezi, de ex., localizarea Constantinienei Daphne, cînd pe un mal, cînd pe celălalt al Dunării; cf. P. Diaconu, în *Pontica*, IV, 1971, p. 311 urm.). Pe de altă parte, în spațiul nord-dunărean, descoperirile arheologice de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov, atribuite în mare măsură goților, sînt răspîndite exclusiv la est de Olt, de la malul Dunării pînă în zona subcarpatică. Cunoscînd statutul de *foederati* al goților, după tratatul din anul 332 (cf. E. Chrysos, *Gothia Romana. Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4. Jh.*, în *Dacoromania. Jahrbuch für östliche latinität*, 1, 1973, p. 52—64), ne apare ca foarte probabilă ipoteza după care apărarea frontierei dunărene la est de Olt a fost încredințată goților federați, în timp ce la vest de Olt era asigurată de o prezentă efectivă romană pe malul stîng al fluviului. Că este totuși vorba în ansamblu, de o concepție strategică și politică unitară pare a o dovedi marea lucrare de apărare — *Brazda lui Novac* — care a putut fi urmărită de la Turnu-Severin pînă în apropierea Pietroasei, mai precis pînă la Mizil (cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, p. 251—256, care opinează hotărît pentru datarea *Brazdei* în secolul al IV-lea).

Faptul că în castrul de la Pietroasele este prezentă, predomină chiar, ceramica de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov, și că în jurul acestui castru, mai ales în ultima vreme, au apărut morminte aparținînd aceleiași culturi (unele dintre ele conținînd arme; informație de la colegul M. E. Constantinescu, Buzău) ne îndeamnă să presupunem că populația cerneahoviană, în primul rînd cea gotică, era aceea care locuia aici și stăpînea fortificația. Mai mult decît atît, nu este poate prea riscant să presupunem că aici va fi fost și reședința unui șef vizigot, la un moment dat, poate, chiar Athanaric (cf. și Gh. Diaconu, *On the Socio-Economic Relations between Natives and Goths in Dacia*, în vol. *Relations between the Autochthonous Populations and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, 1975, p. 73).

Cu această presupunere, care, evident, are nevoie încă de elemente de confirmare, ne întoarcem înapoi la ipoteza istorică expusă încă de la 1868 de Bock, Linas și Odobescu.

La vremea aceea, însă, cunoștințele despre cultura materială a goților se reduceau, în mare, la cele privind produsele fastuoase întâlnite în mormintele princiare sau în tezaure. Cercetarea culturii arheologice corespunzând perioadei de dominare a goților în nordul Mării Negre și la Dunărea de jos s-a născut și s-a dezvoltat abia în secolul nostru, odată cu descoperirea necropolelor eponime de la Cerneahov, reg. Kiev (V. V. Hvoiko, 1899—1900) și de la Sîntana de Mureș (I. Kovács, 1903). Relativ la această cultură, care s-a întins de la Olt și pînă la Don, s-a acumulat o imensă literatură de specialitate, din care spicuum aici câteva lucrări mai importante, precum și unele mai ușor accesibile cititorului român: V. V. Hvoiko, *Polja pogrebenii v Srednem Pridneprov'e*, în *Zapiski rosijskogo arheologiceskogo obščestva*, XIII, 1901; P. Reinecke, *Aus der russischen archäologischen Literatur*, în *Mainzer Zeitschrift*, 1, 1906, p. 42—50; I. Kovács, în *Dolgozátok*, VI, Cluj, 1915; A. A. Spițin, *Polja pogrebal'nyh urn*, în *Sovetskaja arheologija*, X, 1948; M. A. Tihanova, *O lokal'nyh variantah černjahovskoj kul'tury*, în *Sovetskaja arheologija*, 4, 1957; Ion Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 687—694; Gh. Diaconu, *Tirgșor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, București, 1966; I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 189—259; idem, *Das Gräberfeld von Independența*, Bonn, 1971; Cătălina Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani (jud. Iași)*, în *Arheologia Moldovei*, VIII, 1975, p. 203—280.

729—730 și fig. 3 Cum am arătat mai sus, vorbind de „sistemul de apărare” din Caucaland, Odobescu avea în vedere și „Cetatea urieșilor”, de pe dealul Ciolanu, din apropierea mănăstirii cu același nume (în *Notice 1868*, p. 51 se vorbește greșit de muntele Cislău). Mica circumvalație, peste care, în secolul trecut (1865), s-a ridicat un schit, nu a fost, după știința noastră, cercetată prin săpături, astfel că atribuirea ei secolului al IV-lea nu este pînă în prezent confirmată. O cercetare de suprafață, făcută de noi în 1974, a dus la descoperirea unor fragmente ceramice provenind numai din epoca bronzului.

731 urm. (vezi și p. 719) Asupra destinației și apartenenței nemijlocite a tezaurului de la Pietroasa, textul publicat în 1900 (de către Ionescu-Gion), reproduce fidel, cu unele adăugiri care par a aparține tot lui Odobescu, pe cel de la 1868 (*Notice*). Fiind vorba de o publicație postumă, nu putem răspunde cu toată siguranța la întrebarea dacă el reflectă absolut ultimul punct de vedere al autorului, deși, după părerea noastră, răspunsul la această întrebare nu poate fi decît pozitiv. Nu știm, însă, nici pe ce se baza Al. Tzigara-Samurcaș, cînd afirma că Odobescu și-ar fi schimbat acest punct de vedere în ultimii săi ani de viață (cf. *Convorbiri literare*, 67, 1934, 7—9, p. 771). Deși oscila între a-l considera proprietate personală a lui Athanaric sau proprietatea unui templu gotic, Odobescu a subliniat sistematic caracterul sacru, de cult, al acestui tezaur. El avea aici în vedere împrejurarea că în calitatea sa de „judex”, Athanaric era în același timp și rege și șef al cultului păgîn al goților necreștinați. Vasele vor fi servit direct cultului, podoabele regelui-sacerdot, iar veriga cu inscripție pentru jurămintele solemne. În această concepție, compoziția tezaurului era intenționat aleasă, gîndită în funcție de necesitățile cultului — idee care, însă, nu se prea împacă cu presupunerea adunării în timp a acestor piese. Oricum, ca și Bock, Odobescu lega tezaurul în chip nemijlocit de persoana lui Athanaric (care printr-o scăpare, preluată din *Notice 1868*, p. 53—54, este și aici, la p. 731—732, numit „șef ostrogot”, în loc de vizigot). Lipsa de elemente creștine din tezaur este, după Odobescu, un argument puternic pentru atribuirea sa lui Athanaric, cunoscut ca păgîn consecvent și prigonitor al creștinilor. Înainte de a pleca spre Constantinopol, dorind să pună tezaurul la adăpost de orice pericole, Athanaric îl va fi îngropat pe dealul Istriței, cu speranța că va putea să-l recupereze. La această inteligent construită ipoteză istorică, metoda modernă — adeseori, nu fără temei, înclinată spre hiper-criticism — poate aduce obiecții și propune alternative. În primul rînd, atribuirea tezaurului lui Athanaric, și în general vizigoților, este condiționată de datarea sa înainte de anul 380, și anume de datarea sa pe bază strict arheologică. La Odobescu și la contemporanii săi, lucrurile se petreceau însă invers: tezaurul se data înainte de 380, pe baza supoziției istorice că este sau că nu poate fi decît tezaurul lui Athanaric. Ori, după cum rezultă din studiul lui Radu Harhoiu (în acest volum, p. 1034—1035), există astăzi tendința ca, pe criterii strict-arheologice, acest tezaur să fie datat în prima jumătate a secolului al V-lea și, implicit, să fie considerat ostrogotic (cf. K. Horedt, în *Acta Musei Napocensis*, VI, 1969, p. 549—551). După părerea noastră, chestiunea nu este definitiv tranșată, astfel că ipoteza Athanaric rămîne, mai departe, ca o ipoteză. În al doilea rînd, în problema compoziției și provenienței tezaurului trebuie arătat că varietatea stilistică a pieselor nu indică neapărat adunarea lor în timp ci, poate, mai curînd, originea lor diferită. Ele nu pot fi puse, în nici un caz, în totalitate, pe seama unei industrii gotice a aurului, din Dacia. Ipoteza că unele piese, probabil cele mai multe, provin din atelierele nord-pontice și bizantine, trebuie avută în vedere

permanent. Calea pe care ele au ajuns la „barbarii” nord-dunăreni va fi fost aceea văzută și de Odobescu, a cadourilor imperiale pentru șefii federațiilor (pentru statutul de federați al vizigoților, vezi E. Chrysos, *op. cit.*, în *Dacoromania. Jahrbuch...*, 1, 1973), dar poate și aceea a comerțului sau a jafului. Aceasta nu înseamnă, însă, că nu trebuie reținute și ipotezele lui Odobescu: unele piese (cum sînt colierele) au putut fi lucrate și în *Gothia*, de meșteri goți sau de meșteri străini, lucrînd la comandă și după gustul principilor goți. În al treilea rînd, nu poate fi dovedit că tezaurul în ansamblu era destinat unui „templu gotic”. Ideea însăși a existenței unui templu trebuie privită cu prudență (D. Olinescu, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, XX—XXI, 1912—1913, p. 57, ajunge să afirme că tezaurul s-a găsit „într-o mare grămadă de dărîmături... rămășița unui templu păgîn”/„in einem grossen Schutthaufen... Reststätte eines heidnischen Tempels”); pînă în prezent nu cunoaștem, la noi sau aiurea, resturile arheologice ale unor astfel de temple gotice. În schimb, cunoaștem din lumea germanică numeroase exemple de depunere intenționată în pămînt, în mlaștini, în ape curgătoare, a unor tezaure sau obiecte izolate, ca ofrande sacre aduse zeităților (cf. C. Engelhardt, *Thorsbjerg mosefund*, 1863; S. Müller, *Nordische Altertumskunde*, II, 1898, p. 122 urm.; H. Jankuhn, *Die religionsgeschichtliche Bedeutung des Thorsberger Fundes*, în *Forsch. u. Fortschr.*, 12, 1936, p. 365 urm.; vezi și vol. *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*, editat de H. Jankuhn, Göttingen, 1970, în special contribuțiile semnate de K. Raddatz, p. 188—197, și K. Döwel, p. 219—239). Măcar ca simplă posibilitate ar trebui, deci, reținută ipoteza depunerii rituale, pentru a explica îngroparea tezaurului de la Pietroasa. Stereotipa explicație a ascunderii în fața pericoului nu se poate aplica, credem, în cazul lui Athanaric, care, fugind din fața hunilor în imperiu, știa că nu se va mai putea întoarce cu ușurință pentru a-l recupera.

Pe scurt, pentru a conclud, dacă se va putea dovedi printr-o analiză arheologică temeinică că tezaurul de la Pietroasa este anterior anului 380 e.n., ipoteza Athanaric (Bock-Linas-Odobescu) — eventual emendată în ceea ce privește caracterul tezaurului (care ar fi un caracter de cult, nu prin destinația inițială a pieselor, ci prin scopul ritual al depunerii) — ar putea cîștiga în verosimilitate istorică.

STUDIE ASUPRA TEZAUURULUI DE LA PIETROASA

Singura lucrare despre tezaurul de la Pietroasa, pe care Alexandru Odobescu a publicat-o în românește, fără, din păcate, a o putea încheia, a apărut sub forma unei serii de studii în *Columna lui Traian. Revistă mensuală pentru istoria, lingvistică și psihologia poporană*, anul VII, noua serie, tomul I, nr. 11, noiembrie 1876, p. 503–521 (*Istoria descoperirii*), nr. 12, decembrie 1876, p. 529–537 (*Tava*) și anul VIII, noua serie, tomul II, nr. 1, ianuarie 1877, p. 11–25 (*Veriga simplă*) și nr. 3, martie 1877, p. 108–134 (*Veriga cu inscripțiune|Armilla*).

Cele patru studii sînt întocmite după toate rigorile impuse unei lucrări științifice. Ele sînt prevăzute cu un bogat aparat critic, în total 122 note subliniare, avînd o întindere aproape egală cu aceea a textului de bază. În primul și în ultimul dintre studii notele erau numerotate separat pe fiecare pagină, în timp ce în celelalte două ele erau numerotate în continuare; în ediția de față optăm pentru numerotarea în continuare a notelor din întreaga lucrare.

Cu excepția inscripției runice de pe verigă (*armilla*), reproduse în mai multe variante grafice, după diferiții autori, textul este lipsit de ilustrație. Lipsesc, de asemenea, anexele la care se face trimitere în notele 8, 9 și 32: A — extrase din actele privind ancheta desfășurată la 1838 de către autorități, B — amănunte despre furtul tezaurului la 1875 și C — despre descoperirea de la Concești. Probabil că aceste anexe urmau să se publice la sfîrșitul seriei de articole (de notat, în acest sens, că în proiectul de publicare a unei monografii în românește, datînd cam din aceeași vreme, se vorbește de „anexe de la sfîrșit”; cf. *supra*, p. 938).

Studiile publicate în *Columna lui Traian* reprezintă, evident, capitole ale „unei opere mai întinse”, pe care Odobescu începuse a o redacta, pe la 1874, în limba franceză, și pentru care el obținuse în același an subvenționarea publicării de către ministerul instrucțiunii (cf. *infra*, p. 999 urm.). În cuvîntarea sa de la 1887, publicată sub titlul *Pia desideria* (*supra*, p. 928), găsim indicația directă că *studiile* publicate în revista lui Hasdeu sînt fragmente „traduse pe românește”, provenind din această operă.

Nu cunoaștem un manuscris al acestei opere, păstrat integral, nici în versiunea originală franceză, nici în cea românească. Din versiunea franceză s-au păstrat totuși mai multe fragmente mari de manuscris (unele în redacțiuni diferite); ele au fost prezentate și discutate mai sus, p. 950 urm., în legătură cu ediția neterminată (1885), respectiv cu cea definitivă (1889–1900) ale monografiei, în care au fost integrate de autor. Pe noi ne interesează însă aici versiunea românească, reprezentată la B.A.R. doar prin citeva pagini de manuscris:

1. B.A.R., manuscrise, nr. 5348, filele 40–42: manuscris autograf din capitolul Istoria descoperirii, scris pe o singură față, numerotat cu creion roșu: p. 9, 11 și 12. Cuprinde textul publicat în acest volum la p. 891 și 891–892, cu foarte mici deosebiri, care s-ar putea datora unor modificări în șpalt.

2. B.A.R., Arhiva Odobescu, II, ms. 12: o filă nenumerotată scrisă pe o singură față, conținînd un mic fragment din capitolul *Tava* (text publicat în acest volum la p. 898–899).

3. B.A.R., Arhiva Odobescu, II, ms. 12: patru file de manuscris autograf, scrise pe o față, numerotate original (12, 13, 27, 29). Filele 12–13 corespund în acest volum cu p. 913–914, fila 27 cu p. 919–920, iar fila 29 cu p. 920–921 (toate din capitolul *Veriga cu inscripțiune*).

Fiind vorba de un număr așa de mic de pagini de manuscris, neînsemnat față de întinderea textului tipărit, am renunțat la a mai da variante. Chiar și așa, însă, o comparație este utilă, pentru a stabili în ce măsură textul tipărit este fidel manuscrisului odobescian și în ce măsură avem de-a face și cu intervenții ale redacției, tipografilor sau corectorilor. Această comparație ne duce la concluzia că există destul de numeroase deosebiri; cele de grafie (eventual și cu substrat fonetic) pot fi puse pe seama tiparului, în timp ce modificările lexicale și de sintagme ar fi de atribuit unor intervenții ale autorului în faza de corectură. Pentru a ilustra esența acestor deosebiri, le punem în evidență pe cele mai însemnate, prin prezentarea pe două coloane:

Text <i>Columna</i>	Ms. 1 (B.A.R. 5348)		
Buzău	Buzeu	7 iu liū	9 iulie
încă	însă	care	carele
destăinuiri	mărturisiri	sînt	sînt
cu cîteva zile mai	de cîteva zile	deteră	dau
nainte		Călnău	Cilnău
Tohani	Tohanii	nicăiri	nicăieri
de care ținea satele	de care țineau satele	mărturisiri	mărturii
cătră	către	locul unde ei amîn-	secretul ascunzătoarei
unei moșie	unei moșii	doi pusese lucrurile	unde ei amînduoi
doă	duoă		pusese lucru-
iuliū	iulie		rile
B uzăū	Buzēū	anticități	antichități
		ascundă	ascundă

NR 1

IANUARIU 1877

NR 1

COLUMNA LUI TRAIAN

REVISTĂ MENSUALĂ
PENTRU ISTORIA, LINGUISTICA ȘI PSICOLOGIA POPORANĂ.

SUB DIRECȚIUNEA
D-LUI B. P. HASDEU,

CU COLABORAȚIUNEA

DEPART : A. I. ODORESCU, DIM. A. STURDZA, A. PAPADOPOL-CALIMAR, DR. GR.
G. TOCILESCU, DR. C. ESARCU, PROFESOR, G. L. FROLLO, DR. BARBU CON-
STANTINESCU, G. D. TEODORESCU, DR. A. XENOPOL, M. GASTER, P. ISPIRESCU,
P. GEORGESCU etc.

ANUL VIII.

SUMAR :

B. P. HASDEU : Originile Craiovei (*urmare*) : Naționalitatea Cumanilor. — Fră-
tuia de cruce.
A. I. ODORESCU : Studiu critic asupra tezaurului dela Petrosa : Veriga simplă
G. G. TOCILESCU : Icoana română dela Gratz. Notită paleografică.
G. D. TEODORESCU : Colinde inedite.
Caleștrale de pedagogia, filologia comparativă și arheologia. Desbaterile din A-
dunarea Deputaților dela 20 ianuarie 1877.
O stampă.

Veți pagina din dos.

BUCUREȘTI

NOUA TIPOGRAFIA A LABORATORILOR ROMANI

15, STRADA ACADEMIEI 19.

Coperta fasciculei din ianuarie 1877 a revistei *Columna lui Traian* în care a apărut
capitolul *Veriga simplă*

Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România

În toate acestea o interpretare ca cea pe care o
 aparținăm nu ar oferi un fapt mare întors din punctul
 de vedere istoric; în adevăr, așa frică vortici; ^{frică} Odin
^{26/10} Seythia concomerată!, ne strămută cu această gândul
 însoțit timpis pe când se petreceau faptele povestite
 de Jornandes, în pasajul citat mai sus, și veriga,
 pe care se afla ^{un} astfel de epigrafe, ^{soluna} Stica o vom judeca
 și după lucrurile ei, care este ^{caracterul} grozavă, și
 după forma imperfectă a ruinetelor ^{carei săi atp mare pe} peras (negreșit
 ca o remășiță notemă) peras ^{peras} peras ^{peras}
 înseamnă dintr-o epocă foarte primitivă a artei,
 a scrisorii și a ^{artelor} gotice, peras peras
 petreceri gotice plm terre retăritene.

 În limbă scater, române natură chiar a caracterelor
 e scrisă inscripționare pare astăzi, după ultimele
 constatari ale scriiturii gotice ruine, să stabilim
 prioritatea lor peste cele alte varietăți ale
^{scriiturii} gotice germanice, din Futur.
 Literarile, în trăburitate pe inscripționare veriga de la
Setisio sunt numeri în număr de unsprezece; și
~~prezentate sub diferite aspecte~~
~~prezentate sub diferite aspecte~~
~~prezentate sub diferite aspecte~~
~~prezentate sub diferite aspecte~~
 prezentate (sub formă lor corectă, și juste
 în comparație cu correspondențele
 lor arabe și cu litterale gotice gotice gotice
 și în Ulfilas, de scriitură gotice.

Studie asupra tezaurului de la Pietroasa, fragment din capitolul Veriga cu inscripționare (Arhiva Al. Odobescu II, ms. 12)

Text <i>Columna</i>	Ms. 2 (Arhiva Odobescu, II, ms. 12)	întâiū	ânteī
rosete	rosette	divinității	divinităței
ocupat	occupat	modifică	modifică
pe cari	pe care	goșilor	goșilor
sînt	sunt	atăt	atit
pîntecele	pîntecele	peste	preste
Dunării	Dunărei	tărmurile	malurile
rěsbite	rěsbicite	cămpiele	cămpiile
tăvei	tăvii	trebue	trebuiă
Text <i>Columna</i>	Ms. 3 (Arhiva Odobescu, II, ms. 12)	epigraf	epigraph
mijloc	mizloc	de pe	dupē
desbateri	desbatteri	țēriile	țerrile
tractase	tratasse	de pre	dupē
pe cari	pe care	Fudarc	Fudark
societății	societăței	literele	litterile
		sînt	sunt
		meso-gotic	moeso-gothic

În acest manuscris, în afară de notele 88–90, întilnim și o notă care nu apare în *Columna lui Traian*. Trimiterea se face de la cuvîntul *klein-od* (p. 913). Nota are următorul conținut: „Nu cumva această rădăcină s-ar afla în rudenie cu zicerea românească *odor*?”

În afară de aceste manuscrise, care, în ciuda stării lor fragmentare, ne dau indicații prețioase pentru caracterizarea filologică a textului lui Odobescu, mai menționăm existența unui fragment din primul capitol: *Istoricul* (sic) *descoperirii*, care ni s-a păstrat sub forma unei probe tipografice (B.A.R., Arhiva Odobescu, III, imprimate 1). Este vorba de o foaie imprimată pe ambele fețe (format *in folio*), cuprinzînd un text aproape identic cu cel din *Columna lui Traian* (în acest volum, p. 889–890), însoțit de cinci note subliniate (notele 1–4 și 6 din *Columna*). Colontitul de pagina a doua este: „Thesaurul de la Petrőssa”. În nota a treia se face trimitere la „albumul nostru de tabelle”, ceea ce fixează o dată *ante quem non*, anume anul 1875. Pe de altă parte indicația greșită din nota 2 (județul Săcuienilor, cu reședința la Mizil?, desființat la 1840?), corectată ulterior de Odobescu, ca și lipsa notei 5 din *Columna*, ne fac să credem că proba este anterioară tipăririi primului studiu în revista lui Hasdeu (noiembrie 1876). Cu toate că și în această probă s-au putut strecura greșeli și intervenții la tipar, ea pare a reda mai fidel manuscrisul decît textul din *Columna*, față de care prezintă o serie de deosebiri:

Text <i>Columna</i>	proba tipografică	declarațiunile depuse	depozițiunile făcute
Istoria	Istoricul	nemerit	nimerit
martiū	martie	cari	care
aprile	aprilie	dărimătură	dirămătură
cătva	citva	dovedia	dovedea
Paști	Paște	cătră	către
doi	duoi	descoperirii	descoperirei
Ioan (<i>scris</i> Ión)	Ion	fără ca nici măcar	fără ca nimeni
Buzău	Buzēu	afllătorii lor	
cămpiei	cîmpiei	nicăiri	nicăieri
bolovanii iese	bolovanii essū (ies)	bogăție (<i>pl.</i>)	bogății
Moldovei	Moldovii	comorei	comorii
repede	răpide	avuție (<i>pl.</i>)	avuții
1838 (<i>corupt</i>)	1837	provenia	provenea
stăpinirii	stăpinirei	Călniului	Cilnăului
dedesuptul	dedesubtul	țarei	țării
bălăriile	bălăriile	sînt	sunt

Pentru a păstra unitatea textului, în ediția de față am luat ca bază textul publicat în *Columna lui Traian*, chiar și pentru acele puține pasaje pe care le cunoaștem și în manuscrisele și foaia imprimată amintite mai sus. Unele grafii întilnite în aceste manuscrise au fost însă generalizate, înlocuind pe acelea din revista *Columna lui Traian* care nu se justifică fonetic. Am restabilit astfel la persoana a III-a a imperfectului terminația *-ea* (*dovedea*, *provenea* — ambele atestate în proba tipografică, *clădea*, *întocmeau*, *numeau*), în loc de *-ia* (*dovedia*, *provenia*, *clădia*, *întocmiau*, *numiau*). Forma *cătră*, întrebuițată sistematic în *Columna*, a fost transcrisă *către*, așa cum este atestată în manuscrisul 1 și în proba tipografică. Am înlăturat, de asemenea, frecvența confuzie între *î* (*â*) și *ă*, care caracterizează textul tipărit și pe care nu o întilnim în textele originale (*cîteva* nu *căteva*, *modifică* nu *modifică*, *cumpără*, nu *cumpără*, *izbîndă* nu *izbăndă*, *Buzău* nu *Buzău*, *Călnău* nu *Călnău* etc.).

Alte forme, în schimb, folosite consecvent în *Columna lui Traian* au fost păstrate ca atare, părinde-ni-se că atestarea lor în grafii diferite în manuscrise nu este suficientă cantitativ pentru a justifica generalizarea acestora din urmă. Este cazul pluralului nearticulat în *-ie* în loc de *-ii* (*călătorie*, *bătălie*, *industrie*, *bogăție* — în ms. *bogății*, *avuție* — articulat *avuțiile* dar și *avuțiile* — în ms. *avuții*, *mijlocie* etc.), respectiv al pluralului articulat în *-ele* (*tipșiile*, *familiele*, *bălăriile* — în proba tipografică *bălăriile*), al verbului *sînt* (scris în manuscrise *sunt* dar și *sunt*), al formelor

după (în ms. *dupe* și *dupë*) și *dacă* (în ms. *daca*) etc. Din același motiv am păstrat grafia din textul tipărit chiar și pentru cuvinte folosite mai rar, cum ar fi numele de luni: *martiu*, *aprilie*, *iuliu* (în ms. *martie*, *aprilie*, *iulie*), *anticități* (în ms. *antichități*), *nicăiri* (în ms. *nicăieri*), *mijloc* (în ms. *mizloc*).

Principala concluzie ce se desprinde din analiza manuscriselor este aceea că între textul original și cel tipărit sînt destul de numeroase deosebiri de grafie. Prin extindere, se poate presupune că și în restul textului, pentru care nu posedăm manuscris, există numeroase grafii deosebite de cele originale și care ar fi de pus pe seama editorului, tipografilor și corectorilor. Oricum, textul tipărit în *Columna lui Traian* este plin de inconsecvențe grafice, care nu pot fi atribuite lui Odobescu. Deși dimensiunile reduse ale manuscriselor păstrate nu permit o analiză statistică, din studiul lor rezultă o anumită tendință a autorului în folosirea consecventă a unor forme și grafii (ex. genitivul feminin în *-ei*, pronumele relativ *care*, nu *cari*, consoane duble, grafii italianizante de tipul *două*, pentru *două*, etc.). În textul tipărit, dimpotrivă, inconsecvențele sînt numeroase, ajungîndu-se pînă la trei-patru forme pentru același cuvînt. Dăm aici numai cele mai tipice exemple: *încheetura-încheietură-încheiătura-închiătura*, *băeți-băieți*, *giuwaere-giuwaier*, *verige-verigi*, *căpățele-căpăție*, *cîne-cîine*, *mîni* (des) - *mîini*, *țări-țeri-țerele*, *culoare* (des) - *culoare*, *hordele-ordele*, *trămite-trimite*, *împutat-împute*, *subțire-suțire*, *rotund* (des) - *rătund*, *ceia ce- ceea ce*, *înainte* - *'nainte-nainte*, *dedesubt-dedesupt*. *Care* se folosește pentru singular, iar *cari* pentru plural.

Inconsecvențe apar adese și în scrierea unor nume proprii: *Mihalake-Mihalache*, *Asaky-Asaki*, *Franța-Francia*, *Timișoarei-Temișoarei*, *Hilderic-Hilderik*. Alături de acestea menționăm și alte nume proprii, care sînt folosite consecvent sau care apar o singură dată, ale căror forme — adese românzate — merită a fi reținute: *Virgiliu*, *Gallian*, *Esiod*, *Carloagnu*, *Mesia*, *Svedia*, *Danimarca*, *Munic*, etc.

În privința grafiilor, mai atragem atenția asupra rarității consoanelor reduplicate: *summă*, *gemme*, *assî* (formă românzată pentru latinescul *assi*), precum și asupra unor grafii aparte, cum ar fi: *discusiune*, *pretensiune*, *sghiab*, *scoala*, care apar izolat în textul din *Columna*.

În ce privește flexiunea, menționăm că la genitivul singular feminin se întîlnesc în egală măsură terminația în *-ii* (*descoperirii*, *stăpînirii*, *plășii*, *anticității*) și cea în *-ei* (*țării*, *judecăței*, *bisericei*, *comorei* și *comoarei* etc.). Pentru verbul a trebui, la pers. III singular, am întîlnit trei forme diferite: *trebuie*, *trebuie*, *trebui*.

O remarcă specială merită folosirea frecventă a formei indicativului de persoana a III-a, singular pentru plural: *bolovanii* . . . *iese*; *ele fusese găsite*; *ascunzătorii îl vîrșe*; *acestea nu era*; *cumetrele satului văzuse*; *de care ținea satele*, etc. Nu putem ști în ce proporție aceste construcții, care astăzi reprezintă dezacorduri gramaticale, provin din textul original al lui Odobescu. În fragmentele de manuscrise amintite întîlnim atît o construcție „corectă” (*de care țineau satele*), cît și un astfel de „dezacord” (*unde ei amîndoi fusese lucrurile*). Oricum ar fi, frecvența mare a acestor „dezacorduri” ne arată că ele constituiau un fenomen de limbă obișnuit. Altfel stau lucrurile cu cîteva rare dezacorduri reale, de felul: „așezat fiind în județul Buzăului, iar odinioară în a Săcuienilor” (în proba tipografică corect, „al Săcuienilor”) sau „utilizarea . . . al unui număr”, care, ca și cele dintîi, pentru fidelitate, au fost păstrate în textul ediției de față.

Cu aceasta ajungem la categoria foarte numeroasă a greșelilor mărunte, răspîndite în tot textul publicat în *Columna lui Traian*. Unele sînt greșeli de limbă (grafie), care se întîlnesc atît în textul românesc, cît și în citatele date în limbi străine (greacă, latină, franceză, italiană și, mai ales, germană). În privința lor este foarte greu de stabilit dacă sînt simple și inevitabile greșeli de tipar sau dacă sînt scăpări imputabile autorului. În măsura în care este vorba de greșeli și nu de variante grafice, formele corupte au fost corectate tacit. Vom menționa, în continuare, spre exemplificare, doar unele din aceste greșeli: *păsăre* pentru *pasăre*, *cumpărătoarea* pentru *cumpărarea*, *exageză* pentru *exegeză*, *vezboaiete* pentru *văzboaiete*, *țerani* pentru *țărani*, *a șeptea* pentru *a șaptea* (ultimele trei din cauza omiterii semnelor diacritice; am păstrat însă *țeri*, *țerele*, ca variante posibile pentru *țări*), *litre* pentru *libre*, *cimeric* pentru *cimmeric*, *persi* pentru *perși* etc. Ca nume proprii greșit tipărite, amintim: *Ioan* pentru *Iou* (formă și ea atestată în text), *Aransio* pentru *Arausio*, *Ariminium* pentru *Ariminum*, *Uelzer* pentru *Uelzen*, *Hilperik I* pentru *Hilderic I*, *Teodosiu* pentru *Teodosiu*, *Thomsen* pentru *Thorsen*.

În citatele grecești, în afară de unele accente greșit plasate, întîlnim doar cîteva cuvinte corupte: *ξίλιον* pentru *ξύλιον*, *ψαίελ* pentru *φέλια*, *κάμωτειν* pentru *κάμπτειν*. În citatele latinești, numărul cuvintelor corupte este, de asemenea, redus: *erubescans* pentru *erubescant*, *arce* pentru *arci*, *cinocdo* pentru *cinacdo*, *pracliatus* pentru *procliatus*, *tem* pentru *item*. Menționăm că cele mai multe coruptele grecești și latinești au dispărut în ediția neterminată (1885) și în cea definitivă (vol. I, 1889) ale monografiei în limba franceză. Doar *praeterque* (în loc de *praeterquam*) a rămas necorectat.

Cuvintele corupte în citatele în limba franceză, de fapt simple greșeli de tipar, sînt foarte puțin numeroase (*arguillon* pentru *ardillon*, *sillabe* pentru *syllabe*, *antiquées* pentru *antiquités*), situație explicabilă prin profundele cunoștințe de franceză ale lui Odobescu. În schimb, în citatele germane ele sînt abundente: *Kroninsignien* pentru *Kronungsinsignien*, *Ausläufen* pentru *Ausläufern*, *Fahl* pentru *Fall*, *kömmt* pentru *kommt*, *muste* pentru *musste*, *Ueberzeugung* pentru *Ueberzeugung*, *Betrag* pentru *Beitrag*, *altsachsischer* pentru *altsächsischer*, *Stilisirung* pentru *Stilisierung*, etc.

Din categoria greșelilor mărunte (dar totuși supărătoare), fac parte și numeroasele indicații cifrice corupte, care apar atît în text, cît și, mai ales, în note. Se poate admite că majoritatea sînt simple greșeli de tipar, mai ales că multe dintre ele au fost îndreptate în cele două ediții franceze ale monografiei. În ediția de față ele au fost corectate tacit (de ex. anul descoperirii tezaurului, 1837 nu 1838; anul încheierii procesului, 1842 nu 1840; expoziția de la Viena, 1872 nu 1873; data furtului lui Pantazescu, 19/20 noiembrie nu 19/30 noiembrie, grosimea colierului simplu este 0,005 m și nu 0,05 m, etc.). Afirmația „Ulfilas în al V-lea secol a tradus” (nota 83), care a scăpat necorectată și în edițiile franceze, a fost și ea corectată în ediția de față, avînd în vedere că în text se vorbește expres de

secolul al IV-lea. În sfârșit, unele corectări s-au făcut la trimiterile din note, unde s-au strecurat greșeli printre cifrele indicând anii de apariție, volumul, cartea, capitolul, pagina etc. Corectările noastre se bazează fie pe verificarea trimiterilor, fie, mai ales, pe confruntarea cu edițiile franceze ale monografiei. Iată câteva exemple: la nota 13, Beilage VI, 6 nu II, 6; la nota 19, Onomasticon, VI, 87 nu VII, 87; la nota 83, Leipzig, 1858 nu 1853; la nota 89, p. 209—218 nu 209—213 etc. Tot prin confruntare cu aceste ediții am restabilit că în nota 97 este vorba de Thorsen și nu de Thomsen.

Pentru a încheia cu greșelile sesizate în textul din *Columna lui Traian*, menționăm indicarea înălțimii de 1796 m pentru dealul Istrița, evident falsă, dar totuși păstrată de Odobescu în toate edițiile. Am păstrat-o și noi aici, așa cum am păstrat și formele *longobarzi* (pentru *langobarzi*) și *Iornandes* (pentru *Iordanes*) care în vremea lui Odobescu erau larg răspândite, dar care azi sînt considerate greșite.

Unele observații trebuie făcute cu privire la aparatul critic al *Studiilor* lui Odobescu. El este, așa cum am arătat de la început, foarte bogat, vădind deja tendința de a deveni excesiv în privința reproducerii de pagini întregi din lucrările citate. În sistemul de citare se remarcă numeroase inconsecvențe, pe care, pentru fidelitate, le-am menținut în ediția de față. Astfel, elementele citării sînt date de Odobescu, de fiecare dată, în limba lucrării respective (ex. Band, Heft, Tafel, Beilage, Anhang pentru cele germane, tome, chapitre, planche pentru cele franceze, etc.). Prescurtările folosite pentru aceste elemente sînt uneori diferite (ex. *l.* și *lib.* pentru *liber*, la textele latine). De reținut că adesea pentru una și aceeași lucrare sînt folosite prescurtări diferite ale titlului (ex. Grimm, *Deutsche Grammatik — Deut. Gram. — Deut. Grammatik*); nu rare ori titlurile sînt citate incomplet (ex. Peigné-Delacourt, *Recherches sur la bataille d'Attila en 451* în loc de *Recherches sur le lieu de la bataille d'Attila en 451*). Uneori, prenumele autorilor lipsesc, iar altele sînt date într-o grafie românzantă: *Iacob* (prescurtat *I.* sau *Jac.*) pentru Jakob (Grimm), *Iosef* (prescurtat *I.*) pentru Joseph (Arneht).

Semnele de punctuație care separă elementele citării sînt și ele inconsecvent folosite; atunci cînd lipsesc, le-am introdus în locul respectiv, pentru a ușura parcurgerea notelor de către cititor.

NOTE

Singurul text despre tezaurul de la Pietroasa, publicat de Odobescu în românește este, după cum am văzut, de fapt, o traducere care, foarte probabil, îi aparține. Încadrarea sa în seria diferitelor versiuni și redacțiuni nu este dificilă. Pe de o parte, o sumară comparație ne arată că *Studiile* reprezintă o redacțiune nouă față de textul publicat în *Notice sur les antiquités de la Roumanie* (1868) și, de asemenea, față de fragmentul de text bilingv cunoscut nouă din probele tipografice din aprilie 1876. *Istoria descoperirii* și textele tratînd despre tavă și despre colanul simplu sînt mult dezvoltate, devenind adevărate capitole de monografie. Doar capitolul despre veriga cu inscripție se bazează într-o mai mare măsură pe textul, care era deja destul de întins, din *Notice*, dar și acest text capătă în *Columna* noi formulări și dezvoltări.

Pe de altă parte, comparînd această ediție românească cu ediția franceză neterminată (1885) sau cu cea definitivă (1889), constatăm existența unei nemijlocite legături genetice. Textul din *Columna* (inclusiv notele) îl regăsim aproape în totalitate și fidel integrat (de fapt reintegrat) în versiunea franceză. În plus, în ediția neterminată și, într-o mult mai mare măsură, în cea definitivă întîlnim — corespunzător unui spor de informație adunată în cursul anilor și, evident, pe măsura unor ambiții sporite — o serie de dezvoltări și adaosuri, în fiecare dintre capitole. Apar, astfel, intercalate mici intervenții, dar și texte noi, uneori pe întinderea mai multor pagini, împreună cu notele subliniare corespunzătoare. Între *Istoria descoperirii* și capitolul despre tavă se intercalează chiar un nou capitol de considerațiuni preliminare.

Împrejurarea că serialul de *Studie* din *Columna* s-a întrerupt după publicarea celui de al patrulea articol (respectiv capitol) lasă nelămurită problema planului după care Odobescu își concepea lucrarea în acel moment. Față de planul pe care el și-l propusese în memoriul din 2 mai 1874 (cf. *supra*, p. 933—934), constatăm o abatere, prin absența acelei *precuvîntări* care ar fi trebuit să cuprindă „considerațiuni generale asupra anticuităților de prin alte țări, ce prezintă analogie cu ale noastre” (corespunzînd *considerațiilor preliminare* care apar abia în ediția franceză neterminată). Admițînd, totuși, că Odobescu va fi încercat să se țină de acest plan, putem presupune că serialul din *Columna* ar fi urmat să continue cu *studie* dedicate fiecărei piese în parte, originii lor și artei căreia îi aparțin și interpretării lor istorice. La sfârșit ar fi urmat să apară anexele A—C (și poate și altele).

Nu cunoaștem motivul exact pentru care publicarea serialului a fost întreruptă. Pentru celelate nouă piese care nu fuseseră încă tratate și pentru cele două capitole finale nu dispunem de manuscrise nici în franțuzește, nici în românește. Avem însă motive să credem că textul publicat în volumele II (1896) și III (1900), avînd în vedere dimensiunile sale reduse și bibliografia mai sumară, era deja redactat în 1876. Textul din vol. III era, dealtfel, mai de demult gata, căci el este reprodus, cu mici adaosuri, după *Notice 1868*.

Lipsa ilustrației este mai simplu de explicat. Atît clișeele xilografice executate la Düsseldorf, cît și planșele imprimate la București, în 1875, cu ajutorul acestor clișee, erau

proprietatea Ministerului instrucțiunii publice, care acoperise cheltuielile respective în baza convenției din 1874 (cf. *infra*, p. 999 urm.). Lucrarea publicându-se, însă, nu sub forma unei monografii, sub auspiciile ministerului, așa cum fusese convenit, ci sub forma unui serial, într-o revistă lunară, este de presupus că ministerul a refuzat să-i pună la dispoziție lui Odobescu ilustrația respectivă. Dacă adversitățile politice sau personale au stat la originea acestor dificultăți, sau dacă mai există și alte cauze, aceasta este o întrebare la care nu putem da azi un răspuns clar.

Deși incomplet, textul din *Columna* prezintă pentru studiul operei științifice a lui Odobescu un dublu interes. Pe de o parte, el reflectă stadiul documentării, orientarea metodică și ideile lui Odobescu, aproximativ la mijlocul drumului său de trei decenii de investigare arheologico-istorică a tezaurului de la Pietroasa. Față de *Notice 1868*, observăm un progres în încheierea unui aparat critic bogat și variat. Pentru metodă, este semnificativă încadrarea lui Odobescu în curentul epocii sale, manifestată prin îmbinarea și confruntarea permanentă a izvoarelor arheologice cu cele literare. Autorul caută analogii pentru piesele de la Pietroasa în întreaga lume veche și, în același timp, se adresează izvoarelor literare pentru a lămuri portul sau folosirea acestor categorii de piese la diferitele popoare ale antichității. În privința concluziilor, textul din *Columna* este mai puțin semnificativ, dar avem temeii să credem că la 1876—1877 Odobescu rămăsese la ideile din *Notice*, idei care vor fi exprimate și în ediția franceză definitivă (1889—1900). Chiar și numai din cele patru capitole publicate în *Columna*, rezultă că apartenența gotică a tezaurului era, în această vreme, concluzia principală a lui Odobescu.

Pe de altă parte, *Studiile* prezintă un interes particular pentru evoluția terminologiei în domeniul arheologiei românești, punând în evidență dificultățile de care s-a lovit, inevitabil, primul nostru arheolog de formație științifică. Împrejurarea că Odobescu și-a redactat textul inițial în franceză, limbă pe care o cunoștea la perfecție și în care, la acea dată, terminologia arheologică era deja cristalizată, face ca în textul românesc să întâlnim termeni franțuzești românizați (în cazul denumirii pietrelor prețioase și semi-prețioase din tezaur) sau mai mult ori mai puțin fericiți traduși (ex. *scăunel* pentru *châssis*, *ochiuri și căsuțe înălțate* pentru *cloisonnage*, *pietre puse pe goluri* pentru *à jour* etc.). Efortul de a folosi cuvinte neaoșe românești este, și el, sesizabil: *chiotoare* pentru *fibulă*, *ibric* pentru *oenochoe*, *bobite beșicate* pentru ornamentul *perlat* al tăvii etc. Unii dintre acești termeni mai sînt folosiți și astăzi de cercetătorii tezaurului, alții au rămas în domeniul istoriei limbii noastre științifice.

O parte din notele de mai jos se referă exclusiv la textul din *Columna* și, de aceea, au fost dezvoltate în acest loc. Acolo unde este, însă, vorba de probleme comune tuturor lucrărilor lui Odobescu despre tezaur se fac trimiteri la notele care privesc ediția franceză definitivă (1889—1900).

889₁₅ Înălțimea dealului Istrița este greșit indicată în toate edițiile (1796 m !). Vezi p. 959.

889 nota 3 Stampa menționată face parte din albumul de „stampe destinate a se alătura ca anexe la monografia asupra tezaurului de la Pietroasa”, tipărit la 1875, unde apare chiar pe planșa de titlu. Aceeași gravură este reprodușă în monografia franceză, vol. I, p. 5, fig. 4, vezi *supra*, p. 87.

890₄ În ediția definitivă (p. 5 din vol. I), pe lângă George Baciu apare și fratele său, Achim Baciu, care nu este menționat nici în *Columna*, nici în ediția neterminată.

891₄₆ Kyr Costea este unul și același cu albanezul Constantin Probaca, asociatul lui Verusi, din edițiile franceze (vol. I, p. 10)

892₄ Despre activitatea arheologică a banului Mihalache Ghica, vezi p. 959.

892, nota 8. Anexa A, la care se face trimitere, nu a mai apărut în *Columna*. Extrase din actele referitoare la ancheta efectuată de autorități la 1838 sînt reproduse în monografia franceză, vol. I, nota de la p. 16—18, ca, dealtfel, și în ediția neterminată.

892₃₇ Referitor la istoricul Muzeului național de antichități, vezi p. 959—960.

892₆₂, nota 9. Anexa B, la care se face referire și care nu a mai apărut în *Columna*, cuprindea date despre furtul tezaurului la 1875 și despre daunele aduse cu acest prilej pieselor. Aceste date pot fi găsite în textul ediției neterminate și în acela al ediției definitive (vol. I, p. 61—63).

893₆ Cu privire la calitatea și originea aurului din care sînt confecționate piesele de la Pietroasa, vezi p. 974.

893₁₁ În enumerarea și numerotarea pieselor, Odobescu urmează aici ordinea din *Notice 1868*, p. 13—14, și din proba tipografică din 1876: I veriga simplă, II veriga cu inscripție, III tava etc. În cadrul publicării seriale, însă, ordinea s-a schimbat, prima fiind discutată tava, urmată de veriga simplă și de cea cu inscripție. Această nouă ordine corespunde celei din edițiile franceze (1885 și 1889—1900)

893₃₆ Mînerile coșulețelor ajurate nu sînt „în formă de tigri alungiți”, cum greșit apare aici, ci în formă de pantere, cum se afirmase încă de la 1868 (cf. *Notice*, p. 38).

897²⁷ Ulterior apariției textului din *Columna*, în unele publicații au fost atribuite tezaurului de la Pietroasa cele trei cataramे de aur, cloazionate, descoperite la Cîlnău în acei ani. Această atribuire greșită se datorează giuvaiergiului P. Telge, care în 1884 a făcut la București copii galvanoplastice, iar în 1886 a restaurat piesele tezaurului. Greșeala a fost îndreptată de Odobescu într-una din notele adiționale de la sfîrșitul vol. I al monografiei franceze (p. 478—479 și fig. 192). Cu toate acestea, într-o fotografie recent publicată de Fr. Schlette, *Germanen zwischen Thorsberg und Ravenna*, p. 240 și fig. 75, alături de cele 12 piese ale tezaurului, apar și cataramele dela Cîlnău (fotografia a fost probabil făcută după galvanoplastiile aflate la Berlin).

898²² În privința tezaurului de vase de la Sînnicolaul Mare, jud. Timiș, menționat aici sub numele hibrid, germano-maghiar Gross-Szent-Miklós, vezi p. 965. Datarea lui Odobescu, destul de vagă, în „primii secolii ai vîrstei noastre de mijloc” este corectă și, în orice caz, mai apropiată de adevăr decît cea menționată la nota 118, a lui Stephens (cel mai tîrziu în sec. V.e.n.). Și atribuirea sa unui „popor venit din orient” corespunde cu vederile cercetării actuale.

899^{44,51} notele 18—19 Dicționarul lui Rich (*Dictionnaire des antiquités romaines et grecques, accompagné de 2000 gravures d'après l'antique représentant tous les objets de divers usages d'art et d'industrie des grecs et des romains*, par Anthony Rich, Paris, Librairie Firmin Didot Frères Fils et Cie, 1859, 740 p.), trebuie să fi fost un prețios instrument de lucru al lui Odobescu, mai ales pentru perioada de început a studiilor sale asupra tezaurului de la Pietroasa, cînd, lucrînd în țară, în ciuda bogăției bibliotecii sale personale, mai ales în domeniul autorilor clasici, nu a avut la dispoziție toată literatura necesară. Dicționarul lui Rich este bogat ilustrat și conține la fiecare voce numeroase trimiteri la textele grecești și latine. Vocile se succed în ordinea alfabetică a termenilor latini. La sfîrșitul volumului există un indice de corespondență cu termenii grecești și un tabel analitic pe materii.

901¹¹ și notele 32—33 Pentru tezaurul de la Concești (nu Conțești), vezi p. 963. Compoziția tezaurului, de fapt a inventarului unui mormînt princiar, nu se reduce la cele trei vase de argint menționate de Odobescu (nota 32), iar datarea în secolul al II-lea (nota 33), nu corespunde nici pentru vase, nici pentru ansamblul inventarului mormîntului. În anexa C, la care se face trimitere în nota 42, urma, probabil, să se insereze acea parte din raportul publicat în *Monitorul oficial*, nr. 152 din 13/25 iulie 1871 (sub titlul: *Notiție despre localitățile însemnate prin rămășițe antice, în districtul Dorohoi*) care privește descoperirea de la Concești. Piesa de bronz în formă de cap de bou, din muzeul din București, este ilustrată în monografia franceză, vol. I, p. 496—497, fig. 204, iar inelul de la Brașov la p. 58—59 și fig. 14/e.

902²⁹⁻³⁰ notele 40—41 Notele respective fac referire la paginile din *Columna lui Traian* ce corespund cu p. 893—894 din ediția de față. Am suprimat o notă nenumărată de la începutul acestui capitol (înainte de nota 39), care făcea trimitere la articolul apărut în fascicolul anterior din *Columna*.

904 nota 51 Cu privire la brățările de la Cernăuți, vezi monografia franceză, vol. I, p. 359—361 și fig. 134/b, c, precum și nota noastră, p. 966.

906⁹ (de asemenea 913⁷, 914¹⁵ și nota 83) Numele de *tudesci*, aplicat în general vechilor germani, este preluat de Odobescu din franceză (*tudesque*). Atunci cînd vorbește de dialect tudesc, Odobescu înțelege dialectul *althochdeutsch*. Din acest dialect, de altfel, provine cuvîntul *diutisk* = *deutsch*, care a dat în engleză *Dutch*, în franceza veche *tieis* sau *tiedeis*, iar în franceza modernă *tudesque*. Vechii germani sînt astăzi desemnați în engleză prin *Teutons*, iar în franceză prin *Germaines* (cf. Rolf Hachmann, *Die Germanen*, Nagel, 1971, p. 14—15).

906²⁵ Despre ipoteza după care brățara din mormîntul de la Tournay nu ar fi aparținut lui Childeric, ci reginei Basina, depusă alături, vezi monografia franceză, vol. I, p. 325, nota 2, 326 și fig. 125.

908³⁴, nota 65 Despre brățara de la Slon și, în general, despre portul brățărilor și colierelor la geto-daci, vezi p. 966—967.

909³⁹ Veriga cu inscripție a fost nu „cel din urmă dintre obiectele regăsite după furtul de la noembrie 1875”, cum, printr-o inexplicabilă scăpare, se afirmă aici, ci primul, aflat la giuvaiergiul ce era complice cu Pantazescu (vezi *supra*, p. 439 : „l'un des premiers objets retrouvés après le vol de novembre 1875”).

920¹¹ Lectura inscripției și traducerea ei : „Lui Odin Scîția consacrată”, sînt în *Columna* identice cu cele din *Notice 1868*, p. 24. În ediția franceză definitivă (vol. I, p. 414) această traducere este doar menționată ca o posibilitate puțin întemeiată, fără a se specifica că ea avusese adeziunea autorului în lucrările anterioare. Despre inscripția runică, în general, vezi p. 968.

921³³ și nota 121. Despre menționarea românilor în documentele și scrierile vikingе, vezi p. 969.

Dare de seamă despre lucrarea operii „Le trésor de Pétrossa”, rostită în ședința publică din 22 martie 1887, a Academiei Române

Nu cunoaștem nici un manuscris al *Dării de seamă* pe care Odobescu a prezentat-o la 22 martie/3 aprilie 1887, în cadrul sesiunii generale a Academiei Române. Existența unor deosebiri între diferitele ediții, în special între ediția I, pe de o parte, și edițiile a II-a și a III-a, pe de altă parte, ne îndeamnă însă să presupunem că au existat cel puțin două manuscrite.

Pentru prima dată, această *Dare de seamă* a apărut, la numai o săptămână după citirea ei în plenul Academiei, în ziarul *Românul*, anul XXXI, numerele din 28 martie/9 aprilie 1887, p. 303, și din 29 martie/10 aprilie 1887, p. 307–308, sub titlul redacțional *Tezaurul de la Pietroasa*. În numărul din 28 martie/9 aprilie se publică o primă parte precedată de o notă explicativă a redacției ziarului, cu următorul conținut :

„Duminecă, 22 marte, în ședința publică a Academiei Române, d. A. Odobescu a dat citire următoarei *Dări de seamă* despre magistrala sa lucrare asupra tezaurului de la Pietroasa, scrisă în limba franceză și care acum se află în curs de publicațiune la Paris.

Cititorii noștri vor citi, suntem siguri, cu deosebit interes, această *Dare de seamă* asupra unei lucrări prin ajutorul căreia arheologia română va face un pas hotărâtor înainte, iar știința română va câștiga în ochii străinătăței vaza de care are trebuință. Iacă cele spuse de d. Odobescu asupra *tezaurului de la Pietroasa* : . . .”

Restul textului este publicat în numărul următor al ziarului, sub același titlu (*Tezaurul de la Pietroasa*), fără nici un alt comentariu. Din punct de vedere al conținutului, acest text era, probabil, identic cu cel citit la Academie, la care Odobescu mai adăugase doar o notă sublineară, publicată aici la variante (p. 994). În privința grafiilor, fonetismelor și diferitelor aspecte gramaticale, este însă greu de restabilit textul original, neștiind unde este vorba de intenția autorului și unde de intervențiile neautorizate ale redacției ziarului, tipografilor sau corectorilor. Pe lângă destul de numeroase greșeli de tipar (*înțiu* pentru *întiu*, *țirii* pentru *țării*, 1808 pentru 1811, *închinat* pentru *înclinat*, *oaspeți* pentru *ospete*, *poate* pentru *toate* etc.), pe seama ziarului am putea pune redarea sistematică a lui *x* prin *s* în cuvinte ca : *exclusiv* (*esclusiv*), *exemple* (*esemple*), *excepțională* (*escepțională*), *expozițiune* (*espozițiune*), *neexplicatele* (*neespligatele*) etc., redarea lui *o* prin *uă*, precum, eventual, și alte forme specifice, pe care nu le întâlnim deloc în celelalte ediții : *agăța*, *paftalile*, *micele*, *sea*, *tea*, *iacă*, *tutulor* (pentru *acăța*, *paftalele*, *micile*, *sa*, *ta*, *iată*, *tuturor*). Deosebirile dintre ediții se pot însă explica și prin strădania lui Odobescu de a-și îmbunătăți limba, de a ajunge la o ortografie unitară, astfel că nu putem explica toate formele caracteristice ediției I prin intervențiile redacției.

Celelalte două ediții au apărut către sfârșitul aceluiași an 1887, la foarte mică diferență de timp una de alta. Nu putem preciza care a fost dată în lucru și a apărut mai întâi, dar acest lucru are o importanță secundară. În fond, avem de-a face cu unul și același text, obținut prin prelucrarea ediției I ; deosebirile între aceste două noi ediții sînt aproape exclusiv de grafie și se datorează în cea mai mare parte publicării de către doi editori diferiți.

Am considerat ca ediție a II-a, cea apărută în *Analele Academiei Române*, seria II, tomul IX, 1886–1887, București, 1887, p. 409–424, sub titlul *Dare de seamă despre lucrarea operii „Le trésor de Pétrossa” rostită în ședința publică a Academiei Române din 22 martie 1887 de d-l A. I. Odobescu, membru al Academiei Române*. Și, am considerat ca a III-a ediție, aceea pe care Odobescu a inclus-o în vol. III din ale sale *Scrieri literare și istorice*, București, Editura librăriei Socec & Comp., 1887, p. 619–647. Această ediție, care la 18 noiembrie 1887 se afla încă sub tipar (cf. *supra*, p. 927), poate fi considerată, cum a fost și în intenția autorului, ca o ediție definitivă și de aceea textul ei (inclusiv titlul) a fost luat de bază pentru ediția de față.

Edițiile a II-a și a III-a prezintă, așa cum am arătat, aceleași deosebiri față de textul publicat în *Românul* : adăugiri și, mai rar, reduceri, modificări de sintagme, schimbări lexicale. Cele mai multe sînt justificate de considerente stilistice, de dorința autorului de a-și perfecționa textul (*mizloc* devine *mijloc* ; *nici cîtuși* devine *nici cîtuși* *de pușin* ; *se zice* devine *se povestește* ; *cronicarii mediului evu* devine *hronicarii veacului de mijloc* etc.). Unele modificări au fost menite să corecteze greșeli strecurate în ediția I ; astfel, afirmația că banul Mihalache Ghica a recuperat dintr-o groapă de pe malul Cîlnăului „vreo zece din cele douăsprezece bucăți fragmentate” ale tezaurului de la Pietroasa este mai apropiată de adevăr decît aceea din ediția I, că ar fi găsit „cele 12 bucăți fragmentate”, fără însă a fi absolut exactă (este vorba, de fapt, doar de nouă piese îngropate de Verusi). Alte modificări ținteau să sporească puterea de convingere a acestui memoriu („m-am pus la lucru cu înzecită ardoare” sună, într-adevăr, mai convingător decît „m-am pus cu îndoită ardoare la lucru”) sau să dea unele explicații suplimentare.

În edițiile a II-a și a III-a s-a renunțat la unica notă sublineară din ediția I. Ediția a II-a a rămas astfel fără nici o notă, în schimb ediția a III-a a fost completată cu șapte note. Dintre acestea, două, scrise la persoana I de Odobescu, se publică în subsolul textului de bază (*supra* p. 927 și 928–929), iar restul de cinci, în care se face referire la publicațiile „d-lui Odobescu”, le redăm aici, în continuare :

1 trimitere la p. 926₄₂ : „A se vedea indicațiunea acestei scrieri intitulată Notice sur l'histoire du travail en Roumanie, în nota de la p. 118 din vol. II” (este vorba de *Scrieri literare și istorice*, vol. II).

2 trimitere la p. 926₄₇ : „Osebit de conferența rostită la Ateneul din București și despre care se face mențiune în nota de la p. 233 din vol. II, d-l A. Odobescu a publicat în limba română, asupra tezaurului de

la Pietroasa, următoarele articole, tipărite în *Columna lui Traian*, sub direcțiunea d-lui B. P. Hasdeu, *Studii asupra tezaurului de la Pietroasa : Istoria descoperirii* (noemv. 1876, p. 503—521); — *Tava* (dechemv., p. 528—537); — *Veriga simplă* (ianuar. 1877, p. 11—25); — *Veriga cu inscripțiune* (martie, p. 108—134). Apoi încă, d-l Odobescu a vorbit despre acest tezaur, în lecțiunea XIV (p. 686 și urm.) din volumul său, intitulat *Istoria arheologiei. Antichitatea și renașterea*, București, 1877”.

3 trimitere la p. 926₄₇ : „Gravurele xilografice pregătite încă de pe la 1872 la Düsseldorf de către d-l Odobescu, în număr de vreo 85 bucăți, spre a ilustra opera sa, au fost tipărite la 1875 în stabilimentul grafic Socec, Teclu și Comp. pe 20 stampe în folio, care stau și acum depuse la Ministerul instrucțiunii publice și din care o parte numai s-a împărțit pe la autoritățile din țară cu ocaziunea furtului tezaurului la 1875. Tot pentru acea operă s-au tipărit pînă acum, în stabilimentul Lemercier din Paris, opt chromolitografii ale unora din obiectele de la Pietroasa, restituite în formele lor primitive, din care stampe colorate s-a format la 1882 un album provizoriu foarte puțin răspîndit în public.”

4 trimitere la p. 927₇ : „Acea restaurare s-a executat de un giuvaergiu, d-l Paul Telge, pe care Ministerul instrucțiunii publice l-a adus pentru acest scop de la Berlin. E regretabil că nu s-a consultat asupra restaurațiunii și d-l Odobescu, carele mai mult decît oricine a studiat amănuntele tezaurului, mai ales că d-sa se afla atunci în străinătate ocupat cu tot dinadinsul de publicarea operei sale asupra acestei materii. Astfel s-ar fi înlăturat oarecare erori de știință și de stil, la care este totdeauna expus un industriaș, oricît de meșter ar fi în arta sa, atunci cînd el nu se află pus sub direcțiunea unui om cu cunoștințe anticarii speciale”.

5 trimitere la p. 928₁₄ : „Această teorie a fost mai întîi emisă în memoriul d-lui A. Odobescu asupra *Cununei celei mari din tezaurul de la Novo-Cerkask*, despre care s-a făcut mențiune în nota de la p. 516 din vol. II”.

Din punct de vedere al limbii, compararea edițiilor a II-a și a III-a, între ele, și confruntarea lor cu ediția I ne oferă prilejul de a face unele observații interesante. Fiind vorba de trei ediții apărute în decurs de mai puțin de un an, nu poate fi vorba de o evoluție sensibilă a fonetismelor și grafiei limbii lui Odobescu. Unele particularități, care caracterizează exclusiv cîte o ediție, pot fi explicate, cum am arătat, prin intervenția editorilor : este cazul redării lui *x* prin *s* la ediția I și al folosirii sistematice a lui *ū* final în ediția a II-a (cel mai des fără valoare fonetică, de ex. *împulū, academicū, corpurilorū, vinū, vorbescū* etc.). Și în ediția a III-a întîlnim grafii folosite sistematic, care o deosebesc de celelalte ediții. Ele ar putea fi puse pe seama strădaniei lui Odobescu de a folosi în ediția definitivă a scrierilor sale literare și istorice o limbă stabilă, unitară din punct de vedere fonetic și grafic. Chiar dacă aceste noi grafii unificate s-ar datora celor ce l-au ajutat pe Odobescu (este cunoscut, mai ales, aportul lui Ionescu-Gion), este evident că ele au avut aprobarea autorului. În această ediție, pentru genitiv-dativul singular feminin întîlnim aproape exclusiv terminația *-ii* (*culturii, unirii, propășirii* etc., cu doar două excepții pentru *țării*, care apare alternativ cu *țării*), în timp ce în ediția a II-a se folosesc în egală măsură terminațiile *-ii* (*unirii, descrierii, studierii*) și *-ei* (*culturei, povestirei, activității*), uneori oscilant folosite pentru același cuvînt (*țării-țării*), iar în ediția I se constată predominarea netă a terminației *-ei* (*lumei, Dunărei, descrierei* etc., dar și *țării, cărții, Cloștii*). Mai notăm folosirea sistematică în ediția a III-a a diftongului *ie* în cuvinte scrise în edițiile anterioare cu *e* (*trebuie-trebuie, atribuie-atribue, locuiesc-locuiesc, înghieba-înghieba*), dispariția lui *i* final la cuvinte ca *același, ași, ori* (care în ediția a III-a devin *acelaș, aș, or*, în timp ce continuă oscilațiile *cîtuși-cîtuș, aceeași-aceeaș*) și înlocuirea lui *după* (exclusiv în edițiile I și a II-a) cu *dupe*, folosit exclusiv în ediția a III-a.

Alternanțele *care-cari, daca-dacă, sub-subt* se întîlnesc în toate trei edițiile. Se observă și aici tendința de unificare, reușită în cazul *după-dupe*, dar oscilațiile persistă. De exemplu, în edițiile I și a III-a predomină net *care*, dar, rar, apar și *cari* sau *căria*, în timp ce în ediția a II-a predomină la fel de net *cari*, pe lingă care mai apar uneori formele *care* sau *căria*. Mai menționăm oscilațiile în legătură cu pluralul substantivului *studie*, care în edițiile I și a II-a este cînd *studii*, cînd *studie* și este unificat abia în ediția a III-a sub forma *studie*. În schimb pluralul lui *datorie* rămîne oscilant în toate cele trei ediții (*datoriile-datoriile*). Oscilant este și pluralul lui *verigă* (*verige-verigile* în ediția I-a, *verigi-verigile* în ediția a II-a și *verige-verigile* în ultima ediție). Pentru *domniile voastre*, întîlnim în ediția I *d-v.* și *d-voastră*, iar în edițiile a II-a și a III-a *d-voastre* și *d-voastră*; peste tot am transcris *d-voastre*.

De reținut că în toate trei edițiile verbul *a fi* este redat la persoana a III-a singular și plural prin *sunt*.

Greșeli gramaticale — dezacorduri — sînt relativ multe, dar nu pot fi cu siguranță atribuite, în totalitate, autorului, mai ales cele ce apar doar într-o ediție: ex. *studiilor... care mă ține* (corectat în edițiile a II-a și a III-a, *țin*) sau *Doi țărani... le aflase* (edițiile II și III, corect în ediția I, *aflaseră*). Există însă și greșeli care apar în toate edițiile: *marmorele... fusesse; fapte ale căror enunțiere* etc. De asemenea, nu știm sigur dacă formele *zînatici, insulile, virtutea* (ediția a III-a), *dede, cu piața rea* (pentru *dele, ca piața rea*; ediția a II-a), *izbînzelor* (edițiile II și III, pentru *izbîndelor*, ca în ediția I, sau *izbînzilor*) sînt de privit ca variante odobesciene sau ca simple greșeli de tipar.

Astfel de greșeli de tipar există, mai puțin numeroase, însă, decît în ediția I: *priporuū* (pentru *priporulū*, ediția a II-a), *consideranțiumi, vechi* (pentru *considerațiunimi, vechi*, ediția a III-a). Inexplicabilă este greșeala strecurată atît în ediția a II-a, cît și în a III-a, și care a făcut din *norocirea* (ediția I) *nenorocirea* (*...contactul în care am avut norocirea de a mă afla, în decurs de mai mulți ani, cu personalități marcante...*). Fiind vorba de singura greșeală de acest fel care apare în două ediții, am putea presupune că nu este o greșeală de tipar, ci că ea provine dintr-un manuscris comun.

Cum am arătat, drept bază pentru ediția de față a fost luat textul ediției a III-a. În doar câteva cazuri am introdus în textul de bază variante din edițiile I sau a II-a, care prezentau mai multă siguranță sau erau preferabile din punct de vedere stilistic. Greșelile de tipar sigure au fost corectate tacit.

S I G L E

- A — ediția I, publicată în *Românul*, anul XXXI, numerele din 29 martie/9 aprilie 1887 (p. 303) și din 30 martie/10 aprilie 1887 (p. 307—308).
 B — ediția a II-a, publicată în *Analele Academiei Române*, seria II, tomul IX, 1886—1887, București, 1887, p. 409—424.
 C — ediția a III-a, publicată în *Scriseri literare și istorice* ale lui A. I. Odobescu, volumul III, București, Editura librăriei Socec & Comp., 1887, p. 619—647.
 P — Lecțiuni stabilite prin conjectură.

V A R I A N T E

924

1 Pia desideria C; *omite în* AB // 2—3 ședința publică din 22 martie 1887, a Academiei Române C; ședința publică a Academiei Române din 22 martie 1887 B; *omite în* A // 5 mijlocul CB; mizlocul A / d-voastre CB; d-voastră A / ieau CB; iau A // 7 nici cîtuși de puțin dintr-un CB; nici cîtuși dintr-un A // 8 căria C; căreia AB // 9 exclusiv CB; exclusiv A // 11 unirii CB; A // 12 culturii C; culturai AB // 14 chiămați C; chiemați A; chemați B // 16 dinpreună CA; dimpreună B // 21 țaluri CB; țeluri A // 22 noă C; noue B; nouă A // 24 mijloacele CB; mizloacele A / răsipi CB; risipi A // 26 excepțiuni CB; esceptiuni A // 28—29 ardoarea, pornită numai (trebuie să o recunoaștem) dintr-un CB; ardoarea — ardoare (trebuie să o recunoaștem) pornită numai dintr-un A // 28 trebuie CA; trebue B // 29 și-ar CB; își ar A // 32 domnilor CA; d-lor B / să constatăm CB; a constata A // 33 cite și mai cite CB; cite și cite A // 34 Și apoi CB; Ș-apoi A // 35 nouă CB; noi A // 39 ce-și CA; ce își B // 41 împlînta CB; împlînta A // 42 judicată C; judecată AB // 43 trebuie C; trebue AB / propășirii C; propășirei AB // 45 domnilor CA; d-lor B / coprins CA; cuprins B // 46 oarecare CA; oarecari B // 49 d-voastră CB; d-v. A; d-voastre P // 54 cele mai vii și mai nalte aspirațiuni CB; cele mai viue și cele mai nalte aspirațiuni A / inclinat CB; închinat A //

925

3 cărunțind CB; cărunțit A // 4 judicată C; judecată AB // 6 dupe C; după AB // 9 exemple CB; csemples A // 10 văz C; văd AB // 12 or C; ori AB / acăța CB; agăța A / or C; ori AB // 15 d-voastră CAB; d-voastre P / zănatici AB; zînatici C // 16 studiilor CA; studiilor B // 17 invietoare CB; înviătoare A // 18 sa CB; A // 20 idea CB; ideia A / activității CA; activității B // 21 se va pricepe CB; se va putea pricepe A // 22 iată CB; iacă A / geneza CB; geneza A / studiilor CA; studiilor B // 23 țin CB; ține A / punct CA; punct B // 25 deplin CB; destul A // 26 să fi justificat CB; să-mi fi justificat A // 31 împutare CB; imputare A // 33 căria C; căreia AB // 34 darca CB; dare A / d-voastre CB; d-v. A // 37 tratat CB; tractat A / mijloacele CB; mizloacele A // 40 subiectul operi-ți capitale CB; un subiect pentru opera-ți capitală A // 41 preferență C; preferință AB / descrierii CB; descrierei A / studierii CB; studiării A / aurarie CB; aurăriă A // 44 zău, foarte greu CB; greu A // 45 înjgheba C; înjgheba AB // 48 preocupățiune CB; preocupare A // 50 atribuie C; atribuie AB // 51 care CB; cari A // 53 asemenea CB; asemenea A / ieresuri C; eresuri B; ieresuri A / aș CB; ași A // 55 *Cloște cu puii de aur* CB; *Cloșca cu pui de aur* A / aș CB; ași A / ca piaza CA; cu piaza B // 59—60 luminoasă, *gallina conspicui candoris* CB; luminoasă, *conspicui candoris* A // 61 acestia C; acesteia AB // 63—64 ce din timpii străvechi CB; care, din timp străvechi A //

926

2 excepțională CB; excepționafă A // 6 ce au CB; ce avem A / studie CB; studii A // 7 țării C; țarei B; țirii A // 11 cari CB; care A // 12 înfățișare CB; înfăcișare A // 13 neexplicatele CB; neexplicatele A // 14 să-și dea seama CB; a-și da seama A / de ce oameni ele au putut CB; de ce oameni au putut A // 16 aflase CB; aflaseră A // 17 affă CB; afla A // 20 trebuie C; trebue AB // 21 Se povestește CB; Se zice A // 24 sf. Gheorghe A; St. George BC / la anul 1838 CB; la 1838 A // 30 Călnăului CB; Călnăului A / vreo zece din cele douăsprezece bucăți CB; cele douăsprezece bucăți A // 31 dupe C; după AB / muzeul CB; muzăul A // 32 domnilor C; d-lor AB // 33 dupe C; după AB // 34 au fost la Paris CB; au fost duse la Paris A / expozițiunea CB; espozițiunea A // 37 inscripțiuni CB; inscripțiune A / bele CB; belle A / precum CB; astfel cum A / d-voastră CB; d-v. A; d-voastre P // 40 adaog CB; adăog A // 42 originea CB; origina A // 44 voi CB; vom A / studiilor C; studiilor AB // 45 acelea ale CB; acela al A // 46 înfățișat CB; înfăcișat A // gravure C; gravuri AB // 49 domnilor C; d-lor AB / am dat mai mult loc *Cloștei cu puii* CB; mai mult am făcut loc *Cloștei cu pui* A // 50 am găzduit-o într-însa; am așezat-o CB; am găzduit-o într-însa și am așezat-o A // 51 seama CB; seamă A // 52 expunînd CB; espunînd A / înaintea CB; dinaintea A // 53 d-voastră C; d-voastre B; d-v. A // 54 merită tezaurului CB; merită tezaurul A // 55 i-aș C; i-ași AB // 56 Ia C; Iea AB // 56—57 formele ei originale CB; forma ei originală A // 57 procederi CB; procedări A / se disting CB; se distinge A // 59 a fabricării

lor CB; a fabricațiilor A // 60 ta CB; tea A / artă CB; arte A // 61 umplea CB; umple A // 62 mulțumire CB; mulțumire A // 63 domnilor C; d-lor AB // 64 m-am pus la lucru cu înzecită ardoare CB; m-am pus cu îndoită ardoare la lucru A //

927

1 lămurite CB; lămurit A / tuturor CB; tutulor A // 2 care CA; cari B // 3 exemplare CB; esemplare A / existente CB; esistente A // 4 dupe C; după AB / povestirii C; povestirei AB // 6 care CA; cari B // 7 nimerită CB; nemerită A // 8 d-voastră C; d-voastre B; d-v. A // 10—11 hronicarii veacului de mijloc CB; cronicarii mediului evu A // 11 pot CB; poată A / să ne spună CB; să spună A / acelaș C; același AB // 12 timpii CB; timpul A / giuvaiere CB; giuvele A / aceeaș C; aceeași AB / văd CB; vede A // 16 care C; cari AB // 17—18 n-am cruțat nici o osteneală, n-am ocolit CB; n-am cruțat osteneala și n-am ocolit A // 18 reconstituiesc C; reconstituiesc AB // 19 coprinsă CA; cuprinsă B / industriei CB; industriilor A // 21—25 Fără de a înlătura sau a subordina în a mea carte, numirea, subiectul ei capital, am socotit că este drept să alătur pe lângă ea și fără de nici un spirit de ostentațiune, simpla indicare a studiilor mai generale ce materia a provocat în mine și cu care am înzestrat acum opera mea. CB; *omite în A // 25* Deci, spre a face ca titlul să corespundă cu conținutul cărții CB; Spre a-l face să corespundă cu conținutul cărții A // 26 *adaugă exponent și nota subliniară 1 în C*; *omite exponent și nota subliniară 1 în AB // 27* erez C; erau AB // 28 explorat CB; explorat A // 29 erudițiunii CB; erudițiune A / europene C; europene AB // 31 țării CB; țarei A // 32 jurul CB; giurul A // 38 domnilor CA; d-lor B // 39 lungelor CA; lungilor B // 40—41 istoria arheologiei române CB; istoria arheologică a României A // 42 v-aș CB; v-ași A / bunăoară CB; bunioară A / 1811 CB; 1808 A // 43 Conțești CB; Conțești A / Dorohoi CA; Dorohoiului B / care C; cari AB // 44 v-aș CB; v-ași A / desemn CB; desen A // 47 sarcofagele CB; sarcofagele A // 49 V-aș CB; V-ași A / verige CA; veriği B // 50 hronicarul CB; cronicarul A // 51 dupe C; după AB // 52 micile CB; micile A // 53 Dunării CB; Dunărei A / dete CA; dede B // 54 Tomi CB; Tomis A / și-i CB; și îi A // 56 Gherontios CB; Gerontios A //

928

2 le luă înapoi toate darurile CB; le luă toate darurile A / Constantinopol CB; Constantinople A // 3 Gherontios CB; Gerontios A // 5 verigile CB; verigele A // 6 aș CB; ași A // 9 și-n CA; și în B // 10 Retia CB; Reția A / Galia CB; Gallia A / insulele C; insulele AB // 16 întâi C; întâi B; *corupt* întâiu A / Dunării CB; Dunărei A // 16 luxul CB; luscul A / oșpețe CB; oaspeți A // 18 statuete CB; statuete A // 19 Apeles CB; Apele A / dacă nu și superiori acestor artiști de geniu CB; *omite în A // 21* pafdalele CB; pafdalele A / *Cloștii* CA; *Cloștei* B / *puii săi de aur* CB; *puii de aur* A // 22 anelele țării noastre CB; anelele țării A // 25 vreo CB; vr-o A / de pregătire, *adaugă exponent și nota subliniară 1 în C*; *omite exponent și nota subliniară 1 în AB // 26* coprinde CA; cuprinde B / care CA; cari B //

929

1 pe sfârșit *adaugă exponent și nota subliniară 1 în A*: Publicarea cărții mele, începută în mai multe rânduri și adeseori întreruptă din cauze felurite, urmează acum regulat de vr-o zece luni încoace. O astfel de tipărire îngrijită, covârșind cu mult slabele mizloace de cari ași fi putut dispune însumi, îmi fac o plăcută datorie, în aceste rânduri adaose la cele ce am rostit în sinul Academiei, de a duce mulțumirile mele cele mai vii și sincere, pentru înlesnirile ce mi-au făcut succesiv întru aceasta, pe timpul trecerii lor prin Ministerul instrucțiunii publice, anicii și colegii mei din Academia română, dd. Maiorescu, Aurelian și Urechie, precum și titularul actual d. Dim. Sturdza; *omite exponent și nota subliniară 1 în BC // 2* adaose CB; adause A // 3 acelea CB; acele A // 4 cituș C; cituși AB // 5 tendință CB; tendință A // 7 domnilor CA; d-lor B // 11 care CA; cari B // 13 deoarece CA; deoarece B // 14 existat CB; existat A // 22 trebuie C; trebuie AB / mărturisesc CB; mărturisim A / domnilor CA; d-lor B // 23 conștiințioase CB; conștiințioase A / precît CB; pe cît A // 24 lumii CB; lumei A // 28 deoarece CA; deoarece B // 29 d-a bușele CB; d-a bușelea A / doară CB; dar A // 30 europene CB; europene A // 33 cea daneză și cea suedeză CB; cea daneză, cea suedeză A // 35 punct CA; punct B // 41 exclusiv CB; exclusiv A // 42 care CA; cari B // 45 extracte CB; extracte A / *in extenso* CB; în estenso A // 46 externe CB; esterne A // 48 judica CB; judeca A / idea CB; ideia A // 49 exclusivism CB; exclusivism A // 50 științei CB; științei A // 53 lumii CB; lumei A // 54 domnilor C; d-lor AB // 55 văd cît de rău CB; văd cît de puțin și cît de rău A // 56 serioasele d-voastră cugetări C; serioasele d-voastre cugetări B; serioasele cugetări A //

930

3 locuiesc C; locuesc AB // 4 mijloacele CB; mizloacele A // 5 necesarii CA; necesare B // 10 înstrăinat CB; înstreinat A // 11 care CA; cari B / îmbilșugare C; îmbelșugare AB // 12 mijloc CB; mizloc A // 13 enunțiere CB; enunțare A // 15 expunere CB; espunere A / dupe C; după AB // 16 mă face de a vorbi CB; mă face să cutez a vă vorbi A // 17 norocirea A; corupt *nenorocirea* CB // 21 răsipi CB; risipi A / dupe C; după AB // 22 care CA; cari B / îndoieli C; îndoeli AB // 27 război CB; răzbel A // 28 tăria CB; tărie A // 29 izbînzelor CB; izbînzelor A / 32 inimile CA; inimile B / virtutea C; virtutea AB // 38 țării CB; țarei A //

NOTE

Ziarul *Românul* din 21 martie/2 aprilie 1887 anunța pentru a doua zi, duminică, ora 1, ședința publică a Academiei, „cînd d. Odobescu va face o dare de seamă asupra operei sale Tezaurul de la Pietroasa”. După cum aflăm din procesul verbal (*Analele Academiei Române*,

seria II, tomul IX, 1887, p. 141–142), în acea ședință, desfășurată sub președinția lui Ion Ghica, darea de seamă a lui Odobescu a fost precedată de un referat al lui G. Barițiu, despre săpăturile de la Aquincum (Budapesta) și a fost urmată de o comunicare a lui A. Papadopol Calimach, despre activitatea lui Pavel Kiseleff în România. Ulterior, în ședința din 24 martie, Academia a decis publicarea tuturor acestor materiale în *Analele* sale.

Scopul memoriului lui Odobescu era, evident, acela de a atrage atenția și simpatia înaltului for academic pentru lucrarea sa asupra tezaurului de la Pietroasa („cea mai temeinică a mea zestre științifică”), într-un moment în care dificultăți materiale amenințau ambițiosul proiect al publicării sale, dar în care unele speranțe îi mai păreau îndreptățite. Și cu un an înainte, în martie 1886, fiind la Paris, el avusese grije să informeze Academia despre stadiul lucrării sale (G. Șerban, *op. cit.*, p. 386). Finanțarea publicării, e drept, nu depindea de Academia, dar Odobescu avea motive să creadă că, influențând pe membrii ei și atrăgând atenția opiniei publice (de aici publicarea în *Românul*), va putea mai ușor obține, în contuinuare, sprijinul Ministerului instrucțiunii publice, al cărui titular, D. A. Sturdza, era el însuși membru și secretar general al Academiei.

După ce, în 1885, obținuse aprobarea ministerului pentru o publicație de întindere dublă (80 coale), față de cea contractată la 1882, Odobescu a continuat să-și dezvolte lucrarea, adăugând și alte materiale comparative și folosind literatura cea mai nouă, ceea ce a dus, inevitabil, la depășirea celor 80 de coale și, implicit, a cheltuielilor planificate, iar pe de altă parte la întârzierea publicației. Din această perioadă datează primele dificultăți cu ministerul condus de D. A. Sturdza, dificultăți care se suprapuneau cu situația personală grea a lui Odobescu, după demisia sa, în martie 1885, din postul ce-l ocupa la legația română din Paris. Din aceste motive, după mai mulți ani de muncă încordată, petrecuți de-a rîndul în străinătate, Odobescu revenea, în martie 1887, în țară, cu gândul de a obține noi mijloace pentru continuarea operii vieții sale.

Primul act în această direcție l-a constituit tocmai cuvîntarea rostită în plenul Academiei. De fapt, această „cuvîntare cu coprins mai mult arheologic” nu este o simplă „dare de seamă”, cum a intitulat-o modest autorul, ci, totodată, un eseu profund și pasionat asupra „datoriilor” oamenilor de cultură și știință români, într-o făurire a unei culturi naționale și întru afirmarea ei pe plan internațional. Aplicate la propria-i persoană, aceste principii morale, ca și observațiile critice ce le însoțesc, constituie o sinceră confesiune, o mărturie asupra gândurilor și sentimentelor ce-l frământau pe Odobescu, într-o perioadă dificilă a existenței sale.

Evident, „darea de seamă” avea și un scop practic, acela de a demonstra utilitatea unui studiu arheologico-istoric specializat, cum era acela asupra tezaurului de la Pietroasa, de a justifica prin rezultatele obținute pînă în acel moment mijloacele investite și de a argumenta necesitatea lărgirii „programei” lucrării sale, menită acum să devină „o istorie a artelor ei (țării noastre) din vechime, coprinsă și înlănțuită într-un conspect general al industriei aurărești și argintărești, de-a lungul întregii antichități europene și asiatice”. În sfîrșit, ea oferea o întemeiată justificare pentru hotărîrea autorului de a-și publica opera în limba franceză și pentru nevoia de a-și continua lucrul la Paris, „cerînd țării franceze ajutoarele de studiu pe care ea le posedă în neasemuită îmbilșugare, față cu a noastră”.

Tonul „dării de seamă” este optimist; Odobescu avea — se vede — speranțe, de a obține mijloacele solicitate ministerului. Astfel se explică nota introdusă în ediția I (*Românul* din 29 martie), cu scopul de a aduce mulțumiri pentru înlesnirile ce i-au făcut, „pe timpul trecerii lor prin Ministerul instrucțiunii publice”, colegii săi de Academie: Maiorescu, Aurelian și Urechia, „precum și titularul actual d. Dim. Sturdza”.

Acest memoriu academic a fost urmat de alte numeroase intervenții, dintre care cele adresate în scris lui Sturdza au devenit publice în octombrie 1887, atunci cînd relațiile dintre Odobescu și ministru ajunseseră la maximă încordare, în urma refuzurilor repetate ale acestuia de a lua în considerare continuarea subvenționării lucrării asupra tezaurului (vezi, în acest volum, *Anexele* de la p. 939 urm). O urmare a acestei situații încordate o constituie modificările și adăugirile întreprinse în edițiile a II-a și a III-a ale „Dării de seamă”. Ele sînt mai evidente în ediția a III-a, completată cu note subliniare, în care Odobescu evoca evoluția cercetărilor și a tipăririi operei sale și explica conflictul ce-l opunea ministrului Sturdza, după „cea mai categorică și mai puțin grațioasă respingere a cererilor” sale. Însăși tipărirea unei a treia ediții în decurs de mai puțin de un an, dovedea îngrijorarea lui Odobescu față de soarta operei sale capitale și dorința sa de a convinge opinia publică de necesitatea continuării publicării ei, în proporțiile monumentale în care o concepea autorul. Noul titlu (*Pia desideria*) avea și el rostul de a impresiona și de a convinge pe cititor.

924₅₂ Odobescu a trăit în Franța, cu scurte întreruperi, din ianuarie 1880 pînă în martie 1887. În perioada octombrie 1881—martie 1885, el a îndeplinit funcția de secretar al legației române din Paris. Aluzia autorului la împlinirea datoriilor sale către țară privește atît menținerea contactelor cu Academia Română, al cărui membru era de la 1870 (prin participarea la sesiunea din 1884 și adresarea de rapoarte), cît și activitatea sa desfășurată în

arhivele, bibliotecile și muzeele pariziene, unde strîngea sistematic documente relative la istoria României și lucra intens asupra tezaurului de la Pietroasa.

925₅₄ Clevetirile și ponoasele la care se face referință sînt acele zvonuri răspîndite de unele ziare românești (*Trompeta Carpaților*) și străine, la sfîrșitul anului 1867 și începutul lui 1868, după care Odobescu ar fi amanetat sau chiar vîndut tezaurul de la Pietroasa, dus în 1867 la Paris, cu ocazia expoziției universale, și apoi la Londra, la South Kensington Museum. Pentru aceasta, vezi *Dare de seamă despre ducerea și expunerea tezaurului de la Pietroasa la Paris și la Londra în anii 1867—1868*, în A. Odobescu, *Opere*, vol. II, 1967, p. 351—357, cu note și comentarii la p. 638—640.

926₂₂ Această anecdotă este preluată din lucrarea lui J. Arneth, *Die antiken Gold- und Silber-Monumente des k.k. Münz- und Antiken-Cabinettes, in Wien*, Viena, 1850, p. 85, care o reproduce după informațiile date de A. Kurz din Brașov, într-o scrisoare adresată baronesei de Josika, la 25 decembrie 1847.

926₄₈ Istoricul descoperirii, soarta tezaurului pînă la 1886 și evoluția preocupărilor lui Odobescu în această materie, cu indicațiile bibliografice respective, sînt pe larg prezentate în monografia *Le trésor...*, I, p. 1—68; vezi și studiul nostru p. 6 urm.

927, Contradicția dintre aprecierea pozitivă din text („restaurarea, destul de nimerită”) și atitudinea critică din nota sublineară adăugată în ediția a III-a („E regretabil că nu s-a consultat asupra restaurării și d-l Odobescu...; *supra*, p. 927 și 980) se explică prin aceea că nota a fost redactată la mai multe luni după text și aparține nu lui Odobescu, ci editorului (probabil Ionescu-Gion).

927₄₄ În momentul în care ținea această cuvîntare, Odobescu era deja în posesia paginilor 139—147 (colile 18—19) din marea monografie *Le trésor de Pétroussa*, a cărei tipărire reîncepuse în 1886 la editorul Rothschild. În acest loc din monografie se publică pentru întîia oară, ca o paralelă a tăvii de la Pietroasa, tava de argint de la Concești (p. 139—142, 145, nota 1, și fig. 58), iar ca analogie pentru scenele de vînătoare de pe această din urmă piesă, un sarcofag roman descoperit de Mihalache Ghica în Oltenia (p. 143 și nota 1, fig. 59). Ambele piese au fost publicate de Odobescu, la Paris, și în *Gazette archéologique (Revue des musées nationaux)*, XII, 1887, p. 72—80 și pl. 8—9, sub titlul: *Plateau antique en argent et sarcophage en pierre ornés de sujets de chasse, trouvés en Roumanie*. În monografia sa, în capitolul de *Additions et rectifications*, de la sfîrșitul volumului I (p. 486—492, tipărite în toamna anului 1888), Odobescu revine asupra descoperirii de la Concești, precizîndu-i numele corect (*Concești*, nu *Conțești* sau *Contzești*, ca la p. 139), arătînd că piesele au ajuns la Ermitaj în 1814, și nu în 1808, și că, deci, ele au putut fi descoperite între 1806 și 1812. În vol. II din *Scrieri literare și istorice* (p. 183—208), apărut la sfîrșitul anului 1887, întîlnim, de asemenea, numele corect (*Concești*), iar ca dată probabilă a descoperirii se dă 1811—1812. În lumina acestor fapte, ajungem la concluzia că numele *Conțești* și data descoperirii 1808 din ediția I a *Dării de seamă* nu pot fi simple greșeli de tipar, ci, mai curînd, reflectă opțiunile lui Odobescu din acel moment. În edițiile a II-a și a III-a, ca și în alte scrieri, probabil pe baza unor noi informații obținute în cursul anului 1887, el s-a fixat la numele *Concești* și la data 1811 sau 1812. Vezi și *supra*, p. 963.

927₄₉ Zosimos, *Istorie contemporană*, IV, 38—40. Evenimentele relatate de Zosimos se petreceau în anul 386. Goșii grutungi (de fapt, greutungi) sînt ostrogoșii, care după catastrofalele înfrîngerii suferite în fața hunilor, încercau mereu să pătrundă în imperiu, în căutarea unor locuri mai sigure de așezare și a unor surse de venituri, ca federați. Despre dările făcute de împăratul Theodosius greutungilor așezați în Dobrogea, Zosimos spune că „ele constau din coliere de aur, ce le fusese dăruite de împărat spre a se împodobi cu ele” (cf. *Izvoarele istoriei României*, II, 1970, p. 317). Este vorba deci de coliere *περιουχένια* = *torques*) și nu de brățări, cum afirmă în treacăt Odobescu.

928₂₇ Nota sublineară publicată doar în ediția a III-a (*Scrieri literare și istorice*, vol. III) a fost, probabil, redactată în grabă, în timp ce cartea se afla sub tipar; astfel se explică existența greșelilor în ce privește plasarea în timp a unor momente din istoria publicațiilor lui Odobescu. Astfel, obținerea dublării numărului de coale (80 în loc de 40), ca și falimentul editurii (nu Morel, ci Des Fosse, succesoarea celei dintîi) se plasează în 1885, nu în 1884. Contractul cu editorul Rothschild s-a încheiat nu în vara, ci în primăvara anului 1886 (21 aprilie). Lucrarea gravurilor la Düsseldorf a început în 1871 (poate chiar la sfîrșitul anului 1870), în nici un caz în 1872, cum apare într-o notă redacțională din *Scrieri literare și istorice* (*supra*, p. 980). Data 1886—?, indicată pentru monografia *Le trésor...* (*supra*, p. 927, nota 1) era provizorie în acel moment. Monografia a apărut cu indicația anilor 1889—1900.

Referirea, în această notă, la „viul interes” pe care regele Carol I l-ar fi manifestat față de publicația lui Odobescu, ca și, în încheierea *Dării de seamă*, exaltarea meritelor descendentului casei de Hohenzollern, „care a știut să recunoască și să reînvie în inimile românești

virtutea străbună" (!), ne apar gratuite, de circumstanță. După cum se știe, Odobescu s-a adresat regelui, încă din 1871, pentru a obține subsidii în vederea publicării unei monografii a tezaurului, dar fără rezultat (*supra*, p. 11—12).

Chiar în iulie 1887, în urma refuzurilor ministrului D. A. Sturdza, Odobescu adresase un memoriu regelui, dar, după câte știm, nu a primit nici un răspuns, în orice caz nu un răspuns pozitiv. Faptul că marea monografie a tezaurului a apărut totuși „sub auspiciile” regelui se explică prin aceea că ea a fost finanțată de stat, iar regele era șeful statului. Mulțumirile pe care, în cuvântul său înainte (*Le trésor...*, I, p. X), Odobescu le adresează regelui pentru „înalta și binevoitoarea protecție” reprezintă de aceea, mai curînd un act de politețe obligată, decît de sinceră recunoștință. Soarta publicației lui Odobescu arată, în orice caz, că „protecția” regală nu a salvat-o de a apărea trunchiată, nedesăvîrșită, din cauza lipsei de mijloace.

Relativ la notele subliniare adăugate de editorul ediției a III-a (*supra*, p. 979—980), trebuie făcute următoarele precizări :

Nota 1 se referă la volumul *Notice sur la Roumanie, principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale*, Paris, 1868, în care partea a III-a este constituită de notița amintită (p. 353—424; despre Pietroasa, p. 359—404). Această parte a fost publicată de Odobescu și separat, sub titlul *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Paris, 1868.

Nota 2 menționează conferința *Artele în România în epoca romană și în timpii barbarilor; considerațiuni asupra tezaurului de la Pietroasa*, ținută la 18 ianuarie 1873, rămasă nepublicată.

Nota 3. Stampele tipărite la 1875 au fost unite într-un album, avînd pe foaia de gardă următorul titlu: *Thezaurul de la Pietroasa. Album coprinzînd XVI tabele xylografice care reprezintă antichitățile de aur păstrate în localul Muzeului Național de Antichități din București. Stampe destinate a se alătura ca anexe la monografia asupra thezaur. de la Pietroasa, publicată sub auspiciile Ministerului Învățătorei Publice de d. A. I. Odobescu*, București, 1875. Cel de al doilea album poartă titlul provizoriu: *Thezaurul de la Pietroasa. Dizertațiune arheologică de A. I. Odobescu*, Paris, 1882.

Nota 5. Scrierea citată a apărut în *Analele Societății Academice Române*, tomul XI, secțiunea II, 1878 (1879), p. 197—334.

〈CORESPONDENȚA ADRESATĂ DE ALEXANDRU ODOBESCU LUI
TITU MAIORESCU, MINISTRUL CULTELOR ȘI INSTRUCȚIUNII
PUBLICE, ÎN LEGĂTURĂ CU PUBLICAREA UNEI „MONOGRAFII
ASUPRA TEZAUROLUI DE LA PIETROASA” (1874)〉

Din această corespondență, care fără îndoială a fost mai bogată, se cunosc doar trei piese, păstrate la secția de manuscrise a B.A.R. Ele au fost depuse acolo de numismatul Constantin Moisil, la 27 noiembrie 1958, împreună cu trei adrese ale ministerului, relative la aceeași problemă, și cu un memoriu mai târziu al lui Odobescu, publicat tot aici. Din referatul însoțitor al lui Moisil nu rezultă proveniența acestor acte.

Copia „pe curat” a memoriului din 2 mai 1874, înregistrată sub cota Arhiva Odobescu, III, Acte 5, se compune din două coli duble, scrise pe ambele fețe, nenumerotate. Hîrtia este de format mare și poartă în filigran marca fabricii: leul finlandez, cu coroană și sabie, și numele *Hallines* și *Hudelist*. Scrisul caligrafic, îngrijit, fără ștersături, nu pare a fi cel al lui Odobescu. Ulterior s-au făcut trei mici adăugiri cu creionul, de fapt precizări ale sumelor de bani de la punctele 1—3 din lista de cheltuieli; ele au fost consemnate în variante.

Memoriul nu a fost datat inițial și nu poartă nici numele adresantului, nici semnătura autorului. Locul semnăturii este însă prevăzut cu mențiunea calității semnatarului, de membru Comitetului arheologic. Data, ca și adresantul, se pot stabili cu ajutorul altei piese aflate în același dosar al Arhivei Odobescu, și anume răspunsul Ministerului cultelor și instrucțiunii publice, semnat la 3 mai 1874 de Titu Maiorescu, prin care se aprobă propunerile lui Odobescu conținute în memoriul său înregistrat sub nr. 7860 din 2 mai. Data de 2 mai 1874 (trecută ulterior, de altă mină, pe fila 1°) este deci data înregistrării memoriului la minister, cea a redactării trebuind să fie anterioară cu una sau câteva zile, iar adresantul era Titu Maiorescu, de curînd devenit titular al acestui minister, de la care Odobescu avea toate motivele să aștepte un răspuns favorabil cererilor sale.

Cea de a doua piesă a acestei corespondențe, înregistrată la B.A.R., sub cota Arhiva Odobescu, III, Acte 8, este copia autografă a răspunsului lui Odobescu la adresa ministerială nr. 4512, din 17 mai 1874. Manuscrisul este constituit dintr-o coală dublă (aceeași hîrtie finlandeză ca și memoriul anterior); textul scrisorii este scris neglijent, dar citeț, pe ambele fețe ale primei file, iar lista anexată a acuzarelor realizate de H. Trenk (legenda în franceză, cu explicații în românește), scrisă cu litere mai mari și mai îngrijite, se află pe fila 2°. Pe fila 1°, sus, se află mențiunea autografă *Copie*, iar jos, adresantul: *D-sale Domnului Ministru secretar de stat la departamentul cultelor și instrucțiunii publice*. Deși copie, poartă semnătura lui Odobescu, dar nu este datată. Este însă evident că a fost scrisă în zilele imediat următoare după 17 mai, data adresei ministeriale la care răspunde.

În aceleași zile a fost concepută și scrisoarea către editorul Morel, pe care o publicăm în acest context deoarece ea a fost scrisă la cererea ministerului (adresa din 17 mai) și a fost înaintată acestuia, în anexă la răspunsul la care ne-am referit mai sus. Scrisoarea către A. Morel se păstrează, de asemenea, în Arhiva Odobescu, III, Acte 9, sub forma unei copii, scrise foarte îngrijit, caligrafic chiar, poate de mîna lui Odobescu(?), pe hîrtie de corespondență cu monograma AO tipărită pe prima față (în filigran marca: *Original Turkey Mill 1870*). Scrisoarea se întinde pe filele 1°, 1° și 2° sus, iar pe fila 2° se află lista ilustrației litografiate, scrisă mai puțin caligrafic, sigur de mîna lui Odobescu. Manuscrisul poartă pe fila 1° mențiunea *Copie* și nu este semnat.

Memoriul și răspunsul la adresa ministerului, fiind scrise la distanță de numai câteva săptămîni, sînt așa de asemănătoare din punct de vedere al limbii încît pot fi analizate împreună. Ele sînt caracterizate printr-o seamă de grafii folosite sistematic, cum ar fi: -ă final, lipsit de valoare fonetică (*ară, voră, grăbescă, științifică, luxă, textă, celă, acelașă*), consoane reduplicate, sub influența limbii franceze sau italiene (*ilustrațiuni, colecțiune, ocupă, litterile, corespondență*), precum și alte grafii împrumutate din limba franceză sau influențate de aceasta (*styl, chromolithografie, chromolithographiare, xylografie, photographie, aquarellă, acquittare* etc.). Inconsecvențele sînt foarte rare *ocupă — ocupă, tabelle — tabele, aquarelle — aquarellă*). Toate aceste forme au fost transcrise conform principiilor ediției și normelor actuale ale ortografiei românești.

Caracteristică pentru cele două texte este, de asemenea, folosirea sistematică a genitivului singular feminin în -ei (*lumei, culturei, expozițiunei*; excepție *cărți<i>*), scris *carți*, care apare alături de *cărței*, scris *cărței*), a formelor *care* (nu *cari*), *mizloc* (nu *mijloc*), *sînt* (scris *sînt*), *precios* (alături de *prețuită, prețuind*).

În ambele manuscrise formele corupte sînt destul de numeroase; cele mai multe sînt accidentale, provocate de omiterea semnului diacritic la *ě = ă* (*se* pentru *să, ve* pentru *vă, numer* pentru *număr, călătorii* pentru *călătorii* etc.) sau la *â* (*hartie* pentru *hîrtie*). Deoarece uneori întîlnim și grafia corectă (*vě, număr, chîrtie* etc.), lecturile prin coniectură propuse de noi în textul publicat (cu menționare în variante) sînt justificate. Doar în cazul *după* (*dupě*) — *dupe* am păstrat ambele forme, deși este foarte probabil ca *dupe* să fie o coruptelă. Accidentală pare să fie și forma *rângul*, pe care am transcris-o *rangul*; la fel numele orașului Düsseldorf, care apare *Dusseldorf* în primul text și *Düsseldorf* în cel de al doilea. Nu același lucru se poate spune despre alte forme corupte, ca: *primi* pentru *primii*, *d-ni* pentru *d-nii*, *cărți* pentru *cărții*, *gravara* pentru *gravarea, priimi* pentru *primi, priivitoare* pentru *privitoare*, forme care ar putea implica un anume fonetism.

Frecvența mai mare a coruptelelor în copia memoriului din 2 mai 1874 ar putea fi pusă pe seama copierii de către o altă persoană (reamintim că scrisul nu pare a fi cel al lui Odobescu). În acest fel s-ar putea explica și

unele greșeli care nu pot fi puse pe seama autorului: „a tipări carte (în loc de *cartea*), „asupra stilului și dezvoltarea artei” (în loc de *dezvoltării* sau *dezvoltării*), „pentru desemnarea, xilograficare și facerea” (în loc de *xilografiera*).

În ce privește textul francez al scrisorii adresate editorului Morel, ne mulțumim a observa că, deși scrisul este foarte îngrijit, la câteva cuvinte accentele lipsesc (*prepare lot*) sau au fost puse greșit (*orfevrerie*). Singura formă coruptă constatată este: *remaniment* pentru *remaniement*.

Memoriul din 2 mai 1874

S I G L E

A — manuscris (copie), la B.A.R., Arhiva Odobescu, III Acte 5.
 A₁ }
 A₂ } — variante genetice în textul A
 P — lecțiuni stabilite prin conjectură

VARIANTE

933

9 frumoasă podoabă P; *scris* frumoasa podoaba A // 14 număr P; *corupt* numer A // 28 primii P; *corupt* primi A // 29 călătorii P; călătorii A // 31 țările P; *scris* țerrile A // 32 alții P; *corupt* alți A / d-nii P; *corupt* d-ni A // 37 cartea P; *scris* carte A // 38 rangul P; *corupt*? rângul A // 41 țări P; *scris* țerrii // 44 vâ P; *corupt* ve A // 44—45 publicării P; *corupt* publicării A // 55 dezvoltărei (dezvoltării) P; *scris* dezvoltarea A / cărora P; cărora A //

934

5 cărței P; *scris* cărței A / să P; *corupt* se A // 8 atențiunea P; *scris* atențiune A // 10 cărții P; *corupt* carti A // 11 număr P; *corupt* numer A // 12 tabele A; *redacțiune anterioară* planșe A₁ // 18 2250 A; *redacțiune ulterioară* 2267 (604 Th x . . . . . x) A₂ // 20 Düsseldorf P; *corupt* Düsseldorf A // 21 3412 A; *redacțiune ulterioară* 3405 (908 Th.) A₂ // 23 Düsseldorf P; *corupt* Düsseldorf A // 24 562 A; *redacțiune ulterioară* 367,50 (170 Th.) A₂ // 25 xilografiera P; *scris* xilograficare A // 26 obiecte A; *redacțiune anterioară* bucăți A₁ // 27 d-nii P; *corupt* d-ni A // 34 tipărirea P; *corupt* tiparirea A / hîrtie P; *corupt* hartie A // 38 gravarea P; *corupt* gravara A // 42 tipări P; *corupt* tipari A // 47 număr P; *corupt* numer A // 50 îndată P; *corupt* îndata A // 52 să P; *corupt* se A // 55 părți A // 57 încheia P; *scris* închiăia A // 60 priimiți P; *scris* priimiți //

VARIANTE

936

4 mă P; *corupt* me A // 6 primirea P; *scris* priimiirea A // 7 alăturez P; *corupt* alaturez A // 8 privitoare P; *scris* privitoare A // 12 împreună P; *corupt* împreuna A // 13 și 16 primi P; *scris* priimi A // 18 priimiți P; *scris* priimiți A // 39 alăturez P; *corupt* alaturez A //

NOTE

După ce încercase încă din octombrie 1871 să obțină subvenționarea publicării unei monografii asupra tezaurului de la Pietroasa (cf. G. Șerban, în *Al. Odobescu, Pagini regăsite*, p. 348), Odobescu își reia stăruințele în 1874, când venirea lui Titu Maiorescu în fruntea Ministerului cultelor și instrucțiunii, avînd în vedere vechile și bunele lor relații, promitea o rezolvare pozitivă a acestui deziderat. Cheltuielile legate de procurarea cărților, de executarea ilustrației (pînă atunci la comanda sa se realizaseră deja după piesele de la Pietroasa cele 85 desene ale lui Lambris și cele opt acuarele ale lui Trenk) și, mai ales, costul tiparului, făceau ca, într-adevăr, publicarea unei monografii de mari dimensiuni, „în condițiuni de lux”, să depășească mijloacele unui particular.

Este de presupus că memoriul înaintat ministerului la 2 mai 1874 a fost precedat de discuții între Odobescu și Maiorescu, devenit ministru cu mai puțin de o lună în urmă (7 aprilie); altfel, nu ne putem explica repeziciunea cu care ministrul a aprobat proiectul, atît de important din punct pe vedere științific, dar implicînd totodată cheltuieli destul de mari din bugetul statului. În adevăr, la numai o zi după înregistrarea acestui memoriu, prin adresa nr. 4108/3 mai 1874, semnată de ministrul Maiorescu și de „capul Diviziunii școalelor”, Polizo, lui Odobescu i se comunica aprobarea proiectului său în condițiile propuse, dar în limitele sumei de 22 143 lei și nu de 25 000 lei cît se ceruse. După cum se vede, cei 2857 lei prevăzuți pentru cheltuieli accesorii nu au fost aprobați. Prima rată de 5 000 lei urma să fie cheltuită în 1874, iar restul de 17 143 lei, împărțit în două rate egale, în anii 1875 și 1876. Pentru perfectarea înțelegerii, ministerul cerea lui Odobescu să prezinte un proiect de contract între cele două părți (minister și autor), precum și o detaliere a cheltuielilor cu eșalonarea lor în timp (adresa se păstrează la B.A.R., Arhiva Odobescu, III, Acte 6).

Urmează o notă a lui Odobescu, prin care se făceau propuneri amănunțite privind întrebuințarea sumelor aprobate. Această notă, înregistrată la minister sub nr. 8429, nu ne este cunoscută. Ea este însă menționată în adresa ministerului, cu nr. 4512, din 17 mai 1874, semnată de aceeași Maiorescu și Polizo (B.A.R., Arhiva Odobescu, III, Acte 7). Prin această adresă se dădea aprobarea propunerilor de cheltuire a celor 5 000 lei prevăzuți pe 1874 și se comunica deschiderea unei creanțe de 2 270 lei din bugetul pe 1875, pentru continuarea lucrărilor. Pe de altă parte, pentru decontarea cheltuielilor, i se cerea lui Odobescu ca, în termen de 20 zile de la ordonanțarea sumelor aprobate, să prezinte: 1. o declarație a gravorului Brendamour, prin care se recunoaște că ministerul este proprietarul celor 93 xilografii executate de el și prin care își ia obligația de a realiza clișeele galvanoplastice respective; 2. socoteli și chitanțe ale desenatorului Lambris, gravorului Brendamour și pictorului Trenk, în valoare de 6 632 lei și 50 bani. După executarea clișeele galvanoplastice urma, de asemenea, să prezinte chitanța gravorului Brendamour pentru primirea sumei de 637,50 lei, precum și cîte zece exemplare din fiecare gravură realizată. Odobescu mai trebuia să depună imediat la minister cele opt acuarele ale lui H. Trenk și să înainteze un concept de adresă a ministerului către editorul Morel, împreună cu o scrisoare a sa personală către același editor. Sumele de bani menționate în această adresă sînt modificate față de propunerile inițiale ale lui Odobescu, dar corespund cu cele adăugate ulterior cu creionul pe copia păstrată la B.A.R.: 6632 lei rezultă din adunarea sumelor de 2267 lei (în loc de 2250, pentru Lambris), 3405 lei (în loc de 3412, pentru Brendamour) și 960 lei (neschimbat, pentru Trenk), iar lui Brendamour urma să i se plătească pentru clișee 637,50 lei, în loc de 562 lei, cît prevăzuse Odobescu inițial. Este de presupus că modificarea acestor sume se va fi făcut în urma noilor propuneri ale lui Odobescu, cuprinse în nota nr. 8429.

În urma adresei ministeriale din 17 mai, Odobescu s-a grăbit să înainteze răspunsul său, însoțit de lista acuarelelor de Trenk, depuse de el la minister (publicat aici, sub nr. 2), însoțit, de asemenea, de chitanța lui Trenk și de o scrisoare către casa de editură V. A. Morel et C-nie (publicată aici, sub nr. 3).

Din corespondența purtată între Odobescu și ministerul cultelor și instrucțiunii, mai cunoaștem doar o adresă a acestuia din urmă (sub nr. 6355, din 16 iulie 1874, semnată de Maiorescu și de „capul Diviziunii școalelor”), prin care Odobescu era rugat să pregătească „aparițiunea în limba română a descrierii tezaurului de la Pietroasa”, în care scop el trebuia să intre în legătură cu librarul Socec din București (adresă păstrată la B.A.R., Arhiva Odobescu, III, Acte 11).

Mai departe știm doar că în anii 1874—1876, Odobescu a depus în continuare eforturi stăruitoare pentru a realiza o monografie a tezaurului, pornind de la textul pe care îl avea gata încă de la 1873 (vezi adresa din 8/20 mai 1887 către D. A. Sturdza, *supra*, p.939) și de la ilustrațiile datorate lui Lambris și Trenk. Din acești ani datează cîteva probe tipografice: o copertă cu titlul în limba română (Stabilimentul Socec, Sander, Teclu, București, 1874), o foaie *in folio*, tipărită pe ambele fețe, cu începutul cap. I, *Istoricul descoperirii* (în românește, redactare probabil anterioară celei publicate în *Columnna lui Traian*, și deci databilă în 1875—1876) și patru pagini mari de corectură, cu text paralel în limba română și în limba franceză (purtînd pe etichetele lipite data imprimării, 14 și 19 aprilie 1876, la atelierul Socec, Sander, Teclu). Aceste din urmă foi au formatul și chenarul planșelor cu gravuri imprimate la 1875 la același stabiliment (sub aceeași comandă nr. 4427) iar în text se face trimitere, de altfel, la planșele în discuție.

Nu cunoaștem exact rezultatul contactelor cu casa Morel din Paris. Se pare, totuși, că nu s-a ajuns la contractarea întregii lucrări, ci doar a litografierii planșelor colorate (cf. *Pia desideria*, în acest volum, p. 928), din care, la 1882, cîteva seturi s-au legat într-un album de lux, foarte puțin răspîndit.

Nepuțin realizat proiectul său de a publica o monografie în limba franceză, Odobescu s-a străduit să realizeze una bilingvă sau măcar una în românește, mărturie stînd probele tipografice amintite și albumul de stampe imprimat în 1875, sub auspiciile „Ministerului învățătorei publice”, ca anexă la proiectata monografie a tezaurului.

Nerealizarea nici măcar a acestui proiect mai modest pare a se datora, așa cum afirmă Odobescu în *Pia desideria*, „schimbării ministerului”. În adevăr, ieșirea lui Maiorescu din guvern la 28 ianuarie 1876 și, apoi, sfîrșitul „marii guvernări conservatoare” la 3 aprilie 1876, au însemnat pierderea sprijinului pe care prietenii săi, în primul rînd Maiorescu, i-l asiguraseră pînă atunci. A urmat perioada agitată a războiului pentru independență, și ea puțin propice subvenționării de către stat a unor proiecte științifice. Înțelegînd această realitate, la sfîrșitul lui 1876, Odobescu a trecut la publicarea serială a textului monografiei sale în limba română, în revista lui Hasdeu, *Columnna lui Traian* (*supra*, p. 889—923); din păcate și această publicare modestă, lipsită de ilustrație, a rămas neterminată. Că proiectul unei monografii în românește a continuat să-l preocupe pe Odobescu, ar putea-o dovedi memoriul său, publicat aici în anexa următoare, care este sigur ulterior anului 1875, poate chiar din anii 1877—1879.

<MEMORIU PRIVIND TIPĂRIREA UNEI EDIȚII ROMÂNE A MONOGRAFIEI ASUPRA TEZAUROLUI DE LA PIETROASA>

Păstrată la secția manuscrise a B.A.R., sub cota Arhiva Odobescu, III, Acte 10, ciorna autografă a acestui memoriu este constituită dintr-o singură filă (din hîrtia de corespondență, cu filigran *Original Turkey Mill 1870*), scrisă pe ambele fețe, cu ștersături și adăugiri. Ciorna nu este datată și nici nu conține numele adresantului. Din referirea la aprobarea anterioară a ministerului, se poate însă concluda că este vorba de Ministrul instrucțiunii publice și că acesta nu mai era Titu Maiorescu. Menționarea furtului tezaurului din 20 noiembrie/2 decembrie 1875, cînd o parte din stampele cu desene ale pieselor de la Pietroasa a fost difuzată în țară pentru eventuala identificare a pieselor furate, arată, pe de altă parte, că acest memoriu datează cel mai devreme de la sfîrșitul anului 1875.

Scrisul lui Odobescu este neglijent, nervos, în multe locuri indescifrabil; semnele diacritice lipsesc ades, ca și terminațiile mai multor cuvinte. Coruptelele sînt astfel foarte numeroase și, în general, nesemnificative din punct de vedere al limbii lui Odobescu: *ve* pentru *vă*, *se* pentru *să*, *fia* pentru *fie*, *hartie* pentru *hîrtie*, *pucin* pentru *puțin*. Ele au fost totuși consemnate în variante. În variante am înregistrat și puținele redacțiuni anterioare (toate șterse), precum și o adăugire făcută între rînduri.

Textul fiind scurt, asupra limbii și grafiilor nu se pot face decît puține observații. În general, se constată grafii asemănătoare cu cele din corespondența din 1874, cum ar fi consoanele reduplicate (*differite*, *ocupațiuni*, *tablelle*, *litterile*, *annexele*) și alte grafii influențate de limba franceză (*typărire*, *lithografie*).

S I G L E

A — manuscris autograf, B.A.R., Arhiva Odobescu, III, Acte 10.

A₁ } — variante genetice în textul A

A₂ }

P — lecțiuni stabilite prin conjectură

VARIANTE

938

6 nelăsindu-mi P; *scris* nelasandu-mi A; *redacțiune anterioară* nedîndu-mi A₁ / spre P; *corupt* spe A // 7 pregătît P; *scris* pregatit A // 8 încă P; *corupt* anco A // 9 tipărire P; *corupt* tiparire A / vă P; *corupt* ve A / să P; *corupt* sa // 10 condițiunile P; *corupt* condițiuni A; *redacțiune anterioară*: modul acestei x ... x A₁ / stabilimentul P; *corupt* stabiliment A / Socek P; *scris* Socek A // 10—11 adăugire între rînduri x <conform a doua chitanță cu nr. 8914 din 1974> x A₂ // 11 publicațiuni P; *corupt* publicații A / număr P; *corupt* numer A / douăzeci P; *corupt* douazeci A / cite P; *corupt* cate A // 12 răspîndit P; *corupt* respandit A // 13 astăzi P; *corupt* astadi A / că P; *corupt* ca A // 14 să fie P; *corupt* se fia A // 15 că P; *corupt* ca A / hîrtiei P; *corupt* hartiei A // 16 s-ar întrebuița A; *redacțiune anterioară* ar trebui A₁ / hîrtie P; *corupt* hartie A / 0,54 m; *altă lecțiune* 0,94 m / îndoită P; *corupt* îndoita A / adică P; *scris* adica A // 17 poată P; *corupt* poata A // 18 număr P; *corupt* numr A // 19 hîrtie P; *corupt* hartie A / albă P; *corupt* alba A // 20 groasă P; *corupt* groasa A // 21 notele P; *corupt* note A // 22 sfîrșit P; *corupt* sterșit A // 23 localităților P; *corupt* localitaților A // 24 trasă P; *corupt* trasa A / puțin P; *corupt* pucin A / noui P; *altă lecțiune* noui // 25 tipări P; *corupt* tipari A // 26 că stabilimentul P; *corupt* ca stabimentul A / Socek P; *scris* Socek A // 27 să P; *corupt* sa A // 28 arătate P; *corupt* aratate A // 29 următoare P; *corupt* următore A // 30 jețuit P; *corupt* jetuit A / tipărit P; *corupt* tiparit A // 32 0,80 lei P; *corupt* 0,80 m A // 33 fișie P; *corupt* fașia A // 35 două P; *corupt* doua A; *redacțiune anterioară* citeva A₁ / poată P; *corupt* pota A // 36 *redacțiune anterioară* Nu mă înduoiesc că aprobarea d-voastră va coprinde și condițiuni A₁ / număr P; *corupt* numr A / 200 A; *redacțiune anterioară* 150 A₁ // 37 să fie P; *corupt* sa fia A // 38 hîrtie P; *corupt* cartie A //

NOTE

Dificultatea de a data exact acest memoriu ne împiedică a-l comenta mai pe larg și a trage concluzii precise. După cum am arătat, el este ulterior datei de 20 noiembrie/2 decembrie 1875, data furtului tezaurului de către Pantazescu, și, probabil, ulterior și datei de

28 ianuarie 1876, cînd Titu Maiorescu a părăsit Ministerul cultelor și instrucțiunii. Pentru această din urmă precizare pledează faptul că Odobescu se referă la aprobarea de la 1874, vorbind de „ministeriu” și nu de ministrul căruia îi adresează acum cererea, cum ar fi făcut dacă acesta ar fi fost Maiorescu.

S-ar putea pune întrebarea dacă între acest memoriu și foile de corectură imprimare în aprilie 1876 la stabilimentul Socec (cf. *supra*, p. 35 și 988—989) există vreo legătură. Răspunsul este mai curînd negativ, căci, în memoriu, Odobescu vorbește de o „edițiune română”, în timp ce textul imprimat pe cele patru foi păstrate la B.A.R. este bilingv. În acest caz, putem presupune că memoriul este ulterior și lui aprilie 1876. Schimbarea guvernului conservator, favorabil lui Odobescu, cu cel liberal al lui Emanoil Costache Epureanu și apoi cu cel al lui I. C. Brătianu, ar putea fi o cauză a nerealizării ediției bilingve și revenirea cu un memoriu către noii guvernanți apare ca justificată.

Pe de altă parte, tipărirea *Studiilor asupra tezaurului de la Pietroasa*, începînd din noiembrie 1876 în *Columna lui Traian*, ne-ar putea oferi un *terminus ante quem* pentru acest memoriu, admițînd că lipsa de rezultate a demersurilor sale îl va fi determinat pe Odobescu să opteze pentru o publicare serială a monografiei în limba română. Avînd însă în vedere că nici această publicare nu a fost dusă pînă la capăt, nu putem exclude ca memoriul la care ne referim să fi fost, totuși, o încercare mai tîrzie, din anii 1877—1879, de a realiza, în sfîrșit, mult dorita monografie adresată publicului românesc. O dată și mai tîrzie nu poate fi admisă, avînd în vedere că, părăsind țara în toamna anului 1879, Odobescu pare să fi renunțat definitiv la proiectul unei publicații în românește. De acum înainte el se va dedica cu totul monumentalului să op în limba franceză, pentru realizarea căruia șederea îndelungată la Paris (1879—1887) i-a oferit condițiile cele mai bune de lucru.

Despre memoriul în discuție nu știm nici măcar dacă a fost înaintat ministerului sau, în caz că a fost înaintat, ce răspuns concret va fi primit. Sigur este că acest proiect, ca și altele, a rămas nerealizat, și aceasta, poate, și pentru motivul că el prevedea cheltuieli suplimentare, legate de ilustrație (6 planșe zincografice noi și o hartă litografiată în culori) și de drepturile solicitate de autor (200 exemplare, adică un sfert din tirajul ediției). Planșele imprimate la 1875 și, după cum se scrie pe foaia de titlu, „destinate a se alătura ca anexa la monografia asupra tezaurului de la Pietroasa, publicată sub auspiciile Ministerului învățăturii publice de d-l A. I. Odobescu”, au rămas astfel neutilizate pentru scopul în care fuseseră imprimate și, în cele din urmă, după moartea lui Odobescu, însoțite de un mic text introductiv, au fost legate într-un album, „pentru a se împărți pe la bibliotecile școlare din țară”.

< CORESPONDENȚA ADRESATĂ DE ALEXANDRU ODOBESCU
LUI D. A. STURDZA, MINISTRUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE
ȘI CULTELOR, CU PRIVIRE LA PUBLICAREA MONOGRAFIEI SALE
LE TRÉSOR DE PÉTROSA (1887) >

Adresele trimise de A. Odobescu ministrului D. A. Sturdza la 8/20 mai și 23 septembrie/5 octombrie 1887 au fost publicate, din inițiativa ministerului, în partea neoficială a *Monitorului oficial*, nr. 143 din 1/13 octombrie 1887, p. 3442—3445. Nu cunoaștem manuscrise ale acestor adrese, dar ele s-ar putea afla în arhiva respectivului minister. În arhiva Odobescu de la Biblioteca Academiei nu există copii.

Fiind vorba de o publicare oficială, putem presupune că textul tipărit corespunde întocmai, din punct de vedere al conținutului, originalului scrisorilor. În cursul unei polemici publice, ministerul nu s-ar fi expus criticilor, modificând textul adreselor trimise de Odobescu. Nu aceeași siguranță avem și în privința grafiei, unde redacția *Monitorului*, tipografii și corectorii au putut interveni.

În ambele adrese numele localității Pietroasa se scrie așa cum se pronunță azi și cum, fără îndoială, se pronunța și atunci (*Pietrósă*). De asemenea, pentru ambele texte tipărite sînt comune: folosirea formei *sunt*, genitivul singular feminin în *-ei* (*dezvoltărei, cărței, Dunărei*), alternanța *care-cari*, grafia italianizantă de tipul *duoă, înduoită*. Tipărirea este foarte îngrijită; singura greșeală apare în ambele texte la inițiala prenumelui lui Rothschild: I în loc de J.

În adresa din 8/20 mai ar mai putea fi greșeală de tipar grafia *contratată* pentru *contractată* (avînd în vedere că mai sus apare *a contractat*). Nu știm dacă confuzia dintre *că* și *ca* (p. 940_s) și o frază ce pare neterminată se datorează tipografiei sau autorului. În fraza în discuție (p. 939_{s2}—940₁) ori lipsește predicatul propozițiunii principale, ori pronumele relativ *ce* a pătruns din greșeală și atunci propozițiunea subordonată pe care o introduce devine principală. Din același text, care este mai întins, mai remarcăm unele oscilații ca: *orșăvărîe — aurfaurarie* sau *înainte — 'nainte*. Această din urmă alternanță pare a fi pur grafică, căci apostroful trebuie să fi avut valoarea fonetică a lui *î*, ca în cazul *'mi* (*'Mi permit*, p. 940_{so}). Mai remarcăm prezența pluralului de tipul *studicle, gurcle, cîmpiele*, a formei *mizloace* și a grafiilor fără diftong: *trebuc, contribuesc, vov*. Ca rarități notăm forma *precios* și perfectul compus *uți fost admis* (pentru *ați admis*).

Adresa lui Odobescu din 30 septembrie/12 octombrie 1887 a fost publicată de două ori: prima dată, din inițiativa autorului, în ziarul *Epoca*, anul II, nr. 551, din ziua de sîmbătă 3/15 octombrie 1887 (ediția I) și pentru a doua oară, de către minister, în *Monitorul oficial*, nr. 147, din 6/18 octombrie 1887, p. 3521—3522 (ediția a II-a). Nu cunoaștem nici un manuscris al acestei scrisori.

Din motivele arătate mai sus, putem crede că varianta din *Monitor* corespunde exact, din punct de vedere al conținutului, formei originale a scrisorii. Textul publicat în *Epoca* (deși apărut cu câteva zile mai înainte și considerat de noi ca ediția I) este, evident, prelucrat stilistic de autor în vederea publicării și, de aceea, prezintă deosebiri față de scrisoarea originală, respectiv față de ediția a II-a: modificări de sintagme, lexicale și de grafie (vezi variantele, p. 1004). În plus, spre deosebire de textul din *Monitor*, cel din *Epoca* este plin de greșeli de tipar și este marcat de unele intervenții ale redacției. Neavînd manuscrisul, nu putem distinge cu siguranță aceste intervenții de modificările întreprinse chiar de autor. Cu toate acestea, considerînd că textul din *Epoca* constituie ultima formă pe care Odobescu a dat-o scrisorii sale, l-am folosit ca bază pentru ediția de față.

Am corectat greșelile tipografice evidente din ediția I (*tipărit, soatra, domnele, Rotschild*). Numărul corect al notei ministerului afacerilor străine este cel din ediția a II-a (11 144). Am înlocuit, de asemenea, peste tot formele *esact, esecuta* etc. din ediția I, cu *exact, execută*, ca în ediția a II-a. Existînd abrevieri diferite pentru *domnul*, le-am unificat, preferînd *d-l*. În rest, am păstrat formele din ediția I și am menționat în variante pe cele din ediția a II-a, neputînd stabili cu precizie dacă oscilațiile respective aparțin autorului sau sînt din cauza redacției: *mînele* (ediția I) — *mînil* (ediția a II-a), *aprefuînd — apreciuînd, împrejurări — împregiurări, dedese — dase, aice — aicea, completate — complectate*. La fel, nu știm dacă oscilațiile din cadrul aceleiași ediții sînt de pus pe seama autorului sau a redacției. Astfel, în ediția I întîlnim oscilații de felul: *înainte — 'nainte — nainte, care — cari, oarecari — oricari* iar în ediția a II-a: *înainte — 'nainte, care — carele — cari, oarecare — oaricari*.

În ambele ediții, peste tot, pentru persoana I singular și plural a verbului *a fi* se folosește doar *sun, suntem*. În privința numelui Pietroasa, menționăm că în ediția I el este scris *Petroasa*, iar în ediția a II-a *Petrósă*.

Adresa din 6/18 octombrie 1887 a fost publicată de Odobescu în ziarul *Epoca*, anul II, nr. 558, din ziua de sîmbătă 10/22 octombrie 1887. Nici pentru această adresă nu cunoaștem manuscrisul.

Ca și în textul publicat cu o săptămîină înainte în același ziar, greșelile de tipar abundă: *condițiunt, erenatău* față de *Rotschild* etc. Ele au fost corectate tacit. La pag. 945₁₅, în loc de *ca nu nu doare să rămîie*, am citit *ca n, doară să rămîi* fraza căpătînd astfel un sens. Lui *contigent* (greșeală tipografică?) l-am preferat pe *contingent*, corect

scris de Odobescu în alte texte (*Pia desideria*), și am transcris *consequent* în forma *consecvent*, presupunând că aceasta era pronunția autorului. Am unificat abrevierile pentru *domnul* în forma *d-l*.

Ca particularități de grafie, menționăm că, spre deosebire de adresa din 30 septembrie, publicată în același ziar, în acest text se scrie *exprima*, *executarea*, *neexacte*, și nu *esprima*, *esecutarea* etc. Pronumele relativ *care* (nu *cari*) și verbul *sunt* se folosesc în chip consecvent. Oscilații întâlnim în cazurile *după* — *dupe* și *minister* — *ministeriu*. Pe lângă genitivul feminin în *-ei* (*înaintărei*, *lipsirei*), întâlnim de două ori *lucrării*.

Răspuns la un comunicat al d-lui Sturdza (30 septembrie/12 octombrie 1887)

SIGLE

A — ediția I, publicată în *Epoca*, anul II, nr. 551, din ziua de sâmbătă 3/15 octombrie 1887.

B — ediția a II-a, publicată în *Monitorul oficial*, nr. 147 din 6/18 octombrie 1887, p. 3521 — 3522.

VARIANTE

942

23 cri A; ieri B / d-voastră A; d-voastre B // 25 esact A; exact B // 26 împrejurările A; împregiurările B // 27 împrejurări A; împregiurări B // 27—28 rapoartele A; raporturile B // 29 75 de zile A; 75 zile B // 30 No. 11140 A; No.11144 B // 31 d-lui Rothschild A; d-lui I. Rothschild B / n-ați A; nu ați B // 32 neexacte A; neexacte B // 33 nainte A; înainte B // 34 indoială A; induoială B // 36 întâi A; întâiu B / cari A; carele B // 37 minele A; minile B // 38 oricari A; oarecare B // 39 completate A; completate B // 40 ceia ce A; ceea ce B / d-nia lui A; d-lui B // 42 d-sa A; d-lui B // 43 alte patru A; patru alte B / definitiv A; deplin B // 45 nici măcar una A; nici una B // 46 chiar și numai A; *chiar* și *numai* B // 47 patru, mult cinci coale A; patru (mult cinci) coale B // 47—48 esact însemnate A; însemnate exact B // 48 nu am A; n-am B // 49 cărții A; cărței B / ziua când A; ziua chiar când B // 50 d. Rothschild A; d. editor B / poate A; putea B // 51 știu socoti A; știu a socoti B // 53 Totuși, sperînd A; Totuși eu, sperînd B / dedese A; dase B / de domnia-voastră A; *omite în* B // 55 corecturile mai sus citate, ca A; corecturile trimise aci, ca B / înmînez eu însumi A; înapoez însumi B // 56 oarecari A; oaricari B / de acelea care A; de cele ce B / esplica în A; explica prin B // 57 la Paris A; în Paris B // 58 împrejurările sale A; împregiurări ale sale B //

943

3 trimet A; trămit B / aice A; aicea B // 5 v-o A; vreo B / alte patru A; alte vreo 4 B // 7 nu mi-a dat încă nici A; nu mi-a mai dat nici B / a mea datorie să vă A; a mea datorie, d-le ministru, să vă B // 9 nouă A; noui B // 11 N-rului A; numărului B // 12, 'nainte AB // 12—13 lucrarea mea va fi cu mult mai anevoioasă, mai întirziatoare A; el va fi cu mult mai anevoios, mai întirziator B // 13 mai imperfectă decît A; mai imperfect de B // 13—14 ar fi fost cînd A; ar fi fost lucrarea mea cînd B // 14 publicare A; publicațiune B // 15 convicțiunea d-voastră A; convingerea d-voastre B // 17 țiu așa de mult la a mea lucrare A; așa de mult țin la a mea publicațiune B // 17—18 împrejurări A; împregiurări B // 22 rămîne A; rămînea B // 23 care A; cari B // 24 nevoie A; nevoe B // 24—25 căuta să A; căuta acum să B // 26 să lucrez A; de a lucra B / mai bine. A; mai bine. Vina nu este a mea. B // 27 d-voastră credeți A; d-voastră, d-le ministru, credeți B // 28 aprețuind cu o dreaptă nepărtinire A; apreciind cu o înțelcaptă nepărtinire B // 28—29 mă aflu A; mă găsesc B // 29—30 și în singurul caz de a nu putea face mai bine A; și presupunînd cazul că nu puteți face mai bine B // 31 chiar în A; chiar și în B // 32 cel puțin pînă la momentul A; măcar pînă la momentul B // 33 lucruri așa supărătoare, și A; lucruri cu totul jicnitoare operei mele, și B // 34 să pui A; să pun B / a desăvîrși opera A; a săvîrși cartea mea B // 35 esecuta A; executa B / cum am început-o A; cum chiar am și început-o B / completată A; complectată B // 39 domnule ministru, etc. A; d-le ministru, încredințarea deosebitei mele stime și considerațiuni B //

NOTE

Scrisorile adresate, în cursul anului 1887, de către A. Odobescu lui D. A. Sturdza, ministrul instrucțiunii publice și cultelor, ilustrează lupta dîrză dusă de marele arheolog pentru a asigura operei sale de căpătîi o publicare demnă de subiectul tratat și de străduințele sale îndelungate. Primul act al acestei lupte a fost unul pregătitor: darea de seamă prezentată la 22 martie/3 aprilie 1887 în plenul Academiei Române, în care, într-o formă ades generală, filozofică, Odobescu pleda pentru a se asigura operei sale despre tezaur condițiile de lucru, mijloacele materiale și spațiul tipografic necesar unei asemenea sinteze arheologico-istorice. Cuvîntarea a fost publicată de trei ori în cursul anului 1887, ultima oară sub titlul *Pia desideria* (în acest volum, p. 924—930).

1004 Curînd după rostirea acestei cuvîntări, Odobescu și-a început demersurile la Ministerul instrucțiunii, care finanța publicarea, mai întîi verbal, apoi în scris. Prima adresă, aici pu-

blicată, este aceea din 8/20 mai 1887, în care, în mod argumentat și cu date concrete, se solicita sporirea întinderii publicației, devenită acum „un studiu comparativ asupra orfăurării antice”, la 170 coale *in folio*. În urma răspunsurilor verbale negative ale ministrului, Odobescu a adresat un memoriu, în același sens, regelui Carol I, trimițând totodată, la 27 iulie, o copie și lui D. A. Sturdza. Textul acestui memoriu nu ne este cunoscut. Noua intervenție a avut însă același rezultat ca și prima, astfel că, resemnat, cel puțin pe moment, Odobescu va încerca să meargă înainte cu tipărirea măcar a manuscrisului aflat în acel moment la editor. Adresa sa din 23 septembrie/5 octombrie 1887 urmărea, tocmai, ca ministerul să intervină pe lângă Rothschild, pentru buna desfășurare a lucrării.

Doar câteva zile mai târziu, Odobescu făcea să se publice în *Epoca* (nr. 546, duminică 27 septembrie /9 octombrie 1887) un fragment din marea sa scriere asupra tezaurului, cu scopul evident de a atrage din nou atenția opiniei publice asupra soartei vitrege a acestei publicații. Fragmentul, extras din partea a II-a : *Description du trésor de Pétrossa. Considerations préliminaires*, a monografiei (p. 76 — 82), a fost tradus în românește nu de autor, ci de redacția ziarului, motiv pentru care nu l-am introdus în acest volum. Într-un scurt text introductiv, exprimându-și dorința „ca pentru onoarea științei românești, acea frumoasă și savantă carte a d-lui Odobescu să poată ieși cât mai curînd la lumină”, redacția critica refuzul Ministerului instrucțiunii de a susține mai departe publicarea operei în forma sa dezvoltată.

Critica adresată de *Epoca* ministerului, respectiv guvernului Brătianu, pare a fi obligat, în cele din urmă, Ministerul instrucțiunii să dea un răspuns adreselor lui Odobescu. Într-adevăr, primul răspuns scris al lui D. A. Sturdza datează din ziua de 28 septembrie, deci din a doua zi după critica apărută în ziar. Acest răspuns, împreună cu cele două scrisori anterioare ale lui Odobescu, a fost apoi dat publicității în *Monitorul oficial*, nr. 143, din 1/13 octombrie ; comunicat ministerului, care însoțea această corespondență, avea următorul conținut :

« Un ziar din Capitală publică o notiță asupra opului d-lui Al. I. Odobescu, scris în limba franceză, asupra tezaurului de la Pietroasa. În acea notiță se zice „că guvernului actual îi aparține tristul privilegiu de a împiedica, de a opri, de a stîrpi și de a schimba orice lucru bun și folositor ar putea să se facă în țară la noi” și aceasta pentru că „Ministerul instrucțiunii publice refuzînd în anul acesta operei importante a d-lui Odobescu dezvoltările ce-i sunt indispensabile, ea este deocamdată întreruptă”. Spre lămurirea publicului, Ministerul cultelor și instrucțiunii publice publică mai la vale corespondența urmată de către minister și d-l Alexandru Odobescu în privirea publicației *Le trésor de Pietroasa* și anume :

- 1) adresa d-lui Al. Odobescu către minister, din 8 mai 1887
- 2) adresa d-lui Al. Odobescu către minister din 23 septembre 1887
- 3) adresa ministerului către d-l Al. Odobescu din 28 septembre 1887 »

În adresa sa nr. 13 900 din 28 septembrie, ministerul prezenta în detaliu aranjamentul său din 1885 cu autorul și editorul și făcea un bilanț, din care reieșea că autorul fusese plătit complet iar editorul pentru întreg volumul I, primindu-se în schimb doar 31 coale tipărite și planșele cromolitografiate mai de demult. Autorul rămînea dator încă cu textul pentru alte 49 coale, iar editorul cu restul tipăririi, inclusiv a două cromolitografii noi. În răspunsul său, ministerul recapitula datele financiare ale propunerii lui Odobescu din 8/20 mai și comunica că propunerea nu a fost primită de Consiliul de miniștri, care insista ca „opul” să fie încheiat „precum s-a început și precum însuși d-voastră l-ați propus la 1882 și 1885”. În privința relațiilor cu editorul Rothschild, se făcea aluzie la nota nr. 11 144 din 3/15 iulie a Ministerului afacerilor străine ; în această notă se relata despre scrisoarea editorului, reclamînd a nu avea de la Odobescu, de opt luni, nici manuscris, nici corecturi.

Urmarea imediată a acestei adrese este răspunsul lui Odobescu din 30 septembrie/12 octombrie 1887. În urma publicării comunicatului ministerial mai sus citat în *Monitorul* din 1/13 octombrie, acest răspuns a fost publicat, din dorința autorului, în ziarul *Epoca* din 3/15 octombrie, sub titlul redacțional „Răspuns la un comunicat al d-lui Sturdza”.

În aceeași zi (3 octombrie), sub nr. 14 539, ministrul replica acestui răspuns printr-o adresă, mai scurtă, dar mai dură în formulare decît precedentă, în care se preciza din nou că el cere „o lucrare completă, restrînsă asupra tezaurului de la Pietroasa”, în timp ce Odobescu dorește să trateze întreg subiectul „aurofăurării antice”. Sturdza îi atribuia lui Odobescu eventuala intenție de a introduce în lucrarea sa și monumentul de la Adamclisi, astfel încît să se ajungă în situația ca „opul restrîns asupra tezaurului din Muzeul național să devie o enciclopedie întregă a istoriei, a geografiei și a culturai țărilor dunărene în timpul romanilor și în timpul invaziei barbarilor”. Deși recunoștea că o astfel de lucrare „ar face mare onoare guvernului care va publica-o”, D. A. Sturdza își încheia adresa cu o cerere ultimativă : „cer cu tot dinadinsul ca să executați angagiamentele ce aveți în fața ministerului”. Această adresă, precedată de scrisoarea lui Odobescu din 30 septembrie, a fost publicată, în cadrul unui nou comunicat, în *Monitorul oficial*, nr. 147 din 6/18 octombrie 1887.

Răspunsul, ultimul din această serie, nu a întârziat prea mult. Scrisoarea adresată de Odobescu lui Sturdza la 6/18 octombrie (ziua apariției noului comunicat) a fost publicată în *Epoca*, nr. 558, din 10/22 octombrie, sub titlul „*Alt comunicat al d-lui Mitiță Sturdza în privința tezaurului de la Pietroasa*”. Ea era precedată de o notă a redacției, scrisă pe un ton sarcastic, avînd următorul conținut :

„Neobositul ministru al instrucțiunii publice, care pe toți obosește, a publicat în *Monitorul* din 6 octombrie o urmare la comunicatul său asupra tezaurului de la Pietroasa. D-l A. Odobescu, în contra căruia războește acum cu atîta înverșunare minunatul ministru, se vede silit a-i răspunde cu același feliu de arme spre a-i zice : «*Nu mă atinge că dau!*» ori «*Lasă-mă să te las!*». Iată în ce mod inteligentul nostru ministru știe să susțină și să îndemne la lucrări folositoare pe rarii bărbați ce avem în țară, înzestrați cu talente și cu știință.

Următoarea adresă a fost trimisă d-lui Sturdza la 6 octombrie în răspuns la ceea ce cică-litoriul și îndirjitul ministru a adresat d-lui Odobescu la 3 octombrie și pe care s-a și grăbit a o publica în *Monitor*, ca să dovedească mai bine lumii că, și întru ale științei, d-lui este numai un meschin negustoraș pe cînd însuși recunoaște în adversarul său un învățat demn de a face mare onoare țării, deci cu totul vrednic de ministeriala sa urgie.

Cerîndu-ni-se de d-l Odobescu să tipărim aci răspunsul său așa de moderat la înrăutățile cîrcote ale unuia din miniștrii actuali, noi ne întrebăm pînă cînd oare sta-va cultura bieteii noastre țări sub țeșutul unor așa înderetnice și mocirloase broaște”.

Răspunsul lui Odobescu este, într-adevăr, moderat, resemnat chiar, fără a fi însă lipsit de tonuri critice. Sperața sa extremă că Sturdza și ministerul pe care-l conducea vor ști „a face deosebiri logice între un contract de furnituri materiale oarecare și publicațiunea unei scrieri de erudițiune” s-a dovedit a fi zadarnică. Lipsit de sprijinul material indispensabil realizării unei atît de ambițioase întreprinderi științifice, Odobescu va trebui să se mulțumească cu apariția în timpul vieții sale doar a primului volum al mării monografii.

În privința relațiilor personale între Odobescu și Sturdza, putem spune că ele s-au degradat în continuare. O mărturie a acestei evoluții critice o constituie acea „*cuvîntare asupra modului cum domnul Dimitrie Sturdza își îndeplinește sarcina de secretar general al Academiei Române*”, pe care Odobescu a ținut-o în primăvara anului 1888, păstrată sub forma unui manuscris litografiat, de 30 pagini, la Biblioteca Academiei (cota III 99 742).

940₈ Pentru mersul concepției lui Odobescu asupra publicației tezaurului de la Pietroasa, de comparat această ofertă cu cea de la 1874, cuprinsă în scrisoarea adresată lui Titu Maiorescu la 2 mai 1874 (*supra* p. 933—934). Nu cunoaștem conținutul exact al aranjamentelor de la 1882 și 1885. Asupra întinderii planificate a operei și asupra condițiilor financiare cuprinse în „ultima reglare a cestiunei” (1885), căpătăm detalii în adresa din 28 septembrie /10 octombrie a ministerului (*Monitorul oficial*, nr. 143,1/13 octombrie, p. 3444 — 3445). În acea adresă se vorbește de două volume a 40 coale (deci 80 coale) contractate la 1885 și de noul proiect al lui Odobescu, prevăzînd trei volume, cu un total de 165 coale. În memoriul său din 8/20 mai Odobescu vorbește de „primele 85 coale” și de un „adaos de 85 coale”, deci de un total de 170 coale.

940₁₆ „Nouele descoperiri anticarii” din Dobrogea, menționate aici aluziv, sînt cele legate de monumentul de la Adamclisi. La ele se referă și D. A. Sturdza în adresa sa din 3/15 octombrie 1887, exprimîndu-și temerea că Odobescu va voi să le introducă în „opul” său lărgit (vezi și adresa lui Odobescu din 6/18 octombrie, p. 944). „Însemnătatea particulară” pe care au căpătat-o aceste descoperiri în ochii lui Odobescu se explică prin aceea că, în urma primelor cercetări arheologice efectuate la Adamclisi (începînd din 1882), Grigore Tocilescu data monumentul în veacul al IV-lea și îl atribuia împăratului Valens, care, în anul 367 venise la Dunăre pentru a se război cu goții lui Athanaric. Odobescu vedea în „stilul cu totul scăpătat al sculpturilor” un sprijin pentru această datare tîrzie, care aducea astfel monumentul într-o relație istorică mai mult sau mai puțin directă cu tezaurul de la Pietroasa (cf. A. Odobescu, *Atheneul român și clădirile antice cu dom circular*, București, 1888, p. 47 urm.; idem, *Le trésor de Pétroussa*, vol. I, p. 258 — 259 și III, p. 25). Ulterior, prin 1891—1892, Tocilescu a ajuns la concluzia că monumentul a fost ridicat de Traian, astfel că amintita relație a dispărut. Datarea monumentului în vremea lui Valens a mai fost reluată în 1936 de către N. Iorga (vezi și Fl. Bobu Florescu, *Monumentul de la Adam Klissi*, ed. II, București, 1961, p. 30 urm.).

942₁₉ Deși nu o precizează, Odobescu pare a fi știut în acel moment de existența „reclamațiunii” adresată de editorul Rothschild Ministerului afacerilor străine, al cărei efect încerca să-l contracareze chiar prin această adresă. Oficial el avea să afle de reclamația lui Roth-

schild prin adresa Ministerului instrucțiunii din 28 septembrie/10 octombrie, luînd apoi atitudine față de „neexactele alegațiuni” în adresele sale din 30 septembrie/12 octombrie și 6/18 octombrie. Din acest moment relațiile lui Odobescu cu editorul său s-au deteriorat continuu, ceea ce explică referirile violente (de genul „cette canaille de Rothschild”), întîlnite în scrisorile lui Odobescu din ianuarie 1894 (cf. A. I. Odobescu, *Opere literare*, București, 1938, ediția Sc. Struțeanu, p. 392, 398 și 403). În acel moment, pregătindu-se tipărirea vol. II din monografie, Ionescu-Gion pare a fi fost acela care mijlocea între Odobescu și Rothschild.

945₁₁D. A. Sturdza este unul dintre inițiatorii studiului științific al vechilor monede românești. El a lăsat în urmă studii importante, cum este cel publicat la Viena, în 1874: *Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien (Moldau und Walachei)* sau *Bibliografia numismatică române*, apărută în *Analele Societății Academice Române*, tom XI, secțiunea II, 1878, p. 105 — 164. D. A. Sturdza este și editorul celor zece volume de *Acte și documente privitoare la istoria renașterii României*, București, 1889 — 1909.

**STUDII
ARHEOLOGICE**

1. IPOTEZE REFERITOARE LA ÎNCADRAREA CRONOLOGICĂ
ȘI ATRIBUIREA ETNICĂ A TEZAURULUI

În urma unei investigații minuțioase, întreprinse într-o vreme când arheologia își mai căuta încă jaloanele metodologice¹, Odobescu ajungea la următoarele concluzii în legătură cu tezaurul de la Pietroasa (azi Pietroasele).

1. Piesele tezaurului au aparținut unei populații germanice, păgine, foarte probabil goților care au locuit în Dacia în sec. III — V e.n.

2. Nu toate piesele datează din aceeași epocă, însă în tot cazul denotă o artă „indigenă” la goții din Dacia.

3. Totalitatea pieselor din tezaur aparțin unui templu păgîn, tezaurul fiind compus exclusiv din vase sacre și ornamente sacerdotale.

În viziunea lui Odobescu, tezaurul a aparținut lui Athanaric și a fost îngropat înainte de plecarea regelui vizigot la Constantinopol, unde va muri în anul 381. Prin urmare, tezaurul a fost îngropat înainte de anul 381 iar piesele componente aparțin secolului al IV-lea.

Aceste concluzii au fost îmbrățișate de o mare parte din specialiștii perioadei următoare, iar lucrarea lui Odobescu rămîne astăzi o lucrare de referință pentru specialistul epocii migrației.

Înainte și imediat după apariția lucrării lui Odobescu, tezaurul de la Pietroasa a constituit obiectul de investigație a numeroșilor specialiști, arheologi, lingviști sau istorici de artă, care, potrivit formației și concepției lor asupra fenomenelor culturale și istorice ale Imperiului roman târziu, au încadrat în mod diferit atît din punct de vedere cultural cît și cronologic sau etnic tezaurul de la Pietroasa.

O mare parte din cercetătorii acestei epoci au mers pe linia preconizată de Odobescu. În sinteza asupra istoriei vandalilor sau goților din Ungaria și România, C. Diculescu² considera că tezaurul a fost îngropat de Athanaric înainte de plecarea sa la Constantinopol și aducea în sprijinul opiniei sale numai argumente de ordin istoric, legate de ultimii ani ai prezenței lui Athanaric la nord de Dunăre. De altfel, majoritatea specialiștilor care au susținut sau susțin ipoteza Athanaric vor folosi schema istorică oferită de izvoarele scrise, uitînd că pentru încadrarea cronologică, culturală sau etnică a unui monument arheologic, studiul arheologic aduce elementele decisive, sau cu alte cuvinte, la valorificarea izvoarelor arheologice trebuiesc folosite numai argumentele arheologice³.

Pentru o încadrare cronologică și atribuire etnică asemănătoare a întregului tezaur opiniază într-un mic articol din anul 1932, care se referea mai mult la pateră, și M. C. Soutzo⁴. Spre deosebire de Odobescu, care vedea în personajele de pe pateră zei germanici, Soutzo consideră că: „adunarea circulară de zei de la picioarele statuii (=Cibela), cuprinde probabil principalele divinități autohtone ale „barbarilor” care au populat Dacia înainte de venirea romanilor și care au luat locul apoi în Olimpul acestei epoci”. Sînt idei confuze lipsite de orice sprijin documentar.

În ampla sinteză arheologică asupra triburilor germanice, Gogo Müller Kuales vedea în tezaurul de la Pietroasa, „tezaurul lui Athanaric” cum îl numește dînsul, tezaurul întregului neam gotic ascuns în pămînt după înfrîngerea lui Athanaric⁵.

Probabil puternic influențat de schema atît de atrăgătoare oferită de izvoarele antice, J. Werner, fără a face o analiză arheologică a pieselor din tezaur, atribuia tezaurul tot secolului al IV-lea, înainte de venirea hunilor⁶.

¹ R. Hachmann, *Die Goten und Skandinavien*, Berlin, 1970, p. 150; lucrarea lui Oskar Montelius, *Die älteren Kulturperioden im Orient und Europa*, Teil I, *Die Methode*, Stockholm, 1903, în care se fixează o serie de principii de bază ale arheologiei, în special principiul tipologic, apare după moartea lui Odobescu.

² C. Diculescu, *Die Wandalen und Goten in Ungarn und Rumänien*, Mannus — Bibl. Nr. 34, Würzburg, 1923, p. 96 urm.

³ R. Hachmann, *op. cit.*, p. 11.

⁴ M. C. Soutzo, *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 628—631.

⁵ Gogo Müller-Kuales în H. Reinert, *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, vol. III *Die Ostgermanen*, Leipzig, 1941, p. 1201.

⁶ J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München, 1956, p. 80.

Ipozeza Athanaric, prin care înțelegem atribuirea tezaurului vizigoților secolului al IV-lea, a fost susținută după cel de al doilea război mondial și de o serie întreagă de specialiști români.

Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, în anul 1956 și apoi în anul 1967⁷, atribuie tezaurul tot secolului al IV-lea, identificându-l cu avutul unui rege (Athanaric) sau al unui mare preot. Deși a folosit o anumită bibliografie arheologică care permitea să se ajungă și la alte încheieri, mai ales cronologice⁸, ea a rămas la concluziile amintite mai sus.

Dintre ceilalți specialiști români care au opinat pentru atribuirea tezaurului epocii lui Athanaric se cuvine a fi amintiți Ion Nestor în anul 1960⁹ sau Răzvan Theodorescu în anul 1970¹⁰.

Unul din argumentele aduse în sprijinul îngropării tezaurului de la Pietroasa în timpul lui Athanaric este îngroparea de tezaure alcătuite din lingouri de aur (Crasna, Feldioara)¹¹ sau din obiecte de podabă de argint (sublinierea ns., —R.H.) de la Valea Strîmbă¹² în jurul anului 380¹³. În ceea ce privește tezaurul de obiecte de podoabă de la Valea Strîmbă, acesta este alcătuit din piese de argint care nu prezintă nici o legătură stilistică cu tezaurul de la Pietroasa, fapt care nu permite, după părerea noastră, explicarea îngropării celor două tezaure în urma aceluiași eveniment: invazia hunică. Tezaurele de lingouri de la Crasna și Feldioara, reprezintă, după cum susține N. Fettich acum mai bine de 40 de ani, prima formă de acumulare a aurului la triburile germanice de la nord de Dunăre, în urma situației create în Peninsula Balcanică după lupta de la Adrianopol¹⁴, iar faptul că acest aur nu a fost prelucrat pentru podoabe ar putea indica îngroparea lor în urma invaziei hunice cu toate că s-a emis și ipoteza unei îngropări mai târzii¹⁵. În orice caz, nu credem că se poate stabili o legătură între data îngropării acestor tezaure de lingouri, singurele de altfel de acest gen cunoscute în spațiul carpato-danubian și data îngropării tezaurului de la Pietroasa, care reflectă din punct de vedere artistic și stilistic o cu totul altă epocă.

Pe de altă parte relativa raritate a monedelor de aur de la sfârșitul secolului al IV-lea și din prima jumătate a secolului al V-lea¹⁶, poate sugera că aurul venit din imperiu, sub formă de monede, lingouri sau alte obiecte prețioase, a fost folosit pentru confecționarea splendidelor obiecte de podoabă ale secolului al V-lea.

În așa de frumos ilustrata dar totuși foarte generala sinteză asupra artei epocii migrațiilor, apărută în anul 1967, W. F. Volbach plasează tezaurul în a doua jumătate a secolului al IV-lea. Tot acolo tezaurul este atribuit primei faze a artei pontice a încrustării, care își încheie evoluția în jurul anului 450¹⁷. Lipsa oricăror argumente pentru încadrarea tezaurului de la Pietroasa în a doua jumătate a secolului al IV-lea, „spre 375”, ne scutește de o discuție critică.

Lucrarea care aduce argumente arheologice mai puternice pentru plasarea tezaurului în secolul al IV-lea este aceea a cercetătoarei Birgitt Arrhenius, apărută în anul 1971¹⁸. Cercetătoarea suedeză reușește, pornind de la gemele și podoabele din nordul Europei ornamentate cu granate, să ne ofere o analiză minuțioasă a diferitelor procedee tehnice, folosite la realizarea obiectelor de podoabă ale secolelor V — VII e.n. Este poate cea mai amplă analiză a tehnicii de lucru a stilului policrom, despre care va fi vorba mai jos.

În viziunea Birgittei Arrhenius lipsa granatelor, tăiate în forma de trepte (*stufengeschnittene Granate*) și a masei cristaline de chit, caracteristice după părerea sa, epocii lui Attila, sînt principalele argumente care pledează împotriva plasării tezaurului în secolul al V-lea¹⁹. După cum vom încerca să arătăm mai jos, granatele tăiate în formă de trepte nu sînt neapărat caracteristice primei jumătăți a secolului al V-lea iar compoziția chitului obiectelor de la Pietroasa se întilnește la o serie întreagă de podoabe ale secolului al V-lea.

⁷ Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Analele rom.-sov.*, 10, 1956, 3, p. 5—12; idem în vol. sub redacția lui G. Oprescu, *Studii asupra tezaurului restituit de URSS*, București, 1958, p. 54; idem, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1967, p. 16, 51 (în continuare citat) *Tezaurul...*.

⁸ Ne referim în primul rînd la N. Fettich, *Germania*, 16, 1932, p. 300—304; idem, *Der zweite Schatz von Szilagyományó*, ArchHung, 8, 1932.

⁹ I. Nestor în *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 698—699.

¹⁰ R. Theodorescu, *Pagini de artă veche românească de la origini pînă la sfârșitul secolului al XVI-lea*, București, 1970, p. 21 urm.

¹¹ O. Iiescu, RESEE, 3, 1965, 1—2, 269—281 cu bibliografia respectivă.

¹² Z. Szekely, FoliaArch, 5, 1944, 95—101.

¹³ I. Nestor, *op. cit.*, p. 699.

¹⁴ N. Fettich, ArchHung, 8, 1932, p. 67.

¹⁵ K. Horedt, *Germania*, 60, 1972, 1—2, p. 219, nota 1.

¹⁶ C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 444.

¹⁷ J. Hubert, J. Pocher, W. F. Volbach, *L'Europe des invasions*, Paris, 1967, p. 216.

¹⁸ B. Arrhenius, *Granatschmuck und Gemmen aus nordischen Funden des frühen Mittelalters*, Stockholm, 1971.

¹⁹ *Ibidem*, p. 18, nota 3.

O poziție oarecum deosebită printre învățații adepți ai ipotezei Athanaric o are Rostovtzeff. Deși era de acord cu atribuirea în cele din urmă a tezaurului, lui Athanaric, considera că întreg tezaurul a fost luat de goți de la un prinț sarmat sau trac după care a fost zgriată pe colan inscripția cu caractere runice ²⁰.

Este o opinie singulară care n-a fost preluată în literatura de specialitate. Ea își găsește explicația în preocupările lui Rostovtzeff în domeniul artei scito-sarmatice.

Primele opinii care plasează tezaurul de la Pietroasa în perioada de după plecarea lui Athanaric la Constantinopol au apărut în preajma primului război mondial ²¹.

Într-un studiu, care analiza mai ales știrile izvoarelor scrise referitoare la diferitele tipuri de fibule purtate la curtea imperiului târziu și bizantin, N. Beleaev data fibula mică de la Pietroasa în secolul al V-lea admitând și o prezență în cel următor ²². Este desigur forțată datarea fibulei mici dincolo de jumătatea secolului al V-lea. Însă concluzia lui Beleaev după care fibule cu pandantivi și de construcție asemănătoare cu cele de la Pietroasa apar abia odată cu Valens și mai ales cu Theodosius, se sprijină, așa cum o vom dovedi la locul potrivit, pe o realitate documentară.

Atît A. Alföldi ²³ cît și N. Fettich ²⁴, prin analizele tipologice făcute fibulelor de la Pietroasa și celor din marele tezaur de la Șimleul Silvaniei (N. Fettich) înclinau de fapt pentru plasarea tezaurului de la Pietroasa la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor.

În această succintă și desigur incompletă trecere în revistă a principalelor opinii referitoare la datarea și atribuirea tezaurului de la Pietroasa se cuvine a fi amintită și opinia lui C. Daicoviciu, primul arheolog român care a plasat tezaurul în secolul al V-lea, atribuindu-l ostrogoților. Din păcate, însă, specialistul clujean nu aducea în sprijinul afirmației sale temeuri documentare ²⁵.

Cercetările întreprinse în perioada de după cel de al doilea război mondial au adus noi argumente în sprijinul datării cîrzii a tezaurului de la Pietroasa. La materialul din ce în ce mai bogat, aflat la dispoziția cercetătorilor, se adaugă noi metode de cercetare care, toate la un loc, vor determina interpretări inedite într-o serie de probleme ale epocii migrațiilor.

În acest context merită a fi amintit efortul lui H. Arbman pentru descifrarea semnificațiilor culturale și istorice ale săbiilor din mormîntul lui Childeric ²⁶. Analogiile între garda sabiei de la Altflusheim și colanul cu balama de la Pietroasa, propuse de H. Arbman ²⁷, vor reprezenta un argument serios pentru datarea tîrzie.

Dacă H. Arbmann nu se pronunța asupra cronologiei sau a atribuirii etnice a tezaurului de la Pietroasa, în schimb K. Böhner, în tipologia pe care a făcut-o săbiilor princiare din secolele V — VII, opiniază, în urma analizei unor detalii ale stilului policrom prezent în piesele de la Pietroasa, categoric pentru plasarea tezaurului în secolul al V-lea ²⁸.

Pentru aceeași datare opina și W. Holmquist în sintetica sa prezentare a artei germanice din primul mileniu al e.n. ²⁹, reluînd de fapt, în problema care interesează, argumentele lui Böhner.

Datorită faptului că sfera problematicii lor nu s-a legat de tezaurul de la Pietroasa, cei doi savanți menționați nu s-au pronunțat asupra atribuirii etnice.

Prin scurta notă din anul 1969 ³⁰ scrisă probabil în urma descoperirii și analizei tezaurului (princiar) de la Someșeni și mormîntului princiar II de la Apahida ³¹, K. Horedt a deschis de fapt din nou problema datării tezaurului de la Pietroasa în secolul al V-lea. După K. Horedt tehnica *cloisonnée* de pe colanul lat cu balama, de pe coșulețele poligonale, sau de pe fibula mică și gîtul celei mari împreună cu colanul de aur și cîrlig sau obiceii depunerii vaselor din metal prețios, sînt tot atîtea argumente pentru plasarea tezaurului de la Pietroasa în prima jumătate a secolului al V-lea ³². Plecînd de la această datare, K. Horedt

²⁰ M. Rostovtzeff, *Iranian and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 186.

²¹ Brenner, 8, BerRGK, 1912, p. 271; R. Zahn, *Spätantike Silbergefäße*, Amtl. Bericht, 38, 1916—1917, col. 276, 278, 283—284.

²² N. Beleaev, *Seminarium Kondakovianum*, 3, 1929, p. 112.

²³ A. Alföldi, *Germania*, 16, 1932, p. 136.

²⁴ N. Fettich, *Germania*, 16, 1932, p. 302; idem, ArchHung, 8, 1932, p. 70.

²⁵ C. Daicoviciu, AISC, Cluj, 3, 1936—1940, p. 250, nota 1.

²⁶ H. Arbmann, Meddelanden, 1947—1948, p. 97—136.

²⁷ Ibidem, p. 135.

²⁸ K. Böhner, Bonner Jahrb, 148, 1948, p. 230.

²⁹ W. Holmquist, *Germanic Art during the first milenium A.D.*, Stockholm, 1955, p. 29 urm.

³⁰ K. Horedt, AMN, 6, 1959, 549—551.

³¹ K. Horedt, D. Protase, AMN, 7, 1970, 185—201; idem, *Germania*, 48, 1970, 1—2, 85—98 (tezaurul de la Someșeni, descoperit în anul 1963); idem, *Germania*, 50, 1972, 1—2, 174—220 (Apahida II, mormînt princiar descoperit în anul 1968).

³² K. Horedt, AMN, 6, 1959, 550.

atribuia tezaurul ostrogoților, iar îngroparea lui era legată de evenimentele din jurul anului 450, a căror ultimă consecință a fost prăbușirea Imperiului hunic ³³.

2. OBSERVAȚII ASUPRA PIESELOR COMPONENTE ALE TEZAURULUI

Tezaurul de la Pietroasa a fost supus, ca de altfel majoritatea grupurilor de antichități de acest tip, legii acumulării, subliniată încă de Odobescu. Ca urmare a acestei acumulări, tezaurul conține piese din epoci deosebite, care oglindesc diferite curente culturale. Pentru problemele legate de cronologie, piesele recente sînt cele decisive. În ceea ce privește împrejurările prin care s-a produs această acumulare, sîntem siliți să ne limităm la domeniul ipotezelor, care de multe ori nu-și găsesc o bază documentară suficientă. Analiza pieselor componente ale tezaurului va căuta, măcar în parte, să dea răspuns la unele dintre aceste întrebări.

Printre *piesele destinate unui ceremonial oficial* sau „vasele sacre”, cum zicea Odobescu, putem distinge, din punctul de vedere al tehnicii în care sînt lucrate, două categorii și anume: piesele lucrate numai din aur și piesele ornamentate în stilul policrom.

Tava (pl. I), reprezintă piesa cea mai simplă și mai stîngaci lucrată. Întreaga piesă, împreună cu decorul său, a fost modelată prin ciocănire în tehnica *au repoussé*, pentru a fi apoi cizelată foarte sumar. Piesa își găsește unele paralele îndepărtate în placa de aur descoperită în tumulul de la Certomlîk ³⁴, sau pe unele sarcofage romane din perioada romană tîrzie (sec. III — VI) ³⁵. Nici decorul cu care este ornamentată nu ne poate ajuta la o datare mai precisă. Rozeta este un motiv ornamental obișnuit în turetica antică, iar banda șerpuitoare sau linia în zig-zag se întilnește din epoca bronzului și pînă în secolul al IX-lea (tezaurul de la Sînnicolaul Mare); în schimb, minusculele amănunte florale care însoțesc zig-zagul ar putea oferi un indiciu cronologic pentru epoca migrațiilor ³⁶.

Caracterul rudimentar al execuției poate constitui un argument pentru o producție locală, cu toate că tava a fost interpretată ca un produs al atelierelor nord-pontice care au folosit motive caracteristice populațiilor migratorii ³⁷. Pentru existența unei orfevrerii locale în nord-estul Munteniei, pledează descoperirea, nu departe de Pietroasa, la Aldeni, jud. Buzău, a unui tipar pentru confecționat bijuterii, cum ne lasă să înțelegem analogiile acestei piese cu aplicile de aur din tezaurul de la Pîrscov ³⁸, care se datează în prima jumătate a secolului al V-lea ³⁹.

În forma în care se găsește astăzi, *cana (oenochoe)* (pl. a III-a) este rezultatul a două restaurări. Cu toate acestea ea ne oferă date importante pentru problemele culturale și cronologice.

Tipul acesta de vas își găsește o analogie aproape perfectă în cana de argint din tezaurul descoperit la 24 iunie 1904 la Kerci (str. Spitalului). Depozitul este datat printr-o farfurie pe care este reprezentat bustul împăratului Constantiu II (337 — 361). Inscripția gravată pe farfurie: *D (omini) N (ostri) Constantini Augusti votis XX*, indicînd vicenalia lui Constanțiu din anul 343 ⁴⁰.

Pentru o datare mai strînsă trebuie avute în vedere și celelalte complexe descoperite pe str. Spitalului la Kerci. Ne referim la mormintele în catacombe: nr. 145 datat cu monedă Valentinianus II: 375 — 392; nr. 154 (datat cu monedă Valentinianus I: 364 — 375); în sfîrșit mormîntul (diferit de depozitul menționat mai sus) descoperit la 24 iunie 1904 (datat cu monede: Constantius Gallus: 351 — 354, Valentinianus I și II: 364 — 392) ⁴¹. În lumina acestor descoperiri care se plasează la sfîrșitul secolului al IV-lea propunem datarea depozitului de vase de la Kerci în a doua jumătate a secolului al IV-lea, spre finele secolului.

Spre aceeași concluzie ne duc și alte argumente izvorîte din analiza decorului cîinii de la Pietroasa. Ne referim în primul rînd la decorul *gravat*, executat prin linii și puncte incizate, reprezentînd foi de acant stilizate, între care sînt introduse triunghiuri, Tehnica, oarecum străină atelierelor romane tîrzii, a dus cu gîndul pe unii cercetători la ateliere din *barbaricum* ⁴².

Considerăm că este vorba mai degrabă de ateliere nord-pontice (vezi analogia cu cana din depozitul de la Kerci) care lucrează pentru populațiile „barbare”. Analogiile pe care le prezintă decorul de pe gîtul cîinii de la Pietroasa cu ornamentul pandantivilor de la Coșovenii

³³ Idem, *Germania*, 50, 1972, 1—2, 217 urm.

³⁴ N. Kondakoff, N. I. Tolstoi, S. Reinach, *Antiquité de la Russie meridionale*, Paris, 1891, p. 503.

³⁵ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 22.

³⁶ E. Dunăreanu-Vulpe, în (vol. sub redacția lui G. Oprescu), *Studii asupra tezaurului restituit de URSS*, București, 1958, p. 52 (în continuare citat *Studii*...).

³⁷ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 23.

³⁸ V. Teodorescu, București, *Materiale de istorie și muzeografie*, 9, 1972, p. 91 nota 47.

³⁹ V. mai jos anexa I.

⁴⁰ V. V. Kropotkin, *Arheologia SSSR*, D1—27, Moscova, 1970, p. 87; p. 205 fig. 53/2.

⁴¹ F. Kuchenbuch, *Saalburg Jahrb.*, 13, 1954, p. 16; J. Tejral, *Mähren im V. Jahrhundert*, Praga, 1973, p. 15—16 cu toată discuția datării complexelor de la Kerci, str. Spitalului, la sfîrșitul secolului al IV-lea.

⁴² E. Dunăreanu-Vulpe, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1967, p. 29; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 25.

de Jos (fig. 1/2,6), unde apare aceeași floare de acantus stilizată, executată în aceeași tehnică⁴³, ne indică un moment cronologic destul de precis și anume data de 400⁴⁴. Ornamentul principal al câinii este reprezentat de acele *strigiles*, executate în tehnica *au repoussé*, care acoperă tot pîntecul vasului. Este un ornament care apare și în arta scitică⁴⁵ apoi în arta romană⁴⁶ și continuă și în secolul al VI-lea, cum o demonstrează un vas de argint ornamentat în această tehnică, descoperit la Novobaiazid (Armenia) și datat, pe baza unei ștampile de pe fundul vasului în timpul lui Justinian I (527 — 565)⁴⁷.

În concluzie, putem afirma cu destulă certitudine că atât analogia cu vasul din depozitul de la Kerci a cărui datare tîrzie este impusă de situația monetară generală din celelalte monumente descoperite în imediata vecinătate, cât și decorul executat prin gravare de pe gîtul vasului, constituie argumente suficiente pentru datarea vasului de la Pietroasa la sfîrșitul secolului al IV-lea, mai precis în jurul anului 400.

Un argument pentru datarea mai timpurie în cursul secolului al IV-lea, s-a bazat pe prezența unor căni de lut descoperite în aria culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov, care ar reprezenta replici în lut ale căinii de la Pietroasa⁴⁸. Ne referim în primul rînd la cana care provine dintr-o descoperire izolată din anii 1943—45 de la Racovița, județul Buzău⁴⁹, sau la cana, păstrată fragmentar, din mormîntul nr. 18 de incineratie în urnă de la Tîrșor, județul Prahova⁵⁰. Dacă pentru Racovița ne lipsesc detalii asupra contextului în care a fost găsită cana, mormîntul 18 de la Tîrșor este tăiat de o groapă datată cu o fibulă de bronz cu piciorul întors pe dedesubt din secolul al IV-lea⁵¹, probabil în jur de 350, ceea ce asigură datarea căinii în prima jumătate a secolului al IV-lea. Constatarea acestor analogii nu este concludentă în datarea piesei. În afară de faptul că analogia cu cana de la Pietroasa nu este perfectă, fenomenul imitării unor prototipuri de metal sau chiar de sticlă, este răspîndit și la începutul secolului al V-lea, cum o dovedește, printre altele și cana-ucior din mormîntul princiar de la Regöly, modelată din pastă cenușie, acoperită de un slip negru avînd partea superioară a pîntecului fațetată (ca de altfel toate căniile de lut despre care este vorba) și al cărei gît se termină într-un cap de vultur stilizat⁵², motiv întîlnit și la cana de la Pietroasa pe placa ajurată care înconjoară buza vasului.

Problema recepționării acestui motiv animalier în spațiul carpato-danubian va fi tratată cu prilejul analizei categoriei de piese de port reprezentate de fibulele în formă de vultur.

Patera (pl. a IV-a) singura piesă de altfel care a scăpat mai puțin avariata, a prilejuit numeroase interpretări. După unele opinii, patera trebuie pusă în legătură cu sarmații tîrzii din sudul Rusiei. În lumina acestei opinii figura centrală care împodobește centrul piesei ar fi strîns înrudită cu marea zeiță venerată de sciți, iar patera ar avea o serie de analogii în falerele sarmatice din zonă⁵³. După N. Fettich patera de la Pietroasa, ar face parte, împreună cu cazanul de la Gundestrup, sau farfuria-castron de la Șimleul Silvaniei din același cerc cultural, care ar putea avea legături cu castroanele de tip Omphalos din secolele V — VI⁵⁴. Singulară rămîne și mai departe ipoteza lui Soutzo, după care patera ar reprezenta un panteon daco-roman din sec. III e.n.⁵⁵

Mergînd pe linia susținută de altfel și de Odobescu, numeroși cercetători au afirmat că tabloul iconografic de pe pateră întruchipează „cel mai probabil, divinități sincretice proprii neamurilor germanice dar înrudite cu lumea clasică greco-romană”⁵⁶.

⁴³ C. Nicolaescu-Plopșor, H. Ziess, *Germania*, 17, 1933, p. 272—285, pl. 24, fig. 1 și 2.

⁴⁴ Asupra poziției cronologice a orizontului Untersiebenbrunn-Coșovenii de Jos v. mai jos p. 1027.

⁴⁵ M. I. Artamonov, *Sokrovișca skifskih kurganov v sobranii Gosudarstvenovo Ermitaja*, Leningrad-Praga, 1966, p. 110 și fig. 146.

⁴⁶ E. Dunăreanu-Vulpe în vol. *Studii...*, p. 51; v. și Al. Odobescu, *Le trésor*, vol. I, p. 116, fig. 43.

⁴⁷ A. Banck, *Byzantine Art in the collection of the USSR*, Moscova, 1966, fig. 83 și p. 343 urm.

⁴⁸ E. Dunăreanu-Vulpe, *Tezaurul...*, p. 30.

⁴⁹ B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din sec. al IV-lea din Muntenia*, București, 1966, p. 92; tot acolo se afirmă că s-ar fi făcut o cercetare de suprafață la locul descoperirii vasului, recoltîndu-se încă un vas lucrat cu mîna.

⁵⁰ Gh. Diaconu, *Tîrșor, Necropola din sec. III—IV*, București, 1965, p. 140; p. 175 pl. XXV/1, 4.

⁵¹ *Ibidem*, p. 40.

⁵² G. Meszarós, *ArhErt*, 97, 1, 1970, p. 81, fig. 16. Datarea mormintului dela Regöly este precizată la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea; *ibidem*, p. 92. De altfel o altă cană de acest tip a fost descoperită în necropola de la Popuzu, com. Balaciu, jud. Ialomița, unde au apărut și piepteni bilaterali de os care plasează contextul arheologic către sfîrșitul secolului al IV-lea (inf. Gh. Diaconu).

⁵³ M. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 138 și urm.; p. 186; N. Kondakoff, N. I. Tolstoi, S. Reinach, *op. cit.*, p. 504.

⁵⁴ N. Fettich, *ArhErt*, 45, 1931, p. 304. În lumina cercetărilor de astăzi legătura între cazanul de la Gundestrup, care este celtic (v. Ole Klindt Jensen, *Gundestrupkedelen*, Copenhaga, 1961) și vasele de la Șimleul Silvaniei și Pietroasa nu se mai poate susține. Singurul element de legătură constă în caracterul lor sacru subliniat de altfel și de Odobescu; v. în acest sens și G. Nagy, *A Magyar Története*, I. Budapest, 1895, p. CCXIV urm.

⁵⁵ M. C. Soutzo, *op. cit.*, p. 630.

⁵⁶ E. Dunăreanu-Vulpe, *op. cit.*, p. 18 urm.; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 26.

Spre deosebire de aceste opinii, devenite oarecum tradiționale, Ch. de Linas în 1887 emite o ipoteză, respinsă însă de Odobescu, după care scena de pe pateră ar reprezenta o procesiune costumată a unui *thiasos* isiac, în jurul „Zeitei Mame” (Dea Mater) ⁵⁷.

Oarecum apropiată de această opinie este și ipoteza lansată de M. v. Heland într-o amplă analiză a paterii de la Pietroasa ⁵⁸. După cercetătoarea suedeză programul iconografic al paterii de la Pietroasa ar putea deriva din diferitele culte misterice care au pe „Zeita Mamă” ca numitor comun, la care se poate asocia și cultul lui Sabazios care este în strînsă legătură cu cel al „Zeitei Mamă”, Sabazios fiind fiul și totodată soțul ei ⁵⁹. Analizînd din punctul de vedere stilistic patera de la Pietroasa, M. v. Heland sesizează unele elemente ale stilului Gandhara (contrastul dintre rigiditatea figurilor din centru și dinamismul figurilor care înconjoară figura centrală), elemente sasanide (unele detalii de îmbrăcăminte) dar mai ales partice (proporțiile corpului, formele faciale) sau elenistice (felul de redare a corpului uman).

Puternicele legături ale paterii cu repertoriul artei partice, sincretismul artistic care se desprinde din analiza stilului în care a fost lucrată, sînt în viziunea Margaretei v. Heland elemente care susțin localizarea centrului de producție în Asia Mică, mai precis în Antiohia ⁶⁰ iar în ce privește momentul cronologic se propune o dată în jurul anului 360, ipotetic anul 363. Piesa este interpretată ca un cadou magnific către un templu al Cybelei, reorganizat de Iulian ⁶¹.

Ni se pare cît se poate de plauzibilă plasarea locului de producție în capitala Siriei care, chiar și după întemeierea Constantinopolului, rămîne cu piețele sale splendid ornamentate cu străzile sale lungi de 36 de stadii (6,5 km.), cu băile și iluminările sale, cu populația sa amestecată, mai mult păgînă decît creștină, și mai departe *perla orientului*. ⁶² În ceea ce privește datarea propusă de M. von Heland (în jurul anului 360), în nici un caz mai tîrziu, aceasta poate fi acceptată cu cea mai mare probabilitate.

Asupra modalității prin care patera a ajuns la Pietroasa nu dispunem de date directe. Dacă însă avem în vedere expediția hunică din anul 395 ⁶³, cînd hunii ajung pînă la Antiohia, putem afirma ipotetic desigur, că cu prilejul acestor evenimente patera a putut ajunge în mîna hunilor sau a unora din populațiile aliate și că apoi, odată cu deplasarea masei mari a hunilor spre apus, patera, împreună cu alte bunuri culturale, au putut să ajungă în bazinul carpatic.

În concluzie credem că patera a fost produsă la Antiohia în jurul anului 360 și trebuie pusă în legătură cu încercarea de restaurare a religiilor a lui Iulian Apostatul ⁶⁴. Prezența ei în regiunile noastre trebuie legată de migrarea conglomeratului etnic condus de huni spre apus. Pentru alte detalii mai precise ne lipsește orice suport documentar.

Coșulețele poligonale (pl. VII — VIII), dintre care unul este octogonal iar celălalt dodecagonal, sînt prevăzute cu toarte modelate în formă de panteră sprijinite cu picioarele dinapoi pe fundul vasului, iar cu picioarele dinainte pe marginea unor plăci orizontale, decupate în formă de coadă de pasăre și unite prin nituri de buza vasului. Există la aceste toarte unele mici deosebiri în ceea ce privește forma plăcii orizontale, care însă pentru analiza noastră nu prezintă nici un fel de importanță. Caracteristica lor principală constă în forma poligonală, stilul policrom *à jour* și toartele în formă de panteră.

S-a susținut la un moment dat că aceste vase ar avea, judecînd după forma lor, analogii cu anumite tipuri de vase de metal din epoca romană. În sprijinul acestei afirmații sînt aduse ca exemplu vase din tezaurul de la Boscoreale și de la Hildesheim datate în secolul I e.n. sau din tezaurul de la Ostrovany din Slovacia (sec. III e.n.) ⁶⁵.

Este o analogie mai mult formală, și nu structurală, care pentru elucidarea problemelor tezaurului se dovedește a fi irelevantă.

Nici analiza toartelor în formă de panteră nu ne duce prea departe. Asemenea toarte, modelate mai ales în formă de feline, apar și la vasele de metal greco-romane din primele secole ale erei noastre ⁶⁶ sau pe unul din pandantivii din tezaurul nr. 1 de la Șimleul Silvaniei ⁶⁷ (fig. 2/2). Motivul panterei de pe toartele de la Pietroasa a avut de altfel o mare cir-

⁵⁷ Ch. de Linas, *Les origines de l'orfèvrerie cloisonné. Recherches sur les divers genres d'incrustation de joaillerie et l'art des métaux précieux*, Arras-Paris, 1877—1887.

⁵⁸ M. v. Heland, *The golden bowl from Pietroasa*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies of Art, 24, Stockholm, 1973.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 65, 89.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 65 urm.

⁶¹ *Ibidem*, p. 99 urm.

⁶² J. Bidez, *Julian der Abtrünnige*, München, 1940, p. 297 urm.

⁶³ V. p. 1033.

⁶⁴ Asupra întregii politici religioase a lui Iulian v. J. Bidez, *op. cit.*, p. 234—247; 260—326.

⁶⁵ E. Dunăreanu-Vulpe, *op. cit.*, p. 32.

⁶⁶ *Idem*, *loc. cit.*

⁶⁷ J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalter in Ungarn*, Braunschweig, 1905, vol. 3, pl. 14/ac.; Al. Odobescu, *Le trésor...* vol. I, p. 218, (*supra*, p. 300) fig. 92.

culație în timp cum o demonstrează foarte sugestiv o brățară, datată în secolul VII, formată din două pantere, provenită probabil din Egipt, care imită bijuteriile bizantine din secolul al V-lea ⁶⁸.

Elementul care oferă posibilitatea unor analogii mai strânse și a unei datări mai exacte este stilul policrom *à jour* în care sînt lucrate cupele, stil asupra căruia vom reveni la locul cuvenit.

Înainte de a încheia discuția vaselor sacre din tezaurul de la Pietroasa trebuie să amintim concluzia lui K. Horedt după care vase antice tîrzii din metal prețios apar într-o serie de morminte princiare din secolul al V-lea ⁶⁹, fenomen de altfel caracteristic în general perioadei hunice ⁷⁰. În acest context trebuie plasat după părerea noastră și tezaurul descoperit în anul 1970 de la Tăuteni-Bihor ⁷¹.

Piese de port care fac parte din tezaurul de la Pietroasa aparțin la două categorii distincte: podoabe ale gîtului (cele trei colane) și fibule. Din punct de vedere stilistic distingem două grupe: piese lucrate din aur masiv (colanul simplu și colanul cu inscripție) și piese lucrate în stil policrom (colanul cu balama, fibulele).

Colanul simplu cu ochi și cîrlig pentru închidere, lucrat din aur masiv (pl. a II-a), este un obiect de podoabă caracteristic mormintelor de bărbați din epoca lui Attila, reflectînd o modă care cuprinde o arie largă de răspîndire, începînd din Siberia de apus și pînă în Europa centrală ⁷².

Trebuie precizat că coloane cu ochi și cîrlig pentru închidere apar destul de sporadic și în secolul al IV-lea. O demonstrează colanul de bronz de la Piatra Frecăței ⁷³ sau cel de argint de la Novi Banovci ⁷⁴.

În aur însă apar numai în secolul al V-lea sau cel mult sfîrșitul secolului al IV-lea cum ar indica mormîntul cu colan, fibulă de bronz placată cu argint și ulcior cu ornamente lustruite de la Budapesta X, str. Kereszturi despre care nu avem încă date mai precise ⁷⁵.

Afirmația se bazează pe descoperirile din complexe închise ⁷⁶. Astfel, în mormîntul de la Musliumova, Perm (fig. 4/1 — 29), un colan de acest tip se asociază cu cataramă lucrate în stil policrom caracteristic pentru secolul al V-lea împreună, printre altele, cu un distribuitor specific orizontului Untersiebenbrunn-Coșovenii de Jos (fig. 4/1) ⁷⁷, care plasează mormîntul la începutul secolului al V-lea. Mormîntul princiare de la Szeged-Nagyszéksós (fig. 5/1 — 21) pe baza întregului său inventar, printre care și un colan de acest tip, este datat între 420—430 ⁷⁸.

În mormîntul de la Keszthely colanul era asociat cu cataramă ovale cu placă dreptunghiulară, caracteristice primei jumătăți a secolului al V-lea ⁷⁹.

Foarte important pentru elucidarea poziției cronologice a tezaurului de la Pietroasa este analogia colanului simplu cu colanul din mormîntul princiare de la Untersiebenbrunn ⁸⁰. Întrucît ne propunem să tratăm în mod special raportul pieselor sau mai degrabă al stilului în care sînt lucrate piesele de la Pietroasa, față de orizontul cultural Untersiebenbrunn-Coșovenii de Jos, ne mulțumim deocamdată cu prezentarea acestei analogii. O altă analogie pentru colanul simplu o găsim în mormîntul princiare de la Pouan (fig. 6/1), datat pe baza stilului policrom în care sînt lucrate piesele de armament (*Spatha* și *Scramasax*) ca și unele cataramă, în jurul anului 450 ⁸¹.

Reținem, prin urmare, că toate colanele cu ochi și cîrlig de închidere *din aur masiv*, care provin din complexe închise, se datează în secolul al V-lea, cu precădere prima lui jumătate, datare care trebuie admisă și pentru colanul de la Pietroasa.

Colanul cu inscripție (pl. II a-a) puternic afectat de peripețiile prin care a trecut tezaurul, a fost interpretat în mod diferit. Unii au văzut în el o brățară, alții o zgardă pentru cîine,

⁶⁸ M. Chaucey-Ross, *Catalogue of the byzantine and early mediaeval antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, vol. II, Washington, 1965, pl. 38/47 și p. 46 urm.

⁶⁹ K. Horedt, AMN, 6, 1969, p. 550.

⁷⁰ J. Werner, *op. cit.*, München, 1956, p. 86—87 unde se subliniază prezența cînilor de argint în mormintele de epocă hunică ca de ex. Concești sau Bolșoi Kamanec.

⁷¹ S. Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tăuteni-Bihor*, Oradea, 1973.

⁷² E. Keller, *Germania*, 1—2, 45, 1967, p. 116; v. p. 117—118 lista colanelor simple cu ochi și cîrlig din aur masiv iar la p. 115 harta răspîndirii lor; v. și K. Horedt, *loc. cit.*

⁷³ A. Petre, *Materiale*, 8, 1962, p. 572, fig. 7.

⁷⁴ E. Keller, *op. cit.*, p. 116, nota 39.

⁷⁵ M. Nagy, ArhErt, 97, 2, 1970, p. 313.

⁷⁶ Celelalte colane din aur masiv de acest tip de pe teritoriul României: Bunești, jud. Brașov, v. K. Horedt, *Germania*, 25, 1941, p. 121, pl. 21/10; Uileacul Șimleului, jud. Sălaj, v. ArhErt, 22, 1902, p. 432, provin din descoperiri izolate. Încadrarea lor cronologică și culturală se face pe baza descoperirilor din complexe închise.

⁷⁷ J. Werner, *op. cit.*, pl. 59.

⁷⁸ N. Fettich, ArchHung, 32, 1953; Împotriva interpretării ritului funerar propus de Fettich (mormînt de incinerare), dar nu și a încadrării cronologice v. I. Bona, ActaArch, 23, 1971, p. 267 urm.

⁷⁹ K. Sági, ArhErt, 82, 1955, p. 183—189.

⁸⁰ W. Kubitschek, JahrbfAltertumskunde, 5, 1911, p. 41, fig. 8.

⁸¹ E. Salin, A. France-Lannord, *Gallia*, 14, 1956, 1, p. 74, fig. 24; datarea mormîntului la p. 75.

o verigă rituală de la ușa unui templu sau chiar verigă pentru câmile cu vin. Pe baza analogiilor cu colanul simplu și prin acesta cu celelalte piese de acest fel, funcția de colan, podoabă a gîtului, nu poate fi pusă la îndoială.

În cele mai diverse feluri a fost interpretată și inscripția de pe colan⁸². Caracterul acestui studiu ne împiedică să intrăm în detaliile unei probleme, a cărei rezolvare revine, în primul rînd, filologului. Din numeroasele lecturi propuse, se pare că cea mai aproape de adevăr este aceea a lui Neumeister în 1868⁸³. Astfel, R. Neumeister citea *gutaniowi hailag* și propunea trei variante de traduceri: a. „lui Wodan sfînt”; b. „țării bune a sciților sfînt”; c. „patriei bune sfînt”. În viziunea ușor modificată a lui M. Isbășescu⁸⁴ textul inscripției este *gutaniowi hailag* sau *gutaniowi hailag*, ceea ce în traducere ar însemna „al goșilor stăpîn ereditar (sau ocrotitor) sacrosant”. O lectură acceptată de mulți specialiști a fost și aceea la care a ajuns R. Loewe în 1960 și anume *gutaniowi hailag*, în traducere „lui Jupiter al goșilor consacrat”⁸⁵.

Indiferent cum se va soluționa problema în viitor, ceea ce reținem în stadiul actual al cercetării, este că piesa în discuție este un colan, care sublinia o poziție socială deosebită, iar inscripția, gravată probabil într-o perioadă ulterioară⁸⁶ este runică ea atestînd că tezaurul a aparținut unuia din triburile gotice⁸⁷.

Colane de tipul celor amintite mai sus sînt frecvente și pe monumentele de artă din a doua jumătate a secolului al IV-lea, sau începutul secolului al V-lea și ele se referă la un cerc restrîns și anume al componenței gardei imperiale. În sprijinul acestei afirmații cităm dipticul de la Halberstadt de la începutul secolului al V-lea sau missorium-ul lui Teodosiu I din anul 388 de la Muzeul din Madrid, Real Academia de la Historia⁸⁸, unde membrii gardei imperiale sînt înfățișați cu astfel de podoabe la gît.

De altfel există și unele informații în izvoarele scrise care se referă la astfel de obiecte.

În anul 386, cu prilejul omorîrii unui grup de „barbari” din Dobrogea (goți probabil), aflăm că Gerontios, autorul măcelului, a luat de la „barbari” și darurile primite de aceștia de la împărat, care „constau din coliere de aur, ce le fusese dăruite de împărat spre a se împodobi cu ele” (Zosimos, IV, 40, 20).

Colanul cu balama (pl.aV-a) reprezintă o piesă care, după știința noastră are puține analogii în mediul arheologic caracteristic secolelor III — VI. Este adevărat că forma acestei podoabe este cunoscută atît în epoca bronzului în Scandinavia și Germania⁸⁹ cît și în cultura scitică de la mijlocul mileniului I î.e.n.⁹⁰. Aceste exemple au putut servi ca prototipuri, însă pe baza documentației care ne stă la dispoziție în momentul de față nu ne putem pronunța asupra evoluției acestei piese. O analogie apropiată, însă nu identică, care sprijină datarea tîrzie, o găsim cu un obiect, interpretat ca o coroană triumfală, de pe mozaicul cupolei absidale a bazilicii San Vitale de la Ravenna⁹¹, datată în secolul al VI-lea. Datarea mai strînsă o obținem prin analiza stilului policrom în care este lucrat colanul și care indică, după cum o vom dovedi mai jos, o încadrare cronologică în prima jumătate a secolului al V-lea.

Fibula mică (pl.aVI-a) și așa cum se va vedea mai departe și fibulele mijlocii, sînt alcătuite din trei părți distincte: partea centrală discoidală, placa de la capul fibulei, în formă de liră și piciorul în formă de pasăre stilizată. O analiză atentă a structurii fibulei dovedește că atît capul cît și piciorul fibulei au fost sudate de partea centrală. Pe partea de dinapoi a plăcii capului a fost sudat sistemul de prindere, identic cu cel cunoscut la foarte răspîndita categorie de fibule cu butoni în formă de ceapă (*Zwiebelknopffibel*) din perioada romană tîrzie și romano-bizantină. Fibula mică de la Pietroasa este deci rezultatul procesului de contopire a două tipuri de fibulă și anume: partea centrală ovală își are originea în fibula ovală cu disc tîrziu romană iar sistemul de prindere în fibula cu butoni în formă de ceapă, mențio-

⁸² Pentru toată această problemă v. M. Isbășescu, *Revista de filologie romanică și germanică*, 1, 1957, p. 119 urm.

⁸³ R. Neumeister, *Mitth. d. Central-Komiss.*, Viena, 13, 1868, p. 115—117.

⁸⁴ M. Isbășescu, *op. cit.*, p. 126.

⁸⁵ R. Loewe, *Indogermanische Forschungen*, 1910, p. 203—208.

⁸⁶ C. Marstrand, *Nors Tidsskrift vor Spragvidenskap*, 3, 1929, p. 38—67.

⁸⁷ Pentru inscripțiile runice descoperite pe teritoriul țării noastre vezi Gh. Diaconu, *Dacia*, N.S., XX, 1976.

⁸⁸ W. F. Volbach, *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters*, Mainz, 1952, p. 32 urm.; pl. 8/35; R. Delbrueck, *Spätantike Kaiserporträts. Vom Konstantinus Magnus bis zum Ende des Westreichs*, Berlin-Leipzig, 1933, pl. 94; A. Odobescu, *Le trésor...*, vol. I, p. 318 (*supra*, p. 400), fig. 121.

⁸⁹ E. Dunăreanu-Vulpe, *op. cit.*, p. 88; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 28.

⁹⁰ M. I. Artamonov, *op. cit.*, fig. 205; colanul din mormintul scitic de la Kul Oba care se deosebește din punct de vedere tehnic de colanul de la Pietroasa; v. și M. Babeș, vol. de față, p. 974.

⁹¹ G. Bovini, *Ravenna, Ville d'art*, Ravenna, 1970, p. 39; p. 45; v. și K. Horedt, *Germania*, 50, 1972, 1—2, p. 215 nota 111.

nată mai sus. La aceasta se mai adaugă, la fibula mică, într-o formă puternic stilizată, capul de pasăre, care după toate probabilitățile este rezultatul unor influențe orientale ⁹².

Fibula mică de la Pietroasa își găsește analogii foarte apropiate în fibula cu onyx din cel de al doilea tezaur de la Șimleul Silvaniei (fig. 3/1) ⁹³, ceea ce a dus la încadrarea lor în aceeași grupă tipologică, din care face parte de altfel și fibula mijlocie. La începutul acestei evoluții, sau mai bine-zis la începutul acestui șir tipologic s-ar afla fibula cu onyx de la Șimleul Silvaniei, ar urma fibula mică și apoi fibulele mijlocii de la Pietroasa ⁹⁴.

Pentru problemele de cronologie ale tezaurului de la Pietroasa aceste afinități tipologice cu fibulele din tezaurul de la Șimleul Silvaniei, prezintă o importanță deosebită. Un element foarte important pentru datarea tezaurului de la Șimleul Silvaniei este reprezentat de fibulele cu semidisc și picior alungit. Fibulele cu semidisc și picior alungit din tezaurul al doilea de la Șimleul Silvaniei ⁹⁵, au analogii identice, sau aproape identice la Kerzi unde asemenea fibule apar în morminte împreună cu monede Valentinian I (364—375) și Valentinian II (375—392) ceea ce impune datarea tipului de fibulă în sudul U.R.S.S. la sfârșitul secolului al IV-lea ⁹⁶. În ceea ce privește fibulele de același tip de la Airan ⁹⁷, Untersiebenbrunn ⁹⁸ (fig. 13/1—2) și Șimleul Silvaniei (fig. 2), acestea trebuie datate în prima jumătate a secolului al V-lea ⁹⁹ ceea ce ar pleda și pentru datarea fibulei mici (și mijlocii, cum se va vedea) de la Pietroasa în această perioadă. Datarea tezaurului de la Șimleul Silvaniei în prima jumătate a secolului al V-lea obținută pe această cale nu implică obligator datarea tuturor pieselor componente, deci și a fibulei cu onyx în același interval cronologic. Fiind un tezaur, el cuprinde piese din epoci diferite, care însă circulau la data îngropării tezaurului.

La o datare mai precisă a fibulei mici de la Pietroasa se poate ajunge și pe altă cale și anume prin analiza sistemului de prindere, împrumutat de la fibula cu butonii în formă de ceapă. Butonii în formă de ceapă de la fibula mică de la Pietroasa au cele mai bune analogii cu butonii în formă de ceapă a tipului 6 din sistemul cronologic al acestui tip de obiect de podoabă stabilit de E. Keller ¹⁰⁰. Pe de altă parte butonii fibulei cu onyx de la Șimleul Silvaniei merg cu butonii tipului 5 din tipologia lui E. Keller ¹⁰¹. Având în vedere că tipul 5 se încadrează din punct de vedere cronologic, pe baza descoperirilor monetare ¹⁰² în perioada 370—400 iar tipul 6 la începutul secolului al V-lea trebuie să admitem pentru fibula mică de la Pietroasa o datare în prima jumătate a secolului al V-lea, spre începutul acestui secol. Această ușoară decalare cronologică între fibula cu onyx de la Șimleul Silvaniei și fibula mică de la Pietroasa, ar fi un argument în sprijinul schemei evolutive propuse de Fettich.

Constatările făcute asupra evoluției tipologice a fibulei mici sînt valabile și pentru fibulele mijlocii (pl. a VI-a), cu observația că în cadrul schemei tipologice propuse de N. Fettich fibulele mijlocii reprezintă ultima fază tipologică. De asemenea și constatările făcute asupra butonilor sistemului de prindere al fibulei mici sînt valabile și pentru butonii sistemului de prindere al fibulelor mijlocii astfel că datarea propusă pentru fibula mică trebuie acceptată și pentru fibulele mijlocii.

Pe de altă parte gîtul lung care se termină într-un cap de pasăre al fibulei mijlocii se reîntîlnește cu cupa de la Gourdon datată în jurul anului 450 ¹⁰³, ceea ce ar constitui, după părerea noastră un alt argument pentru datarea în prima jumătate a secolului al V-lea al fibulei mijlocii.

⁹² Pentru întreaga problematică a genezei acestui tip de fibulă v. N. Fettich, *Germania*, 16, 1932, p. 300 urm.; Geometrizarea motivului zoomorf constatată la fibula mică este subliniată și de A. Alföldi, *ArchHung*, 9, 1932, p. 39; v. și J. M. Santa Olalla, *Germania*, 20, 1936, p. 50 care propune și o influență a fibulelor zoomorfe ale perioadei imperiale timpurii în geneza fibulelor de la Pietroasa, care sînt datate la sfârșitul secolului al IV-lea, aducînd ca argument o fibulă în formă de vultur descoperită în castelul de la Saalburg, v. Jacobi, *Germania*, 16, 1932, p. 161 fig. 6. Se pare totuși că filiația propusă de Fettich trebuie acceptată. Recepționarea motivului vulturului s-a făcut, după cum vom încerca să arătăm mai jos, pe o altă cale. În acest sens și H. Kühn, *IPEK*, 13—14, 1939—1940, p. 138.

⁹³ N. Fettich, *ArchHung*, 8, 1932, pl. VIII/8; pl. IX/1; v. și N. Beleav, *op. cit.*, p. 129.

⁹⁴ N. Fettich, *Germania*, 16, 1932, p. 304.

⁹⁵ Idem, *ArchHung*, 8, 1932, pl. XVIII, XX, XXIII etc.

⁹⁶ F. Kuchenbuch, *op. cit.*, p. 16; I. P. Zasetkaia, *SA*, 2, 1968, p. 56.

⁹⁷ E. Salin, A. France-Lannord, *Monuments et Mémoires*, 43, 1949, pl. XIV.

⁹⁸ W. Kubitschek, *op. cit.*, pl. I/1—2.

⁹⁹ F. Kuchenbuch, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁰⁰ E. Keller, *Die spätromischen Grabfunde aus Südbayern*, München, 1971, p. 34, pl. 5/13.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 34, pl. 5/12.

¹⁰² *Ibidem*, p. 35 (tipul 5); p. 52 urm. (tipul 6) pentru cronologia tipului 6, v. și R. Harhoiu, *SCIV*, 24, 2, 1973, p. 321 urm.

¹⁰³ B. Arrhenius, *op. cit.*, p. 106 urm.; J. Hubert, J. Pocher, M. V. Volbach, *op. cit.*, p. 220, fig. 233.

Una din problemele care le pun atît fibulele mijlocii cît și fibula mare, este recepționarea vulturului¹⁰⁴, care la Pietroasa apare pe cele trei fibule menționate și pe cana oenochoe.

În secolele V—VI e.n. motivul apare pe o gamă foarte mare de obiecte: catarama, arme, piese de harnașament, colane, fibule, ceramică, aplica etc.¹⁰⁵. Întrebarea este din ce mediu cultural a putut fi preluat acest motiv de către goți, prin intermediul cărora se răspîndește apoi în toată Europa.

În arta scitică de la sfîrșitul secolului al VII-lea și începutul secolului al VI-lea î.e.n. din nordul Mării Negre, motivul vulturului cunoaște o largă răspîndire. O demonstrează piesele de harnașament descoperite în curganul de la Kelermes, regiunea Krasnodar¹⁰⁶ sau o piesă ornamentală din curganul nr. 2 de la Ulskii aul, din Kuban¹⁰⁷. În acest sens mai pot fi citați cei 17 vulturi de la Melgunov, regiunea Kirovograd¹⁰⁸, placa de centură de la Zolotoi-Kurgan, Crimeea¹⁰⁹, apropiată ca formă mai mult de fibula mare, sau psaliile de bronz din curganul 24 de la Nimfei, Crimeea¹¹⁰. Din această zonă motivul se va răspîndi în decursul secolelor VI—V î.e.n. în diferitele culturi ale populațiilor din Altai, unde apare într-o formă mai naturalistă decît în arta scitică. Se poate cita în acest sens placa ornamentală de harnașament din curganul nr. 1 de la Tuetka¹¹¹, placa ornamentală din curganul nr. 2 de la Beșadar¹¹², psalia din curganul 3 de la Pazîrîk¹¹³.

Motivul, care după unii autori își are originea în Asia Mică¹¹⁴, va fi cultivat multă vreme în aceste regiuni. Îl întîlnim în arta sarmatică din secolele II—III e.n. din sudul U.R.S.S. În acest sens se poate cita diadema de la Novocerkask, sau pomul cu păsări (*Vogelbaum*) din curganul 46 de la Ust-Labinskaia, de lângă Krasnodar¹¹⁵.

Pe de altă parte, motivul apare pe o serie de garnituri de centură din perioada dinastiei Han din China¹¹⁶ (202 î.e.n.—220 e.n.), ale cărei acțiuni militare au provocat în cele din urmă migrarea spre apus a unora din triburile hunice.

Contactul cu civilizația chineză al dinastiei Han și culturile populației din Altai, la care se adaugă apoi într-o ultimă etapă și influența culturii sarmatice de la nordul Mării Negre, a dus la preluarea definitivă a acestui motiv în rîndurile triburilor hunice. Din toate motivele zoomorfe frecvente în aceste arii culturale hunii vor prelua numai acest motiv, care capătă astfel o importanță excepțională¹¹⁷.

În ceea ce privește problema recepționării motivului la triburile germanice, în speță goții, considerăm că numai după înglobarea triburilor gotice de la nordul Mării Negre în confederația hunică, motivul vulturului a putut pătrunde în mediul cultural și spiritual gotic iar preluarea lui, credem, reflectă, de fapt, recunoașterea supremației hunice. De altfel, în cadrul culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov nu există nici un element care să pledeze pentru o preluare a acestui motiv din mediul sarmatic, cum înclina să creadă J. Werner pentru „vulturii” de la Pietroasa¹¹⁸.

În schimb, la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului următor, motivul a avut o largă răspîndire. În afară de obiectele care reflectă o anumită poziție socială în cadrul societății hunice, vulturul apare chiar și pe obiecte mai modeste cum este de exemplu ulciorul de tradiție Sîntana de Mureș-Cerneahov de la Regöly citat mai sus.

Pentru *fibula mare* (pl. a V-a) nu avem paralele. Ea a putut servi drept prototip pentru fibulele în formă de vultur din Italia ostrogotă sau Spania vizigotă cu toate că ne lipsesc deocamdată verigile tipologice intermediare¹¹⁹.

Fibula era purtată pe umăr. Pentru aceasta pledează curbura fibulei, inelele pentru pandantivi care se găsesc la ambele capete ale plăcii fibulei și gîtul ajurat al vulturului¹²⁰.

¹⁰⁴ Al. Tzigara-Samurcaș, *op. cit.*, p. 772 este singurul care identifică acest motiv zoomorf cu un papagal.

¹⁰⁵ J. Werner, *op. cit.*, p. 73; K. Horedt, *Germania*, 50, 1972, 1—2, p. 205 urm.; pentru prezența motivului pe ceramică v. G. Meszáros, *op. cit.*, p. 81, fig. 16.

¹⁰⁶ B. Piotrovsky, *Or des Scythes*, Paris, 1975, p. 136/22.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 138/29.

¹⁰⁸ H. Kühn, *op. cit.*, p. 138.

¹⁰⁹ M. I. Artamonov, *op. cit.*, p. 105, fig. 74.

¹¹⁰ *Ibidem*, fig. 91—92.

¹¹¹ B. Piotrovsky, *op. cit.*, p. 179/131.

¹¹² *Ibidem*, p. 179/132.

¹¹³ *Ibidem*, p. 184/150.

¹¹⁴ H. Kühn, *op. cit.*, p. 139; J. Werner, *op. cit.*, p. 70.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 69 urm. și p. 79 nota 4 unde sînt înșirate și alte exemple în acest sens.

¹¹⁶ A. Alföldi, *Germania*, 16, 1932, p. 136.

¹¹⁷ J. Werner, *op. cit.*, p. 73.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 80.

¹¹⁹ N. Fettich, *op. cit.*, p. 304; J. M. Santa Olalla, *op. cit.*, p. 50.

¹²⁰ D. Brown, *Antiquity*, 46, 182, 1972, p. 113 urm.

Așezînd astfel fibula pe umărul și nu pe pieptul celui care o purta, D. Brown propune o nouă reconstituire a fibulei mari, după care capul trebuie întors înspre exterior cu 180°¹²¹. În schimb, tot după același autor, fibulele mijlocii sînt plasate în zona claviculei¹²².

În timp ce fibula mare este privită ca un accesoriu al portului bărbătesc, fibulele mijlocii reprezintă în viziunea lui D. Brown, un element al portului feminin¹²³.

Corpul oval al fibulelor de la Pietroasa, încrustarea cu pietre prețioase, împreună cu lanțurile pentru pandantivi indică un tip de fibulă care era purtat numai de familia imperială¹²⁴.

Prima reprezentare a acestui tip de fibulă apare pe farfuria de argint din tezaurul de la Kerci str. Spitalului, care conținea printre altele și o cană oenochoe analoagă celei de la Pietroasa¹²⁵. Pe farfuria menționată, datată pe baza inscripției de pe farfurie la anul 343, este redat bustul împăratului Constantiu II care poartă pe umăr o fibulă cu placă rotundă prevăzută cu pandantivi¹²⁶. Este un tip de fibulă foarte simplu care poate să fi servit cel mult ca prototip pentru fibulele caracteristice costumului imperial de la sfîrșitul secolului al IV-lea.

Abia pe medalioanele, monedele sau diferitele reprezentări artistice în marmoră sau fildeș, începînd cu epoca lui Valens apar fibule cu pandantivi de construcție mai complicată¹²⁷ care au legătură cu fibulele de la Pietroasa.

Astfel, pe marele medalion al împăratului Valens de la Kunsthistorisches Museum din Viena apare o fibulă cu strînse analogii cu fibula mică de la Pietroasa¹²⁸. O altă paralelă pentru fibula mică din tezaurul de la Pietroasa o oferă dipticul pe care este reprezentată Roma și Constantinopolul de la Kunsthistorisches Museum de la Viena, datat la începutul secolului al V-lea¹²⁹ (fig. 7/2).

Fibula mică de la Pietroasa are strînse legături cu fibula de pe bustul de bronz aflat la Muzeul Național Maghiar — Budapesta, atribuit lui Valentinian al II-lea¹³⁰ și nu Constans I¹³¹ datat în jurul anului 388¹³² (fig. 7/3).

Această nouă modă cunoaște apoi o mare dezvoltare în decursul secolelor următoare și continuă, după N. Beleaev, pînă în secolul al X-lea¹³³.

Pentru problemele tezaurului de la Pietroasa o deosebită importanță are dipticul consular din tezaurul domului de la Halberstadt (fig. 7/1) datat la începutul secolului al V-lea¹³⁴. Tablele dipticului sînt împărțite în trei registre. În registrul superior sînt reprezentați doi împărați, lîngă care se află în stînga imaginea Romei iar în dreapta a Constantinopolului. Cei doi împărați sînt îmbrăcați cu chlamide ori poartă pe umăr o fibulă analoagă fibulelor mijlocii de la Pietroasa.

Toate aceste analogii care se plasează la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor, sprijină datarea fibulelor de la Pietroasa propusă mai sus. În același timp fibulele de la Pietroasa reprezintă o imitare a modei imperiale care se impune la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor¹³⁵.

3. OBSERVAȚII ASUPRA STILULUI POLICROM AL TEZAUURULUI DE LA PIETROASA ȘI A ALTOR DESCOPERIRI DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Stilul policrom, la care am făcut mai multe referiri în cadrul expunerii noastre, reprezintă o tehnică de împodobire a vaselor și obiectelor de podoabă de aur cu pietre prețioase, semi-

¹²¹ *Ibidem*, p. 113, fig. 1; p. 114, fig. 2.

¹²² *Ibidem*, p. 115, fig. 3.

¹²³ *Ibidem*, v. *supra* nota 121 și 122.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 115; N. Beleaev, *op. cit.*, p. 107; lanțurile împletite pentru pandantivi nu ne oferă posibilitatea unei datări mai restrînse. Acest tip de lanț se întilnește în mediul scitic, v. M. I. Artamonov, *op. cit.*, fig. 214—215, fig. 221—223, fig. 326—327, și continuă pînă în secolul al V-lea cum o dovedește printre altele lanțul pectoralului de la Cluj-Someșeni, v. D. Protase, K. Horedt, *Germania*, 48, 1970, 1—2, pl. 22/1—2; o privire de ansamblu asupra lanțurilor împletite la H. Potratz, *IPEK*, 17, 1943—1948, p. 77—103.

¹²⁵ V. *supra* nota 40.

¹²⁶ R. Delbrueck, *op. cit.*, pl. 56; N. Beleaev, *op. cit.*, p. 110; A. Bank, *op. cit.*, fig. 8—9.

¹²⁷ N. Beleaev, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹²⁸ *Ibidem*, p. 76, fig. 15.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 77, fig. 16; W. F. Volbach, *op. cit.*, p. 10, pl. 10/38.

¹³⁰ R. Delbrueck, *op. cit.*, pl. 93; N. Fettich, *op. cit.*, p. 60, fig. 5/a, b.

¹³¹ *Ibidem*, p. 60 și p. 60, nota 1.

¹³² R. Delbrueck, *op. cit.*, p. 198—199.

¹³³ N. Beleaev, *op. cit.*, p. 100 și urm.; sugestivă în această direcție este și fibula de pe umărul lui Theodosiu I, de pe Missorium-ul acestui împărat, de la Madrid, Real Academia de la Historia, datat la anul 388, v. R. Delbrueck, *op. cit.*, pl. 94—97; v. și Al. Odobescu, *Le trésor...*, vol. I, p. 153 (*supra*, p. 235), fig. 72; o fibulă de acest gen apare de exemplu și pe un sigiliu din timpul lui Mauriciu Tiberiu (582—602), v. A. Bank, *op. cit.*, fig. 118.

¹³⁴ W. F. Volbach, *op. cit.*, pl. 8/35 și p. 32; v. și Al. Odobescu, *Le trésor...*, vol. I, p. 318 (*supra*, p. 400), fig. 121.

¹³⁵ În acest sens și D. Brown, *op. cit.*, p. 115, care însă plasează tezaurul în timpul lui Athanaric.

prețioase și uneori sticlă. În ultimele secole înaintea erei noastre, reînvierea vechii arte policrome persane în mediul sarmaților iranieni din nordul Mării Negre va duce la răspîndirea stilului policrom pe un spațiu geografic vast, din Siberia pînă în Siria, Grecia și Italia. În secolele IV—VI e.n., stilul policrom s-a răspîndit atît prin intermediul goților cît și direct, prin bazinul mediteranean, în întreaga Europă. Se cunosc în principal trei tehnici de încrustare a pietrelor prețioase: a) tehnica *en cabochon* presupune încrustarea pietrelor în celule de sine stătătoare; b) tehnica *cloisonnée* la care pietrele ornamentale sînt fixate într-o rețea de celule, care este sudată pe placa de aur; c) tehnica *à jour* în placa de metal prețios se taie lăcașul în care se fixează pietrele, aceasta rămînînd în unele cazuri transparentă¹³⁶.

Toate pietrele de culoare roșie cu care sînt ornamentate piesele tezaurului de la Pietroasa sînt granate¹³⁷, pietre prețioase care se găsesc mai ales în Asia Mică și nordul Mării Negre. În afara acestor pietre prețioase a mai fost folosită și o piatră de culoare verde (ex. pe colanul cu balama sau la coșulețele poligonale și anume spinelul¹³⁸). Tehnica de tăiere a pietrelor ornamentale ale tezaurului de la Pietroasa definește trei categorii de pietre. Prima categorie este reprezentată de granatele bombate de pe fibula mare și de pe fibulele mijlocii. Ele au fost realizate prin săparea cu ajutorul unui vîrf cu diamant a unui șențuleț în piatră prețioasă, după care aceasta a fost spartă și șlefuită. Uneori, de exemplu la fibulele mijlocii, granatele sînt ornamentate cu cercuri concentrice gravate cu un vîrf de diamant foarte ascuțit (pl. a VI-a). Ce de-a doua categorie este reprezentată pe colanul cu balama, coșulețele poligonale, fibula mică dar și pe fibula mare sau cele mijlocii (pl. V—VIII) de granatele plane tăiate cu ajutorul unei rotițe. În sfîrșit a treia categorie este alcătuită de granatele asemănătoare unor bastonașe cu caneluri (ex. ornamentarea mînerelor coșulețelor poligonale).

Granatele plane se prezintă în principal în trei forme și anume: granate în formă de inimă (colanul cu balama, cele trei fibule — pl. V—VI), în formă de palmete (colanul cu balama, coșulețele poligonale — pl. V; VII—VIII), în formă de frunză de acant (colanul cu balama, fibula mare, coșulețele poligonale — pl. V; VII—VIII). Grosimea maximă a granatelor de la Pietroasa este de 1,3 mm. După B. Arrhenius¹³⁹ grosimea granatelor ar reprezenta și un indiciu cronologic, în sensul că granatele mai groase sînt mai timpurii iar cele mai subțiri mai recente. Dacă ținem seamă că grosimea granatelor de la Pietroasa este mai mică decît aceea a granatelor din mormîntul lui Childeric de la Tournay sau a acelora de pe cupa cu picior de la Gourdon¹⁴⁰, datate în a doua jumătate a sec. al V-lea sau la mijlocul secolului al V-lea, atunci această împrejurare poate constitui după părerea noastră, un alt argument pentru încadrarea pieselor împodobite cu astfel de granate din tezaurul de la Pietroasa în secolul al V-lea.

La Pietroasa s-au folosit pentru încastrarea granatelor toate cele trei tehnici menționate la reprezentarea generală a stilului policrom.

Astfel pe fibula mare și cele mijlocii s-a folosit tehnica *en cabochon* (pl. V—VI). Piatra era fixată în celula de sine stătătoare sudată pe suportul de metal cu ajutorul unui chit alcătuit din cărbune amestecat cu alte substanțe secundare.

Tehnica *cloisonnée* a fost folosită la ornamentarea mînerelor coșulețelor poligonale și la fibula mare (pl. V, VII—VIII). Chitul întrebuițat este același ca și la tehnica *en cabochon*.

În sfîrșit în a treia tehnică de fixare a pietrelor caracteristică stilului policrom, tehnica *à jour*, este reprezentată pe gîtul fibulei mari (pl. a V-a), la coșulețele poligonale (pl. VII—VIII), fibula mică (pl. a VI-a) și fibulele mijlocii (pl. a VI-a), colanul cu balama (pl. a V-a).

Pe fibula mare (pl. a V-a) și coșulețele poligonale (pl. VII—VIII), piatra rămînea transparentă în timp ce la colanul cu balama (pl. a V-a) sau la fibula mică (pl. a VI-a) și cele mijlocii (pl. a VI-a) placa ajurată în care erau încastrate pietrele era fixată pe un suport de metal. Chitul alcătuit din materii organice îndeplinea rolul de materie și umplutură între aceste două plăci.

Analiza monumentelor ornamentate în stilul policrom, descoperite pe teritoriul României (fig. 8) (vezi Anexa I), permite stabilirea mai multor grupe stilistice (fig. 9). Astfel o primă grupă de antichități este reprezentată de piesele ornamentate exclusiv în tehnica *en cabochon*. Majoritatea monumentelor acestei grupe sînt diademe sau fragmente de diademă, element de port caracteristic nomazilor huni care se datează la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea¹⁴¹. În această categorie intră descoperirile de la Buhăeni, Dulceanca, Gherăseni, Bălteni. Tehnica *en cabochon* ornamentează fibula de la Chiojd, care provine dintr-un

¹³⁶ Ch. de Linas, *op. cit.*; A. Riegl, *Die spätromische Kunstindustrie nach ihren Funden in Osterreich-Ungarn*, Wien, 1901; H. Hubert, J. Pocher, W. F. Vollbach, *op. cit.*, p. 209 și urm.; B. Arrhenius, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, I, p. 174—181.

¹³⁷ Vom folosi în analiza stilului policrom de la Pietroasa rezultatele analizei lui B. Arrhenius, *op. cit.*, p. 6 urm.

¹³⁸ Identificare M. Cîrciumaru.

¹³⁹ B. Arrhenius, *op. cit.*, p. 45.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 27, fig. 60 b.

¹⁴¹ J. Werner, *op. cit.*, p. 61—80; M. A. Tihanova, SA, 3, 1970, p. 124 urm.

mormînt datat în prima jumătate a secolului al V-lea¹⁴², sau fragmentul de pandantiv de la Rotopănești datat tot în prima jumătate a secolului al V-lea¹⁴³. Rezultă deci că, judecînd după descoperirile de pe teritoriul României, ornamentate exclusiv în această tehnică, stilul policrom *en cabochon* aparține sfîrșitului secolului al IV-lea și celui următor.

O altă grupă de antichități alcătuită din cercei cu cub poliedric, (Hunedoara, Mediaș, Izvin) sau catarama de încălțăminte (Cîlnău, Brașov) sînt ornamentate în tehnica *cloisonnée* și sînt databile în același interval cronologic. Catarama de la Brașov și Cîlnău, se încadrează într-un tip de catarama caracteristic epocii lui Attila și aparțin, judecînd după poziția în care au fost găsite la Jukaszowice sau Laa an der Thaya — mormîntul 2, garniturii obiectelor de încălțăminte. Aceste catarama sînt caracteristice primei jumătăți a sec. al V-lea și apar pe un spațiu foarte larg din sudul Rusiei și pînă în Africa de Nord, ceea ce sugerează o producție a atelierelor romane tîrzii¹⁴⁴.

Această poziție cronologică este confirmată și de descoperirile unde cele două tehnici se asociază. Antichitățile care alcătuiesc cea de-a treia grupă sînt reprezentate fie de morminte mai simple (Vețel, Periam) fie de morminte princiare sau tezaur (Concești sau Șimleul Silvaniei).

Mormîntul de la Vețel, care conținea un cercel cu cub poliedric și o fibulă cu placă semicirculară și picior alungit, asemănătoare aceluia din tezaurul de la Șimleul Silvaniei (fig. 2/1), aparține pe baza acestei analogii, sfîrșitului secolului al IV-lea și primei jumătăți a secolului al V-lea¹⁴⁵.

Mormîntul de la Periam care conținea două fibule de argint cu rame laterale ornamentate cu cabochoane și un cercel cu cub poliedric ornamentat în tehnica *cloisonnée*, aparține prin fibulele menționate, care au paralele identice în fibulele cu disc cu rame late neornamentate și picior alungit (varianta III—K. Horedt¹⁴⁶) date după anul 450¹⁴⁷, probabil aceleași perioade.

În sfîrșit ultimul reprezentant al acestei grupe, mormîntul de la Concești, unde tehnica *cloisonnée* apare pe aplica în formă de vultur sau plăcuțele de harnașament, iar tehnica *en cabochon* pe alte plăcuțe ornamentate de acest gen sau pe aplica triunghiulară¹⁴⁸, este datat, în urma analizei pieselor sale componente, în primele decenii ale secolului al V-lea¹⁴⁹.

Dacă pentru mormintele de la Periam sau Vețel, al căror inventar este relativ modest, nu se poate emite pretenția prezenței tuturor tehnicilor stilului policrom, în schimb mormîntul princiar de la Concești sau tezaurul de la Șimleul Silvaniei sînt monumente de o bogăție excepțională iar absența unor tehnici de ornamentare ale stilului policrom are o semnificație, credem, cronologică.

Aceasta o demonstrează, după părerea noastră, cea de-a patra grupă a stilului policrom de pe teritoriul țării noastre din care face parte și tezaurul de la Pietroasa. Această grupă este reprezentată pe lîngă tezaurul de la Pietroasa de mormintele princiare de la Apahida și tezaurul de la Someșeni.

Legătura stilistică dintre cele patru monumente arheologice este asigurată, pe lîngă prezența tehnicii *en cabochon* (Pietroasa (pl.V—VI) Apahida I¹⁵⁰, Someșeni¹⁵¹) sau a tehnicii *cloisonnée* în celule drepte (Pietroasa — (pl.a VI-a), Apahida I— (fig. 10/4—8)¹⁵² și Apahida II — (fig. 11/3)¹⁵³, Someșeni — (fig. 12/3, 10)¹⁵⁴) de prezența atît la Pietroasa cît și la Someșeni (fig. 12/1—2)¹⁵⁵ a cloazonajului ajurat sau folosirea la Pietroasa, Apahida I (fig. 10/3—3)¹⁵⁶ și II (fig. 11/1—4)¹⁵⁷ a granatelor în formă de bastonașe canelate.

Granatele în formă de inimă de pe colanul de la Pietroasa apar pe fibula în formă de leu de la Șimleul Silvaniei (fig. 3/2) și apoi pe teaca sabiei (*Spatha*) din mormîntul 2 de la Apahida¹⁵⁸.

¹⁴² K. Horedt, *Germania*, 50, 1972, 1—2, p. 215 și nota 111.

¹⁴³ E. Busuioc, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 341.

¹⁴⁴ Pe larg J. Werner, BayerVbl 25, 1960, p. 172 urm., dar mai ales p. 175 nota 36 (lista cataramelor de acest tip).

¹⁴⁵ V. *supra*, p. 1019 cu notele respective.

¹⁴⁶ K. Horedt, SCIV, 18, 1967, 4, p. 591.

¹⁴⁷ J. Werner, SlovArch, 7, 1959, p. 423; datarea este obținută pe analiza fibulelor de acest tip de la Kosino, Gava, Tiszaölök, Gyulavari, Kiskunfelekyhaza.

¹⁴⁸ C. Bloșiu, *Cercetări istorice*, 5, 1974, pl. I/1—12, 14—15 (unde sînt ilustrate toate aceste piese).

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 77.

¹⁵⁰ J. Hampel, *op. cit.*, vol. II, p. 42—43; vol. III, pl. 36.

¹⁵¹ K. Horedt, *Germania*, 48, 1970, 1—2, pl. 23/1—7 (pandantivi în formă de bucușă).

¹⁵² J. Hampel, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁵³ K. Horedt, *Germania*, 50, 1972, 1—2, pl. 16—19 (plăci ornamentale).

¹⁵⁴ Idem, *Germania*, 48, 1970, 1—2, loc. cit.; pl. 23/19 (pandantivi romboidali).

¹⁵⁵ *Ibidem*, pl. 21/a (pectoralul).

¹⁵⁶ J. Hampel, *op. cit.*, vol. II, p. 43.

¹⁵⁷ K. Horedt, *Germania*, 50, 1972, 1—2, pl. 34/2a—b (plăci ornamentale de la teaca sabiei-*Spatha*); pl. 39/3c (catarama mare); pl. 49—50 (laba piciorului aplicii în formă de vultur).

¹⁵⁸ *Ibidem*, pl. 34.

Datarea acestei grupe se face prin descoperirile de la Apahida și Someșeni. Mormîntul nr. 1 de la Apahida este datat pe baza unor analogii, în a căror detalii nu este locul să stăruim aici, în a doua jumătate a secolului al V-lea (± 480)¹⁵⁹. Aceeași poziție cronologică a fost obținută și în urma analizei tezaurului de la Cluj-Someșeni¹⁶⁰. Investigația întreprinsă asupra mormîntului nr. 2 de la Apahida a propus o dată înainte de mijlocul secolului al V-lea¹⁶¹. După părerea noastră, strînsa legătură stilistică între cele două morminte princiare de la Apahida, manifestată în special prin prezența cloazonajului ondulat, dar mai ales a altor variante de cloazoane¹⁶² care lipsesc la Pietroasa, împinge încadrarea și a celui de al doilea mormînt princiar în a doua jumătate a secolului al V-lea.

În aceste condiții, ținînd seama de legăturile care există între monumentele aduse în discuție, dar și de anumite deosebiri stilistice, plasarea tezaurului de la Pietroasa în prima jumătate a secolului al V-lea se sprijină pe o bază documentară reală. Această deosebire cronologică decurge în primul rînd din prezența în ambele morminte de la Apahida a cloazonajului ondulat asociat cu cloazoanele în formă de umbo (*mit halbkreisförmiger Ausbuchtung*) care sînt datate de J. Werner, în urma analizei cataramelor de paradă de la Köln-Severinstor, în a doua jumătate a secolului al V-lea¹⁶³.

4. RAPORTURI ÎN ALTE ORIZONTURI CULTURALE

Încadrarea cronologică și culturală a tezaurului de la Pietroasa se poate obține și prin raportarea conținutului tipologic și cultural al pieselor tezaurului la alte orizonturi culturale apropiate. După părerea noastră, analiza comparativă se poate face în raport cu două orizonturi: cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov (sec. IV. e.n.) și orizontul cultural Unter-siebenbrunn-Coșovenii de Jos (sec. V. e.n.).

a) Raportul cu cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov

Cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov este caracterizată prin mari necropole birituale, în care predomină mormintele de înhumăție orientate nord-sud și așezările neîntărite cu bordeie și locuințe de suprafață. Inventarul mormintelor este relativ bogat constînd din fibule de argint sau bronz, piepteni, cataramă simple, ceramică etc. Se constată, cel puțin pentru varianta caracteristică României, lipsa săbiilor¹⁶⁴ și a pieselor de aur. Din punct de vedere cronologic cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov se plasează între sfîrșitul secolului al III-lea și sfîrșitul secolului al IV-lea.

La sinteza acestei culturi au participat mai multe elemente etnice, astfel s-a putut depista, prin ritual, practici rituale și inventar, componenta goto-sarmatică, componenta taifalică (aspectul Tîrșor-Olteni) și componenta băștinașă dacică (aspectul Tîrșor-Gherăseni)¹⁶⁵.

Din punct de vedere al ritului și ritualului constatat la necropolele din aria culturii Sîntana de Mureș și cele al descoperirilor ornamentate în stil policrom, constatăm o deosebire netă. Toate descoperirile caracterizate prin stilul policrom nu au apărut în necropole mari, ci provin din descoperiri izolate, ceea ce își găsește explicația în poziția socială deosebită a purtătorilor podoabelor ornamentate în stil policrom.

Nu cunoaștem morminte cu cranii deformate artificiale cum sînt cele din mormintele cu diademă de la Buhăeni sau Gherăseni. Cranii deformate apar pe de altă parte și în necropole mai mari caracteristice primei jumătăți a secolului al V-lea, în care stilul policrom este absent,

¹⁵⁹ Idem, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 82.

¹⁶⁰ Idem, *Germania*, 48, 1970, 1-2, p. 96.

¹⁶¹ Idem, *Germania*, 50, 1972, 1-2, p. 209 și urm.

¹⁶² Ibidem, p. 213 tabelul I; cloisonajele ondulate apar atît pe piesele de inventar din mormîntul princiar de la Pécs-Üszög (J. Hampel, *op. cit.*, vol. 2, p. 372, fig. 4) cît și pe unele din piesele descoperite la Kerci (N. Fettich, *ArchHung*, 32, 1953, pl. 21/4), monumente care se datează în prima jumătate a secolului al V-lea, v. I. Bona, *op. cit.*, p. 268 și urm. Pe de altă parte o serie de monumente caracteristice primei jumătăți a secolului al V-lea, cum este de exemplu mormîntul princiar de la Szeged-Nagyszéksós, v. N. Fettich, *op. cit.*, pl. I-XVII, nu cunosc această tehnică, împrejurare care pledează pentru ateliere și nu orizonturi cronologice deosebite.

¹⁶³ J. Werner, *Kölner Jahrb.*, 3, 1958, p. 57 și urm. cu lista descoperirilor de acest tip la care se adaugă acum și mormîntul nr. 2 de la Apahida. De altfel încadrarea mormîntului nr. 2 de la Apahida în prima jumătate a secolului al V-lea se bazază mai ales pe prezența unor elemente de caracter nomad (aplicile în formă de vultur, piese de harnașament) care pot să reprezinte și retardări ale perioadei anterioare.

¹⁶⁴ Recent s-au descoperit la Pietroasa cîteva morminte din al căror inventar făceau parte și săbii. Mormintele, datate prin monede Constantius II, sînt unicate în cadrul culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov. Încadrarea lor cronologică și culturală rămîne o sarcină a cercetării viitoare.

¹⁶⁵ I. Kovacs, *DolgCluj*, 3, 1912, p. 250-367; M. A. Tihanova, *ArhPam*, 1, 1949; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 111-164; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 112-133; K. Horedt, *SCIV*, 18, 1967, 4, p. 575-592; I. Nestor, *Dacia*, N.S. 19, 1975, 9-11.

cum este aceea de la Botoșani-Dealul Căramidăriei¹⁶⁶ unde craniile deformate se asociază cu alte elemente răsăritene caracteristice descoperirilor cu stil policrom. Ne referim în primul rând la oglinzile de tip Čmi Brigetio din mormîntul 8¹⁶⁷, care au o analogie perfectă în mormîntul princiar de la Untersiebenbrunn¹⁶⁸. Prin urmare, pentru prima jumătate a secolului al V-lea se poate face o legătură între descoperirile bogate, caracterizate prin stil policrom și descoperirile mai modeste din necropole, unde acesta nu a fost surprins. Această conexiune nu a putut fi stabilită pentru cultura Sîntana de Mureș.

Această incompatibilitate între cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov, în forma ei clasică și orizontul cultural caracterizat prin stil policrom este sugerată și de o realitate stratigrafică. Astfel mormîntul cu diademă de la Gherăseni taie nivelul așezării aparținînd culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov¹⁶⁹.

Fenomenul își găsește explicația prin faptul că cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov este o cultură rurală cu puține pătrunderi răsăritene în cuprinsul secolului al IV-lea dar cu manifeste influențe romane. Odată cu încetarea existenței culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov în formele ei clasice prin trecerea vizigoților în imperiu, rămîn la nord de Dunăre forme de manifestare ale populației autohtone care continuă și în secolul al V-lea și a căror expresie arheologică este identificată în aspectul arheologic Cireșanu¹⁷⁰ sau Costișa Mănoaia-Botoșana¹⁷¹. Că nu asistăm la un fenomen de excludere totală între cele două orizonturi culturale o demonstrează, printre altele, și fibulele de fier placate cu o foiță de aur încrustată pe cap și picior cu o piatră, de la Izvoru, jud. Ilfov¹⁷². Este însă o tehnică rudimentară iar mormîntul aparține după toate probabilitățile ultimei faze ale culturii.

Spre aceeași concluzie ne duce și ornamentul constînd din cerculețe concentrice de pe unele din granatele fibulelor mijlocii sau mici (pl. a VI-a). Ornamentul, probabil de origine romană, apare pe o serie întregă de obiecte caracteristice culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov (piepteni, pandantivi etc.), dar continua să fie folosit și după momentul de încetare al culturii cum ne lasă să înțelegem pieptenul din mormîntul de la Lebeny care aparține primei jumătăți a secolului al V-lea¹⁷³.

Perpetuarea unor tradiții ale culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov, într-un moment în care cultura își încetează evoluția în formele ei clasice, este surprinsă și în alte zone geografice.

Astfel, în așezarea de la Bela Nikopolja din zona de silvostepă din nordul Mării Negre, s-au descoperit obiecte de podoabă lucrate în stil policrom împreună cu ceramică de tradiție Sîntana de Mureș-Cerneahov¹⁷⁴.

Același fenomen este reflectat de descoperirea din mormîntul 11 de la Inkerman (Crimeea), unde fibule de argint cu placă se asociază cu oginzi nomande caracteristice secolului al V-lea¹⁷⁵.

Constatările arheologice sugerate mai sus au permis formularea ipotezei după care cele mai înaintate elemente ale culturii Cerneahov au pătruns spre sud și au dat naștere în regiunile de la nordul Mării Negre unei sinteze culturale care, impulsionată și de cucerirea acestor regiuni de către huni, cristalizează moșteniri sarmate și bosporane. Fenomenele au fost însoțite fără îndoială de importante transformări sociale, al căror reflex arheologic trebuie căutat în marile morminte și tezaure princiare de la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea¹⁷⁶.

Perpetuarea tradițiilor Sîntana de Mureș-Cerneahov continuă în prima jumătate a secolului al V-lea și în unele regiuni ale bazinului carpatic. Dacă pentru Transilvania situația nu este tocmai clară¹⁷⁷, fenomenul este bine surprins în Ungaria, cum o demonstrează cera-

¹⁶⁶ Em. Zaharia, N. Zaharia, *Dacia*, N.S. 19, 1975, p. 201–226.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 217, fig. 11/6.

¹⁶⁸ W. Kubitschek, *op. cit.*, pl. 5/11.

¹⁶⁹ Inf. Gh. Diaconu.

¹⁷⁰ Comunicare V. Teodorescu și colaboratori, ținută la cea de a X-a sesiune de rapoarte asupra cercetărilor arheologice, București, 1976.

¹⁷¹ D. Gh. Teodoru, V. Căpitanu, I. Mitrea, *Carpica*, 1, 1968, p. 233–247.

¹⁷² Gh. Rădulescu, M. Ionescu, *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 179, fig. 4.

¹⁷³ Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. 66/3; pl. 84/4; pl. 111/7 (pandantivi); I. Ioniță, *Arh. Moldovei*, 4, 1966, p. 214, fig. 19/4 (piepteni); pentru mormîntul de la Lebeny, v. R. Pusztai, *Arrabona*, 8, 1961, p. 112, fig. 8; asupra ipotezei imitării în lut a cîinii oenochoe de la Pietroasa, v. *supra*, p. 1015.

¹⁷⁴ L. M. Rutkiivska, *Kiev*, 22, 1969, p. 149–260.

¹⁷⁵ E. V. Vejrnar, *ArhPam*, 13, 1963, p. 15–42.

¹⁷⁶ A. K. Ambroz, *Anticnîe drevnosti Podon'ja*, Moscova, 1969, p. 262–263; J. Tejral, *op. cit.*, p. 59; v. și N. Fetic, *ArchHung*, 32, 1953, p. 184.

¹⁷⁷ K. Horedt, *op. cit.*, p. 587. Datarea tîrzie a culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov din Transilvania, la începutul secolului al V-lea se sprijină, în ipoteza autorului, pe plasarea fibulelor cu semi-disc – varianta I – la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea. După E. Keller, *BayerVbl*, 36, 1, 1971, p. 171 și 174, fig. 4/1–3, fibulele cu semidisc – varianta I – sînt încadrate în faza tipologică I, datată numai la sfîrșitul secolului al IV-lea;

mica din mormintele de la Regöly¹⁷⁸ sau Lebeny¹⁷⁹. După ultimele opinii, în Ungaria se poate vorbi de fenomenul de perpetuare a unor tradiții și nicidecum de o prezență efectivă a acestor culturi la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor¹⁸⁰.

Situația se confirmă și în Moravia (mormîntul de la Smolin)¹⁸¹ sau chiar în Bavaria (mormîntul de la Götting)¹⁸².

Din sumara trecere în revistă a raportului dintre orizontul policrom și cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov se desprinde concluzia după care, în perioada evoluției stilului policrom, al cărui reprezentant magnific este tezaurul de la Pietroasa, asistăm numai la continuarea unor tradiții cerneahoviene.

În aceste condiții atribuirea tezaurului de la Pietroasa lui Athanaric, a cărui supremație se plasează în perioada de maximă înflorire a culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov, își găsește cu greu un suport documentar arheologic.

b) Raportul cu orizontul cultural Untersiiebenbrunn-Coșovenii de Jos

Unul din elementele caracteristice orizontului cultural Untersiiebenbrunn-Coșovenii de Jos, este definit de diferitele categorii de antichități de metal (mai ales argint), ca piese de harnașament (zăbale, distribuitoare, pandantivi etc.) sau de centură, ornamentate prin gravare, care apar atât în tezaure cât și în mormînte princiare, pe un spațiu foarte larg, din Suedia pînă la Dunărea de Jos și de la Bug pînă în Europa de apus¹⁸³.

Legătura dintre această adevărată industrie de metal ornamentată prin gravare și stilul policrom este asigurată printr-o serie întregă de descoperiri din complexe închise. Astfel în depozitul de la Laskov (Volhînia) alături de pandantivi de tipul celor de la Coșovenii de Jos (fig. 1/2,6)¹⁸⁴ sau Untersiiebenbrunn (fig. 14/1—2)¹⁸⁵ ornamentați în tehnica menționată mai sus, apar fibule împodobite în stil policrom (fig. 13/1—2)¹⁸⁶. Aceeași asociere dintre stilul policrom și ornamentarea pieselor de metal prin gravare o întîlnim și în mormîntul princiar de la Jakuszowice (fig. 15/22—28) unde piese de harnașament sau de centură apar împreună cu catarama *cloisonnée* de la încălțăminte (fig. 11/11—13), de tipul celor descoperite la Brașov sau la Cîlnău, sau cu plăci ornamentale împodobite cu caboșoane¹⁸⁷. Pe colanul de gît de la Eskjö (Smaland-Suedia) cele două tehnici se asociază pe același obiect¹⁸⁸. Lista descoperirilor care demonstrează aceste asocieri nu poate fi încheiată fără a aminti încă o dată mormîntul princiar de la Untersiiebenbrunn (fig. 13; 14) care reprezintă poate cel mai caracteristic exemplu în acest sens¹⁸⁹.

Toate asocierile demonstrează contemporaneitatea dintre stilul policrom, într-o anumită fază a evoluției sale, și acest orizont cultural.

În ceea ce privește tezaurul de la Pietroasa, legăturile cu descoperirile caracteristice orizontului cultural Untersiiebenbrunn-Coșovenii de Jos sînt multiple. După cum am arătat mai sus, atât gîtul cât și piciorul cîinii oenochoe (pl. a III-a) sînt ornamentate prin gravare în tehnica caracteristică acestui orizont.

În același sens, Gh. Diaconu, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 264—265; oarecum pentru datarea propusă de K. Horedt, dar cu o altă interpretare etnică I. Nestor, *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 11. După I. Nestor, *op. cit.*, p. 10 și urm., grupa de mormînte din N-E Transilvaniei (Palatca, Tîrgu Mureș, Sîntana de Mureș) ar aparține gepizilor timpurii iar culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov i se pot atribui numai descoperirile din S-E Transilvaniei (ex. Cernat). În același timp se subliniază prezența populației autohtone documentată prin cimitirul de incinerare de la Bratei, v. L. Bîrzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, București, 1973, datat la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor.

¹⁷⁸ G. Meszarós, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹⁷⁹ R. Puszta, *op. cit.*, p. 112, fig. 8; p. 114.

¹⁸⁰ În acest sens M. Párducz, *ActaArch*, 26, 1974, p. 198—199 care respinge ipoteza lui I. Bona, *ActaArch*, 23, 1971, p. 174, după care descoperirile de la Artand ar reprezenta o strînsă înrudire cu cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov.

¹⁸¹ G. Tejral, *op. cit.*, p. 46.

¹⁸² E. Keller, *op. cit.*, p. 171 și urm.

¹⁸³ Pentru problematica întregului orizont v. C. Nicolăescu-Plopșor, H. Zeiss, *op. cit.*, p. 272—285; J. E. Forssanders, *Meddelanden*, 1937, p. 11 și urm.; H. Geisslinger, *Offa*, 17—18, 1959—1961, p. 175 și urm.; R. Koch, *Germania*, 43, 1965, 1, p. 109 și urm. și mai ales p. 120 cu lista pandantivilor de acest tip; Ulla Lund-Hansen, *Aarboger*, 1969, p. 63—102; J. Tejral, *op. cit.*, p. 6—18.

¹⁸⁴ Nicolăescu-Plopșor, H. Zeiss, *op. cit.*, pl. 24.

¹⁸⁵ W. Kubitschek, *op. cit.*, pl. 4/2, 4.

¹⁸⁶ M. A. Tihanova, *SA*, 1, 1960, 196—204.

¹⁸⁷ N. Aberg, *Fornvännen*, 1936, p. 264—277; pl. 2/9—10, 14—19 [piese ornamentate cu caboșoane]; pl. 2/11, 13 (catarama cloasonate); Pl. 3/31—23, 26; pl. 4/27—28 (piese ornamentate prin gravare).

¹⁸⁸ B. Arrhenius, *op. cit.*, p. 31; p. 40, fig. 31/a—b.

¹⁸⁹ W. Kubitschek, *op. cit.*, pl. I/1—7 (piese ornamentate în stil policrom); pl. III/1—10; pl. IV/1—10 (piese ornamentate prin gravare).

Chiar și motivul frunzelor de acant stilizate se reîntâlnește pe pandantivii în formă de topor de la Coșovenii de Jos (fig. 1/2, 6)¹⁹⁰. Pandantivi în formă de frunză de acant stilizată apar și pe lanțul cu pandantivi din tezaurul nr. 1 de la Șimleul Silvaniei (fig. 2/2)¹⁹¹, a cărui strînsă legătură cu tezaurul nr. 2 capătă astfel un nou punct de sprijin¹⁹².

Pe de altă parte, tocmai frunzele de acant apar, de data aceasta executate în stil *cloisonnée* și pe mânerul coșulețelor poligonale (pl. a VIII-a)¹⁹³. Este o legătură stilistică foarte strînsă care denotă contemporaneitatea pieselor în discuție. La aceeași încheiere ne duce și cloazonajul în formă de inimă de pe un distribuitor caracteristic orizontului Untersiebenbrunn-Coșovenii de Jos, descoperit la Kerci (fig. 1/9), care este strîns înrudit cu cloazonajul pectoralului de la Pietroasa¹⁹⁴.

Din toate aceste considerente rezultă importanța poziției cronologice a orizontului cultural Untersiebenbrunn-Coșovenii de Jos pentru încadrarea cronologică a tezaurului de la Pietroasa.

Problema fixării cronologice a orizontului cultural Untersiebenbrunn-Coșovenii de Jos, poate fi soluționată pe mai multe căi.

Fibulele ornamentate în stil policrom de la Untersiebenbrunn (fig. 13/1—2) au paralele identice sau aproape identice în tezaurul de la Șimleul Silvaniei (fig. 2/1) și în descoperirile de la Kerci str. Spitalului, unde se datează cu monede la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului următor¹⁹⁵.

Spre aceeași datare ajungem și pe o altă cale, și anume prin legăturile tipologice ale garniturii ornamentate cu capete de cai de la Ehrenbürg¹⁹⁶, motivul ornamental al garniturii fiind caracteristic grupei de antichități în discuție¹⁹⁷. Analiza legăturilor tipologice ale garniturii de la Ehrenbürg dovedește că toate descoperirile înrudite, dateate cu monede, se plasează în jurul anului 400¹⁹⁸.

Această încadrare cronologică este confirmată pe de altă parte de varianta scandinavă a orizontului care ne reține atenția; stilul Sösdala¹⁹⁹. Cercetările legate de evoluția tipologică a acestui stil au stabilit că fibula de argint cu placă dreptunghiulară din mormîntul de la Nystrup (Danemarca)²⁰⁰ reprezintă faza premergătoare stilului Sösdala²⁰¹. Mormîntul de la Nystrup conținea printre altele și o monedă Flavius Julius Constans (337—350), folosită ca pandantiv, ceea ce asigură datarea mormîntului în a doua jumătate a secolului al IV-lea. În consecință stilul Sösdala, care reprezintă o fază tipologică ulterioară fibulei din mormîntul de la Nystrup, trebuie datat la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului următor.

Prin urmare toate descoperirile care ne stau astăzi la dispoziție sprijină datarea orizontului Untersiebenbrunn la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor. În funcție de această realitate documentară și avînd în vedere legăturile stilistice care există între tezaurul de la Pietroasa și orizontul Untersiebenbrunn-Coșovenii de Jos, datarea tezaurului

¹⁹⁰ V. *supra*, p. 1014—1015

¹⁹¹ J. Hampel, *op. cit.*, vol. 3, pl. 14/p, a, o, h, w, ay.

¹⁹² Asupra elementelor de legătură dintre cele două tezaure v. N. Fettich, ArchHung, 8, 1932, p. 66 și urm. Lipsa pandantivilor de tip Untersiebenbrunn-Coșovenii de Jos, din tezaurul 2 de la Șimleul Silvaniei este compensată de prezența fibulelor cu semidisc și picior alungit cu analogii perfecte în mormîntul de la Untersiebenbrunn, astfel că este cit se poate de probabil ca cele două tezaure să nu reprezinte decît un singur tezaur.

¹⁹³ Pentru această problemă, v. și K. Böhner, *op. cit.*, p. 230.

¹⁹⁴ I. P. Zasetkaia, *Zolotie ukralenia gunskoi epoki*, Leningrad, 1975, p. 23, fig. 6; legătura foarte strînsă dintre piesele ornamentate în stil policrom și cele prin gravare este confirmată tocmai de folosirea ornamentării polichrome la piese altminteri ornamentate prin gravare. Alături de distribuitorul de la Kerci amintit mai sus menționăm un alt distribuitor asemănător, tot de la Kerci (fig. 1/10), v. N. Fettich, ArchHung, 32, 1953, p. 133 și pl. 30/33—34.

¹⁹⁵ V. *supra* p. 1019; printre descoperirile din str. Spitalului de la Kerci a apărut și un umbo de scut fațetat care este caracteristic sfîrșitului secolului al IV-lea și începutului secolului al V-lea, după cum ne lasă să înțelegem analogia cu umboul scutului lui Stilico de pe dipticul consular de la Milano, v. W.F. Volbach, *op. cit.*, pl. 19/63. Acest tip de umbo, dintre care unul s-a descoperit și în jud. Bistrița-Năsăud, inf. Gh. Marinescu, este o piesă conducătoare a grupului cultural Dobrodzien, caracteristic sfîrșitului secolului al IV-lea și începutului secolului al V-lea. Pentru poziția cronologică a grupului cultural Dobrodzien, v. K. Godlowski, *The chronology of the later roman and early migration periods in Central Europe*, Cracovia, 1970, p. 110 și pl. IV/13.

¹⁹⁶ E. Koch, *op. cit.*, p. 109 și urm.

¹⁹⁷ Ibidem, p. 111, fig. 3: răspîndirea pieselor ornamentate cu acest motiv zoomorf, care apare, printre altele și pe unul din monumentele caracteristice orizontului cultural Untersiebenbrunn-Coșovenii de Jos: tezaurul de la Kačîn, v. V. P. Petrov, A. P. Kalisciuk, *Materiali i Doslidjenia z arheologii Prikarpatia i Volini*, 5, 1964, p. 88—95; v. și J. Tehral, *op. cit.*, p. 17, care insistă asupra încadrării cronologice a tezaurului de la Kačîn la începutul secolului al V-lea.

¹⁹⁸ R. Koch, *op. cit.*, p. 115.

¹⁹⁹ J. E. Forsander, *op. cit.*; U. Lund-Hansen, *op. cit.*

²⁰⁰ Aarboger, 1877, p. 372; H. Horling-Christensen, Aarboger, 1956, p. 60—61; fig. 26—27/14; U. Lund-Hansen, *Inventaria Archaologica*, Denmark, Bonn 1971, sect. 8, DK 42 4 (1)/3.

²⁰¹ H. Geisslinger, *op. cit.*, p. 178 și urm. unde se aduc și alte argumente pentru încadrarea cronologică amintită.

de la Pietroasa în prima jumătate a secolului al V-lea își găsește un temeinic sprijin documentar.

Încadrarea cronologico-culturală a tezaurului de la Pietroasa este condiționată mai ales de legăturile pe care piesele ornamentate în stil policrom ale tezaurului le au cu alte piese similare descoperite în aria cultural-geografică caracterizată prin stilul policrom.

Asupra tehnicii *en cabochon* nu este nevoie să insistăm prea mult dacă avem în vedere că piese ornamentate în această tehnică apar la Șimleul Silvaniei (fig. 2/1), Untersiebenbrunn (fig. 13/1—2), Kerki str. Spitalului etc., descoperiri asupra cărora ne-am referit deja în mai multe rânduri²⁰². Caboșoanele care par să fie caracteristice mai ales începutului evoluției stilului policrom, continuă apoi în tot cursul dezvoltării sale.

În schimb cloazonajul drept care acoperă întreaga suprafață a obiectului este caracteristic mai ales primei jumătăți a secolului al V-lea²⁰³.

Observații interesante ne prilejuiește analiza colazonajului ajurat de pe colanul cu balama, fibule sau coșulețele poligonale.

Cloazonajul ajurat de pe fibula mică și cele mijlocii se leagă stilistic de cloazonajul similar dintr-o serie întreagă de descoperiri din centrul și apusul Europei. Astfel, placa de centură din mormîntul de la Komárom (Ungaria) (fig. 6/5)²⁰⁴ este datată pe baza analogiilor buterolei cu cea din mormîntul de la Blučina, sau altele de același tip, în a doua jumătate a secolului al V-lea²⁰⁵. Aceeași tehnică apare pe placa cataramii de la Bački Monostor (Iugoslavia)²⁰⁶, asociată cu un tip de fibulă atribuită ostrogoților, care după J. Werner, aparține perioadei din jurul anului 450²⁰⁷. Printre antichitățile atribuite ostrogoților din Iugoslavia se numără și catarama ornamentată în aceeași tehnică de la Nestin-Srem care aparține aceleiași perioade²⁰⁸.

O analogie foarte apropiată pentru problema care interesează o întâlnim la pandantivul din mormîntul princiar de la Wolfsheim (fig. 16/1—8), care poartă pe spatele piesei inscripția regelui persan Artaschatar. Mormîntul, cu puternice caractere răsăritene a fost încadrat cronologic la începutul secolului al V-lea²⁰⁹.

Tehnica aceasta de ornamentare a fost sesizată și pe unele teci de sabie din a doua jumătate a secolului al V-lea cum este de exemplu cea din mormîntul princiar de la Flonheim (fig. 6/3)²¹⁰.

Cloazonajul ajurat transparent caracteristic coșulețelor sau gîtului fibulelor celei mari se ancorează cronologic prin două descoperiri care oferă criterii de datare foarte precise. Mormîntul princiar de la Széged-Nagyszékkés conținea o cupă ornamentată în aceeași tehnică (fig. 5/1). Întreg inventarul mormîntului se datează în prima jumătate a secolului al V-lea²¹¹. Mult citata cupă ornamentată în stilul *cloisonné* ajurat a lui Chosrou Aparvez al II-lea (fig. 16/9) (590—628)²¹² indică, ca și pandantivul de la Wolfsheim de altfel, originea iraniană a acestei tehnici și ne oferă pe de altă parte un alt argument pentru datarea tîrzie a tezaurului de la Pietroasa.

Cealaltă variantă a cloazonajului ajurat, observată pe colanul cu balama apare pe o serie întreagă de piese caracteristice epocii hunice. O paralelă stilistică foarte apropiată pentru cloazonajul colanului cu balama o constituie o placă din mormîntul princiar de la Kudinetov (fig. 17/3), districtul Terek²¹³, care aparține primei jumătăți a secolului al V-lea²¹⁴. Aceeași tehnică, deși într-o formă mai îngrijită, apare și la mînerul sabiei (*Scramasax*) din mormîntul

²⁰² V. *supra* p. 1019.

²⁰³ K. Böhner, *op. cit.*, p. 228 și urm.

²⁰⁴ J. Hampel, *op. cit.*, vol. 2, p. 46—47; vol. 3, pl. 40.

²⁰⁵ K. Tihelka, *PamArch*, 54, 2, 1963, p. 471; p. 473 fig. 5/2; pentru buterolele de tipul celor descoperite la Komárom, v.P.T. Kessler, W. Schnellenkamp, *MainzerZ*, 28, 1933, p. 123 și urm. cu încadrarea cronologică în a doua jumătate al secolului al V-lea.

²⁰⁶ I. Kovacevic, *L'archéologie et l'histoire de la colonisation barbare des territoires des slaves du sud du IVe au VIIe s.* Novi Sad, p. 67, și fig. 92.

²⁰⁷ J. Werner, *SlovArch*, 7, 1959, p. 422—439; pe teritoriul țării noastre un tip de fibulă asemănător a fost descoperit în necropola de la Botoșani-Dealul Cărămidăriei, v. Em. Zaharia, N. Zaharia, *op. cit.*, p. 217, fig. 11/2.

²⁰⁸ I. Kovacevic, *op. cit.*, p. 66, fig. 67.

²⁰⁹ *MainzerZ*, 17/19, 1922/24, p. 73 și urm. cu bibliografia mai veche; G. Behrens, *Die Binger Landschaft in der Vor- und Frühgeschichte*, Mainz, 1954, p. 46, fig. 67; p. 43.

²¹⁰ P. T. Kessler, V. Schnellkamp, *op. cit.*, p. 119, fig. 2/2; N. Fettich, *op. cit.*, pl. 32/1; pl. 33/6; B. Arrhenius, *op. cit.*, p. 80.

²¹¹ N. Fettich, *op. cit.*, pl. 15; pl. 17; pentru datare v. p. 107—108.

²¹² *Ibidem*, pl. 37; v. și p. 141 unde se insistă asupra originii iraniene a acestei tehnici.

²¹³ *Ibidem*, pl. 38/21; v. și p. 148 și urm.

²¹⁴ Mormîntul face parte din seria marilor morminte hunice încadrate de J. Werner, *Beiträge zur Archä-*

princiar de la Pouan (fig. 6/2)²¹⁵, datat pe baza inventarului său în prima jumătate a secolului al V-lea, eventual în jurul anului 450²¹⁶.

Cea mai apropiată analogie însă pentru cloazonajul colanului de la Pietroasa o oferă, pe lângă alte piese — mai ales teci de sabie din sudul URSS (fig. 19/7—8), garda tecii sabiei de la Altlussheim²¹⁷. Este un cloazonaj identic, și ca motivistică (inimioare) celui de pe colanul cu balama (fig. 18/6)²¹⁸.

Sabia de la Altlussheim împreună cu sabia de la Pouan au strânsă legătură cu săbiile din sudul Rusiei ceea ce l-a făcut pe F. Garscha²¹⁹ și apoi pe K. Böhner²²⁰ să preconizeze o origine a lor din această zonă a Europei²²¹.

După J. Werner, sabia de la Altlussheim, ca și pandantivul de la Wolfsheim de altfel, a fost lucrată între 420—450²²², ceea ce oferă un alt indiciu cronologic pentru plasarea în timp a tezaurului de la Pietroasa.

Pe de altă parte, diferitele forme de granate întâlnite pe piesele din tezaurul de la Pietroasa au paralele într-o serie întregă de descoperiri caracteristice stilului policrom.

Granatele în formă de inimă se întâlnesc în afara unor analogii deja citate de ex. pe o sabie din unul dintre mormintele în catacombe de la Kerici str. Spitalului²²³, pe cupa cu picior de la Gourdon sau pe patena de la Gourdon, datate în jur de 450²²⁴.

Palmete apar pe una din săbiile de la Kerici sau pe patena de la Gourdon²²⁵.

Frunza de acant de pe colan sau coșulețele poligonale se reîntâlnește pe o cataramă din colecția Castellani (Roma), datată în perioada 450—520²²⁶, pe o placă ornamentală a cataramei din mormântul 31 de la Weimar, care pe baza inventarului său (pahar de sticlă, pieptene bilateral, cazan de bronz), aparține grupei a II-a din cronologia B. Schmidt, în date absolute 450—520²²⁷.

Toate analogiile prezentate mai sus nu vin decât să sublinieze o dată mai mult poziția cronologică și culturală a tezaurului de la Pietroasa, în cadrul stilului policrom, propusă de noi mai sus.

Încadrarea cronologică a tezaurului de la Pietroasa în prima jumătate a secolului al V-lea este confirmată și de prezența la unul din coșulețele poligonale a granatelor în formă de bastonașe concave canelate. Această particularitate tehnică, are o importanță deosebită pentru problemele care ne interesează. Bastonașe canelate, drepte de data aceasta, se întâlnesc în afară de exemplele menționate mai sus (Apahida I și II) pe săbiile din sudul URSS datate în prima jumătate a secolului al V-lea sau pe deja menționata sabie de la Pouan²²⁸.

Catarama din cimitirul franc de la Tressan, datată în secolele V—VI ornamentală cu bastonașe de aceeași factură²²⁹ reprezintă un argument în plus pentru încadrarea cronologică a tezaurului de la Pietroasa în secolul al V-lea.

Înainte de a încheia analiza stilului policrom al tezaurului de la Pietroasa se cuvine a stăruii asupra unui amănunt ornamental de pe gîtul fibulei celei mari. Pe lângă ornamentarea cu ajutorul cloazonajului ajurat, gîtul fibulei este împodobit cu mici lăcașuri rotunde în care au fost fixate mici pietre prețioase. Același sistem de împodobire apare și pe placa cata-

²¹⁵ E. Salin, A. France-Lanord, *Gallia*, 14, 1956, 1, p. 69, fig. 9.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 75; Al. Odobescu, *Le trésor...*, vol. I, p. 56 (*supra*, p. 138), fig. 21.

²¹⁷ F. Garscha, *Germania*, 20, 1936, pl. 38—39.

²¹⁸ Asupra strînsei legături stilistice dintre cele două piese, v. H. Arbmman, *op. cit.*, p. 135; K. Böhner, *op. cit.*, p. 231 și urm.; deși F. Garscha, *op. cit.*, p. 196, afirmă foarte clar că granatele sabiei de la Altlussheim sînt bombate („mugelig geschliffen”), B. Arrhenius, *op. cit.*, p. 119, le consideră subțiri, asemănătoare cu cele de pe sabia de la Planig, v. P. T. Kessler, *MainzerZ*, 35, 1940, p. 3, fig. 3/1, ceea ce, judecînd după informația care ne-a stat la dispoziție, nu se confirmă. Stilul policrom al sabiei de la Planig, datorită cloazonajului („în formă de umbo”) („mit halbkreisförmiger Ausbuchtung”) nu se leagă de cel al sabiei de la Altlussheim.

²¹⁹ F. Garscha, *op. cit.*, p. 196 urm.

²²⁰ K. Böhner, *op. cit.*, p. 224 urm.

²²¹ Pentru analogiile din sudul URSS amintim sabia de la Kerici, str. Spitalului, datată cu monedă Valentinian I sau II (?), *ibidem*, p. 225, fig. 2/1, sau cea de la Taman, *ibidem*, p. 225, fig. 2/4, care au analogii stilistice cu colanul cu balama. În cronologia antichităților din Crimeea stabilită de A. K. Ambroz, SA, 2, 1971, p. 92—123 și fig. 2/25 săbiile sînt încadrate în prima jumătate a secolului al V-lea.

²²² J. Werner, *op. cit.*, p. 88.

²²³ V. *supra* nota 219.

²²⁴ J. Hubert, J. Pocher, W. F. Volbach, *op. cit.*, p. 363; p. 220, fig. 233; p. 221, fig. 234; v. și Al. Odobescu, *Le trésor...*, I, p. 56, fig. 20.

²²⁵ B. Arrhenius, *op. cit.*, p. 119.

²²⁶ J. Werner, *Kölner Jahrb*, 3, 1958, pl. 11/3; p. 57.

²²⁷ B. Schmidt, *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa* Berlin 1970 (Katalog), pl. 83; pentru datarea grupei idem, *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa*, Halle 1961, p. 90, fig. 49.

²²⁸ F. Garscha, *op. cit.*, p. 196.

²²⁹ J. Hubert, J. Pocher, W. G. Volbach, *op. cit.*, p. 220, fig. 232; p. 363.

ramei din mormîntul cu craniu deformat artificial de la Gyöngyösapáti (Ungaria) datat în prima jumătate a secolului al V-lea (fig. 4/32)²³⁰.

5. CADRUL ISTORIC

Încadrarea rezultatelor analizei arheologice a pieselor tezaurului de la Pietroasa în peisajul istoric al epocii aduce noi precizări pentru descifrarea complexei problematice a impresionantului monument arheologic din nord-estul Munteniei. Istoria ținuturilor nord-dunărene în secolele IV—V ne lasă să distingem două etape distincte. O primă etapă, marcată de evenimentele premergătoare apariției hunilor și o a doua etapă care se plasează în perioada supremației hunilor în bazinul carpatic, etape, care dacă judecăm problema arheologic, se plasează înainte și după apariția stilului policrom în regiunile nord-dunărene.

a) Cadrul istoric ce precede etapa pătrunderii orizontului caracterizat prin stil policrom

Tratatul din anul 332 încheiat între goți și Constantin a însemnat de fapt prima legislație oficială a relațiilor dintre imperiu și „barbarii” de la nord de Dunăre²³¹. Prin acest tratat goții (împreună cu taifalii) intrau în relații de federați cu imperiul avînd obligația de a asigura paza frontierei dunărene și de a participa cu contingente armate la războaiele purtate de romani. În schimb li se plăteau subsidiile *annonae foederaticae* care constau din hrană și bani²³². Se pare însă, dacă ne este permis să judecăm după descoperirile monetare, că obligațiile imperiale s-au limitat mai ales la bunuri în natură. Harta descoperirilor monetare (fig. 8) din secolul al IV-lea din Moldova și mai ales Muntenia se remarcă printr-o surprinzătoare raritate a monedelor de aur și de argint, iar cele de bronz nu vin nici ele să confirme un aflus monetar deosebit în urma tratatului încheiat. Acest lucru este valabil pînă spre sfîrșitul secolului al IV-lea, cînd, după o scurtă perioadă de absență monetară (378—383), pusă pe seama perturbărilor legate de apariția hunilor în aceste zone geografice, se surprinde pentru perioada Valentinian II — Theodosiu II, o dispariție a monedelor de argint dar în schimb constatăm o creștere simțitoare a numărului monedelor de aur²³³.

Tratatul încheiat în anul 332 era garantat prin trimiterea unor ostateci goți de neam nobil la Constantinopol. Printre ei se afla, după L. Schmidt²³⁴ și tatăl lui Athanaric. Aceste relații pașnice vor dura 35 de ani. Uneori însă goții uitau prevederile tratatului și atunci izvoarele înregistrează conflicte la Dunăre ca de exemplu în timpul împăratului Iulian. Acestea sînt însă de mică importanță ceea ce-l va face pe Iulian să exclame „pentru goți ajung negustorii de sclavi din Galatia, de care sînt vînduți peste tot indiferent de rangul lor social” (Ammianus Marcellinus, XXII, 7, 8—9).

Evenimentul central al politicii imperiale răsăritene în această perioadă este fără îndoială războiul din anii 339—361 cu persii, război care continuă și în timpul împăratului Iulian și care va fi încheiat abia în anul 363 de urmașul lui Iulian, Iovian. La 17 februarie 364 Iovian moare la Dadastana, iar Valentinian este proclamat la 26 februarie împărat la Nicea. La 28 martie fratele său Valens este proclamat la Constantinopol al doilea august. La puține luni are loc la Niș un fapt plin de consecințe pentru istoria imperiului: cei doi împărați își împart armatele și imperiul: Valentinian preia partea de apus împreună cu Illyricum iar Valens partea de răsărit inclusiv Tracia. Prin această împărțire dublă se urmărea, printre altele, crearea unui echilibru între armata din apus, mult mai puternică, și cea din răsărit care în tot decursul secolului al IV-lea era considerată inferioară celeilalte²³⁵. Această situație relativ precară a armatei din răsărit se datora și faptului că regiunile răsăritene ale imperiului nu sînt supuse, în decursul secolului al IV-lea, unor primejdii excesive. Datorită acestei reforme administrative și militare, imperiul lui Valens capătă un număr considerabil de trupe galice și germane, renumite pentru capacitatea lor militară, fără ca la rîndul ei armata din răsărit să fie obligată să trimită trupe în apus²³⁶. Această situație a armatei din răsărit se va menține pînă între anii 369—371.

Începînd cu Valens se poate observa în sînul lumii gotice tendința de a organiza expediții de mare amploare²³⁷. În luptele dintre Valens și pretendentul Procopius goții au căutat să vină în ajutor acestuia din urmă iar după înfrîngerea și executarea lui Procopius (mai 366) încercau să-și justifice atitudinea invocînd tratatul încheiat cu Constantin. Valens respinge aceste justificări și hotărăște organizarea unei expediții de pedepsire (Ammianus Marcellinus,

²³⁰ J. Nemeskéri, *ArhErt*, 5—6, 1944—1945, pl. 97.

²³¹ L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1969, p. 227.

²³² *Ibidem*, p. 227, nota 5.

²³³ C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 446 și urm.

²³⁴ L. Schmidt, *op. cit.*, p. 228.

²³⁵ D. Hoffmann, *Das spätromische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*, Düsseldorf, 1969, p. 214.

²³⁶ *Ibidem*, p. 391.

²³⁷ L. Schmidt, *op. cit.*, p. 230.

XXVII, 5, 1; Eunapios fr. 37; Zosimos, IV, 10), care pînă la urmă se transformă într-un adevărat război și care ține, cu toate întreruperile, trei ani (367—369), încheindu-se prin celebra pace de la Noviodunum. Tratatul a fost semnat de Valens, pentru romani și Athanaric „iudex potentissimus” (Themistios, X, 133—140; Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 6); pentru goți. În esența sa, el a însemnat de fapt anularea tratatului din timpul lui Constantin. Urmărindu-l pe Themistios, aflăm că Dunărea este recunoscută graniță, subsidiile sînt întrerupte, iar schimburile comerciale se limitează numai la două țiguri. Din acest moment goții și prin urmare teritoriul locuit de ei a fost considerat în afara imperiului, spre deosebire de perioada lui Constantin, cînd teritoriile de la nord de Dunăre făceau parte din imperiu, cum ne lasă să înțelegem Iulian (Impărații, 24).

Unul din fenomenele cele mai importante ale acestei perioade pentru istoria spațiului nord-dunărean a fost fără îndoială răspîndirea creștinismului atît în lumea gotică²³⁸ cît și în sînul populației autohtone²³⁹. Fără a intra în amănuntele acestei probleme, trebuie arătat că știrile referitoare la răspîndirea creștinismului oferă date interesante în legătură cu diferitele grupări existente în cadrul societății gotice. În această problemă cele mai importante detalii le aflăm din analiza evenimentelor legate de cele două persecuții inițiate de Athanaric împotriva creștinilor. Astfel prima persecuție (348—349) a fost provocată, după Socrates (IV, 33, 7) „deoarece Wulfila propovăduia creștinismul nu numai printre barbarii de sub ascultarea lui Fritigern, ci și printre cei de sub ascultarea lui Athanaric”. Motivul principal al dezlănțuirii prigoanei nu a fost „înjosirea credinței străbune” (Socrates, IV, 33, 7). Atît persecuția din 348—349 cît și cea din 369—372 au reprezentat în primul rînd măsuri antiromane. Partida conservatoare, în fruntea căreia se afla Athanaric, acel „very type”, cum îl numește Thompson²⁴⁰, încerca prin aceste prigoane să oprească influența romană în rîndul populației gotice și a celei autohtone, căuta să se opună noului curent ideologic extrem de primejdios pentru însăși existența sistemului tribal caracteristic societății gotice de la această dată²⁴¹.

Pe de altă parte, tot din aceeași sursă aflăm de existența unei alte partide, „democratice” în viziunea lui Várady²⁴², în fruntea căreia se afla Fritigern. Gruparea extremistă a acestei partide, care îmbrățișase creștinismul în forma lui ariană, a trecut în imperiu imediat după 348, iar grosul partidei lui Fritigern probabil în anul 368, înaintea celei de a treia campanii a lui Valens²⁴³.

Ne întrebăm, în aceste condiții, în ce măsură autoritatea lui Athanaric, exprimată de acel *iudex potentissimus*, se extindea efectiv asupra tuturor vizigoților. Evenimentele menționate par a indica mai degrabă o slăbire a autorității lui Athanaric, iar situația goților în perioada de după încheierea tratatului de Noviodunum devenise din ce în ce mai precară.

În ceea ce privește localizarea sferelor de control ale celor doi conducători, indicii sugestive ni le dau știrile despre campaniile lui Valens din anii 368 și 369. Campania din anul 367, întreprinsă, se pare, în Muntenia ar indica că Athanaric își extindea autoritatea sa și asupra acestui teritoriu²⁴⁴. Faptul că pacea din 369 se încheie la Noviodunum ne lasă să înțelegem că centrul puterii lui Athanaric se afla mai degrabă în N-E Munteniei și S-E Moldovei. Spre aceeași localizare ne îndreaptă și informațiile în legătură cu cea de a doua persecuție a lui Athanaric, cu care prilej își găsește moartea preotul Sava înecat în riul Musaios, foarte probabil Buzău (Acta Sanctorum, aprilie, II, 7).

În aceste condiții, probabil, Fritigern își exercita controlul asupra teritoriului de sud al Munteniei, recunoscînd *pro forma* autoritatea de *iudex potentissimus* a lui Athanaric. Faptul că Fritigern a cerut ajutor armat lui Valens înainte de încheierea păcii²⁴⁵ nu vine decît să sublinieze scăderea autorității lui Athanaric în sînul lumii gotice. Chiar și încheierea păcii s-a pus printre altele și pe seama presiunii exercitate de Fritigern²⁴⁶, cu toate că apoi Athanaric va semna tratatul de pace în numele tuturor vizigoților.

²³⁸ E. Thompson, *Latomus*, 21, 1962, p. 505—519.

²³⁹ S. Dolinescu-Ferche, *On socio-economic relations between natives and huns at the lower Danube*, în vol. *Relations between the autochthonous populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 92; *Acta sanctorum*, II 3 (=962) (*Izvoarele istoriei României*, vol. 2, București 1970); „Punîndu-le la cale iarăși o încercare, ca de obicei, de către goți, unii din băștinașii din acel sat, aducînd jertfe zeilor, erau gata să jure înaintea prigonitorilor că nu este nimeni creștin în satul lor”.

²⁴⁰ E. Thompson, *op. cit.*, p. 509.

²⁴¹ *Ibidem*, p. 511.

²⁴² L. Várady, *Das Letzte Jahrhundert Pannoniens*, Budapesta, 1969, p. 27.

²⁴³ *Ibidem*, *loc. cit.*

²⁴⁴ L. Schmidt, *op. cit.*, p. 231; Ammianus Marcellinus, XXXVII, 5; Zosimos, I, 11 (ediția din *Izvoarele istoriei României*, vol. 2, București, 1970).

²⁴⁵ Discuția asupra fixării cronologice a acestui moment la L. Várady, *op. cit.*, p. 27 și nota 36.

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 29.

După victoria împotriva goților, Valens, crezând poate că situația la Dunăre s-a echilibrat, a trimis lui Valentinian I un important contingent de trupe. Deplasarea aceasta care a fost precizată între 369—371²⁴⁷ a avut consecințe dezastruoase în lupta de la Adrianopol (378).

b) Cadrul istoric care corespunde etapei de dezvoltare a stilului polierom

Anii următori încheierii războiului lui Valens cu goții sînt marcați de consecințele apariției hunilor în regiunile din răsăritul țării noastre. Presiunea exercitată de huni a silit o parte din ostrogoți (grupul lui Withimir, în fruntea căruia s-a aflat după moartea acestuia, Alatheus și Saphrax) și întreaga masă a vizigoților să se retragă spre Dunăre. Athanaric, după o încercare de rezistență pe Nistru, a fost nevoit să se retragă între Prut și Siret unde a organizat construirea unui uriaș val de apărare. Masa mare a vizigoților se despărțise la acest moment de Athanaric după cum ne lasă să înțelegem Várady interpretînd izvoarele epocii²⁴⁸. Trecerea Dunării care are loc în toamna lui 376 va fi plină de urmări pentru imperiu. Rămînînd consecvent principiilor sale antiromane, Athanaric s-a retras în Caucaș (Ammianus Marcellinus, XXXI, 4, 13) după ce o cerere de trecere în imperiu a grupării ostrogote de sub conducerea lui Alatheus Saphrax și a unei alte grupări vizigote de sub conducerea lui Farnobius fusese respinsă (Ammianus Marcellinus, XXXI, 4, 13). Pînă la urmă și acestea au trecut Dunărea în timpul răscoalii vizigoților din anul 377.

Identificată de unii cercetători cu Banatul²⁴⁹, regiunea în care s-a retras Athanaric este, mai probabil, de localizat în zona Buzăului²⁵⁰. În momentul de față nu avem documente arheologice care să ateste o prezență a goților în regiunile Banatului.

Trecerea vizigoților și a grupelor de ostrogoți în imperiu a constituit un eveniment fără precedent în istoria imperiului. Pentru prima dată a fost așezat cu statut de federați un popor germanic mai mare în interiorul imperiului. Așezarea vizigoților în imperiu mai precis în Tracia, va pune autorităților romane în fața unor probleme organizatorice nemaîntîlnite. Incapacitatea autorităților împreună cu abuzurile Comes-ului *per Thracias* Lupicinus și Maximus vor declanșa în cele din urmă al doilea război gotic (377—382) care s-a încheiat abia în timpul domniei lui Theodosius I, în anul 382. Încheierea păcii este precedată de un eveniment important pentru problema tezaurului de la Pietroasa. În iarna 380/381 bătrînul *iudex potentissimus* Athanaric, împreună cu suita sa a trecut în imperiu²⁵¹ (Zosimos, IV, 34, 4). Motivul principal care l-a determinat pe antiromanul Athanaric să facă acest pas a fost o conjurație care a izbucnit printre goții rămași cu el²⁵¹. În urma acestei conjurații el este nevoit să părăsească regiunile nord-dunărene. Din sursa menționată mai sus aflăm că era însoțit de un număr mic de oameni. Toate acestea dovedesc încă o dată diminuarea considerabilă a sferei de dominație a fruntașului vizigot. În aceste condiții ideea îngropării tezaurului de la Pietroasa, tezaur care ar fi aparținut întregului popor vizigot, de către Athanaric ni se pare lipsită de temei istoric.

Athanaric a fost primit cu toate onorurile, însuși împăratul îi vine în întîmpinare. Această atitudine a lui Theodosius trebuie înțeleasă însă în lumina situației concrete a războiului cu goții care era în plină desfășurare. Prin onorurile acordate păgînului Athanaric, împăratul roman și creștin urmărea de fapt două scopuri. În primul rînd vroia să-i impresioneze și să-i atragă pe vizigoți spre o rezolvare pe cale diplomatică a conflictului. Pe de altă parte, Teodosiu I vedea în antiarianismul lui Athanaric un mijloc de a-i atrage pe goții arieni spre credința ortodoxă²⁵².

Tratatul a fost încheiat la 3 octombrie 382 la Constantinopol în urma unor lungi tratative diplomatice conduse de cel mai bătrîn general a lui Teodosiu Saturninus „*magister equitum*”. Goții sînt așezați în Tracia cu statut de federați, cu căpetenii și constituție proprie.

Aceste evenimente au însemnat de fapt trecerea celei mai mari părți a vizigoților la sud de Dunăre. În teritoriile nord-dunărene a rămas populația autohtonă, în formele ei tradiționale de viață dar în același timp apare și o nouă populație, ostrogoții conduși de Odotheus, aflat probabil sub dominație hunică. Este momentul cînd dinspre regiunile din răsăritul țării noastre apar populații noi²⁵³, purtătoare a unui nou orizont cultural caracterizat, printre altele, prin stilul polierom, de care credem că se leagă, printre alte antichități de aceeași factură, și tezaurul de la Pietroasa.

Data fiind importanța momentului se cuvine să insistăm puțin asupra lui. Zosimos (IV, 35) arată că în armata lui Odotheus se aflau nu numai dintre *neamurile care locuiau*

²⁴⁷ D. Hoffmann, *op. cit.*, p. 429.

²⁴⁸ L. Várady, *op. cit.*, p. 25 urm.

²⁴⁹ L. Schmidt, *op. cit.*, p. 404; L. Várady, *op. cit.*, p. 30.

²⁵⁰ A. Odobescu, *Le trésor...*, vol. III, p. 20 și urm. (*supra*, 728 și urm.); I. Nestor, în *Istoria României*, București, 1960, p. 698.

²⁵¹ L. Schmidt, *op. cit.*, p. 418; L. Várady, *op. cit.*, p. 518.

²⁵² L. Várady, *op. cit.*, p. 27.

²⁵³ Una din primele grupe etnice de acest fel este cea condusă de Alatheus și Saphrax.

dincolo de Istru dar și dintre cele mai îndepărtate și necunoscute” iar după această informație destul de generală face o precizare de importanță esențială pentru istoria populației autohtone de la nord de Dunăre, informație care, după știința noastră, nu a fost exploatată pînă acuma la dimensiunile reale. Scriitorul antic spune „Cam în acel timp apăru dincolo de Istru un neam scit, necunoscut *tuturor păstorilor de acolo; barbarii localnici* îl numeau greutungii...” (IV, 38).

La acest moment cronologic cînd vizigoții în marea lor majoritate se aflau deja la sudul Dunării, localnicii a căror îndeletnicire de bază era păstoritul nu pot să fie decît populația autohtonă. Coroborînd această informație cu cea referitoare la atacul carpodacilor din anul 381 (Zosimos IV, 34: „Theodosius respinse pe sciri și pe *carpodaci*, amestecați cu huni, și, învingîndu-i în luptă, îi sili să treacă Istrul și să se întoarcă în locurile lor”), credem că putem avansa ipoteza, destul de bine fundamentată, după care localnicii-păstori trebuie să fie identificați cu carpodaci, atestați de altfel și arheologic. În ceea ce privește scirii și hunii menționați de scriitorul antic, probabil că sînt primele elemente ale unui val etnic care se îndreaptă dinspre răsărit spre regiunile Dunării și care fac parte ca și ostrogoții (greutungii menționați mai sus) din marele conglomerat etnic, reprezentat de confederația hunică.

Începînd de la această dată, asistăm la un proces de infiltrare permanentă a unor populații noi venind dinspre răsărit.

În anul 390, vizigoții, retrași în urma înfrîngerii lui Maximus în anul 388 în Macedonia, iau legătura cu barbarii menționați de Claudian la Dunăre, care în anul 391 pătrund pînă în Macedonia. Spre deosebire de Birt sau de L. Schmidt, Várady nu vede în această informație o simplă imagine poetică ci consideră că este vorba de „trupele de avangardă ale grupei înaintate a lui Uldis”²⁵⁴. Reținem deocamdată prezența elementelor hunice în anii 391, 392, la hotarele dunărene ale imperiului.

În timpul răscoalei vizigoților din anul 395, hunii au tulburat din nou granița imperiului. Izvorul principal pentru aceste evenimente este Claudian care înfățișează amănunțit „această primă și mai importantă manevră a grupei lui Uldis” și care în viziunea lui Várady este în concordanță cu expedițiile de pustiire ale aripii răsăritene hunice în Asia Mică, cînd hunii ajung pînă la Antiohia²⁵⁵. Această manevră în Asia Mică poate avea, cum am încercat să arătăm la analiza paterei, o oarecare importanță pentru istoria tezaurului de la Pietroasa.

Datorită capacităților militare și organizatorice ale *mag. ped. Stilico*, situația la granița dunăreană a imperiului s-a restabilit.

În jurul anului 400 gotul Gaina, a cărui activitate militară provocase serioase tulburări în Peninsula Balcanică, încearcă să revină la nord de Dunăre dar a fost omorît de hunii de sub conducerea lui Uldis (Zosimos, V, 22).

Evenimentul central al acestor ani a fost reprezentat fără îndoială de marea invazie a ostrogoților de sub conducerea lui Radagais. Este de fapt „prima grupare de populație de origine ostrogotă de sub suzeranitate hunică care pornește spre apus”²⁵⁶. (Ei vor fi înfrinți în anul 406 de același Stilico în lupta de la Fiesole).

La Dunărea inferioară izvoarele scrise dar și cele arheologice înregistrează o nouă invazie hunică (402/409) a trupelor lui Uldis²⁵⁷.

Problema localizării la acest moment cronologic al centrului puterii hunice are o importanță deosebită pentru plasarea culturală și istorică a unor grupuri de antichități de pe teritoriul țării noastre, printre care și tezaurul de la Pietroasa. Analizînd descrierea soliei lui Olympiodoros, din anul 412, dar și alte izvoare scrise ale epocii, Várady conchide că centrul de greutate trebuie să se fi aflat la nord de gurile Dunării²⁵⁸. Spre aceeași localizare ne duc și știrile referitoare la Theotimos I „scitul”, „un episcop al Tomisului” care a dus o activitate misionară de răspîndire a creștinismului printre huni (Sozomenos. Hist. ecl. VII) sau știrile care amintesc fortăreața Carsius din Thracia (= Carsium) printre stăpînirile hunice²⁵⁹.

Desele raiduri întreprinse în sudul Dunării, atunci cînd centrul de greutate se afla la nord de gurile Dunării, sugerează un control hunic asupra Munteniei și Olteniei²⁶⁰. Situația circulației monetare pomenită mai sus își găsește în acest context istoric o explicație cît se poate de logică. Creșterea numărului monedelor de aur în prima jumătate a secolului al V-lea trebuie pusă în legătură cu subvențiile ridicate pe care imperiul era obligat să le plătească hunilor, mai ales după tratatul încheiat în anul 416 cu imperiul de Apus²⁶¹.

²⁵⁴ *Ibidem*, p. 75, cu întreaga bibliografie și discuție a problemei.

²⁵⁵ *Ibidem*, p. 89 urm.

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 193.

²⁵⁷ *Ibidem*, p. 223 urm.; Gh. Poenaru-Bordea, V. Barbu, *Dacia*, N.S., XIV, 1970, 251—295.

²⁵⁸ L. Várady, *op. cit.*, p. 235.

²⁵⁹ R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 407.

²⁶⁰ I. Nestor, *op. cit.*, p. 699; Gh. Poenaru-Bordea, V. Barbu, *op. cit.*, p. 291 urm.

²⁶¹ L. Várady, *op. cit.*, p. 259 urm. și mai ales p. 260.

Deplasarea acestui centru de greutate spre apus se va face în jurul anului 420. Urmarea deplasării hunilor spre apus este încheierea tratatului din 425 dintre acești huni externi ai lui Rua și Imperiul de Apus. Una din doleanțele hunilor externi este dizolvarea federațiilor în Pannonia și Valeria. Mutarea acestor federații, care au fost identificați de Várady cu grupul lui Alatheus și Saphrax, alcătuit din huni, alani și ostrogoți se face pînă în jurul lui 427²⁶².

După 427 asistăm la o pasivă așezare a hunilor în Pannonia. Noua stare de lucruri este legiferată de tratatul încheiat în anul 433 între huni și Imperiul de Apus, prin care hunii sînt așezați cu statut de federați în Pannonia, iar lui Attila i se oferă titlul de *magister militum*. Tratatul prevedea printre altele un tribut anual de 700 livre aur iar tîrgurile erau deschise deopotrivă pentru huni cît și pentru romani (Priscus Panites, *Despre soliile romanilor*... /p. 121 De Boor/1).

Tributul ridicat împreună cu acordarea libertății de negoț nu reprezintă altceva decît tendința societății hunice de a se încadra în sistemul economic roman. Același motiv a stat probabil și la baza numeroaselor expediții întreprinse de huni împotriva imperiului²⁶³ sau la setea lor nemăsurată după obiecte și podoabe de aur. Bogăția păturii conducătoare hunice este subliniată de nenumărate ori de solul bizantin Priscus. Însuși episcopul din Margus „a căutat unde se află averile regilor și a prădat tezaurul lor ascunse”, ceea ce va dezlănțui campania din 442 (Priscus, *Despre soliile neamurilor la romani*, De Boor, p. 575). Acest context explică foarte bine bogăția excepțională a tezaurului de la Pietroasa. Este un fenomen pe care societatea gotică a sec. al IV-lea de la nord de Dunăre nu-l cunoaște.

În același timp mutarea centrului de greutate în Cîmpia Tisei nu a însemnat părăsirea controlului teritoriilor de la Dunărea inferioară. Din cîte ne lasă să înțelegem Priscus Panaites, *Despre soliile romanilor*... /p. 122 De Boor/2, aceste teritorii fac parte și după anul 433 din sfera de dominație hunică.

Trebuie pe de altă parte subliniat, că în cadrul statului hun, hunii aveau desigur rolul preponderent. Dar alături de huni, și celelalte populații care alcătuiau acest mare conglomerat etnic, jucau un rol deosebit de important în viața politică și militară a imperiului hunic. Aceste populații în frunte cu conducătorii lor sînt instrumentele prin care Attila caută să asigure controlul vastului său imperiu²⁶⁴. Răspîndirea descoperirilor cu piese de aur ornamente în stil policrom (fig. 8) este cît se poate de elocventă din această privință. Concentrarea masivă de descoperiri de acest gen în regiunea Buzăului (Cîlnău, Gherăseni, Pietroasa, Pîrscov) pledează, după părerea noastră, pentru localizarea în această zonă geografică a Munteniei, a centrului de stăpînire prin care se asigură controlul teritoriului nord-dunărean.

Moartea lui Attila (453) și apoi lupta de la Nedao au dus în cele din urmă la prăbușirea imperiului hunic care „a împlinit o necesitate istorică prin crearea posibilității unor noi grupe etnice, din *barbaricum*-ul sferei de influență a culturii mediteraneene, să ajungă pe o treaptă superioară de civilizație”²⁶⁵.

Aceste evenimente au produs schimbări deosebit de importante pe plan istoric și cultural în bazinul carpatic. Consecințele lor majore pot oferi temeuri suficiente pentru îngroparea tezaurului de la Pietroasa la mijlocul secolului al V-lea.

CONCLUZII

Analiza arheologică a pieselor componente ale tezaurului de la Pietroasa, coroborată cu datele pe care ni le furnizează izvoarele scrise, converg și susțin încadrarea cronologică în prima jumătate a secolului al V-lea.

Inscripția cu caractere runice împreună cu obiceiul de a purta fibule, pledează pentru o apartenență germanică²⁶⁶, eventual ostrogotică²⁶⁷, singura populație germanică din cadrul confederației hunice care poate fi luată în discuție la această dată. Structura tezaurului confirmă știrile din izvoarele scrise, care relevă importanța politică a ostrogoților în cadrul organizației statale conduse de huni²⁶⁸. Ei constituiau o pătură suprapusă care asigura controlul teritoriilor locuite de populația autohtonă daco-romană.

Pe de altă parte, patera, cana-oenochoe, fibula mică sau cele mijlocii, reflectă strînse și diverse legături cu Imperiul roman. Tehnica de ornamentare a gîtului și piciorului căni-oenochoe reprezintă unul din elementele caracteristice al acelei adevărate industrii romane

²⁶² L. Várady, *op. cit.*, p. 22 urm.

²⁶³ *Ibidem*, p. 148 și urm.

²⁶⁴ J. Harmatta, *ActaArchHung*, 2, 1952, p. 227 și urm.; R. Harhoiu, *Aspects of the socio-political situation in Transylvania during the 5th century*, în *Relations between the autochthonous populations and the migratory populations on the territory of Romania*, București 1975, p. 99 și urm.; S. Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 91 și urm.

²⁶⁵ *Ibidem*, p. 322; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. II, București 1936 p. 190.

²⁶⁶ J. Werner, *Beiträge zur Archäologie*..., p. 66.

²⁶⁷ K. Horedt, *Germania*, 50, 1972, 1—2, p. 217 și urm.

²⁶⁸ F. Lot, *Les invasions germaniques. La pénétration mutuelle du monde barbare et du monde romain*, Paris, 1935,

tîrzii care lucrează pentru Barbaricum". Sistemului de prindere de la fibula mică și de la cele mijlocii, împrumutat de la fibula cu butoni în formă de ceapă—element de port caracteristic al costumului funcționarilor superiori civili sau militari ai imperiului, împreună cu însăși tipul de fibulă, care nu reprezintă altceva decît o imitare a unui element de port al costumului imperial, sugerează legături economice dar și politice de o deosebită complexitate.

Toate darurile dar mai ales onorurile acordate păturii conducătoare hunice, ipotetic ostrogoților în cazul de față, sugerează tendința curții imperiale de a menține o autoritate formală asupra unor teritorii deja pierdute²⁶⁹.

Pe de altă parte imitarea modei imperiale și însușirea unor bunuri de cultură romană exprimă tendința de integrare a lumii „barbare” în sistemul economic, cultural și politic roman²⁷⁰. Acest dialog economic, cultural și politic a avut o influență deosebită și asupra consolidării romanității nord-dunărene.

Îngroparea tezaurului în jurul anului 450 reprezintă reflexul arheologic al evenimentelor istorice legate de dispariția statului hunic. Pentru romanitatea nord-dunăreană va începe un proces de dezvoltare a influențelor primite în decursul primei jumătăți a secolului al V-lea, proces al cărui punct culminant este reprezentat de epoca lui Iustinian.

RADU HARHOIU

CATALOGUL DESCOPERIRILOR DE PIESE DE AUR DIN SECOLUL AL V-lea DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

1. Apahida, jud. Cluj, Mormîntul nr. 1. J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, vol. 2, (1905), p. 39 urm.; vol. 3 (1905), pl. 21—25. Mormîntul nr. 2. K. Horedt, D. Protase, *Germania*, 50, 1972, 1—2, p. 174—220.

2. Balaci, jud. Teleorman, Descoperire izolată (brățară cu capetele ușor îngroșate, pectoral semicircular din aur, bucată de sîrmă rotundă. S. Dolinescu-Ferche, *ȘCIV*, 14, 1, 1963, p. 183—18.

3. Bălteni, jud. Galați. Mormînt inhumatîe. I. T. Dragomir, *ȘCIV*, 17, 1, 1966, 181.

4. Brașov, jud. Brașov. Descoperire izolată (inel cu placă în formă de cap de taur. J. Hampel, *op. cit.*, vol. 2 (1905) p. 59; vol. 3 (1905), pl. 50/4. Descoperire izolată (cataramă de la încălțăminte). E. Beninger, *Der westgotisch-analische Zug nach Mitteleuropa* (Mannusbibliothek 51) Leipzig, 1931, p. 32; p. 33, fig. 8.

5. Buhăieni, com. Andrieșeni, jud. Iași. Mormînt. A. Florescu, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 561 urm.

6. Bunești, jud. Brașov. Descoperire izolată: colan cu ochi și cîrlig pentru închidere. K. Horedt, *Germania*, 25, 1941, p. 121; pl. 21/10.

7. Cepari, com. Dumitrana, jud. Bistrița-Năsăud. Mormînt. D. Protase, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 569 urm.

8. Chiojd, jud. Buzău. Mormînt. C. C. Giurescu, *RIR*, 5—6, 1935—1936, 331—347; p. 336, fig. 2.

9. Cîlnău, jud. Buzău. Descoperire izolată: cataramă de încălțăminte (nepublicată). Colecția Muzeului de istorie a României, v. Al. Odobescu, *Le trésor*, vol. I, p. 479 (*supra*, p. 561) fig. 192.

10. Cluj, jud. Cluj. Descoperire întîmplătoare: doi cercei cu cub poliedric masiv. G. László, *Közlemények*, 1, 1941, p. 127; p. 124, pl. 1/10, 11.

²⁶⁹ Această tendință reiese cel mai pregnant din prevederile tratatului din 433. Titlul de *magister militum* oferit lui Attila, exprimă strădania cu care guvernul imperial căuta să consolideze imaginea unității teritoriale a imperiului; v. L. Várady, *op. cit.*, p. 309.

²⁷⁰ În acest context merită a fi amintită o idee, la care aderă din ce în ce mai mulți istorici și arheologi, după care o parte din mormintele princiare din prima jumătate a secolului al V-lea ar reprezenta mai degrabă manifestarea arheologică a unor federații barbari, membrii ai aristocrației tribale, aflați în slujba imperiului; v. în acest sens R. Pusztai, *op. cit.*, p. 114—115; L. Várady, *op. cit.*, p. 498—499; G. Mészáros, *op. cit.*, p. 92; H. Vettors, *Zum Problem der Kontinuität im niederösterreichischen Limesgebiet*, în *Festschrift zum 70. Geburtstag von A. Klaar u. H. Mitscha-Mährheim*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, 38, 1970, p. 48—75; J. Tejral, *op. cit.*, p. 57.

11. Cluj-Someșeni, jud. Cluj. Tezaur. K. Horedt, D. Protase, *Germania*, 48, 1—2, 1970, 89—98.
12. Concești, jud. Botoșani. Mormînt. C. Bloșiu, *Cercetări istorice*, Iași, 5, 1974, p. 59—80.
13. Dulceanca, com. Vedea, Mormînt. V. Dumitrescu, *Dacia*, N.S., 5, 1961, p. 537 urm.
14. Fîntînele, com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud. Morminte (S. Morintz, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 375. Informație I. H. Crișan.
15. Gherăseni, jud. Buzău. Mormînt. Inf. Gh. Diaconu.
16. Hunedoara, jud. Hunedoara. Descoperire izolată : doi cercei cu cub poliedric ornamentați cu almandine. G. László, *op. cit.*, p. 127 ; p. 124 pl. 1/8, 9.
17. Izvin, com. Recaș, jud. Timiș. Descoperire izolată : cercel cu cub poliedric ornamentat cu almandine. D. Csallany, *ArchHung*, 38, 1961, p. 195 ; pl. 218/4.
18. Mediaș, jud. Sibiu. Descoperire izolată ; cercel cu cub poliedric ornamentat cu almandine. K. Horedt, *Germania*, 25, 1941, p. 123 pl. 21/8.
19. Periam, jud. Timiș. Mormînt. J. Hampel, *op. cit.*
20. Pietroasele, jud. Buzău.
21. Pîrscov, jud. Buzău. Tezaur. V. Teodorescu, București. *Materiale de istorie și muzeografie*, 9, 1972, p. 91, nota 47 (nepublicat). Colecția Muzeului de istorie a României.
22. Rotopănești, com. Horodniceni, jud. Suceava. Fragment de pandantiv, antrenat într-un nivel de sec. II—III. E. Busuioc, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 337—342.
23. Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj. Două tezaure. J. Hampel, *op. cit.*, vol. 2 (1905) p. 15 urm. ; vol. 3 (1905) pl. 14—31 ; N. Fettich, *ArchHung*, 8, 1932.
24. Transilvania. Descoperire izolată : brățară cu capetele îngroșate. G. László, *op. cit.*, p. 125 ; p. 123, fig. 1/3.
25. Uileacul Șimleului, jud. Sălaj. Descoperire izolată : colan de gît cu cîrlig de prindere. *ArhErt*, 22, 1902, p. 432.
26. Vețel, suburbie oraș Deva, jud. Hunedoara. Mormînt. G. László, *op. cit.*, p. 124 urm. ; p. 124, pl. 1/1—7.

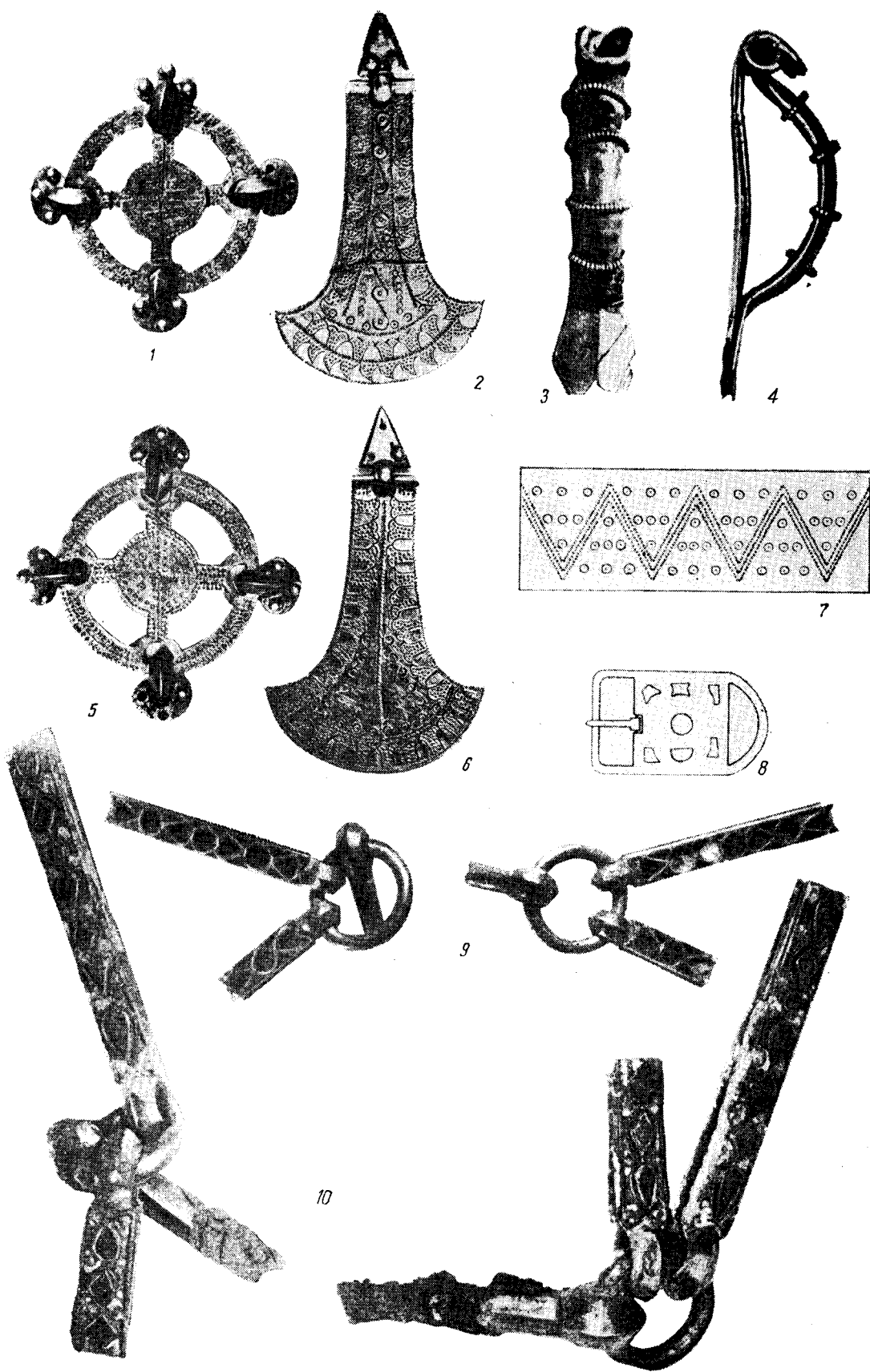

Fig. 1. 1-8: tezaurul de la Coșovenii de Jos; 9-10: piese de harnașament descoperite în mormintele de la Kerçi, str. Spitalului.

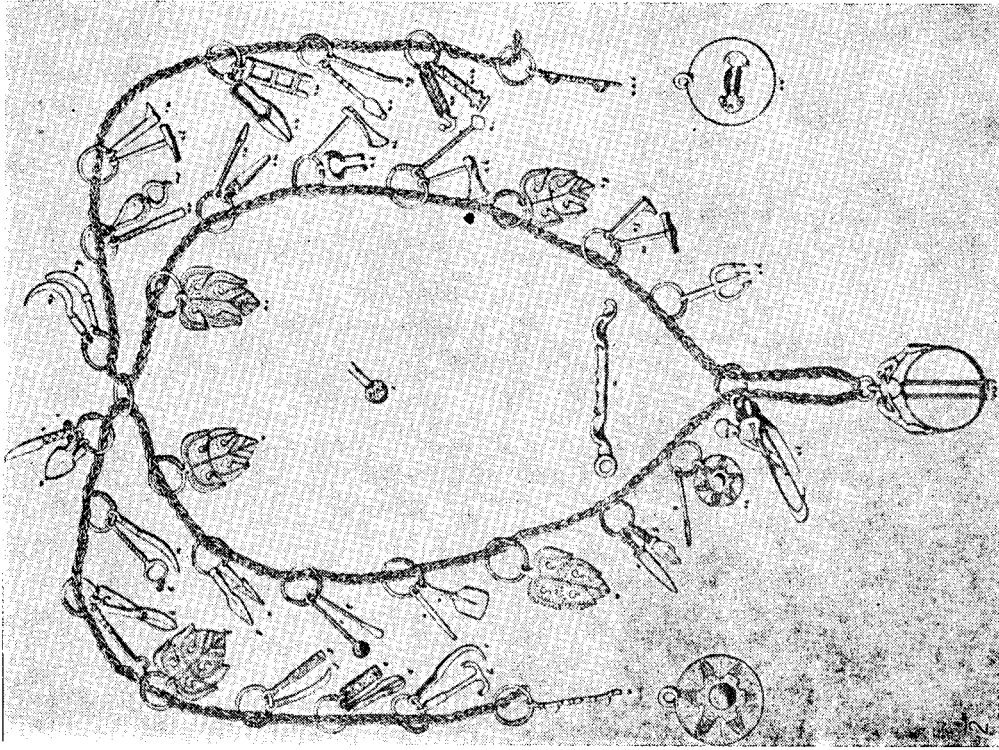
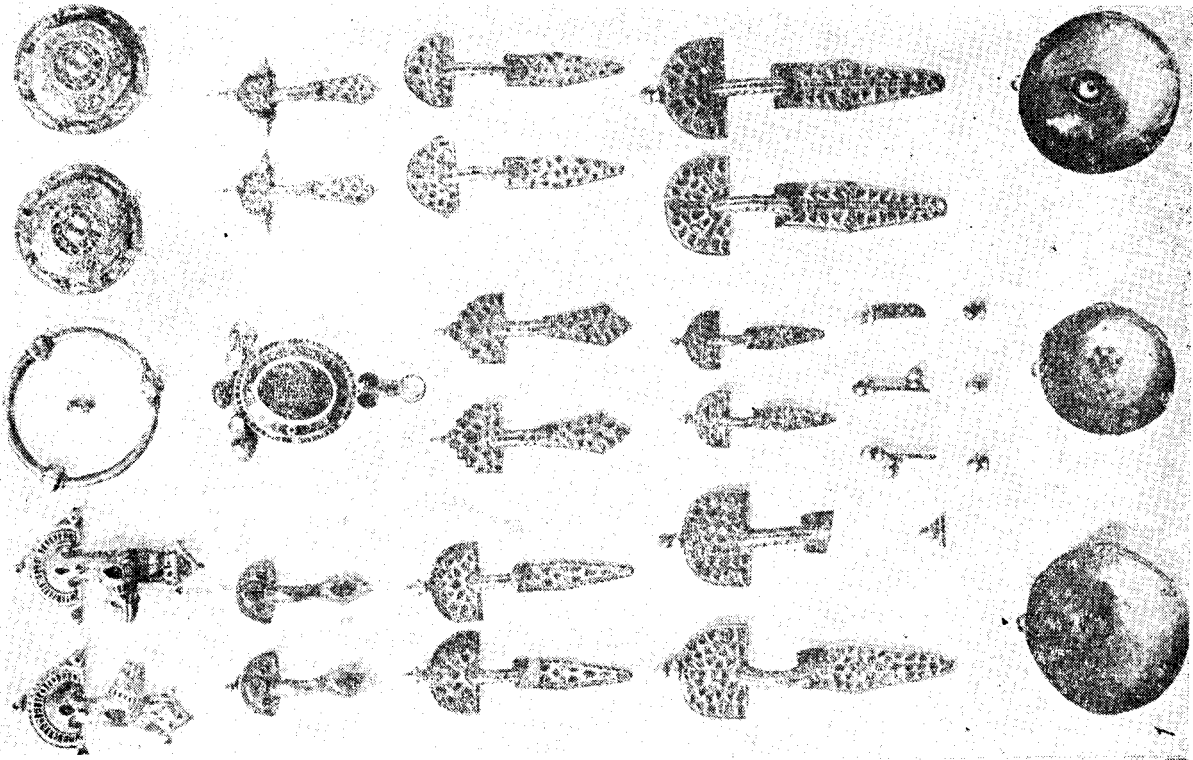

Fig. 2. 1 : tezaurul nr. 2 de la Șimleul Silvaniei; 2 : lanțul cu pandantivi din tezaurul nr. 1 de la Șimleul Silvaniei.

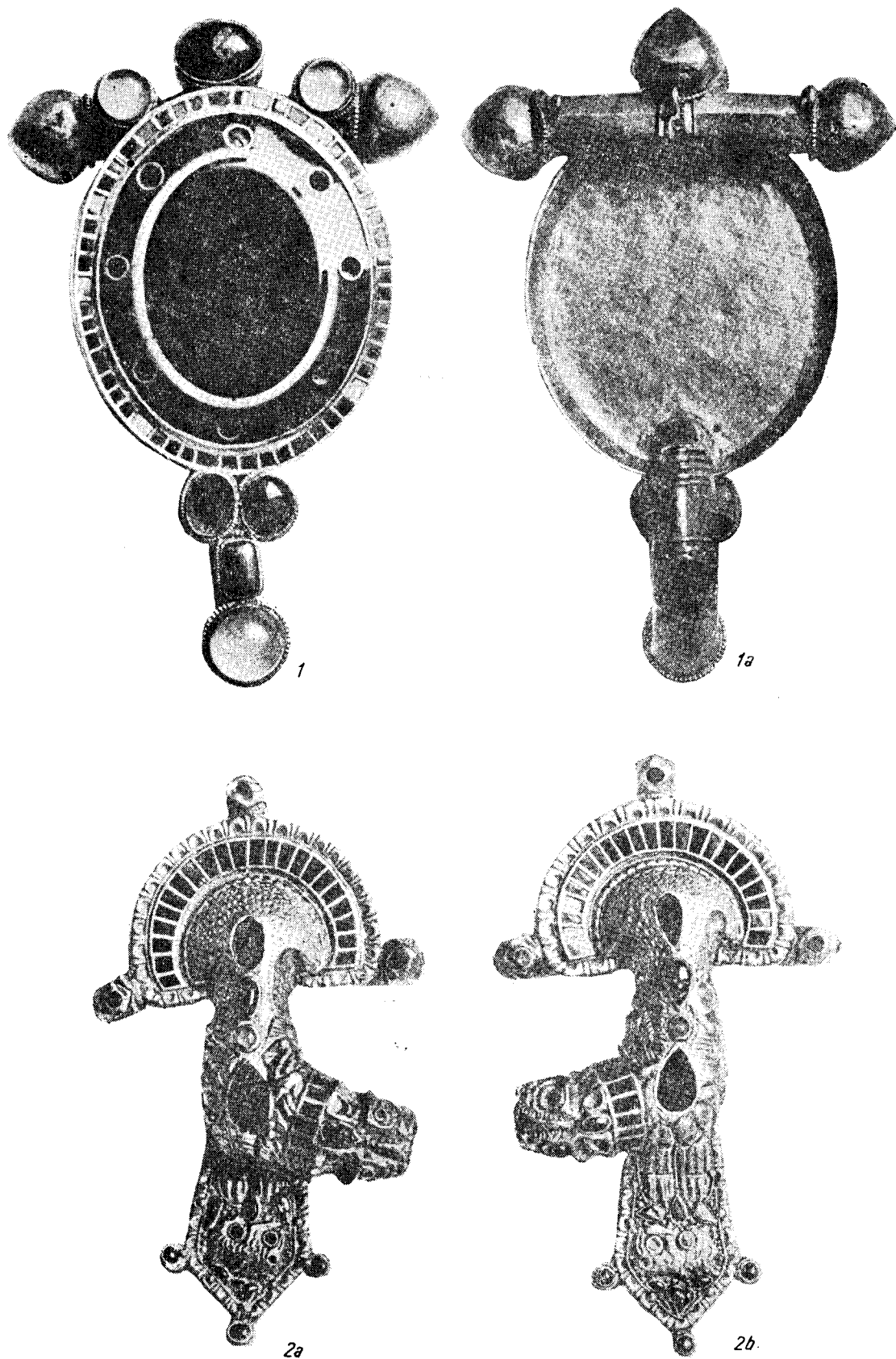

Fig. 3. Tezaurul nr. 2 de la Șimleul Silvaniei; 1-1a: fibula cu onyx; 2-2a: fibula în formă de leu.

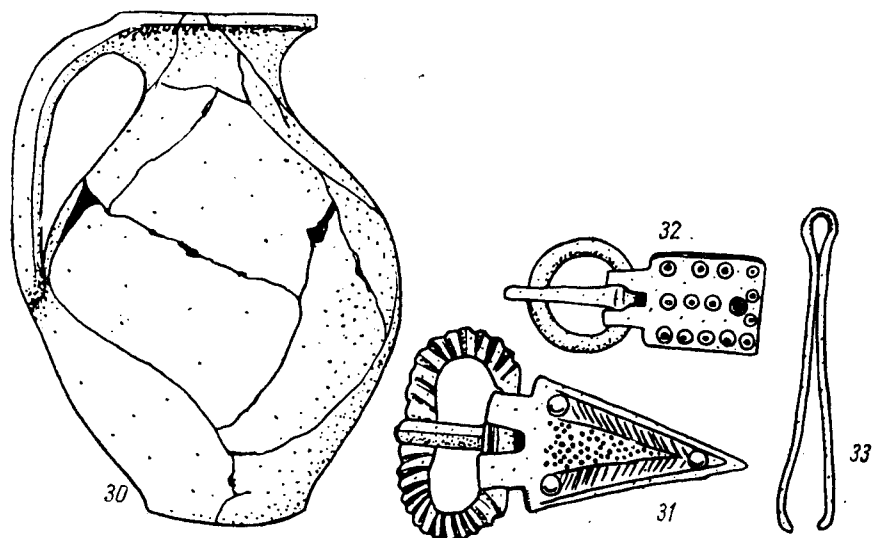
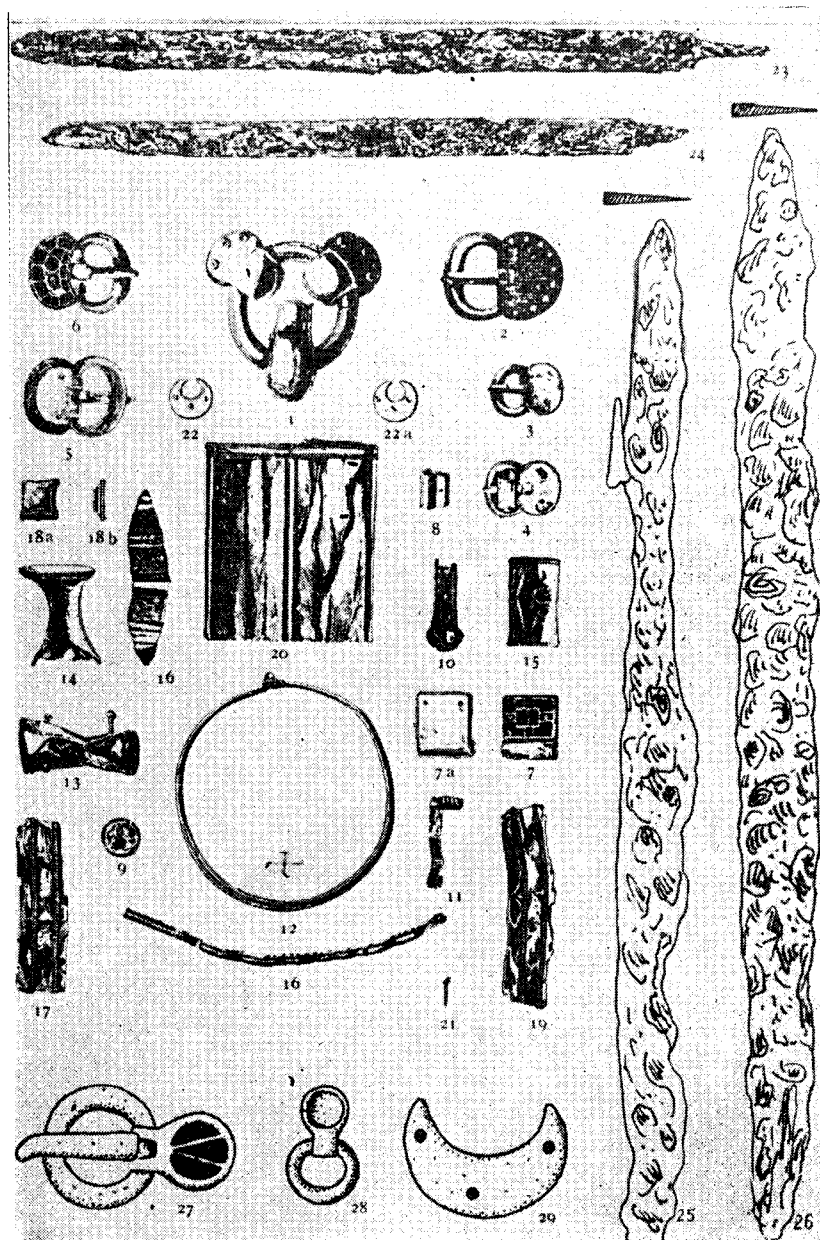

Fig. 4. 4-29: inventarul mormintului de la Musliumova; 30-33: inventarul mormintului de la Gyöngyösápati.

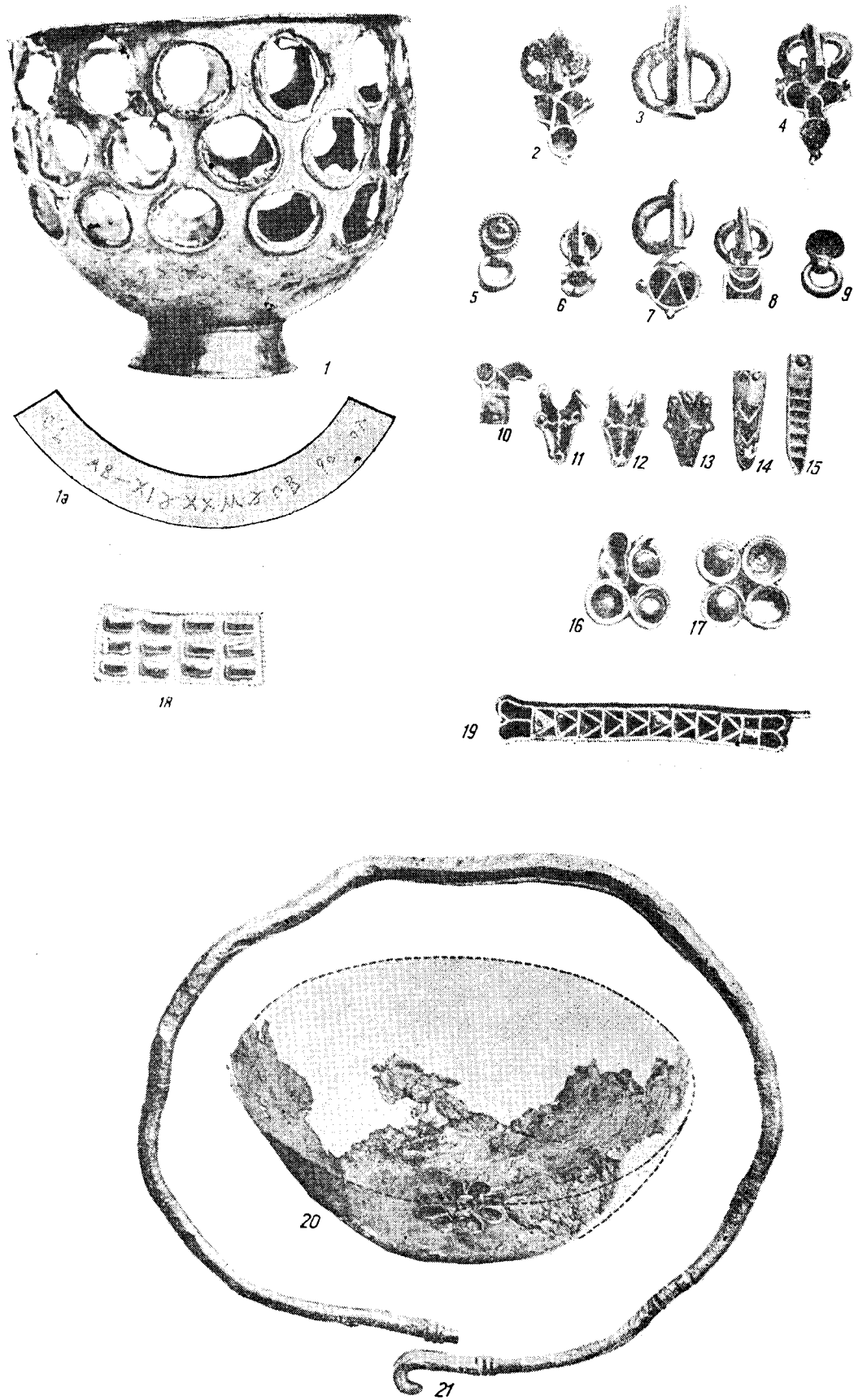

Fig. 5. 1—21: piese din inventarul mormintului princiar de la Széged-Nagyszéksós.

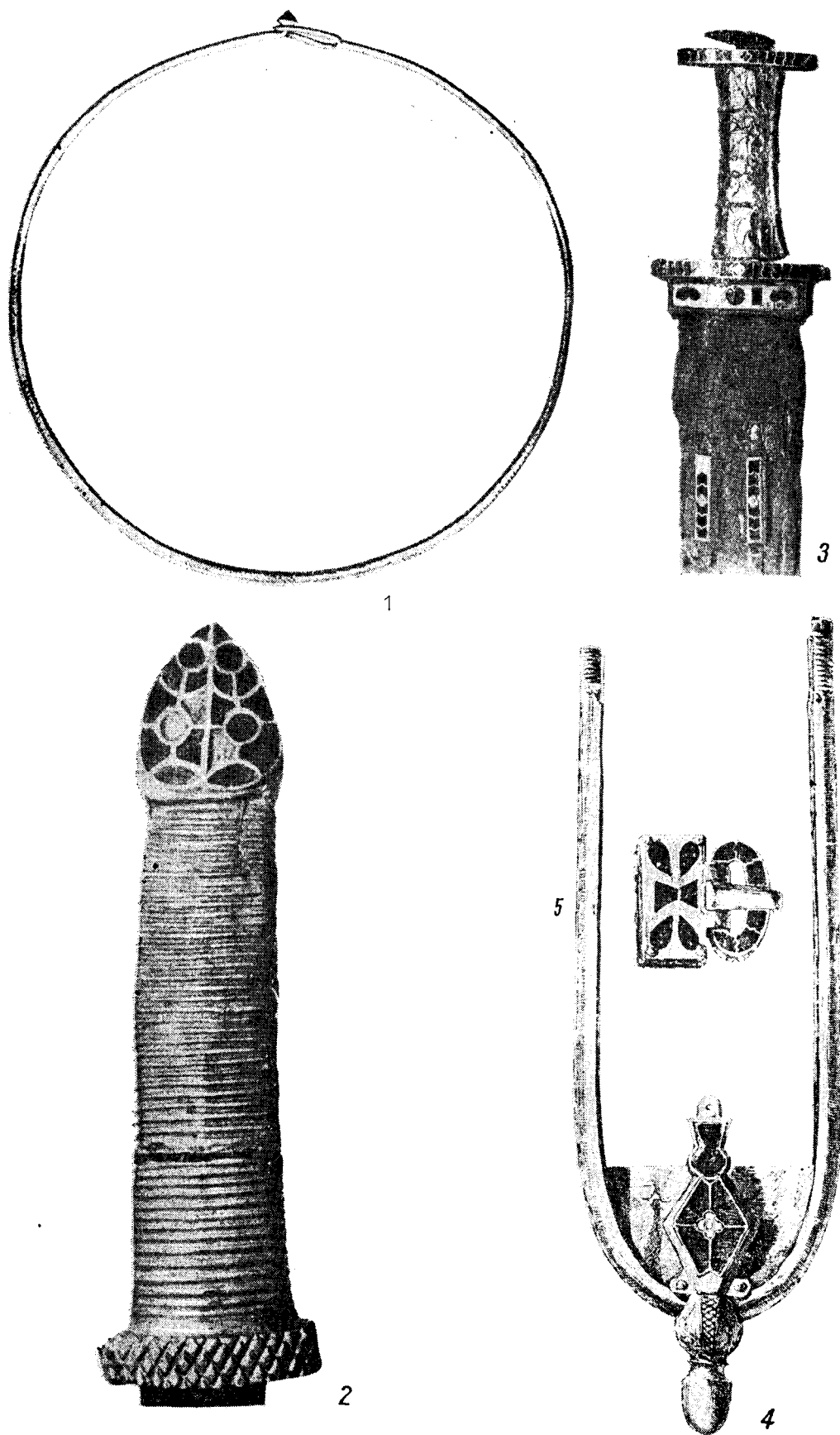

Fig. 6. 1-2: piese din inventarul mormintului princiar de la Pouan; 3: sabia din mormintul princiar de la Flonheim; 4-5: buterola și catarama din mormintul de la Komaróm.

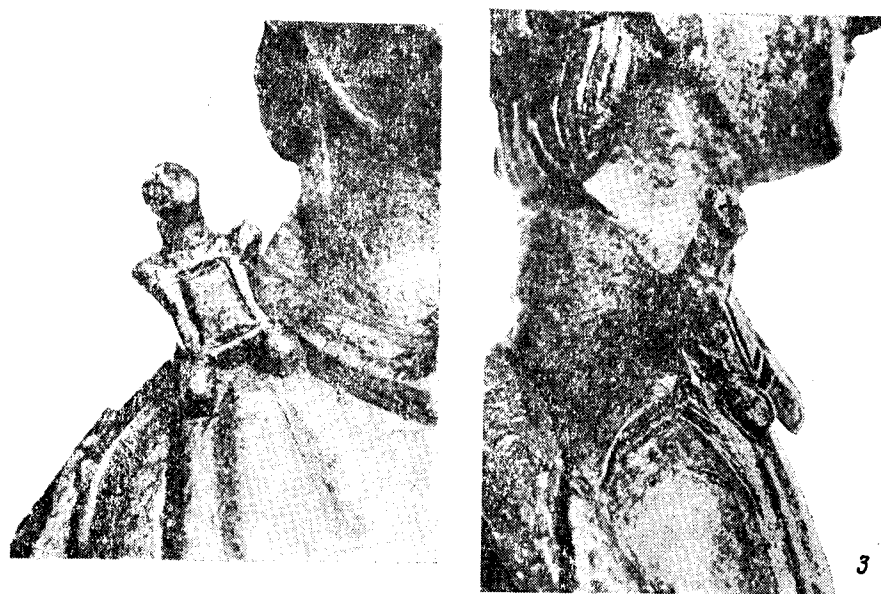
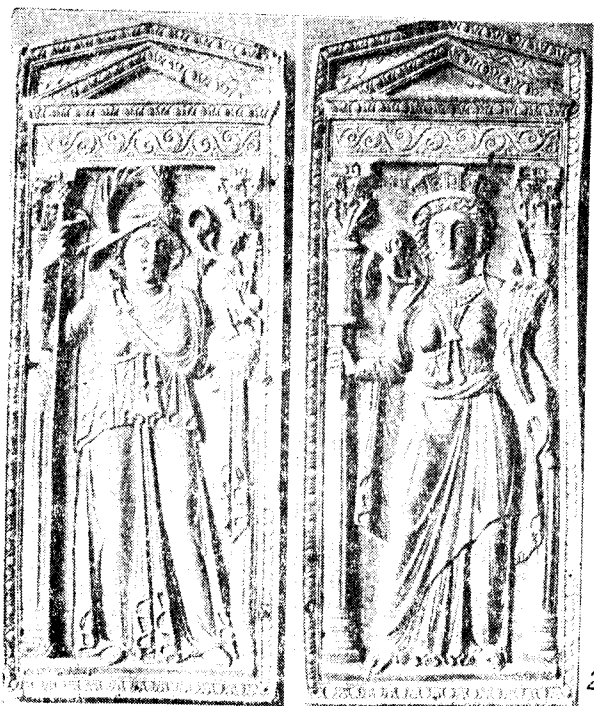

Fig. 7. 1 : detaliu din diptichul de la Halberstadt ; 2 : detaliu din diptichul pe care este reprezentată Roma și Constantinopolul de la Kunsthistorisches Museum din Viena ; 3 : detaliu din bustul de bronz a lui Valentinian II de la Muzeul Național Maghiar din Budapesta.

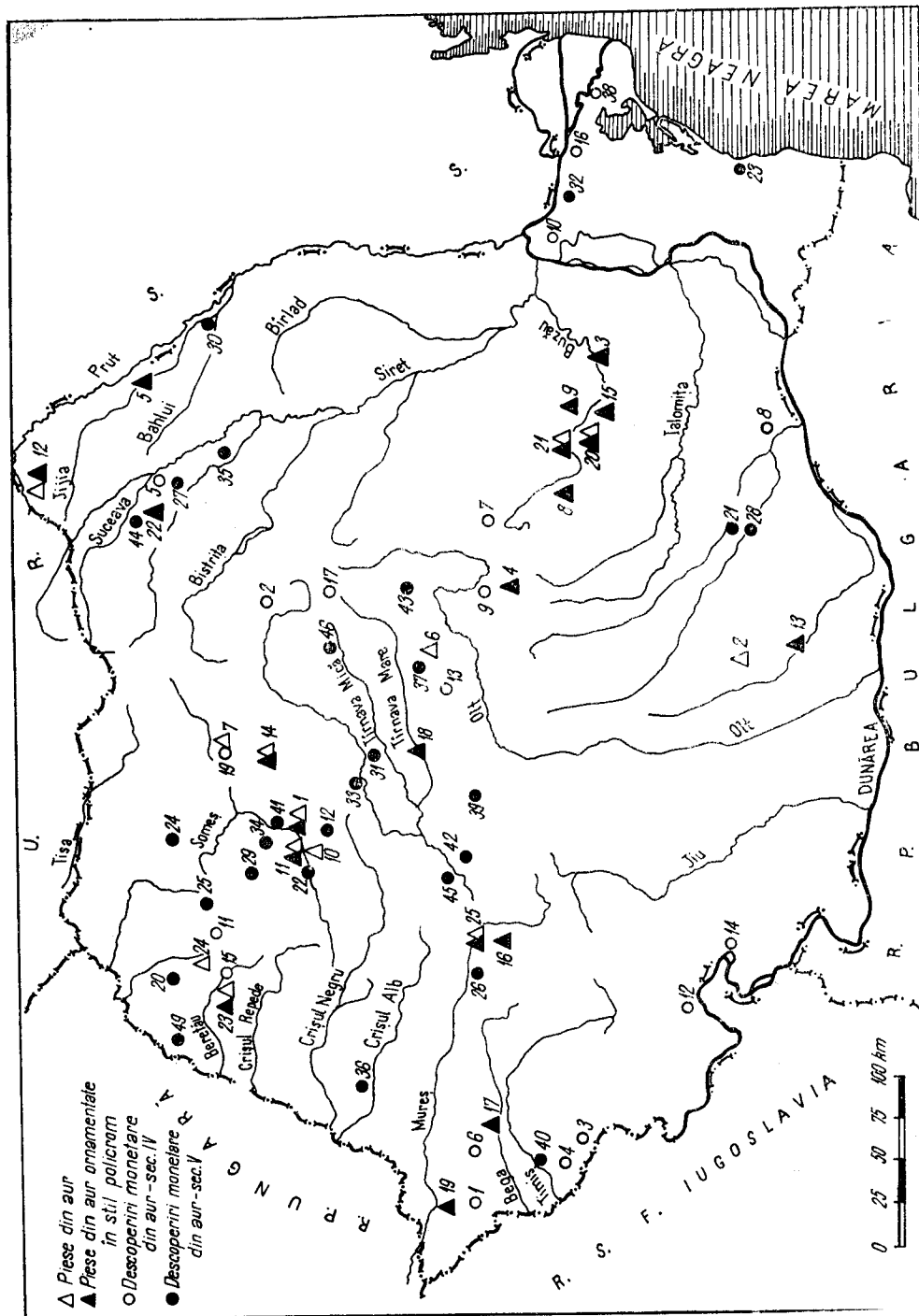

Fig. 8.

NR CRT	LOCALITATEA	CABOCHON	CLOISONNEE DREPT	CLOISONNEE A GOUR	GRANATE	CUCANELURI	CLOISONNEE ONDULAT
1	Băiteni	●					
2	Buhăteni	●					
3	Chiojd	●					
4	Dulceanca	●					
7	Gherăseni	●					
8	Pirsoav	●					
9	Rotopănești	●					
10	Vețel	●	●				
11	Concești	●	●				
12	Simleul Silvaniei	●	●				
13	Brașov	●	●				
14	Cilnău	●	●				
15	Hunedoara	●	●				
16	Periam	●	●				
17	Mediaș	●	●				
18	Izvin	●	●				
19	Pietroasa	●	●	●			
20	Someșeni	●	●	●			●
21	Apahida I	●	●	●			●
22	Apahida II	●	●	●			●

Fig. 9. Tabelul relațiilor combinatorice ale descoperirilor cu piese din aur de pe teritoriul României.

Fig. 8. — Harta descoperirilor de obiecte și monede din aur din secolele IV și V e.n.

Descoperiri monetare de aur din sec. al IV-lea e.n.

1. Biled, jud. Timiș
2. Bersesc, jud. Harghita
3. Denta, jud. Timiș
4. Deta, jud. Timiș
5. Dolhești, jud. Suceava
6. Carani, jud. Timiș
7. Crasna, jud. Covasna
8. Curcani, jud. Ilfov
9. Feldioara, jud. Brașov
10. Măcin, jud. Tulcea
11. Moigrad, com. Mirșid, jud. Sălaj
12. Orșova, jud. Caraș-Severin
13. Retiș, jud. Sibiu
14. Rogova, jud. Mehedinți
15. Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj
16. Tulcea, jud. Tulcea
17. Valca Strîmbă, jud. Harghita

Descoperiri monetare de aur din sec. al V-lea e.n.

18. Aiton, jud. Cluj
19. Cepari, com. Dumitra, jud. Bistrița-Năsăud
20. Cig, com. Tășnad, jud. Satu Mare
21. Ciorogirla, jud. Ilfov
22. Cluj-Napoca, jud. Cluj
23. Constanța, jud. Constanța
24. Copalnic-Mănăstur, jud. Maramureș
25. Doba Mică, com. Dobrin, jud. Sălaj
26. Dobra, jud. Hunedoara
27. Dolhești, jud. Suceava
28. Domnești, jud. Ilfov
29. Hida, jud. Sălaj
30. Holboca, jud. Iași
31. Iernut, jud. Mureș
32. Isaccea, jud. Tulcea
33. Luduș, jud. Mureș
34. Luna de Jos, com. Dăbica, jud. Cluj
35. Miroslavești, jud. Iași

36. Moroda, jud. Arad
37. Meșindorf, com. Bunești, jud. Brașov
38. Murighiol, jud. Tulcea
39. Ocna Sibiului, jud. Sibiu
40. Petroman, jud. Timiș
41. Râșeraci, com. Bonțida, jud. Cluj
42. Sebeș, jud. Alba
43. Sînpaul, jud. Harghita
44. Suceava, jud. Suceava
45. Valea lui Mihai, com. Vințu de Jos, jud. Alba
46. Vădaș, com. Neaua, jud. Mureș

Descoperiri de piese de aur din sec. al V-lea

1. Apahida, jud. Cluj
2. Balaci, jud. Teleorman
3. Bălteni, jud. Buzău
4. Brașov, jud. Brașov
5. Buhăieni, com. Andrieșeni, jud. Iași
6. Bunești, jud. Brașov
7. Cepari, com. Dumitra, jud. Bistrița-Năsăud
8. Chiojd, jud. Buzău
9. Cilnău, jud. Buzău
10. Cluj-Napoca, jud. Cluj
11. Cluj-Someșeni, jud. Cluj
12. Concești, jud. Botoșani
13. Dulceanca, com. Vedea, jud. Teleorman
14. Fintinele, com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud
15. Gherăseni, jud. Buzău
16. Hunedoara, jud. Hunedoara
17. Izvin, com. Recaș, jud. Timiș
18. Mediaș, jud. Sibiu
19. Periam, jud. Timiș
20. Pietroasele, jud. Buzău
21. Pîrscov, jud. Buzău
22. Rotopânești, com. Horodniceni, jud. Suceava
23. Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj
24. Uileacul Șimleului, jud. Sălaj
25. Vețel, suburbie Deva, jud. Hunedoara

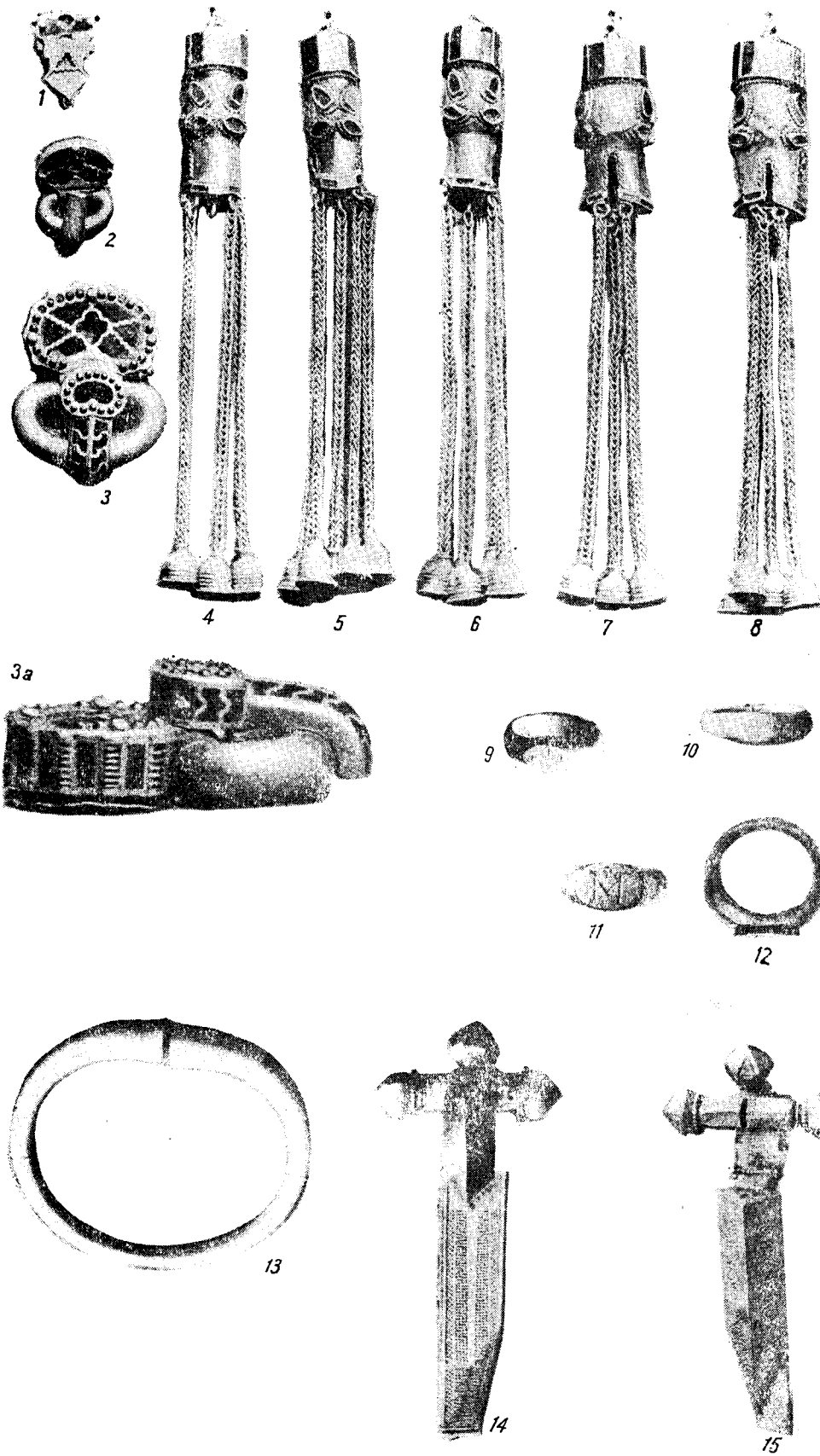

Fig. 10. Piese de inventar din mormântul princiar nr. 1 de la Apahida.

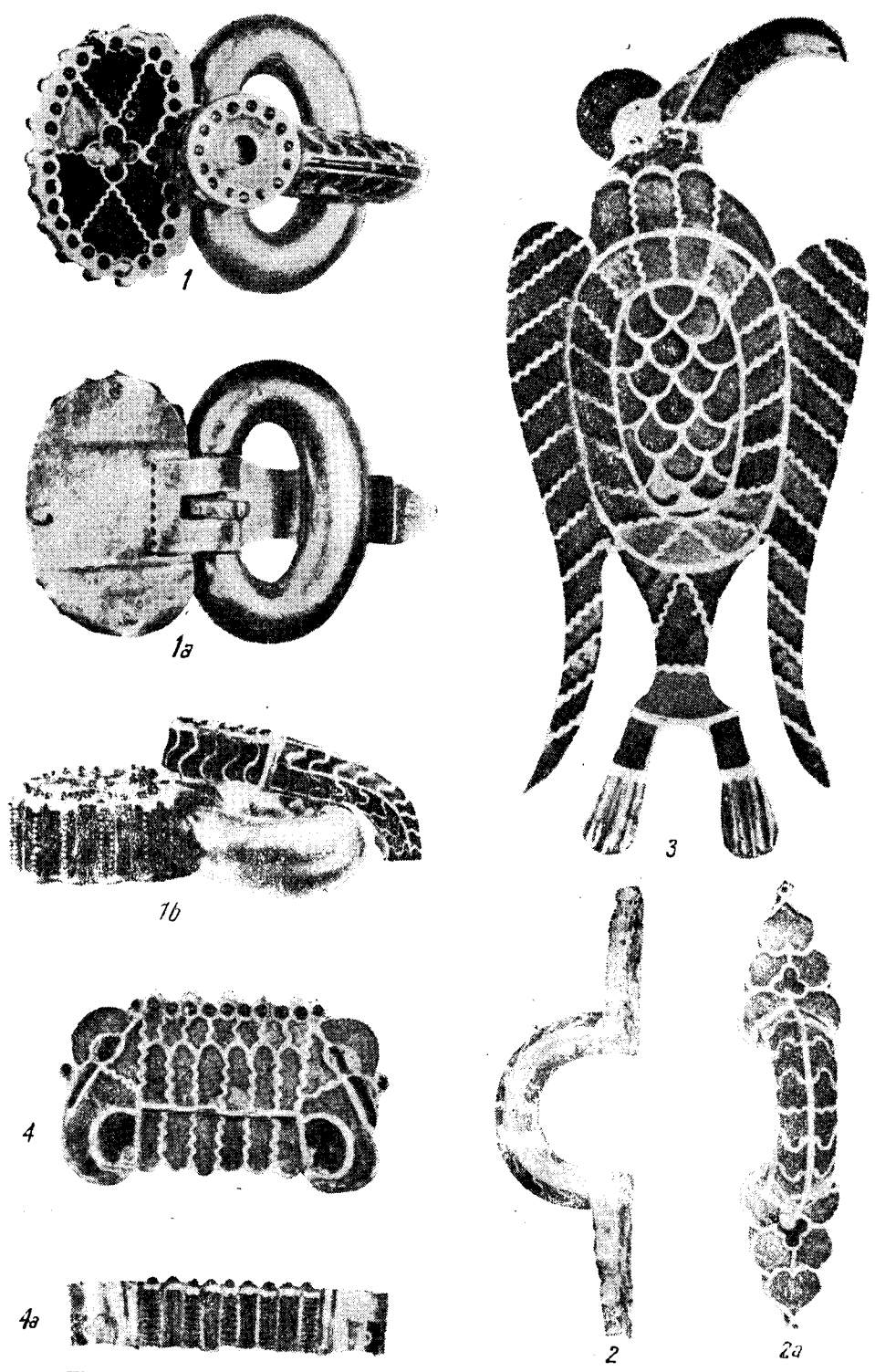

Fig. 11. Piese de inventar din mormântul princiar nr. 2 de la Apahida.

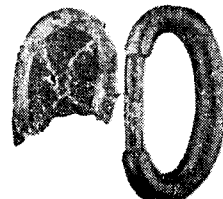
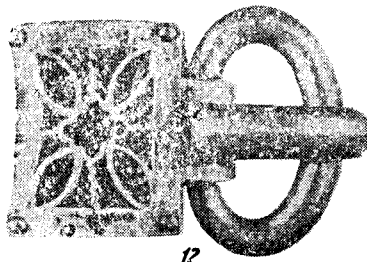
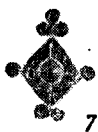
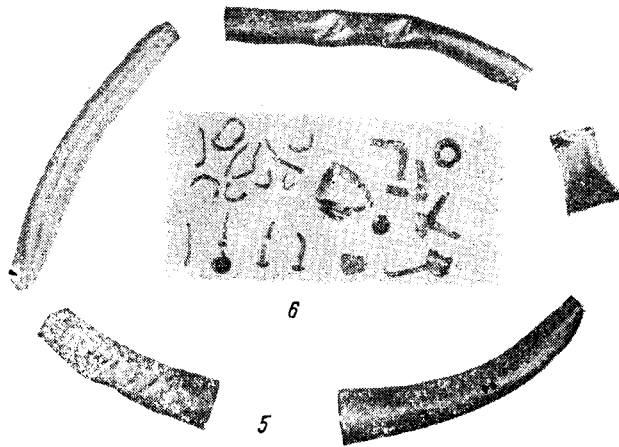
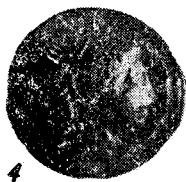
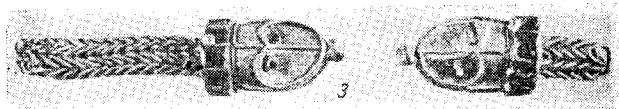
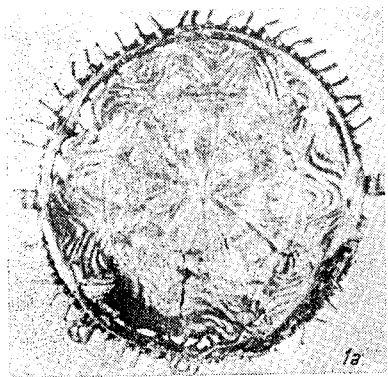
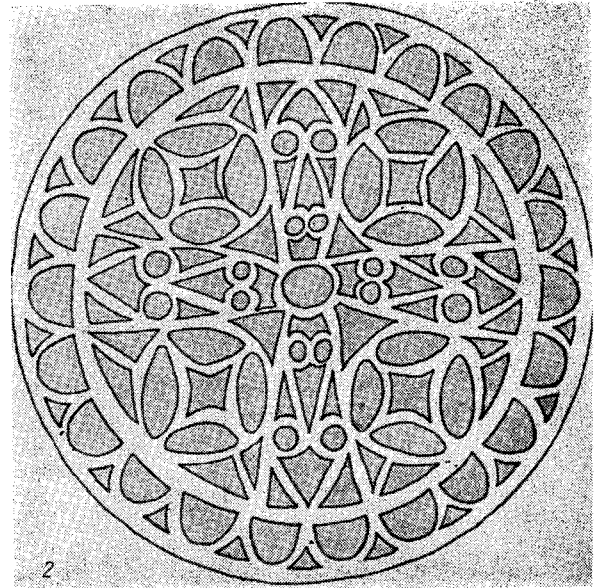
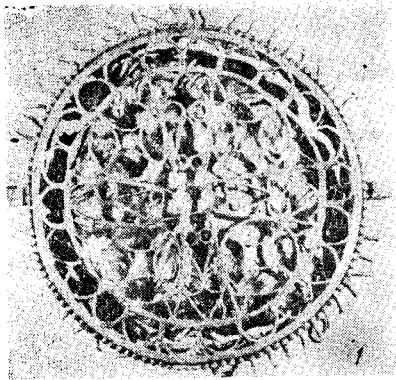

Fig. 12. Piese din tezaurul de la Someșeni.

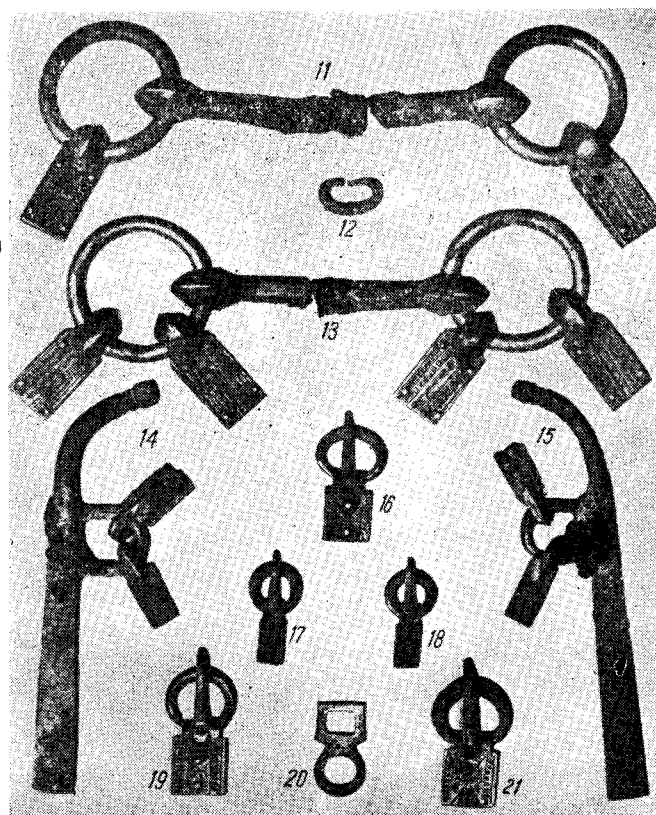
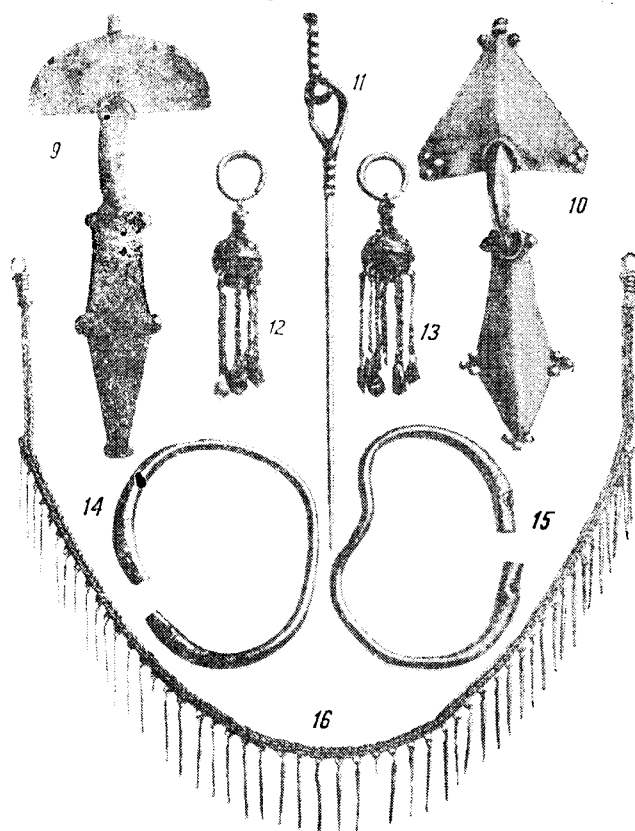
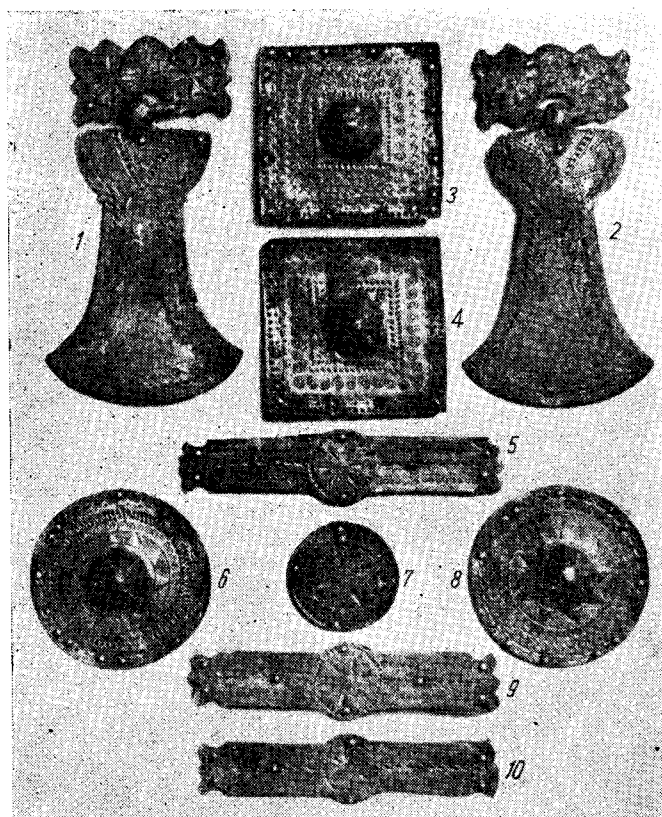
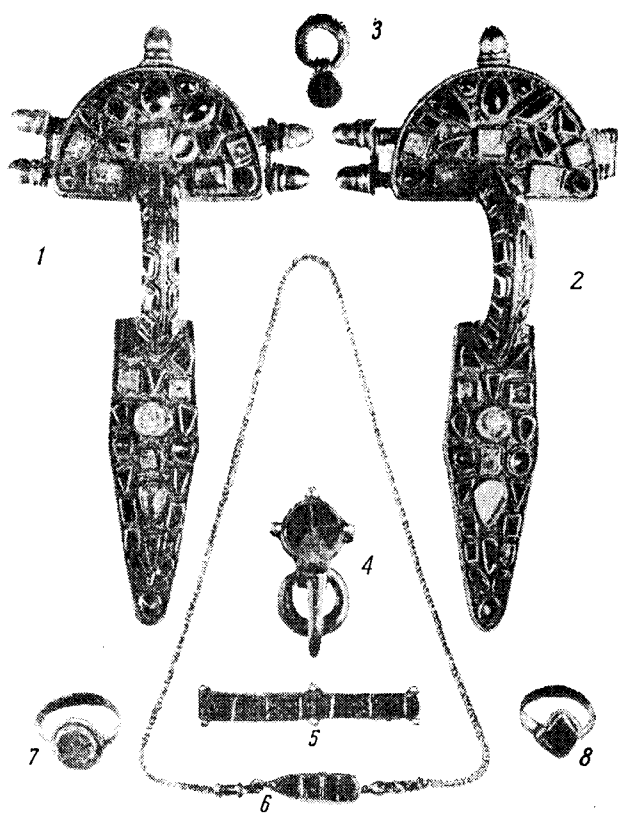

Fig. 13. Piese de inventar din mormintul princiar de la Untersiebenbrunn.

Fig. 14. Piese de inventar din mormintul princiar de la Untersiebenbrunn.

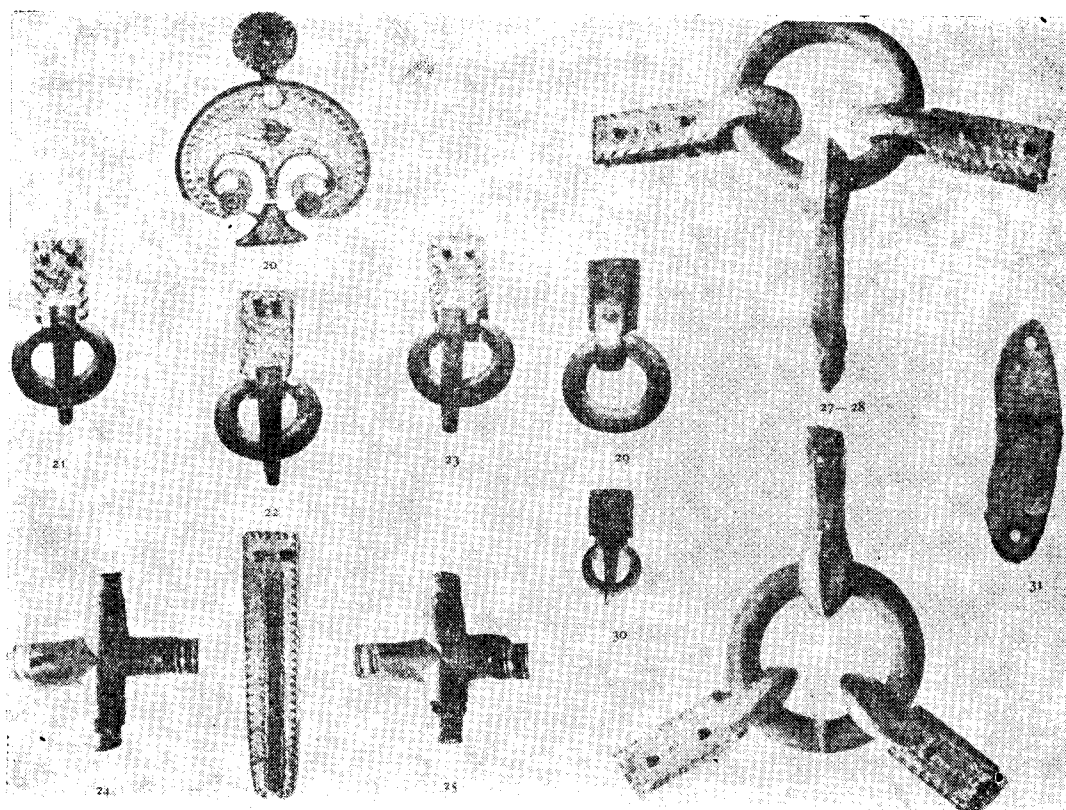
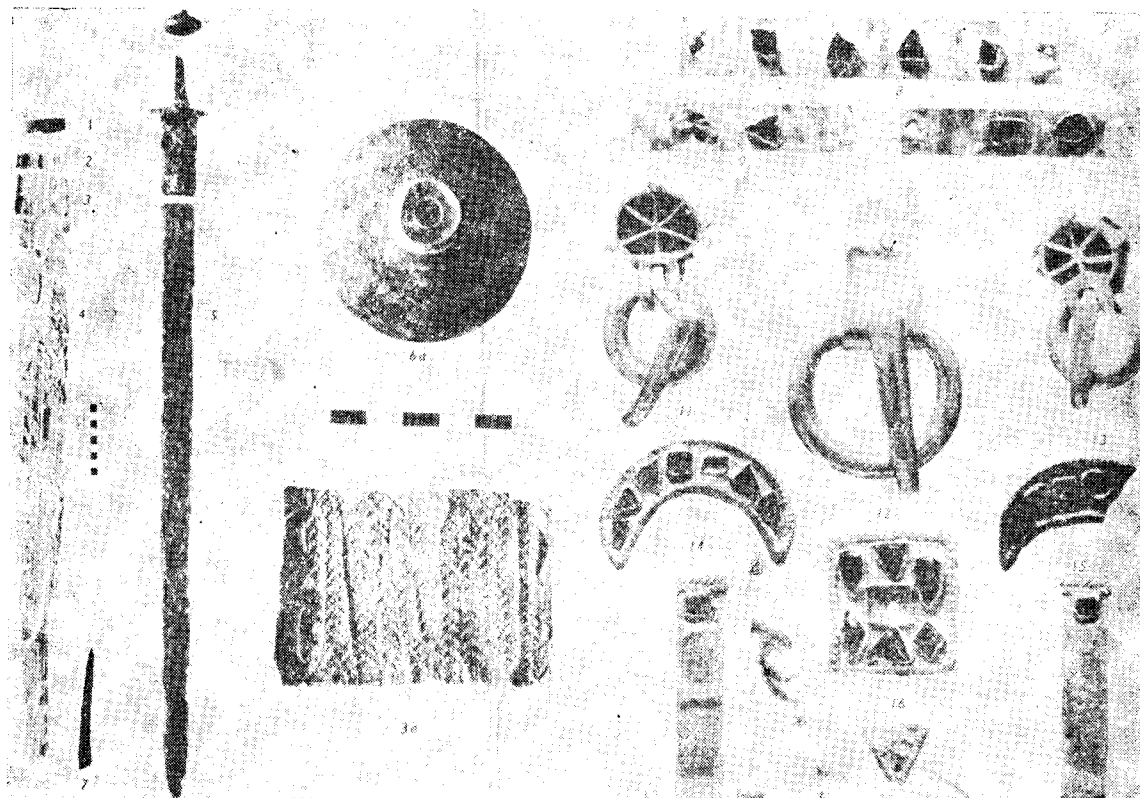

Fig. 15. Mormântul princiar de la Jakuszowice.

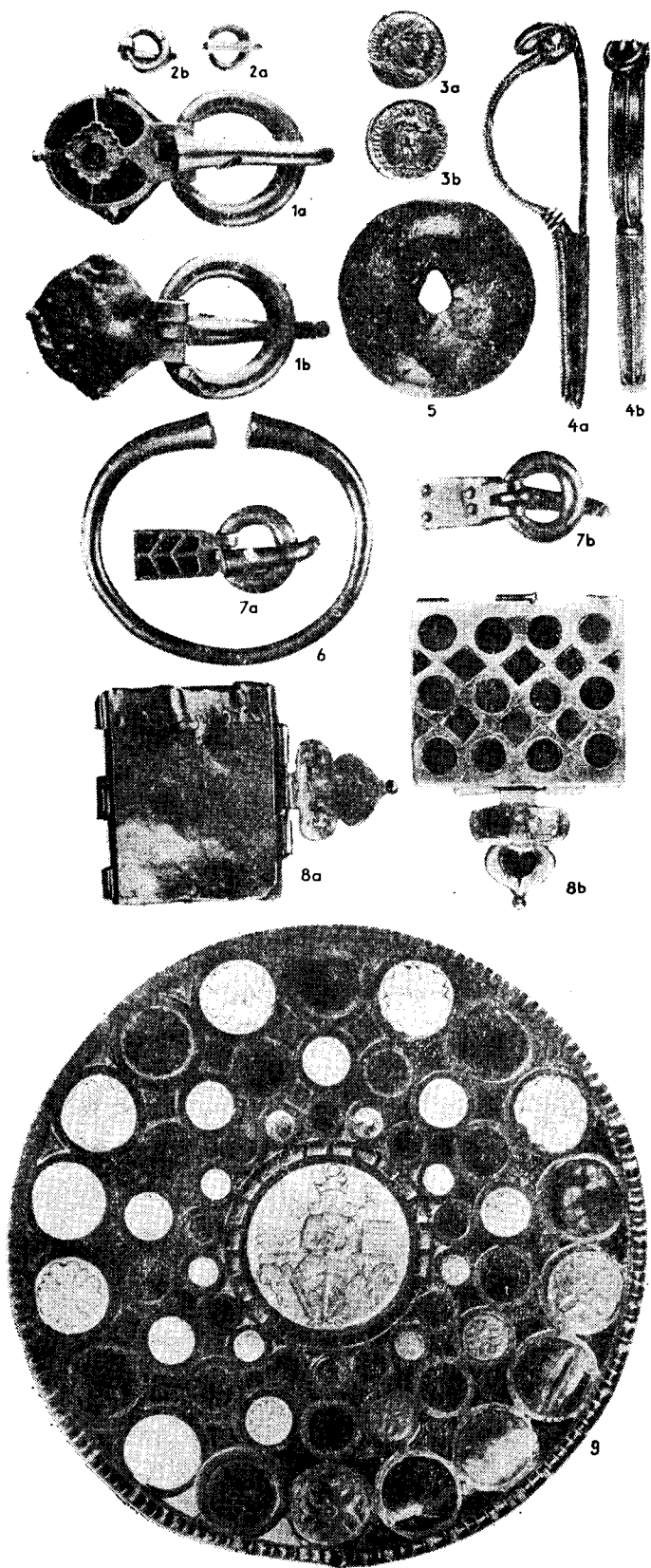

Fig. 16. 1—8: inventarul mormintului de la Wolfsheim; 9: cupa lui Chosrou Aparvez.

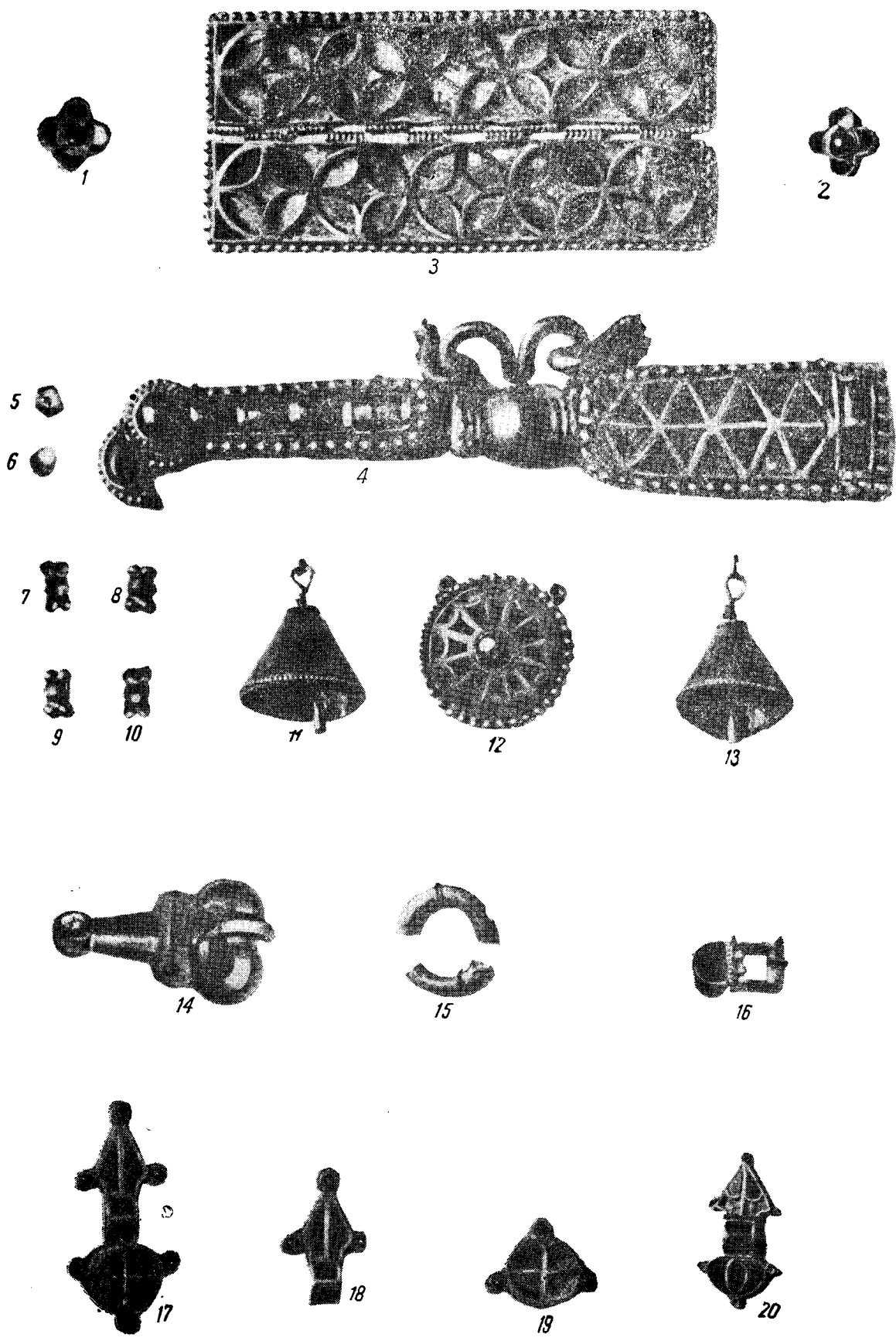

Fig. 17. Piese de inventar din mormintul princiar de la Kudinetov.

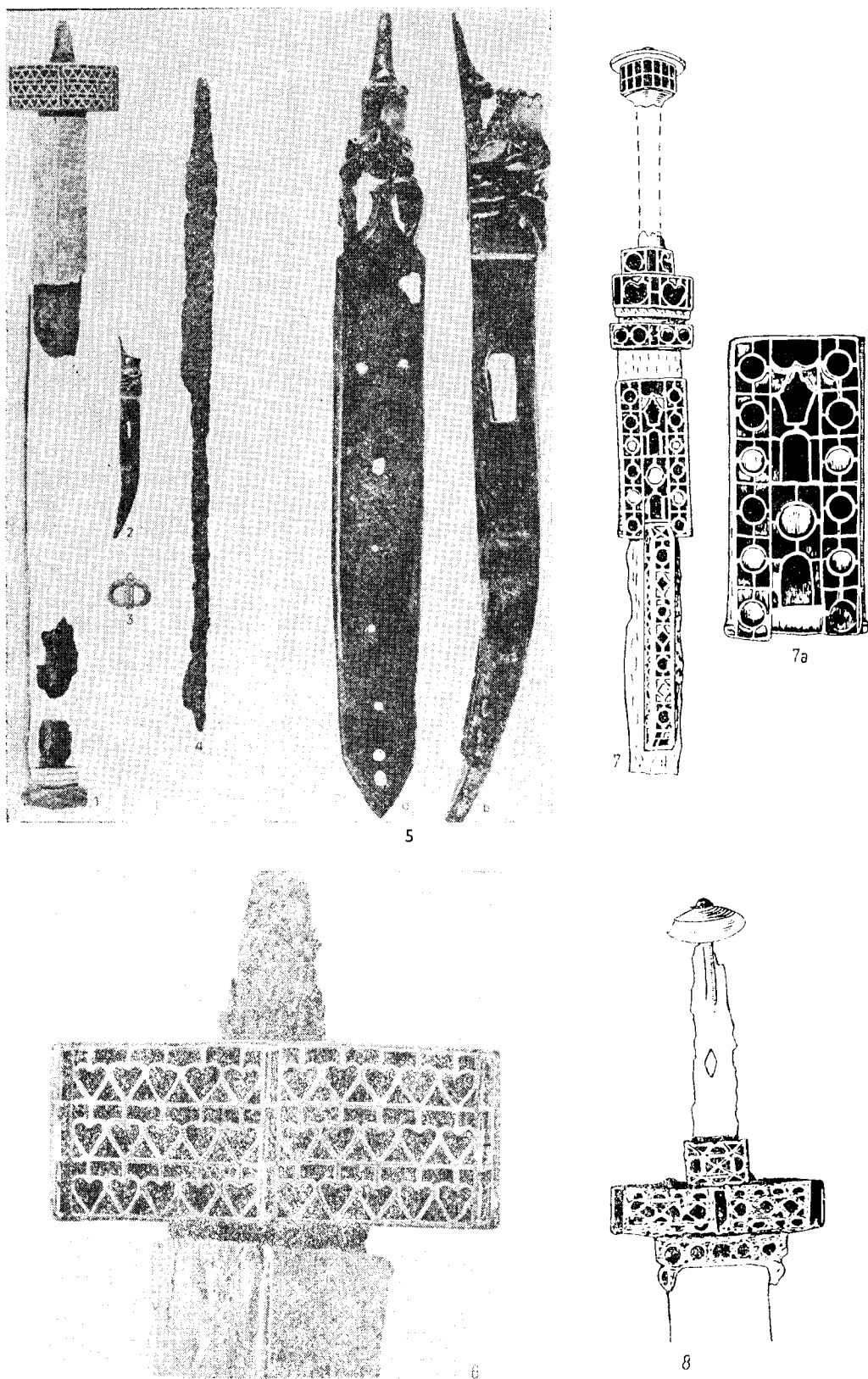

Fig. 18. 1-6: inventarul mormintului de la Altusheim; 7-7a: sabie descoperită la Kerci, str. Spitalului; 8: fragment de sabie de la Taman.

CASTRUL DE LA PIETROASA

SITUAȚIA GEOGRAFICĂ

Stațiunea arheologică Pietroasele (Pietroasa), jud. Buzău, se află aproximativ la jumătatea distanței dintre orașele Mizil și Buzău.

La poalele dealului Istrița, situat la 754 m față de cumpăna mării, în zona în care poalele dealurilor se îmbină cu cîmpia, a luat ființă în vechime comuna Pietroasa.

Nucleele satelor Pietroasa de Sus și Pietroasa de Jos de acum o sută de ani, astăzi reunite, sînt mărginite la vest de pîriul Urgoaia iar la est de pîriul Cazaca (fig. 1).

Regiunea de dealuri de la nord de comună este bogată în piatră calcaroasă folosită din vechime și pînă astăzi pentru construcții.

Pîlcurile de păduri în care predomină stejarul, carpenul, fagul și alte soiuri de copaci de esență tare, păstrate astăzi pe masivul Istrița, trădează existența unor codri, care în antichitate împodobeau dealurile.

Pădurile au oferit comunităților omenești de aici lemn pentru construcții și alte nevoi gospodărești. Resturile de oase de animale sălbatice descoperite de noi în săpături dovedesc că în păduri erau vîinate următoarele specii de animale: iepurele, cerbul, căprioara și porcul mistreț.

Poienele și zonele defrișate au fost folosite pentru pășunat și fînețe, iar mai tîrziu pentru plantarea pomilor fructiferi și a viței de vie, ultima coborînd astăzi în plină cîmpie.

Zona de cernoziom din cîmpie a înlesnit practicarea agriculturii din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre.

Regiunea în care se află așezarea pe care o studiem, se bucură de o vară lungă de aproximativ 80—100 zile, cu toamne tîrzii și blinde. Iernile sînt aspre și bîntuite de vînturi puternice, fapt care i-a obligat pe oameni din cele mai vechi timpuri să folosească locuințe îngropate în pămînt.

Principalele vînturi care bat în regiune sînt secetosul Austru dinspre sud-sud-vest; Crivățul dinspre est, nord-est și Munteanul dinspre nord, ambele aducătoare de ploi.

Regiunea cunoaște o umiditate aproape constantă, marcată de precipitații care ating între 500—700 mm anual¹.

ISTORICUL CERCETĂRILOR

În volumul III al monumentalei opere *Le trésor de Pétrossa*, apărută la Paris-Leipzig în anul 1900, Alexandru Odobescu a închinat castrului de la Pietroasa cîteva pagini și a prezentat o schiță sumară a fortificației și sondajelor efectuate cu prilejul peregrinărilor făcute aici în al treilea pătrar al secolului al XIX-lea².

Din analiza planului amintit se observă că Al. Odobescu a săpat în colțul de nord-est al castrului, cu care prilej a debleat zidul de est în interior pe o lungime de aproximativ 70 m, iar pe linia zidului de nord, o porțiune de circa 15 m; cu această ocazie a fost golit și interiorul turnului de nord-est a cărui formă, potrivit schiței, este circulară (fig. 2/15 a).

Un alt sondaj a fost practicat în interior pe traseul zidului de est, la răsărit de drumul actual care pătrunde în castru pe latura de sud (fig. 2/15 b); ultimele două sondaje, dintre care unul în formă de cruce, au fost executate în interiorul castrului (fig. 2/15c, d).

Pentru o mai bună cunoaștere a realităților arheologice și a rezultatelor obținute de Al. Odobescu, cu cunoștințele și mijloacele tehnice de care dispunea, redăm o parte din textul referitor la descoperirile din castru: „Cîteva săpături întreprinse în 1866, asupra mai multor puncte din incintă au scos la lumină, amestecate cu multă cenușă, pietre de construcție, cărămidă, vase din ceramică grosolană, fragmente de vase de sticlă, vase, arme, și zăbale de metal, doi piepșeni mici și o împungătoare de os, mai multe rîșnițe de piatră, foarte multe oase de animale domestice, cîteva resturi de lemn putrezit și în sfîrșit o mică monedă de bronz cu efigie imperială,

¹ Pentru datele climatice v. *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, București, 1960, p. 259—320.

² Din păcate jurnalul de șantier al lui Al. Odobescu, ca și materialul arheologic descoperit în septembrie 1866 s-au pierdut.

dar atât de alterată, încât determinarea a fost imposibilă ca și descifrarea legendei, cu toate că prezintă indubitabil aspectul monedelor romane din epoca post constantiniană. Fără îndoială că aceasta a fost o mică fortăreață, un post avansat, un castellum, de unde se puteau supraveghea mișcările dușmanului din cîmpie. Este oare surprinzător că acest castru ale cărui rămășițe atestă o distrugere violentă, a trecut succesiv de la romani la goți și că el a aparținut unui grup aventuros de sarmați pe care Atanaric a trebuit să-i alunge pentru a se putea stabili în acest refugiu sprijinit de munți”³.

Deși sumar prezentate, observațiile și constatările lui Al. Odobescu în legătură cu fortificația de la Pietroasa se dovedesc, după cum vom vedea, destul de exacte.

Trecute prin filtrul cunoștințelor și dovezilor de care dispunem astăzi cele afirmate de Al. Odobescu cu un secol în urmă dovedesc o dată în plus faptul că autorul săpăturilor de la Pietroasa era un observator atent în teren, stăpînind o metodă riguroasă de cercetare, îmbinînd în permanență cunoștințele teoretice cu observațiile și materialul cules din săpături⁴. Așa stînd lucrurile, se poate explica faptul că încadrarea cronologică și concluziile istorice la care a ajuns Al. Odobescu au fost confirmate din plin în cursul cercetărilor noastre.

Din păcate, însă, de la Al. Odobescu pînă în momentul reluării săpăturilor de la Pietroasa, în literatura de specialitate și-au făcut loc o serie de teorii și ipoteze eronate în legătură cu datarea și rolul castrului⁵.

Cadrul lucrării de față nu ne îngăduie să înșirăm toate lucrările în care au fost abordate problemele pe care le ridică datarea și rolul castrului de la Pietroasa.

Fortificația asupra căreia stăruim a fost atribuită de către D. Tudor în ediția a II-a a *Oltenei romane*, împăratului Traian cu rostul de a străjui văile Carpaților meridionali⁶.

Trebuie subliniat că în tratatul de istoria României, castrul de la Pietroasa, alături de acela de la Filipești (?), a fost datat din perioada împăratului Traian, fiind pus în legătură cu „corpuri de trupe care staționau în castrule construite pe cursurile de apă, care făceau legătura cu cele din interiorul Transilvaniei”⁷.

În cele ce urmează vom vedea că fortificația de la Pietroasa a fost ridicată în a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n., iar rolul acesteia a fost nemijlocit legat de evenimentele politice care au avut loc la Dunărea de Jos în acele vremuri.

CERCETĂRI RECENTE

După numeroase anchete de teren efectuate de specialiști sau amatori, ca și după unele sondaje executate de diletanți, care din păcate au dus la pierderea materialului recoltat, dar mai ales la distrugerea legăturilor stratigrafice dintre curtină și nivelele de viață din incintă, au fost luate măsuri pentru deschiderea lucrărilor din această stațiune⁸.

Nevoia deslușirii problemelor pe care le ridică complexul arheologic Pietroasa a dus la planificarea unor cercetări sistematice începute în anul 1973 și continuate în campaniile din anii 1974—1975, de către specialiști de la Institutul de arheologie din București și de la Muzeul de istorie Buzău⁹.

În răstimpul dintre cercetările lui Al. Odobescu pînă în zilele noastre, perimetrul castrului a suferit modificări în sensul că așezarea actuală a evoluat prin parcelarea loturilor și îndesirea caselor și anexelor gospodărești, care au acoperit ruinele în decursul a peste 100 de ani, îngreunînd astfel procesul de cercetare.

³ A. Odobescu, *Le trésor de Pétrossa*, III, Paris—Leipzig, 1900, p. 19—21 (*supra*, p. 727—729).

⁴ Erudiția și acribia științifică a aceluia ce a lucrat pe meleagurile Pietroaselor sînt remarcate și subliniate cu căldură de Tudor Vianu în *Scriitori români*, I, București, 1970, p. 115—135.

⁵ O notă aparte face Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, care acceptă datarea lui Al. Odobescu, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1967, p. 49. La o asemenea datare s-a oprit și R. Vulpe cu prilejul anchetei de teren pe care a întreprins-o cu colectivul șantierului Poiana, *SCIV*, 3, 1952, p. 217.

⁶ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II, București, 1958, p. 33, 143 și 144. În ediția a III-a, castrul este datat în secolul al IV-lea e.n., București, 1968, p. 255 și 257.

⁷ M. Macrea, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 349.

⁸ Din rîndul anchetelor de teren organizate cu specialiști se numără aceea a colectivului Poiana sub conducerea lui R. Vulpe. Între anii 1959—1965 zona a fost cercetată sistematic de către un colectiv al Muzeului de istorie Buzău condus de Victor I. Teodorescu. În toamna anului 1968, împreună cu Gh. Ștefan și N. I. Simache am întreprins o cercetare de teren în perimetrul castrului. Materialul arheologic adunat cu acea ocazie a fost depus la Muzeul de istorie Ploiești. O echipă de amatori, în toamna anului 1963, a distrus legătura dintre zidul de sud și nivelele de viață din incintă pe porțiunea dintre clădirea Consiliului Popular și drumul care străbate castrul pe direcția nord—sud.

⁹ În prima campanie de săpături colectivul a fost alcătuit din următorii membri: Magda Tzony și Ioana Cătănciu de la Institutul de arheologie din București și Vasile Drămbocianu de la Muzeul de istorie Buzău. În cursul anului 1974 au lucrat Magda Tzony, Vasile Drămbocianu și Marius Constantinescu, iar în campania din 1975 ultimii doi arheologi sub conducerea și îndrumarea noastră.

În funcție de situația actuală a fost conceput un plan de săpături eșalonat pe mai mulți ani cu scopul de a cerceta în prima etapă zonele mai puțin acoperite din cuprinsul unor curți și a unor porțiuni de străzi, care au fost trasate peste zidurile castrului.

În prima campanie a fost aleasă curtea Victoriei Petrescu, aflată în zona de sud-sud-vest a castrului, la aproximativ 15—20 m de clădirea Consiliului Popular, care a fost ridicată între cele două războaie mondiale, chiar deasupra turnului de sud-vest al castrului (fig. 3).

În anul 1973 au fost trasate două secțiuni: Secțiunea I A orientată aproximativ est-vest, lungă de $20 \times 1,50$ m, cu capătul de vest sprijinit pe zidul de incintă (fig. 3); Secțiunea II A orientată aproximativ nord-est—sud-vest, lungă de $33 \times 1,50$ m, a fost deschisă în grădina sus-numitei cetățene cu scopul de a intercepta zidul de incintă și eventuala sa legătură cu șanțul și valul de apărare (fig. 3).

În cursul campaniei din anul 1974 cercetările arheologice au fost concentrate cu precădere tot în sectorul A, unde au fost practicate două noi secțiuni și două suprafețe.

Secțiunea III A, paralelă cu restul secțiunilor din sectorul A, lungă de 14×2 m, a fost trasată la nord de Secțiunea I A. Capătul de vest al secțiunii a depășit pe direcția vest cu câțiva metri zidul de incintă (fig. 3).

Secțiunea IV A, orientată aproximativ est-vest, lungă de 22×2 m a fost plasată la sud de Secțiunea I A 1973 cu capătul de est prelungit, până aproape de stradă iar cel de vest până la circa 10 m de zidul de vest, deoarece în zona menționată nivelele de viață au fost distruse cu prilejul săpării unei pivnițe moderne.

La nord de Secțiunea I A, au fost deschise două suprafețe A și B pentru urmărirea unor complexe ce de altfel nu au putut fi cercetate integral din cauza unor bolți de viță de vie și grădinii din fața casei.

Tot în campania din 1974 a început cercetarea colțului de sud-sud-est al castrului printr-o Secțiune I B, lungă de $17 \times 1,50$ m, trasată în curtea Mariei Potec, ai cărei strămoși sînt menționați în planul lui Al. Odobescu¹⁰.

În colțul de nord-nord-vest al castrului a fost trasată Secțiunea I C, lungă de $30 \times 1,50$ m.

Secțiunea I C a fost plasată în cuprinsul unei ulițe cu scopul de a intercepta zidul de vest și a stabili legăturile acestuia cu nivelele de viață din incintă și din exterior (fig. 3).

În cursul campaniei din 1975 în Sectorul A între Secțiunile I și III a fost trasată Secțiunea V A, lungă de $21 \times 1,50$ m.

În Sectorul B au fost jalonate două Secțiuni II B (22×2 m) și III B (38×2 m), care au avut ca scop să intercepteze zidul de sud și să stabilească legătura dintre curtină și interior, dar mai ales să verifice dacă pe această latură, cea mai periclitată, castrul a avut sau nu șanț și val de apărare (fig. 3).

Incinta. Problemele pe care le ridică structura zidurilor și tehnica lor de construcție au putut fi urmărite în toate secțiunile plasate cu unul din capete pe curtină sau în acelea care au depășit spre exterior zidurile.

Potrivit datelor de care dispunem, se constată că după marcarea castrului în teren de către arhitectul constructor, s-a trecut la săparea șanțurilor de fundație.

În timpul cercetărilor au fost cîștigate următoarele date cu privire la șanțurile de fundație: în zonele cercetate s-a observat că lățimea acestor șanțuri a fost de aproximativ 3 m; în regiunile în care săpătorii au întilnit roca nativă reprezentată fie de bolovani rulați fie de pietre mijlocii sau pietriș mărunț, s-au oprit la nivelul rocii pentru a-și ancora fundația; în sfîrșit, s-a constatat că atît pe lungimea zidurilor, cît și pe lățimea acestora șanțurile de fundație au fost săpate în trepte în funcție de teren și rocă¹¹ (fig. 5/1—3).

Pămîntul, pietrișul mărunț, nisipul și lutul rezultat din săpătură au fost aruncate atît în interior, cît și în exterior. În incintă pămîntul și materialul pietros scos din șanțurile de fundație este marcat azi în teren sub forma unei lentile aflate lîngă ziduri cu o grosime de 7—8 cm și cu tendința de subțiere spre centrul castrului. În exterior pămîntul și piatra rezultate din șanțurile de fundație au fost spălate cu timpul pe pantele naturale ale viroagelor ce mărgineau castrul pe laturile de vest și sud.

În șanțurile de fundație adînci de 0,50—0,70 m a fost turnat „emplectonul” care a aderat de la caz la caz, fie pe solul virgin (latura de sud), fie pe bolovani sau grohotișuri pe latura de vest¹² (fig. 4/1 și 5/4).

O analiză sumară a mortarului ne indică în structura acestuia existența pietrei de var, cărămizii pisate, cărbunilor, nisipului și pietrișului.

¹⁰ Vezi Al. Odobescu, *Albumul de stampe*, 1875, pl. 17.

¹¹ Tehnica construirii zidurilor în trepte în lungimea și lățimea acestora moștenită de la romani a fost păstrată pînă tîrziu în feudalism; Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Scheia*, București, 1960, p. 45—46.

¹² În unele regiuni ale incintei, pietrele mari și grohotișurile rulate dinspre masivul Istrița apar la suprafață, iar în altele sînt situate la mari adîncimi în funcție de coamele și viroagele care au brăzdat poalele dealului înainte de procesele de colmatări și viituri.

Din datele obținute se constată că în momentul în care constructorii au ajuns la nivelul de călcare au retras zidul de ambele părți cu câte 15—20 cm. Așadar, zidul de incintă de la nivelul de călcare în sus are grosimea de 2,70—2,80 m (fig. 5/1)

Se constată, de asemenea, că de la nivelul de călcare în sus, zidul de incintă, atît spre interior cît și spre exterior a fost mărginit cu blocuri ecarisate (fig. 5/1—4).

Spațiul gol dintre șirurile de pietre cioplite care mărgineau zidul a fost umplut cu pietre de diverse mărimi legate cu mortar. În anume porțiuni se păstrează urmele loasbelor sau dulapilor, imprimate în mortarul crud. Acești dulapi aveau rostul de cofraj pînă în momentul întăririi mortarului.

Piatra folosită pentru ridicarea curții a fost adusă din carierele locale situate în principal în masivul Istrița dar mai ales de pe valea Urgoaiei, începînd de la pîntenii de dealuri pe care se află azi gospodăriile satului și pînă aproape de obîrșia văii Urgoaia în zona în care potrivit tradiției a fost descoperit tezaurul (fig. 1/1).

Cuptoarele de ars piatra de var ca și cele de ars cărămida sînt situate probabil la nord de castru, în regiunea și pe direcția sursei de apă care după ridicarea castrului, sau odată cu aceasta a fost adusă în incintă printr-o conductă de olane, dezvelită în zilele noastre cu prilejul lucrărilor gospodărești din curțile locuitorilor (fig. 3).

Materialul lemnos folosit pentru schelărie (stîlpi, loasbe etc.) ca și cel pentru combustia cuptoarelor a fost procurat din pădurile ce împodobeau masivul Istrița în antichitate.

MATERIALE ARHEOLOGICE

Ceramica. În incinta castrului au fost descoperite două mari categorii ceramice și anume : ceramică lucrată cu mîna și ceramică lucrată la roată.

Raportată la ansamblul materialului ceramic, prima categorie, se ridică la un procent de aproximativ 25—30%¹³.

Categoria ceramicii lucrate cu mîna se divide în două grupe : în prima grupă se înscriu vasele lucrate cu mîna a căror pastă este uniformă, bine aleasă și fără impurități. Această grupă prezintă vase mai puțin friabile beneficiind de o ardere mai compactă în cuptoare. A doua grupă se remarcă prin vase executate dintr-o pastă grosieră, amestecată uneori cu nisip și pietriș, în alte cazuri cu cioburi pisate și mai rar cu granule de calcar.

Forma predominantă a vaselor lucrate cu mîna este aceea a oalelor-borcan de mărime mică și mijlocie. În această grupă sînt incluse oalele-borcan de forme și profile variate, începînd cu vasul cu fundul teșit și drept, cu buza dreaptă, fără gîtuire între corp și buză și terminînd cu vasul cu fundul masiv, retras spre exterior și cu buza joasă-îngroșată și răsfrîntă în afară (fig. 6/2, 4).

O altă formă care atrage atenția, este reprezentată de cătuia sau ceașca fără toartă, de tradiție geto-dacică (fig. 7/2). În sfîrșit, nu lipsesc nici vasele miniaturale, atît de caracteristice gamei de forme variate a ceramicii din La Tène-ul geto-dacic (fig. 11/16).

Ca decor și ornamente aplicate pe ceramica lucrată cu mîna avem documentate, valul incizat în pasta crudă, ornamentul în zig-zag, creștăturile executate mai ales pe buzele vaselor, briul alveolar și alte motive decorative, caracteristice suitei de ornamente din olăria „primitivă” a geto-dacilor (fig. 7/1—12).

Categoria ceramicii lucrate la roată este în proporție de 70—80 % și cuprinde mai multe grupe.

În prima grupă se înscriu vasele lucrate din pastă fină, de culoare neagră, cenușie-neagră și mai rar din pastă de culoare gălbui-roșiatică și roșcat-cărămizie¹⁴.

¹³ Procentajul este stabilit în funcție de materialele recoltate în campaniile din anii 1973—1974. Materialul arheologic descoperit în vara anului 1975 nu a putut fi prelucrat, fapt care va dăuna mai ales la ilustrarea lucrării noastre. Revenind la raportul procentual dintre ceramica lucrată cu mîna și cea lucrată la roată trebuie arătat că în așezările de tip Sîntana de Mureș, acesta este favorabil, în majoritatea cazurilor, ultimei categorii. Dealtfel, se constată că pe măsură ce se depășește faza de maximă dezvoltare a culturii și ne apropiem de faza finală, ceramica lucrată cu mîna scade în chip simțitor.

¹⁴ Ceramica din pastă fină de culoare gălbui-roșiatică și roșcat-cărămizie nu este caracteristică culturii de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov. O asemenea specie ceramică este mai frecvent întîlnită în aria sud-vestică a culturii. Este posibil ca această ceramică să fi pătruns prin mijlocirea carnilor, dar mai ales prin romani și dacii liberi din Muntenia. Este de asemenea important de remarcat că ceramica la care ne referim apare în nivelele tîrzii ale culturii, de pildă la Gherăseni-Buzău și recent la Cireșanu-Mizil, unde, după părerea lui Victor I. Teodorescu, exprimată cu prilejul sesiunii anuale de rapoarte din februarie 1976, așezarea datează de la finele secolului al IV-lea e.n. și începutul secolului al V-lea e.n.

În această grupă pot fi incluse oalele-castron de dimensiuni mari și mijlocii, farfuriile-castron, uneori cu profilul în forma literei „S”, castroanele cu trei torți, ulcelele de dimensiuni mici și o gamă variată de ulcioare și căni cu torți¹⁵ (fig. 8/1—3, 7, 9, 14—16).

Suita de ornamente folosite pentru decorarea formelor de vase înșirate mai sus, este foarte variată, mergînd de la incizii, șlefuire, fațetare și pînă la folosirea roțiței dințate, de origine romană (fig. 8/4, 9, 12, 16).

A doua mare subgrupă a ceramicii lucrate la roată este constituită de aceea a ceramicii zgrunțuroase cunoscute și sub denumirea de ceramica cu „pasta ciment”¹⁶ (fig. 6/3, 6—8 și fig. 8/2, 4, 6, 8, 10, 11—13).

În această subgrupă se înscrie oala-borcan de tradiție provincial romană cu o capacitate de 2—5 l. Pasta acestor vase este aspră la pipăit datorită nisipului amestecat cu lutul. Vasele din această categorie au buzele ușor îngroșate și răsfrînte spre exterior; uneori prezintă șențuiri pentru fixarea capacelor; gîtul vaselor este de obicei scurt, pîntecul globular, iar fundul drept tăiat de pe roată cu sfoara sau scîndurica. Ornamentul principal este constituit de linii incizate pe umerii vaselor, mai rar ornamentul realizat cu roțița dințată.

Din rîndul vaselor lucrate din pastă zgrunțuroasă, cu mult nisip, fac parte și vasele de provizii (Krausengefässe), a căror capacitate este de circa 7 pînă la 15 ltr. Vasele de provizii au de obicei buzele în forma literei „T”, corpul sferic și fundul drept. Această categorie de vase a fost ornamentată atît pe buze cît și pe pîntec, fie cu pieptenul, fie cu un instrument de os sau de lemn de esență tare, redînd valul multiplu intercalat cu benzi adîncite în pasta crudă. Pe unele vase de provizii se remarcă folosirea roțiței dințate și decorul alveolat.

În sfîrșit, ultima formă lucrată din pastă zgrunțuroasă, reprezentată destul de rar, este constituită de cămile cu o toartă, cu gîtul tubular sau cu cioc de scurgere imitînd ulcioarele din pastă fină.

A treia grupă de ceramică lucrată cu roata descoperită la Pietroasa este reprezentată de ceramica romană de import. Din rîndul acesteia distingem în primul rînd amforele, de forme și mărimi diferite, lucrate din pastă nisipoasă, arsă la roșu-cărămiziu, sau din caolin. Amforele au gîtul tubular, pîntecul sferic, fundul ascuțit sau bombat terminat cu buton.

Două categorii de ornamente se detașează în cazul amforelor și anume: striuri dese obținute în pasta crudă cu un instrument cu dinți în formă de pieptene sau coaste realizate în timpul învîrtirii vaselor pe roată.

Din rîndul ceramicii romane uzuale, de import, se remarcă cîteva forme ca: farfuria-castron, dar mai ales ulcioarele și cămile cu torți. Vasele amintite au fost lucrate dintr-o pastă bine aleasă și arse în cuptoare evoluat.

Ultima categorie de vase importante din mediul roman este constituită de ceramica smălțuită. Potrivit fragmentelor culese în timpul săpăturilor pot fi reconstituite cîteva forme ceramice printre care se detașează ulciorul, cu una sau două torți și cana cu o toartă¹⁷.

Majoritatea ceramicii poartă un smălț verde-gălbui sau verde-marونی¹⁸.

În grupul ceramicii smălțuite se înscrie și un opaiț descoperit în campania din 1975.

Seria ceramicii de lux de la Pietroasele se încheie cu cîteva fragmente de vase arse la roșu, pe a căror suprafață exterioară au fost aplicate o „angobă” roșie și ornamente în dungi de culoare maronie.

Fusaiole și creuzete. La Pietroasele au fost descoperite opt fusaiole. O singură fusaiolă de formă bitronconică a fost lucrată cu mîna (fig. 9/4); altele două au fost executate din pîntecul unor amfore romane prin șlefuirea marginilor și perforarea orificiului pentru fixarea fusului (fig. 9/5, 9).

Restul de cinci fusaiole au fost lucrate la roată, trei au formă bitronconică, una este rotundă iar ultima, lucrată din pastă cenușie-fină, are corpul ornamentat prin apăsare cu degetul (fig. 9/2).

Seria obiectelor din lut se încheie cu două creuzete cu pereții groși, pe a căror parte exterioară se păstrează o crustă compactă silicioasă în amestec cu reziduri de metal, provenind de la elementele care au fost topite în aceste recipiente (fig. 9/1—3).

¹⁵ Cămile cu torți și cu gura trilobată sau cioc de scurgere sînt documentate numai în aria vestică a culturii de tip Sintana de Mureș. După cunoștințele noastre, acest tip de vas pătrunde în noua cultură din officinele băștinașe și nu depășește înspre est linia Nistrului; B. Mitrea și C. Preda, *Necropolele din secolul al IV-lea e. n. în Muntenia*, București, 1966, p. 135.

¹⁶ În legătură cu această categorie ceramică și rolul roții olarului: Gh. Diaconu, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 243—250.

¹⁷ Potrivit fragmentelor păstrate, pot fi reconstituite urcioare sau căni cu o toartă sau două torți de tipul celor descoperite la Spanțov și Nicolae Bălcescu; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 256, fig. 80 și p. 377, fig. 246/4.

¹⁸ După forme și culoarea smălțului există similitudini și analogii perfecte între ceramica smălțuită de la Pietroasa cu aceea din provinciile de la sud de Dunăre și din Pannonia. Cu toate acestea, pe unele fragmente se observă rebuturi și neglijență în aplicarea smălțului, fapt care ne îndeamnă să ne gîndim la posibilitatea executării unora dintre vase pe loc.

Greutăți pentru războiul de țesut. Un exemplar întreg și două fragmente de greutate pentru războiul de țesut ilustrează prin prezența lor practicarea acestui meșteșug în cuprinsul gospodăriilor din castru.

Potrivit exemplarului păstrat, greutatea au forma trapezoidală. În zona centrală au fost perforate în pasta crudă prin mijlocirea unor bețe. Prin aceste orificii erau petrecute sforile de care se suspendau greutatea (fig. 7/13—14).

Exemplarele de la Pietroasa au fost executate dintr-o pastă fără impurități. Arderea pieselor a fost compactă și uniformă. Pe una din greutatea fragmentare se observă urme de ardere secundară.

Metal. În zona cercetată de noi au fost descoperite doar câteva obiecte din fier. În primul rând se cuvine a menționa o daltă cu corpul în patru muchii și cu lăcaș în partea superioară, pentru fixarea părții lemnoase. Obiectul la care ne referim ar putea fi atribuit și unui vîrf de lance lucrat într-o tehnică mai primitivă (fig. 10/4).

Un număr de patru cuțite încheie seria obiectelor din fier găsite la Pietroasa. Cuțitele sînt de mărimi diferite, dar de aceeași formă. Acestea au vîrfurile ascuțite, partea tăioasă dreaptă, iar ceafa cu tendința de curbare.

Toate exemplarele au un peduncul scurt pentru fixarea părții lemnoase și un prag de oprire realizat pe direcția părții superioare (fig. 10/1—3).

Un singur ac de bronz descoperit în interiorul unui tub din femur de pasăre, asupra căruia vom reveni, ilustrează prezența obiectelor lucrate din acest metal (fig. 11/13).

Tot din același metal a fost lucrat un vas provenit pe calea importului. Starea fragmentară a vasului nu permite reconstituirea formei.

O brățară din argint sau metal alb, executată dintr-o sîrmă simplă, prezintă capetele ușor îngroșate (fig. 11/18).

În campania din vara anului 1974, în cuprinsul unei locuințe-bordei din Secțiunea IV A a fost descoperită o monedă din argint emisă în timpul domniei împăratului Valens¹⁹ (fig. 12/4).

Os. La cei doi piepteni din os menționați de Al. Odobescu se adaugă patru exemplare descoperite de noi.

Din rîndul celor patru piepteni, trei sînt din categoria acelor cu apucătoare în formă de clopot iar unul prezintă mînerul semicircular. Toate exemplarele au fost lucrate din plăci din corn de cerb prinse fie cu nituri de bronz, fie din fier²⁰.

Exemplarul cu mînerul semicircular a fost decorat pe ambele fețe cu un ornament în formă de cercuri concentrice (fig. 11/1).

O placă de os de formă circulară a fost ornamentată în chipul descris mai sus (fig. 11/5).

Prelucrarea osului la Pietroasa mai este documentată pe un împungător, șlefuit cu finețe (fig. 11/14) și câteva sule folosite la găurirea pieilor (fig. 11/3, 7). Tot dintr-un os de animal a fost executată și o unealtă folosită de olari pentru șlefuirea vaselor (fig. 11/15).

Femure de păsări au fost prelucrate ca tuburi pentru păstrat acele. Într-unul din acestea a fost descoperit acul de bronz și mîrgica asupra căroră am referit mai sus (fig. 11/12—13).

Seria obiectelor lucrate din os se încheie cu un fragment de plăsea, ce păstrează trei găuri pentru niturile cu care era fixat mînerul cuțitului (fig. 11/11).

Din rîndul podoabelor de os semnalăm descoperirea unui fragment de brățară executată din corn de cerb, răspîdită larg în mediul culturilor Przeworsk și Sîntarța de Mureș²¹.

O seamă de colți de mistreți au fost prelucrați pentru a fi purtați agățați de centuri. Spre rădăcina colților au fost realizate orificii cu fierul înșos, prin care erau petrecute verigi din bronz a căror urmă este trădată de culoarea verzuie a osului din jurul găurilor (fig. 11/9—10).

Fragmente de ghiocuri dovedesc că locuitorii castrului întrețineau legături cu unele populații prin intermediul căroră asemenea obiecte erau aduse de la mari depărtări, de pildă din regiunea Golfului Persic (fig. 11/8).

Piatră. Din rîndul obiectelor de piatră se remarcă în primul rînd rîșnițele, care au fost descoperite în număr mare față de restul materialului arheologic.

Au fost găsite exemplare de diverse forme și mărimi: unele piese au fost folosite de contemporani pentru pavarea curților.

Natura rocilor din care au fost executate rîșnițele este, de asemenea, foarte variată începînd cu exemplare lucrate din roci mai puțin dure și încheind cu cele din tuf vulcanic.

Au fost descoperite rîșnițe manuale (Meta și Catillus)²² (fig. 13/1—5).

O serie de cute (gresii de ascuțit) îmbogățesc inventarul litic descoperit la Pietroasa. Potrivit formelor și urmelor lăsate, unele gresii au fost folosite vreme îndelungată pentru

¹⁹ Moneda a fost determinată de Gh. Poenaru-Bordea de la Sectorul numismatic al Institutului de arheologie din București.

²⁰ Unele exemplare au fost lucrate cu nituri tubulare din bronz. Pentru originea pieptenilor v. SCIV, 23, 1972, p. 463—468.

²¹ Gh. Diaconu, *O brățară din corn de cerb de la Pietroasele*, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 411—414.

²² D. M. Pippidi, *Dicționarul de istorie veche a României*, București, 1976, p. 140.

ascuțirea cuțitelor și a altor unelte gospodărești, în timp ce altele au fost întrebuințate pentru ascuțirea sulelor din metal și acelor (fig. 10/5—7).

Sticlă. Cîteva fragmente provenite de la pahare de sticlă îmbogățesc inventarul arheologic de la Pietroasa.

Au fost găsite mai multe fragmente, dintre care se remarcă două aparținînd unor pahare de epocă, lucrate din sticlă galben-verzuie, ornamentate cu coaste reliefate (fig. 11/17).

Cîteva mărgele de sticlă, descoperite izolat, se înscriu în seria celor cunoscute în secolul al IV-lea e.n. O mărgică cubooctaedrică fațetată, de culoare albastră, irizată puternic, a fost descoperită alături de un ac de bronz, într-un tub de păstrat ace lucrat dintr-un femur de pasăre (fig. 11/13).

ALTE OBIECTIVE ARHEOLOGICE

În timpul cercetărilor întreprinse de Al. Odobescu la Pietroasa, au fost reperate morminte în zona de la sud de castru. De altfel, într-unul din planuri, autorul cercetărilor de la Pietroasa indică pe latura de sud a fortăreței „morminte antice”²³ (fig. 1/5).

Într-adevăr, în ultimele decenii, cu prilejul unor lucrări gospodărești au fost descoperite morminte izolate în cuprinsul unor curți situate la aproximativ 70—80 m de zidul de sud al castrului. Un asemenea mormînt de înhumăție, din al cărui inventar face parte o fibulă cu capetele în formă de bulbi de ceapă a fost descoperit întîmplător²⁴.

În cursul campaniei din anul 1975, în curtea învățătorului Ion Constantinescu, cu ocazia amenajării unui bazin de colectare a apei, a apărut un mormînt de înhumăție, din al cărui inventar menționăm un vas lucrat cu mîna și un pieptene caracteristic culturii Sîntana de Mureș²⁵.

Din cele relatate de localnici reiese că de-a lungul deceniilor, pe latura de sud a castrului, au mai apărut morminte al căror inventar a fost distrus²⁶.

Sub rezerva cercetărilor sistematice ce urmează să fie întreprinse în zona amintită, socotim că în regiunea la care ne-am referit avem de-a face cu necropola castrului. Este important de semnalat că aceasta se află pe latura cea mai accesibilă a cetății, adică pe axul intrării principale, respectînd din acest punct de vedere, obiceiuri și tradiții aparținînd romanilor²⁷.

O altă necropolă a fost reperată la circa 2 km est de castru pe malurile pîrului Dării. Aici, cu prilejul unor lucrări întreprinse pentru plantarea viței de vie, au fost descoperite vase întregi și fragmente ceramice²⁸ (fig. 1/2).

În cursul anului 1973, membrii șantierului Pietroasa au întreprins anchete de teren identificînd și așezarea contemporană necropolei²⁹ (fig. 1—3).

În iarna anului 1976, în incinta Stațiunii de cercetări viticole Pietroasa, situată la aproximativ 1 km sud-vest de castru, cu prilejul săpării fundației unui complex social, au fost descoperite 13 morminte de înhumăție care sînt în curs de cercetare³⁰ (fig. 1—6).

Din inventarul mormintelor se cuvine a menționa o sabie, un pumnal, o lance și cinci monede emise în timpul domniei lui Constanțiu II (fig. 12/1—3).

Necropolele de la Dara și Stațiunea viticolă Pietroasa datează din secolul al IV-lea e.n. și aparțin purtătorilor culturii Sîntana de Mureș care locuiau în cătune și sate, înșirate sub formă de salbă la poalele dealului Istrița. În ce privește legăturile dintre această populație și cei care „rezidau” în castru vom avea prilejul să revenim.

CONCLUZII

Ocupații. Societatea omenească din incinta castrului de la Pietroasa a trăit în cuprinsul unor locuințe de suprafață și semi-bordeie dispuse la cîteva metri depărtare unele de altele.

Sub rezerva cercetărilor viitoare, ce vor fi amplasate în alte sectoare și în care este posibil să fie surprinse construcții de piatră folosite pentru garnizoana castrului și a coman-

²³ Al. Odobescu, *op. cit.*, I, p. 3, fig. 2.

²⁴ Mormîntul cu fibula cu capetele în formă de bulbi de ceapă, alături de altele descoperite întîmplător la sud de castru, a fost prezentat într-o comunicare la sesiunea Muzeului de istorie Buzău, în toamna anului 1975 de V. I. Teodorescu.

²⁵ Inventarul mormîntului se află la Muzeul de istorie din Buzău. Descoperirea a fost comunicată de Marius Constantinescu, la aceeași sesiune.

²⁶ În cursul anului 1975 în grădina lui Niță Isidon situată la est de castru a fost descoperit la adîncimea de 2 m un mormînt de înhumăție cu mai multe vase sparte care nu au putut fi recuperate.

²⁷ Ipoteză emisă de V. I. Teodorescu și Marius Constantinescu cu prilejul prezentării comunicărilor.

²⁸ Antichitățile de la Dara sînt prezentate într-o notă în *Dacia*, N.S., XX p. 269—271.

²⁹ Necropola se află pe partea dreaptă a pîrului, iar așezarea pe cea opusă.

³⁰ Lucrările de salvare au fost întreprinse de Marius Constantinescu, membru al șantierului arheologic Pietroasa.

dantului său, constatăm o locuire intensă a incintei de către o populație care se ocupa între altele cu meșteșugul casnic. Prezența a numeroase fusaiole-prîsnele, pentru fusele de tors, și a unor greutateți pentru războaiele de țesut, dovedesc și ilustrează practicarea torsului și țesutului de către femeile din castrul de la Pietroasa. O seamă de obiecte de uz larg și de unelte cum sînt cutele pentru ascuțit, împungătoarele și sulele lucrate din oase, cuțitele și alte ustensile, documentează preocupările gospodărești ale bărbaților.

Arta prelucrării osului și cornului este dovedită prin plăselele de cuțite, pieptenii din os, o seamă de pandantivi ca și numeroase piese rebutate.

Prezența unor lupe de minereu de fier ca și a unor creuzete (pahare) în care se topeau argintul și cuprul, dovedesc că în incinta de la Pietroasa își exercitau activitatea meșteșugari a căror îndeletnicire reclama experiență transmisă din generație în generație și oarecare rafinament în cazul podoabelor și bijuteriilor.

Analiza materialului ceramic cu gama sa variată de forme și ornamente ne dă certitudinea că locuitorii castrului de la Pietroasa erau printre altele pricepuți în meșteșugul olăritului.

Existența a numeroase fragmente și rîșnițe de tip roman cu care se măcinau grînele pe loc, ca și cantitatea mare de oase de animale descoperite în strat și locuințe, dovedesc că ne aflăm în fața unei societăți consumatoare care primea aceste produse din satele învecinate ³¹.

Nu putem trece, de asemenea, cu vederea nici faptul potrivit căruia prin prezența unor obiecte sau podoabe de lux, aduse de la mari depărtări, oamenii din acest centru întrețineau legături de schimb cu centre din imperiu și Orient. Pentru legăturile cu Imperiul pledează între altele vasele din bronz și ceramica smălțuită iar pentru Orient și stepele nord pontice, o serie de podoabe feminine.

Datare. Cu excepția unui silex și a cîtorva cioburi corodate, aparținînd culturii Monteoru, restul materialului arheologic se înscrie în cuprinsul secolului IV e.n., avînd cele mai apropiate analogii în cadrul culturii Sîntana de Mureș.

După cum s-a arătat, în incinta castrului au fost descoperite două categorii ceramice și anume: ceramica lucrată cu mîna și ceramica lucrată la roată. În cuprinsul celei de a doua grupe există deopotrivă ceramică din pastă fină și specia zgrunțuroasă. Categoriile ceramice, tipurile de vase, decorul și ornamentele ceramicii din castrul de la Pietroasa se regăsesc în cadrul așezărilor și necropolelor aparținînd culturii Sîntana de Mureș ³².

O serie de vase, ca paharele din lut ce imită pe cele din sticlă și metal lipsesc cu desăvîrșire pînă în prezent. Pe de altă parte, castroanele cu trei torți, atît de frecvente în cultura sus amintită sînt mai rar întîlnite. După părerea noastră, absența unor categorii de vase se poate explica prin faptul că o seamă dintre acestea erau preferate și folosite cu precădere în necropole ca vase de cult ³³.

³¹ După cum se știe, în cursul secolului IV e. n., în aceste părți ale Munteniei este atestată cultura de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov, asupra căreia am referit în notele precedente. Se știe de asemenea că în cuprinsul culturii sus-amintite se ascund mai multe etnii și anume: în aria vestică populația băștinașă daco-romanică, sarmați tîrzii, vizigoți, taifali, poate skiri și alte populații. Purtătorii acestei culturi locuiau în cătune sau sate așezate pe versantele însoțite ale apelor și pe malul bălților, îndeletnicindu-se în principal cu creșterea vitelor și agricultura. Astfel de așezări, cu cimitirele aferente, sînt extrem de numeroase la poalele dealului Istrița și pe cursul superior al râului Călmățui. Populațiile enumerate mai sus erau încorporate în cadrul unor uniuni sau confederații de triburi ca aceea a vizigoților, în apus, sau a ostrogoților, în răsărit. Căpeteniile acestor confederații îndeplineau funcțiile de comandanți de oști, judecători supremi și mari preoți. Populațiile care intrau într-una din confederațiile de tipul celor amintite erau organizate după sistemul obștilor, din sînul cărora în etapa la care ne referim se ridicase deja o „aristocrație” locală care era subordonată conducătorului suprem al uniunii de triburi. Asemenea conducători supremi nu puteau locui și trăi în cuprinsul unor cătune sau sate modeste cu locuințe cu o singură încăpere. Din analiza unor izvoare literare se degajă constatarea potrivit căreia conducătorii respectivi aveau curți sau reședințe organizate în cuprinsul cărora își exercitau activitatea pe lângă garnizoana proprie și meșteșugarii curții, solii, tilmacii, scribii de cancelarie, percepatorii etc. O astfel de curte cu atributele menționate mai sus, trebuia întreținută cu produse cerealiere și cu vite care nu puteau fi cultivate și crescute în perimetrul acesteia. În asemenea cazuri produsele erau procurate cu siguranță din așezări modeste, dependente de curte. În legătură cu aceste probleme vezi și studiul nostru, *On the socio-economic relations between natives and Goths in Dacia*, în *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, 1975, p. 67—75.

³² Kovács István, *DolgCluj*, 3, 1912, 2, p. 250—367; Gh. Diaconu, *Necropola din secolele III—IV e. n. de la Tîrgșor*, București, 1965; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*; I. Ioniță, *Cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul României*, ArhMold, 4, 1966, p. 189—252; Cătălina Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Letcani (jud. Iași)*, ArhMold, 8, 1975, p. 203—280.

³³ Paharele de lut sînt extrem de rar întîlnite în așezările de tip Sîntana de Mureș, în timp ce în necropole apar mai frecvent.

Ceramica din castrul de la Pietroasa se individualizează față de aceea din așezările și necropolele de tip Sîntana de Mureș, prin abundența ceramicii uzuale romane și a ceramicii smălțuite. Există de pe acum dovezi că o parte din „ceramica romană”, socotită ca fiind provenită din import, să fi fost lucrată pe loc ³⁴.

O altă categorie de materiale, caracteristică culturii Sîntana de Mureș și care datează cu precădere din secolul al IV-lea e.n., este constituită de seria de piepteni din os lucrați din trei plăci asamblate cu nituri.

Tuburile de păstrat ace, lucrate din femure de pasăre, dintre care unul descoperit laolaltă cu acul de bronz și mărgica polifațetată din sticlă albastră, sînt caracteristice de asemenea culturii de tip Sîntana de Mureș și datează din faza tîrzie a acesteia.

Prezența brățării din corn de cerb, atît de frecvent întilnită în aria culturii Sîntana de Mureș, poate fi adusă ca mărturie în sprijinul celor susținute.

În sfîrșit, pe lîngă moneda post constantiniană pe care o semnalează Al. Odobescu, ca fiind descoperită în cursul sondajelor din 1866, mai menționăm descoperirea în cuprinsul unei locuințe a monedei din argint emise în timpul domniei împăratului Valens (anul 375 e.n.).

La cele de mai sus, am putea adăuga pieptenul din os descoperit într-unul din mormintele cercetate la sud de castru și fibula cu capetele în formă de bulbi de ceapă, descoperită într-un alt mormînt, aparținînd necropolei castrului.

Pentru a ușura deslușirea unor momente legate de existența castrului nu este lipsit de interes a sublinia că în necropola nr. 2 de tip Sîntana de Mureș din curtea Stațiunii viticole Pietroasele au fost descoperite cinci monede din argint, două dintre ele în mîna morților, emise în timpul domniei lui Constanțiu II ³⁵. Reiese așadar, că purtătorii culturii Sîntana de Mureș erau așezați la poalele dealului Istrița în deceniile 4—5 ale secolului al IV-lea e.n., moment în care poate fi fixată și începerea construirii castrului.

Cercetările viitoare au printre altele scopul de a verifica ipoteza potrivit căreia construirea castrului a început încă din vremea lui Constantin cel Mare sau a urmașilor săi. În orice caz, în timpul domniei lui Valens castrul funcționa încă, pentru ca imediat după anii 375—381 să fie abandonat.

Cine și în ce împrejurări a construit castrul? Strategul care a ales pîntenul de deal de la poalele muntelui Istrița, ca și arhitectul și meșterii care au realizat lucrarea au fost fără îndoială de origine romană.

Tehnica de construcție a zidurilor, construirea și folosirea cuptoarelor de ars varul și cărămida, metoda pregătirii mortarului, la care se adaugă măiestria captării și aducerii apei în castru prin conducte de olane legate cu mortar, sînt mai mult ca sigur opera unor meșteri romani.

Scoaterea pietrei din carierele situate pe valea Urgoaiei ca și transportul acesteia în zona castrului, alături de tăierea și fasonarea materialului lemnos, folosit pentru schelărie și alte nevoi, adus din pădurile care îmbrăcau dealul Istrița în antichitate, nu pot fi puse decît pe seama populației daco-romane, ale cărei urme de activitate sînt marcate în teren mai ales prin ceramica sa tradițională.

În sfîrșit, deoarece în vremea la care ne referim, în regiunea Dunării de Jos, alături de populația autohtonă sînt prezente și populații alogene ca sarmații tîrzii, vizigoții, taifalii ș.a., trebuie să precizăm că populațiile înșirate mai sus nu foloseau asemenea întărituri și nici nu cunoșteau tehnica de construcție în piatră ³⁶.

În stadiul actual al cercetărilor poate fi acceptată ipoteza potrivit căreia momentul ridicării castrului de la Pietroasa coincide cu inițiativa lui Constantin cel Mare de a realipi la Imperiu o fișie de teren mărginită după cîte se pare în extremitatea sa de nord prin șanțul și valul de apărare cunoscut sub denumirea de Brazda lui Novac de nord.

După cum se știe, Brazda lui Novac de nord, pornește de la sud de Turnu Severin ³⁷, străbate zona deluroasă a Olteniei trecînd prin Craiova, se întretaie cu Oltul și limes-ul

³⁴ Avem în vedere unele piese rebutate.

³⁵ Monede așezate în mîna sau gura celor decedați în amintirea trecerii Styxului sau Obolului lui Charon am mai descoperit la Tîrșor (Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 113).

³⁶ Din relatările lui Amm. Marcellinus reiese că goții foloseau întărituri din pămînt.

³⁷ Asupra Brazdei lui Novac de nord: D. Tudor, *Oltenia romană*, 2, p. 201—205.

Cercetări recente întreprinse de Mișu Davidescu par să indice că Brazda lui Novac de nord la capătul ei vestic cuprindea și Drobeta-Tr. Severin. Dacă lucrurile stau așa se capătă un argument în plus pentru datarea Brazdei în secolul IV e.n., în sensul că pînă acum se obiecta că o așezare ca Drobeta nu trebuia lăsată în afara șanțului și valului de apărare.

transalutan, trece la nord de Tîrgșor și prin orașul Ploiești ca să-și piardă urma în afara orașului Mizil, adică nu departe de castrul de la Pietroasa, a cărei poziție strategică este, după părerea noastră în strînsă legătură cu marele șanț și val de pămînt.

Construirea castrului de la Pietroasa cu arhitecți și meșteri romani în timpul lui Constantin cel Mare sau a urmașilor acestuia a putut fi realizată numai în perioade de liniște și înțelegere stabilite între romani și vizigoți ³⁸.

Este de asemenea posibil ca în castru să fi rezidat căpetenii și garnizoană romană alături de apărători-recrutați din rîndul populațiilor locale și alogene.

De altfel interesele imperiului coincideau cu ale vizigoților în perioada la care ne referim, deoarece hunii își făcuseră apariția la porțile Europei ³⁹.

În sfîrșit, trebuie de asemenea arătat că raporturile dintre imperiu și goți nu au fost întotdeauna de pace. Un asemenea moment este acela al campaniilor cu caracter punitiv pe care le-a întreprins împăratul Valens cu armata romană, împotriva goților ⁴⁰. La scurtă vreme după evenimentele amintite, fortificația de la Pietroasa este distrusă printr-un incendiu puternic iar apărătorii și locuitorii ei sînt nevoiți să coboare în cîmpie ⁴¹.

GHEORGHE DIACONU

³⁸ M. Macrea și D. Tudor, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 623 și 651—652.

³⁹ Despre huni, FHDR, II, București, 1970, p. 129—135.

⁴⁰ În legătură cu campaniile lui Valens împotriva goților, v. relatările lui Amm. Marcellinus, FHDR, II, p. 123—125.

⁴¹ Este vorba de așezări neîntărite de felul aceleia de la Cireșanu-Mizil pe care V. I. Teodorescu o datează de la finele secolului al IV-lea e.n. și începutul secolului al V-lea.

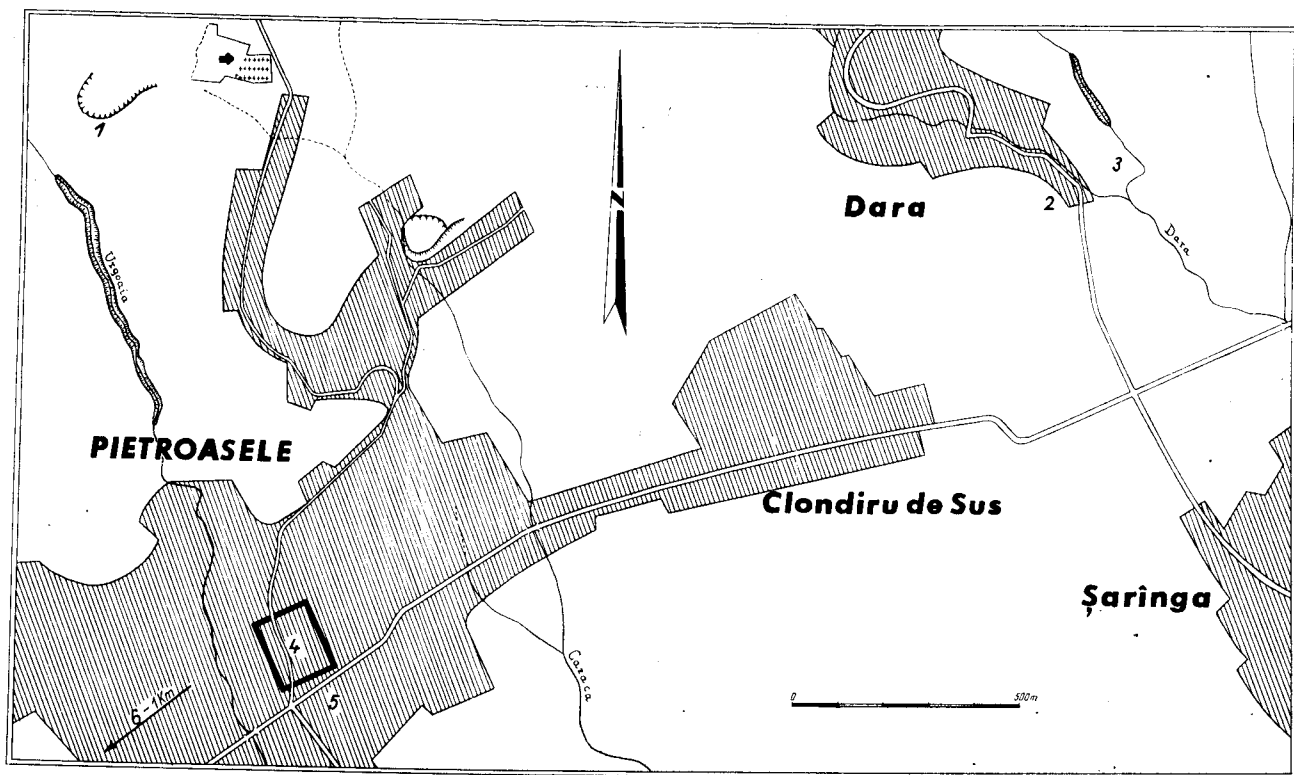

Fig. 1. Principalele obiective arheologice de pe raza comunei Pietroasele: 1 — locul descoperirii tezaurului; 2 — necropola nr. 3 de la Dara; 3 — așezarea de la Dara; 4 — castrul; 5 — necropola nr. 1 aparținând castrului; 6 — necropola nr. 2 din curtea stațiunii viticole.

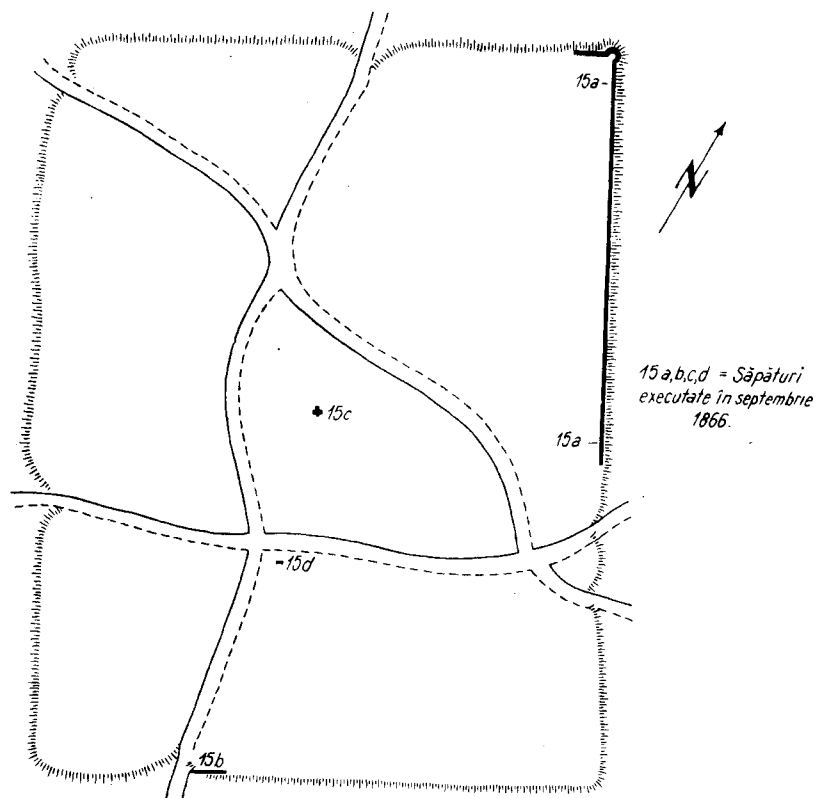

Fig. 2. Planul săpăturilor lui Al. Odobescu.

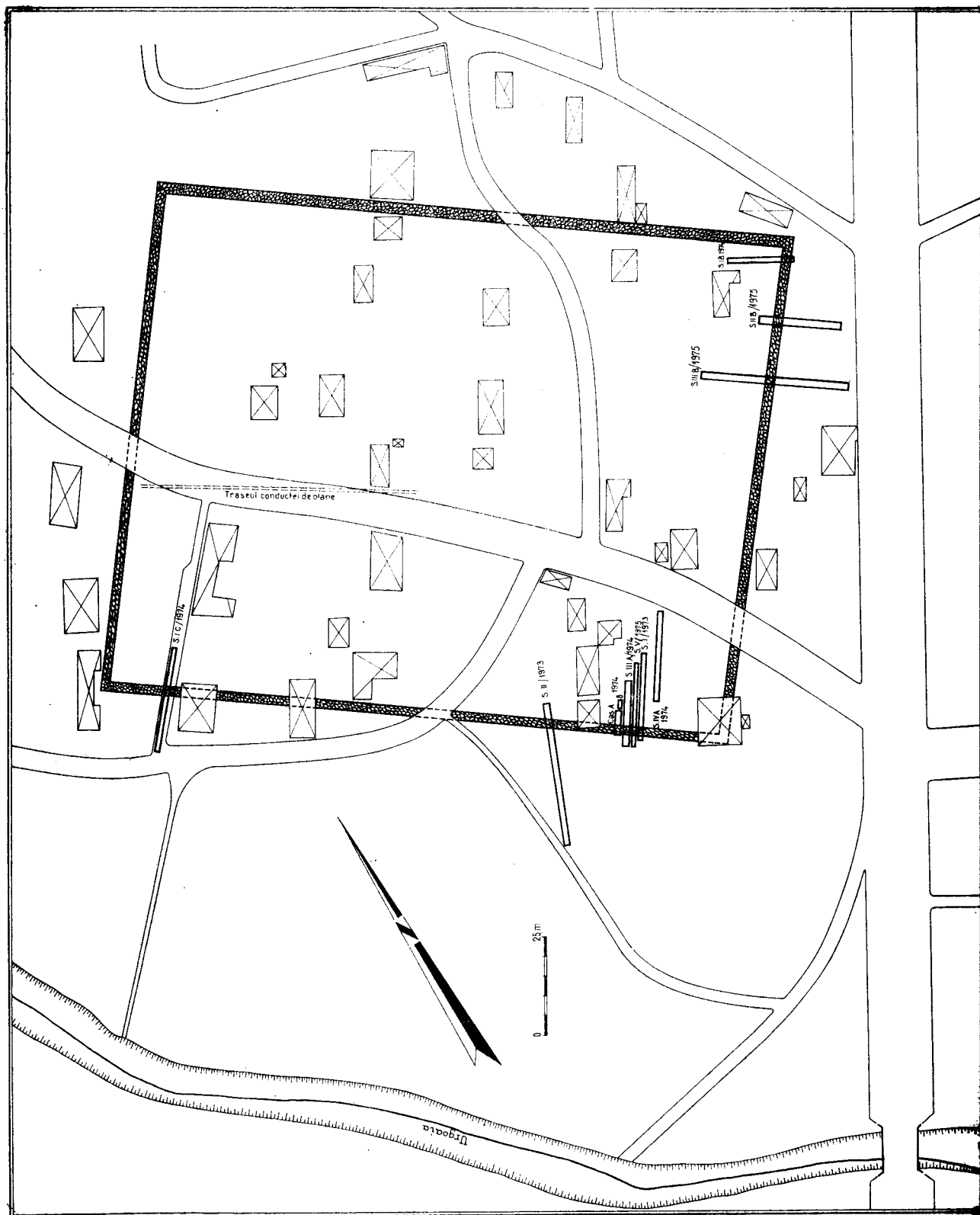

Fig. 3. Planul castrului cu cercetările recente.

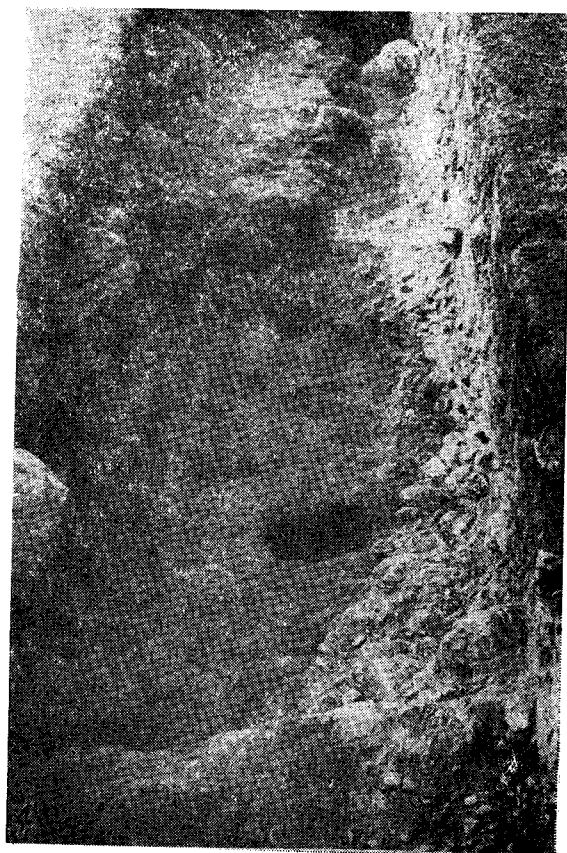
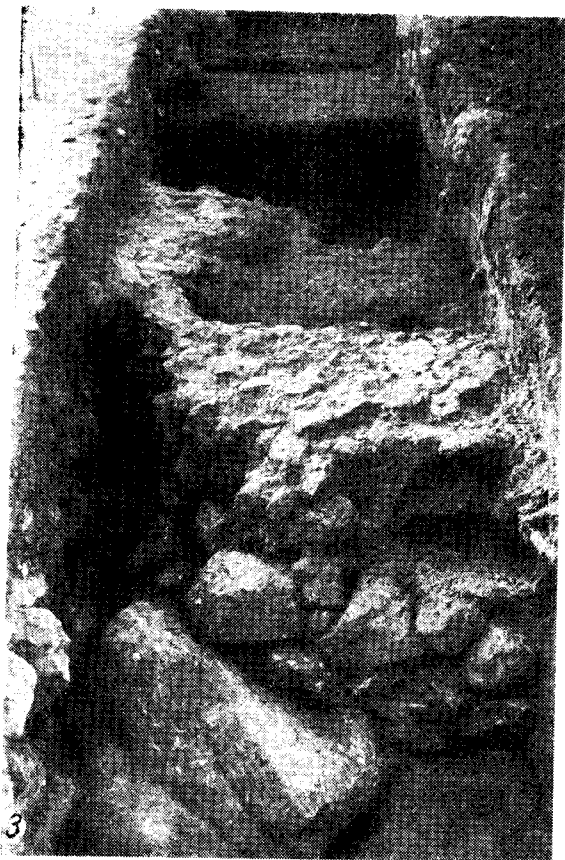
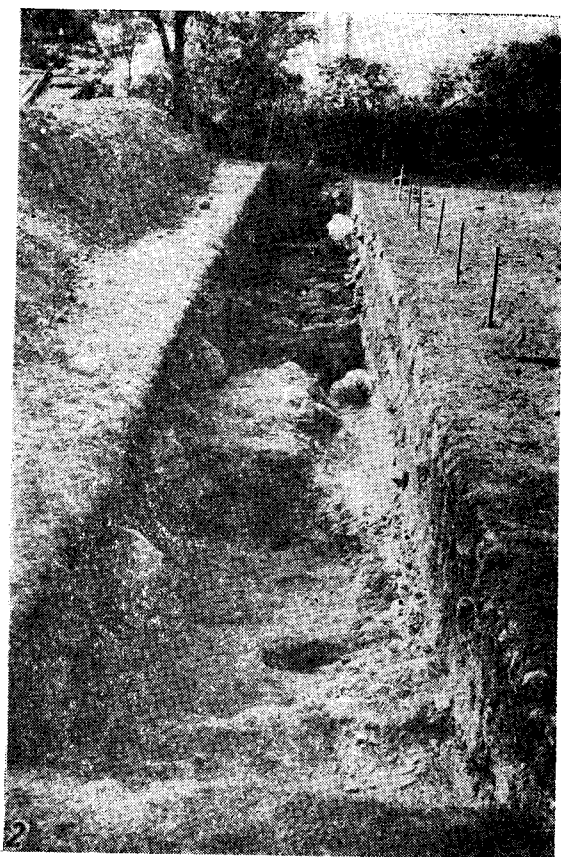

Fig. 4. Vederi din timpul săpăturilor: 1 — Secțiunea IC, în prim plan bolovanii în poziție naturală, în planul al doilea emplectonul și fața de vest a zidului de vest lucrat din blocuri cioplite; 2 — Secțiunea I A, în prim plan locuință semiîngropată cu urmă de par; 3 — zidul de vest din Secțiunea I A distrus de jefuitorii de piatră — zidul zace peste un bolovan în poziție naturală; 4 — locuința semiîngropată din Secțiunea I A.

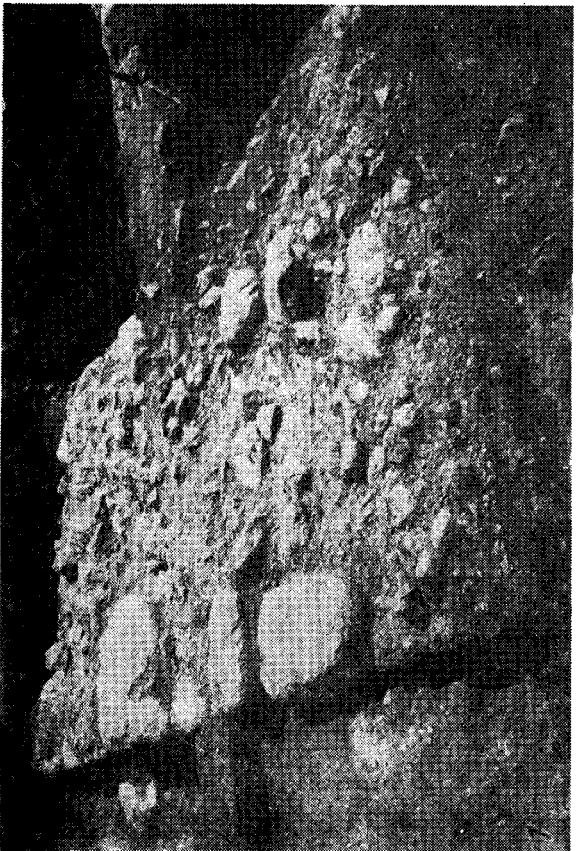
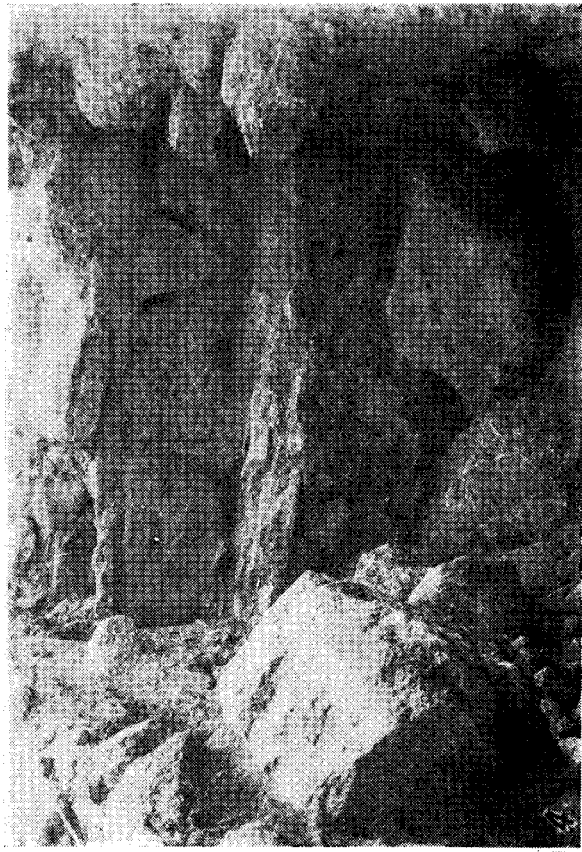
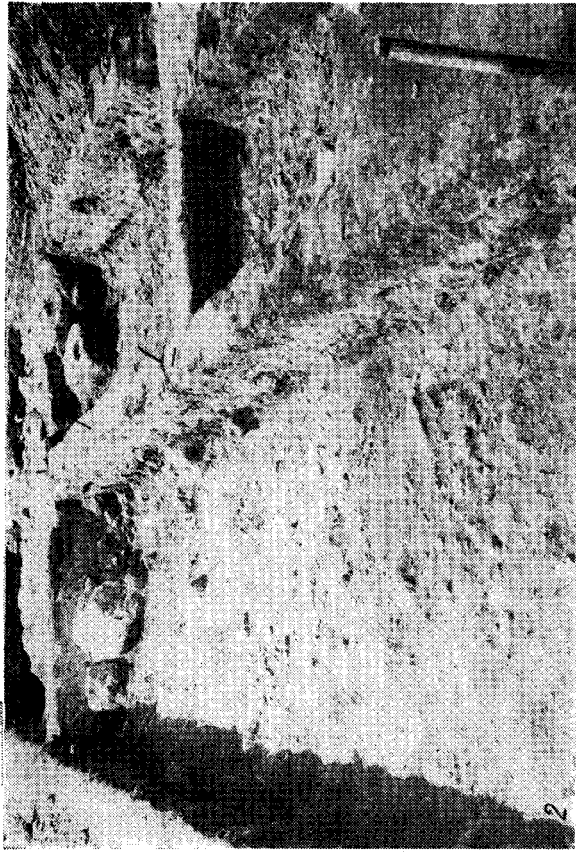

Fig. 5. 1-3 - Vederi ale zidului de vest în Secțiunea IV A și Caseta A; 4 - fața de vest a zidului de vest din Secțiunea I C, în prim plan stînca nativă peste care a fost turnat emplectonul, deasupra zidului propriu-zis.

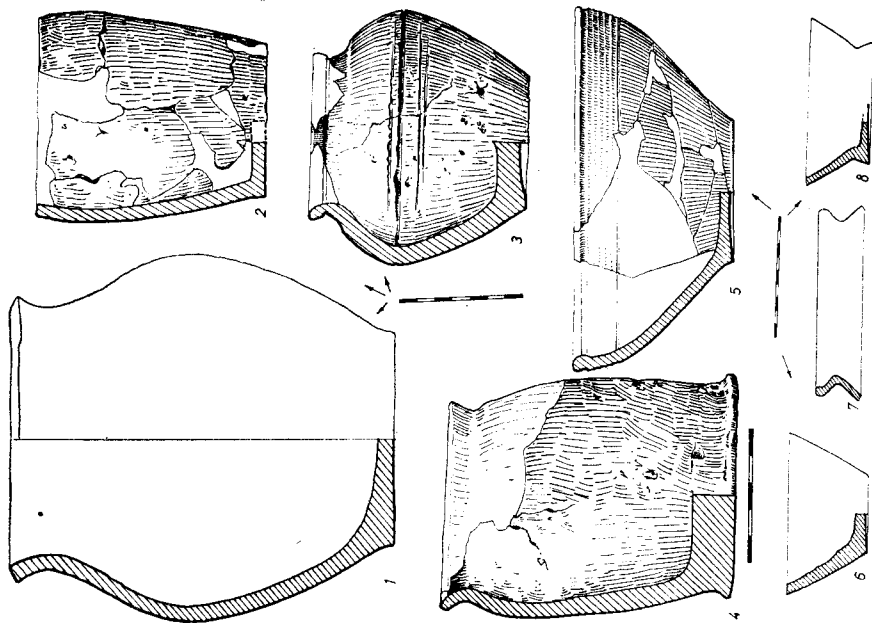

Fig. 6. Ceramică din castrul de la Pietroasa; 1, 2, 4 — lucrată cu mîna; 3 — din pastă zgrunțuroasă; 5 — din pastă cenușie fină; 6—8 — buză și funduri de vase din pastă zgrunțuroasă. (1,5 — mărimea 2/3; 2 — 2/1; 3, 4 — 1/1; 6—8 — 1/2).

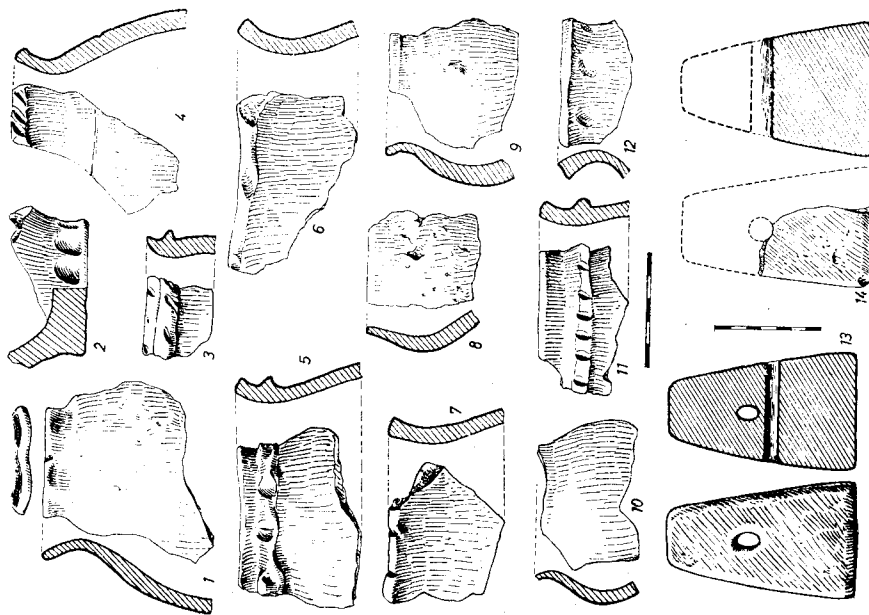

Fig. 7. 1—12 — Fragmente din buzele unor vase lucrate cu mîna; 13—14 — greutăți pentru războiul de țesut. (1—12 — mărimea 1/1; 13—14 — 2/3).

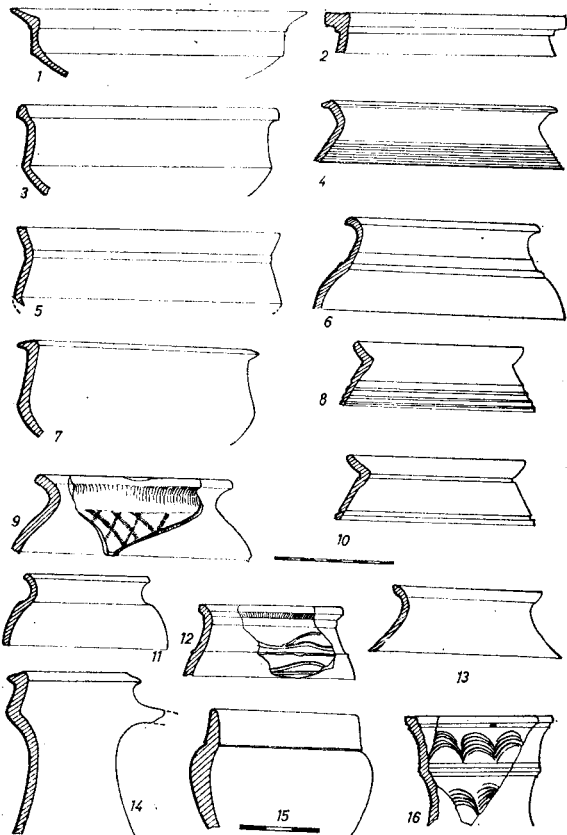

Fig. 8. Ceramică lucrată la roată: 1, 3, 5 — castroane din pastă fină cenușie-neagră; 7 — castron culoarea roșiatică; 9 — vas cenușiu; 2, 4, 6, 8, 10, 11—13 — oale din pastă zgrunțuroasă; 14 — ulcior culoarea roșie; 16 — culoarea cenușie (mărimea 1/2 — vasul nr. 15 — 1/1).

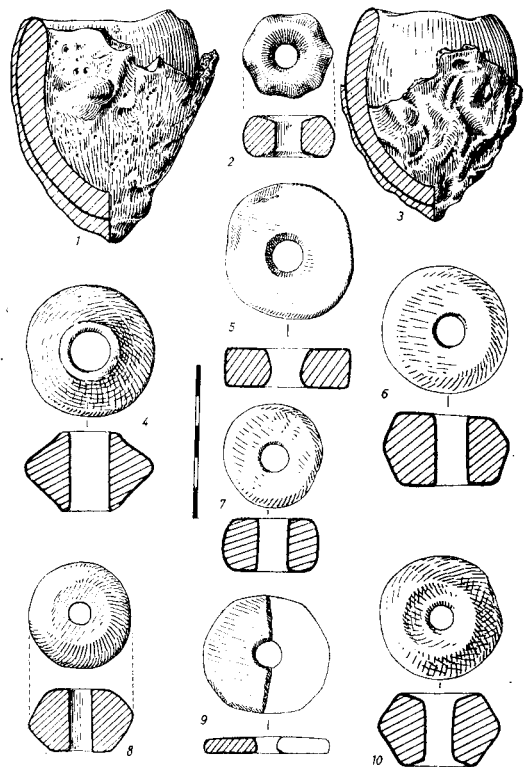

Fig. 9. 1, 3 — creuzete; 2, 4—10 — fusaiole (mărimea 1/1).

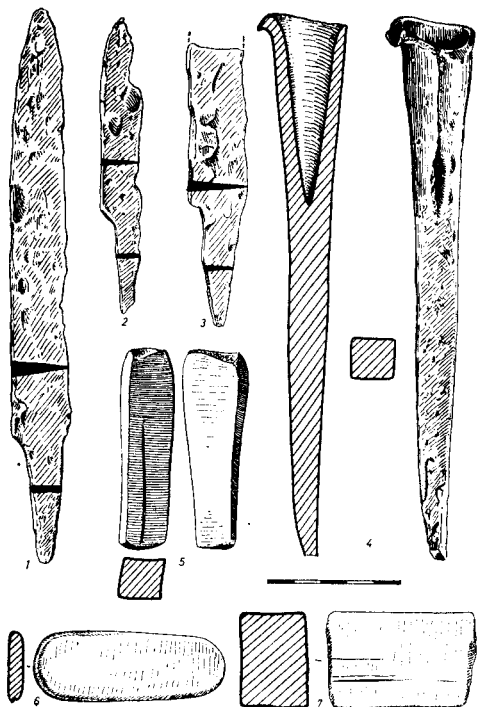

Fig. 10. 1—3 — cuțite; 4 — daltă; 5—7 — gresii pentru ascuțit (mărimea 1/1).

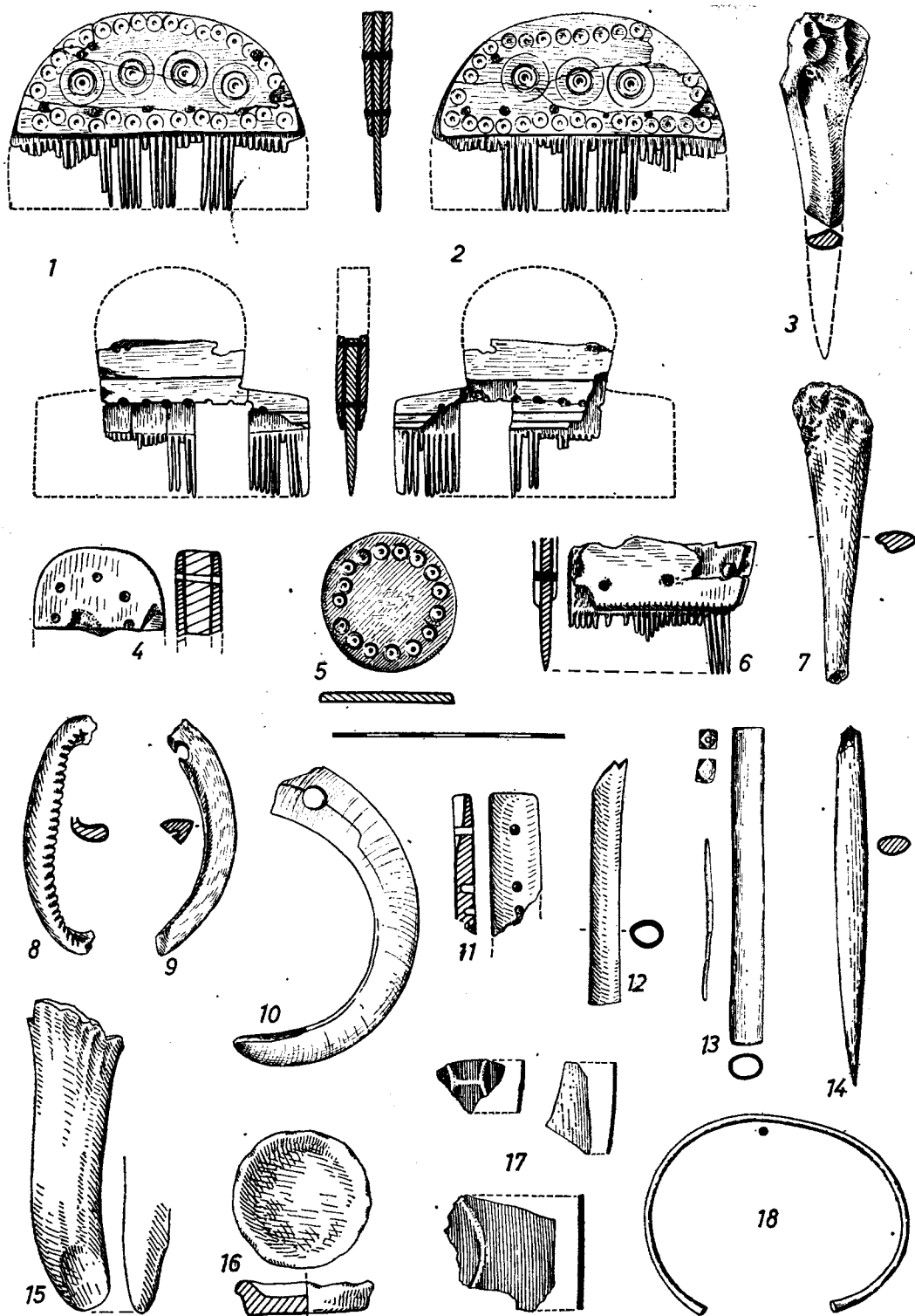

Fig. 11. 1-2, 4, 6 - piepteni; 5 - aplică; 3, 7, 14 - împungătoare și sule; 8 - ghioc; 9-10 - colți de mistreț; 11 - plăsea de cuțit; 12-13 - tuburi pentru păstrat acele; 15 - unealtă pentru șlefuirea vaselor; 16 - vas miniatural; 17 - fragmente de sticlă; 18 - brățară (mărimea 1/1).

Fig. 12. 1-3 — monede de la Constanțiu II din necropola nr. 2 din curtea stațiunii viticole; 4 — monedă Valens dintr-o locuință semiîngropată din Sectorul A (mărimea 2/1).

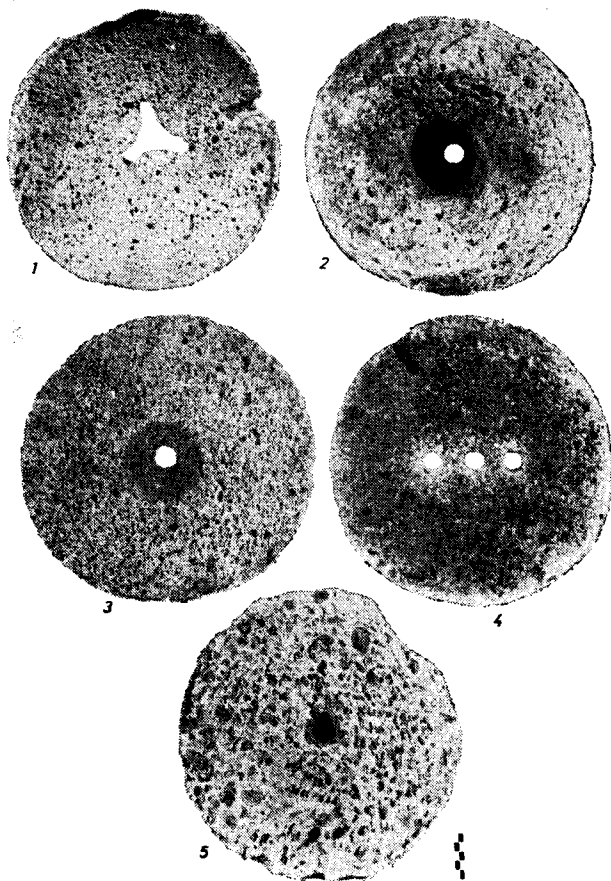

Fig. 13. Rîșnițe din castru.

LISTA PRESCURTĂRILOR

- Aarboger = Aarboger for nordisk Oldkyndiget og Historie, Kobenhavn, seria 1-a 1866–1885; seria 2 a 1886–1910; seria 3-a 1911...
- ActaArch = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest 1951...
- AMN = Acta Musei Napocensis, Cluj 1964...
- AISC = Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj 1928–1943.
- Analele rom-sov = Analele româno-sovietice, București 1949–1963.
- ArchHung = Archaeologia Hungarica, Budapest, 1926...
- ArhÉrt = Archaeologiai Értesítő, Budapest 1869...
- ArchZeitg = Archäologische Zeitung, Berlin 1843–1886.
- Arheologija Kiev = Arheologija Kiev, Institut Arheologii, Kiev 1947...
- ArhPam = Arheologični Pam'jatky URSR, Kiev 1949...
- Arrabona = Arrabona, Győr 1859...
- BayerVbl = Bayerische Vorgeschichtsblätter, München 1931–1949, 1952...
- BerRGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main 1906...
- Cahiers Arché = Cahiers archéologiques, Paris 1945...
- Carpica* = *Carpica*, Bacău, 1968...
- Dacia* = *Dacia*, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I–XII, 1924–1944; N.S., I, 1957...
- DolgCluj = Dolgoszatok-Travaux de la Section Numismatique et archéologique du Musée national de Transylvanie, Cluj 1910–1919.
- FoliaArch = Folia archaeologica, Budapest 1939...
- Fornvännen* = *Fornvännen*. Tidskrift för svenska antikvarisk forskning Stockholm 1906...
- Gallia* = *Gallia*. Fouilles et Monument archéologiques en France Metropolitaine, Paris 1943...
- Germania* = *Germania*. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts Berlin 1917...
- JahrbfAltertums-
kunde = Jahrbuch für Altertumskunde, Wien 1907–1918.
- Kölner Jahrb = Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, Köln 1955...
- MainzerZ = Mainzer Zeitschrift, Mainz 1906...
- Materiale = Materiale și cercetări arheologice, București 1953 (Materiale arheologice privind istoria veche), 1954...
- Meddelanden = Meddelanden fran Lunds Universitets Historicks Museum, Lund 1929...
- Offa = Offa, Berichte und Mitteilungen aus dem Schleswig-Holsteinschen Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte und dem Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Kiel, Neumünster 1936...
- PamArch = Pámatky archeologické, Praha 1854...
- RPAN = Revista de preistorie și antichități naționale, București 1937–1940.
- RESEE = Revue des Etudes Sud Est européennes, București 1963...
- SaalburgJahrb = Saalburg Jahrbuch, Berlin 1910...
- SCIVA = Studii și cercetări de istorie veche (1949–1973) Studii și cercetări de istorie veche și arheologie (1974...).
- SlovArch = Slovenska archaeologia, Nitra 1953...
- SA = Sovietskaia archeologia, Moscova 1936–1942, 1946...
- WiadArch = Wiadomości Archeologiczne, Warszawa 1873–1882 (seria 1-a), 1920... (seria 2-a)